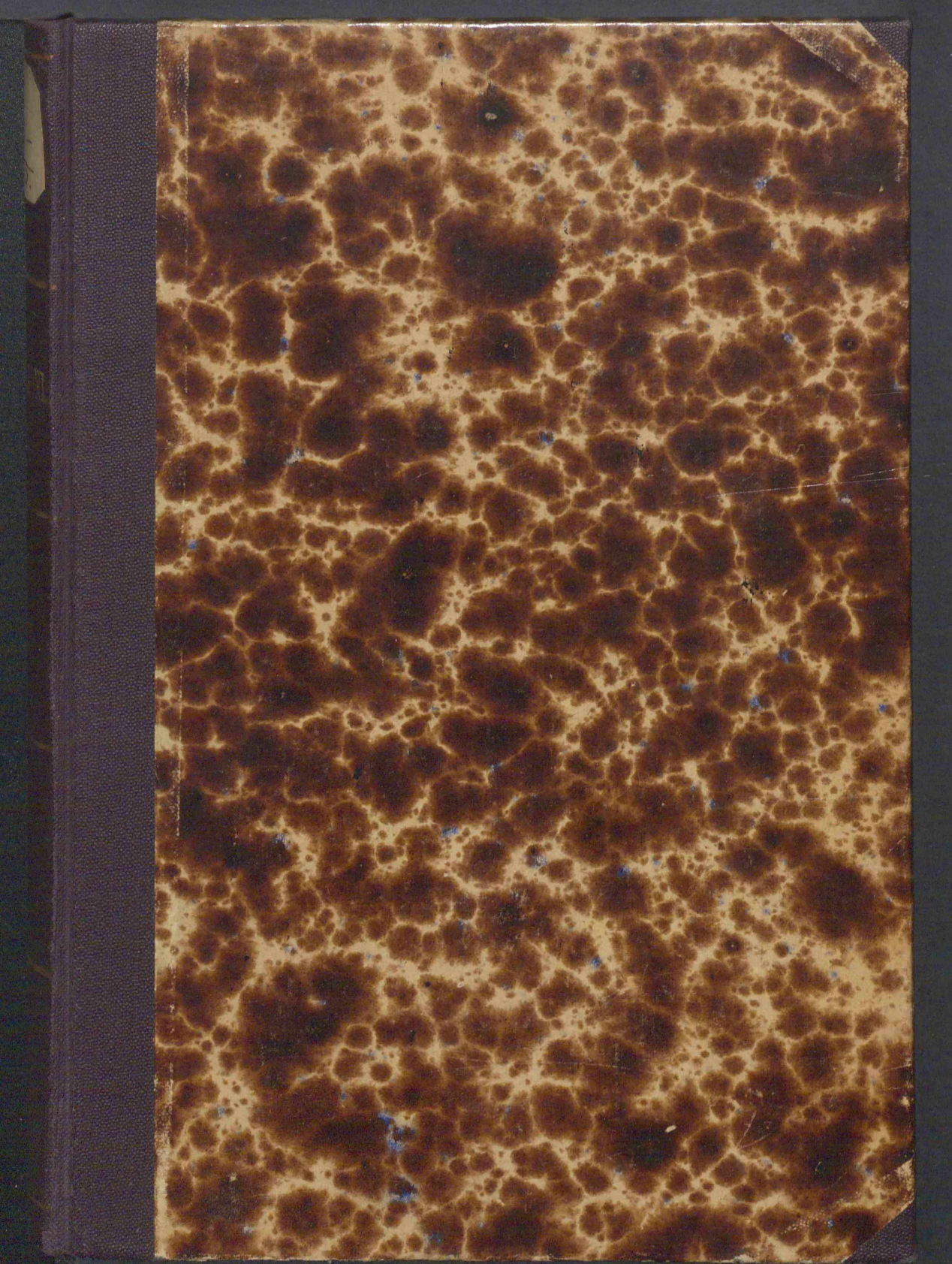

B

650-

655.

V. CASTIGLIONI

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 650-5

רוח ישראל

מחקר

מרדכי מורטארה

מורה צדק

בעיר מאנטובה.

תורת ה' תמימה (ספרים י"ט ח').

הועתק מלשון איטלקי ללשון הקדש

ע"י

משה יצחק בכ"ר שמואל אשכנזי איש טריאסטי.
יוצא לאור בהשתדלות הצ' יצחק חיים קסטיליוני ס"ט.

בשנת ודברת במ לפ"ק.

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער (גראדגאססע 62)

תרנ"ד.

B651

רוח ישראל

מחקר

מרדכי מורטארה

מורה צדק

בעיר מאנטובה.

תורת ה' תמימה (הקלים י"ע ח').

הועתק מלשון איטלקי ללשון הקדש

ע"י

משה יצחק בכ"ר שמואל אשכנזי איש טריאסטי.

יוצא לאור בהשתדלות הצי' יצחק חיים קסטיליוני סי"ט

בשנת ודברת במ לפ"ק.

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער (גראדגאססע 62)

תרנ"ד.

IL PENSIERO ISRAELITICO

STUDIO

di

MARCO MORTARA

RABBINO MAGGIORE DEGLI ISRAELITI

DI MANTOVA.

~~~~~
TRADUZIONE EBRAICA

di

MOISE TEDESCHI

PUBBLICATA PER CURA

di

VITTORIO CASTIGLIONI.

CRACOVIA

COI TIPI DI GIUSEPPE FISCHER

1894.

VITTORIO CASTIGLIONI EDITORE.

דברי המעתיק.

קורא נעים! הנה לפניך ספר יקר יצא מידי אחד מתלמידי בית מדרש הרבנים בעיר פאדובה ומראשוניהם, ובמשך חמשים שנה משרת בקדש בעיר מאנטובה, ושמו יצא למרחוק כאחד מבחירי המורים: בו המחבר יורה בבירור כי ספר תורתנו נכתב ע"י משה אדון הנביאים, ומפיל ארצה כל הנחות מכחישי אמונה זו המקיימים שנכתב בזמן מאוחר ממה שבא לנו בקבלה; ומשים לנגד עינינו צדק תורותיו ומוקיו ומשפטיו, ששמירתם היתה נחמת ישראל לעולם, ובפרט תוך המצוקות שמצאום בעת האמצעית (Medium Aevum) ע"י רדיפת הגוים, שמגמתה העיקרית היתה לבלותם מעל פני האדמה, או לכל הפחות להסכיל תבונתם ולעשותם נבערי הדעת: וע"י לימוד ספר תורתם, היתה דעת ב"י פקוחה תמיד לבינה והשכל; וע"י קריאת יתר ספרי תנ"ך וספרי רבותינו הפרושים וצ"ל לא חדר אומץ לבם ולא כשל עוזם, בבטחונם שיבא יום ותכלה רדיפתם, וישובו להרים שנית ראש, וג"כ יבוא יום ויסופו עבודות האלילים, ועבודת ה' אחד ומיוחד תתפשט בכל הארץ:

באמת עזות פנים הוא מאתי לבוא להליץ בעד מלאכת אדם גדול יותר ויותר ממני, ומחילתו אני מבקש אם לא יכלתי להתאפק להסדיר דברים אלה בהקדמה להעתקתי: בני ישראל מועטים הם בארץ איטליא, ומרובים לאלפי אלפים בארצות הצפון והמזרח; וע"י העתקתי יוכלו לקרות ספר כוזרי זה החדש, ולהתפאר כי מגוע ישראל יצאו: רוב הדעות וההנחות הנמצאות בספר זה, היו ג"כ דעות והנחותי מאז, הוצא משם איזו השערה שאין לך אדם שיוכל להתנגד לה בראיות שכליות, אבל ג"כ (לפי דעתי) איננה בבירור דעת ספרי תנ"ך ומבאריהם (רז"ל): עד"מ סי' מ"ב סוף פרק א', וסי' מ"ה פרק ו' על ענין גלגול הנשמות ההולך ומתמיד בלי חקר בעצמים יותר טהורים

יושבי עולמות יותר מעולים מעולמנו זה: ימחול לי מעלת המחבר,
ואל יחר לו אם העזתי פני לדבר, לא נגד השערתו, רק נגד הנחתו:
ואתה קורא נעים! קבל בסבר פנים יפות העתקי זה שהוא בן
זקוני, ומחמת זה אהוב לי כמו יוסף ליעקב אביו, וברכת ה' תנוח על
ראשך!

טריאסטי מ'ו לח' טבת שנת יברך אתך:

משה יצחק בכ"ר שמואל אשכנזי.

הרוח הישראלי

בהגיעי בעזר האל למלאת לי חמשים שנה מיום שבתי על כסא הרבנות בקהלה הזאת המרוממה הנודעת מאז וקדם בעבור רום ערכה ושמע חכמת רבניה, לא ידעתי אופן יותר נכון להגיד תודתי לאלהים כי אם בערכי לפני כל איש פרי מעיני, שכמעט בששים שנה בלי חדול היתה השתדלותי לדעת ולבאר כוונת היהדות ומחשבתה:

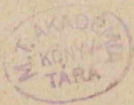
המחשבה הזאת השמה ספר קדשה פקיד מכיל בקרבו עיקרי יראת האלהים הכללית העתידה, לא תרחק מיתר הודעות רחשי בני אדם ביראת עצם עליון כמו מדבר נמאס; רק בכבדה החכמה היוצאת ממאורעות האדם עלי ארץ, תחשוב כל רחשים אלה כנוטים במדרגות בלתי שוות, או לכל הפחות, כנושאים עין לרום מצב האדם בין יתר היצורים, ובעזר אמיץ להגיע אל מטרת גודל שליחותו:

כמו מדרגות המצעד המתחלף המתוכננת על ידי השגחת אל בחיי השכל ובחיי הבשר, כל הודעות רחשי יראת שדי ה חתיות תתראינה למחשבת היהדות כאותות הוראה קדושה לקול הנשמע בטווחותינו המגביה היציר האנושי על כל היצורים על ידי נסיתו התמידית לדעת ירא אלהים האמתי:

דעת יראת אל היא תוכן ויסוד לכל צרכי קיום החברה, היא רחש כל נשמה גם כי לפעמים לא תדעהו או גם תכחישהו; וזהו דבר שיודו עליו גם הסוברים שאין להניח כי ענין יראת שמים הוא הראשון בכל עניני דרך ארץ:

ועל כן המחשבה הישראלית נפרשת מיתר עילות דרך ארץ המתנגלות כולן מגזלם קדמון תוך משטחי החיים העליונים, בהתפארותה כי נולדה שלימה ובטהרתה התמימה; ומתיצבת לפנינו כמטרה נגזרת ונאמנה לחליפי השכל היותר מרוממים, ויש לה דין לבקש עליה ועל סביבותיה הגיון בינה ותלמוד חפשי:

עד עתה לא נודעה לרבים ולאיוזה מהם נודעה בטעות, ועם כל זה תלך הלוך וצעוד כי כן משפטה; ובצל רשות איש ואיש להודיע אמונתו בכל עיקר יראת אלהים כחפצו, תתיצב עתה לפני משפט בני

האדם, וראשית כל תחפוץ להפיה רחשי כבוד כראוי לה בלב כל איש
שמלירתו נכתב בין מאמיניה ובני בריתה:

כל דת אלהית תִּחַד עם תנאי מוסר רוב יראיה ושכלם, ויותר
מכן עם מדרגת קיומה הבאה לה מְרוֹתֶק יום הולדה או מְקַרְבָּתו; יען
כי כל דרך ארץ שאין לה יסוד דִּי שְׁמַחִים נכונים, על ידי שובה אחר
למצב קדמות ימיה תודיע בנקלה זְרוֹת תְּמָקָה, והלואי לא יהיה כן!
מוכנת היא להִשְׁתַּח:

מחשבת היהדות באצילותה מימי עולם תגן בעדה בכח ואומץ
מסכנת הַשְּׁפָלָה: תוך מאורעות נוראים ומשונים שבינם עברה לא הועילו
כל דחקי מצוק או מוסר להמירה:

הגיון יראת בני ישראל מִצָּא מספר תורת משה: ואם אדם
מחקירת זה הספר בלי חקור וְקָיִים אמתתו ירצה להבין מטרת יראת
אל של כל יושבי תבל בימים שיבואו, יהיה (או יִרְאָה) כמשפיל פְּלִי זֵין
השכל תוצאות קורות דור ודור, וכלי זין האמת, לפני כלי קָרֵב רודפי
אחר החקירה הנוהגת בימינו: ביאור חפשי לספרי תנ"ך הוא דבר קדמון
כמו עיקרי דת בני ישראל: ובני המדרש החדש המכנים עצמם בשם
מבקשי אמתת ענין מקראי קודש וַיִּשְׂרוּ בלי משוא פנים, בהנחותם אלה
לא יוכלו להמציא שום דבר המתנגד להגיון דת בני ישראל:

אבל תחת ערוך מחדש המחשבה הקדמונה ולהשגחה לימי עלומיה,
ועזר אמיץ ומועיל תהיינה לה המדעים החדשים והמתחדשים בכל יום,
ובפרט חכמת לשון עברי ומאורעות ימים עתיקים ומלאכת מחשבת
שלהם, קבעה בתורת מוקדם שכל קבלה הבאה לנו מימי קדם היא
הבל וריק: ובנסעה מדיעה זו שקבעה לה, הלכה הלוך ונפול בחקירות
בתנ"ך קלות הערך ומתנגדות זו לזו, שסופן היה חלוקת הפסוקים לחצי
ולרביע למצוא בהם על כל פנים מה שרצו למצוא: על כן וַיִּמְצְאוּ
פירושים רבים כמרבית החוקרים, ותוצאות נפרדות זו מזו פירוד רב:
ויש מִיָּחַס כתיבת המשה חומשי תורה לימי דוד, ויש מיחסה לימי
יאשיה, ויש אומר שמחברם הוא עזרא, ויש מֵאֲחֵר כתיבתם גם לשלש
מאות או למאתים שנה קודם מנין הנוצרים:

סוף דבר חקירות מתפלספים אלה על ספרי תנ"ך כוונתן להוכיח
כי מצעד דעת יחוד ה' הנמצא בהגיון דת בני ישראל מצעד טבעי
הוא כמו מצעד כל דעה והתפשטותה, ורק בזמן קרוב מעט או הרבה
להתחלת מנין הנוצרים נקבעה בשכל הנביאים:

והגיון דת בני ישראל, שמעולם לא חדל משאוב ממעיניו, מניח
להפך שדעת אחדות ה' היא תוכן המשה חומשי תורה שהם מלאכת
ידי משה מורה כל החושים שקמו אחריו ומנפת רוח נבואה בלבם:

ולפי כת החוקרים סברת התהפכות דעת אחדות האל הטבעיית היא אמונה בהיות אלהים בלבד, שתוכל להיות פרי מחשבה פילוסופית גרידא:

ולפי הגיון דת בני ישראל אחדות ה' שְׁלֵמֵד משה איננה דעה פילוסופית בלבד, אבל היא אמונה המישרת שכלנו ולבנו; היא תמשול בנפשנו ותורה אותה לדרוש ישרת לבב וחסד ומשפט, כי כן צוה אל בוחן לבות וכליות ומשלם לכל אדם כפעלו: ועל כן צוה שתוקבע עבודת האל לפי תורת שכל שתפעול תמיד על הנשמה, שתרגיל אותה לבטחון בהשגחה עליונה, ובגלל זה על תמידות חיי מישרים:

להגיד למראה עין איפה נלמד בחמשה חומשי תורה כפל כוונתם ליסוד עבודת אל תמימה כללית, ולהבטיח התמדתה על ידי עבודת אל פרטית המצוה לבית ישראל, נראה לי ברור כי ספר בראשית, וספר שמות עד סי' כ"ד, וספר דברים הם מקודשים לכוונה הראשונה, ושאר ספר שמות וספרי ויקרא ובמדבר לכוונה השניה:

ואחרי שהוסרה ממנה החובה באמונה בעיקרי הדת בעינים עצומות, המחשבה הישראלית תחוש ותקרא כי בני האדם כולם אחים הם, בעה"ז ובעה"ב, בלי הפרש בין מקורם ולידתם ויראתם את האלהים; ובשנות יסודי יראת אלהים ובהתקשר מענדות אחוה רוחנית בין המקבלים עיקריה, תוכל להניח גם אהבתה, אהבת בנות לאמן, גם לארצות שהרעו לה ושפכו חמתן עליה:

בימים החדשים כמו שהזה מרחוק ספר דברים נפתחו פתחי תקוה חדשים למחשבה הישראלית, ורוחב מקום להוציא חסד רחשיה מן הכח אל הפעל: והמחשבה הזאת בְּנִטְחָה על דברי ספר יראתה, לא תוכל להניח כי נשלמה פקודתה, לא בלבד עד כי כל הגוים לא יתאחדו בשלומם זה עם זה ככני משפחה אחת, כי גם עד שכל צאצאי תולדות בני האדם, ע"י עבודת אל אחד, לא יהיה להם חלק בשוה בברכה המובטחת לאברהם אבינו:

מנטובה, ה' אב התרנ"ב.

חלק א'. מערכה כללית.

א. תבל ומלוואה כמו שנראתה לכותבי תנ"ך וגם לחכמת האדם עד מעט דורות לפנינו, היתה דבר מצער לערך גדול הבריאה בלי גבול הנגלה לנו ע"י חכמת הכוכבים אחרי המצא חווי רחוקות (טע- לעסקאפען): אבל אם נוכרה להודות כי גדל רעיון איש נבון בימינו על האלהות יותר ממה שספר בראשית מיהם לאברהם, נוכרה ג"כ להודות כי במה שנוגע לאחדות האל בעצמה, מה שהוגד לנו שהיתה דעת האבות אינו נחלק כלל וכלל ממה שהוא דעת בעלי שכל וחכמה בימינו: אל אחד כמו שהבינוהו אברהם ומשה בימי קדם שזה הוא באחדותו לאותו האל שהבינו הומבאָלדט, מאמיאָנ, יולעס סימון, אדאָלף פראַנק וכל בני הכת שפּעִינֶס מה שחוץ לטבע (מעטאפיזיק): מחשבת האלהות לפי ספרי תנ"ך היא הנחת אל כל העולם ולא אל ישראל בפרט, וזה נראה כבר מדברי אברהם — „הרימתי ידי לה' אל עליון קנה שמים וארץ" — ועל הכל מפסוק ראשון של ספר בראשית, שממנו נראה בבירור כי הבכורה יאתה למחשבת האלהות של אברהם וצאצאיו ושל הרעיון הישראלי:

ב. אבל אם היתה זאת דעת האבות ומשה את האל, האם היתה תמיד כזאת בעם בני ישראל? (ואיך תִּצְרֵי לנו בחמשה חומשי תורה? יוצאי ירך האבות ידעו כי קדמוניהם עבדו אל גדול ונורא, אבל הדעה הזאת לא הכחישה בלבבם מכל וכל האמונה בהיות אלהים אחרים בלתי גדולים ועצומים כאלהי ישראל: וכלי הכחיש שגם ליתר הגוים יהיו אלהים משגוחים עליהם, האמינו שאין בהם מגיע עד יכולת אלהי ישראל, כי עליון הוא על כל אלהים: יודעים היו שאלהיהם זה שואל מאתם שהם יעבדו אותו לבדו, אבל היה קשה בעיניהם להניח כי הגוים האחרים היו טועים בעבדם את אליליהם: 6) זהו

6) ראה בספר המחבר הנעתק ללה"ק והושם מאתי הצעיר המעתיק כמבוא לס' הואיל משה שלי על חמשה חומשי תורה §§ ז' וח': והענין הזה הנראה כאן כמו כבר מוכח, נדבר עליו בסוף חלק א' מספר זה שלפניך, ובפרטיו בחלק ב' במערכת הפרטים:

העם וזהו מקום מסע ההתנגדות התמידית בין הדעה שחכמיו ומושליהם בקשו להעיר בלבם, והטעיות המתנגדות לה שכונתם היתה לנתוש ממנו: זהו מצעד ההתהפכות שמטרתה יראת האל האחד בכל אנשי משפחת ישראל הנשארים ברי הדעת:

ג. כת המחקרים לא הבחינה או לא רצתה להבין ולהקיר הפרש זה בין מצב רוח דעת בני ישראל, ובין תורת רבי הדעה בהם: ועל כן ערכבה יחד עם שפלי העם גם נביאיו שופטיו מוכיחיו ומוריו, ויחקה בשוה התגלגלות דעת יראת האלהים לכל עדת ישראל שבימי ספרי תנ"ך עד שבע מאות או שמנה מאות שנה קודם מנין הנוצרים: וערבוב זה נולד מהשתמשות תדירה במליצות עבודת אלילים או עבודת רבוי האלהים הנמצאה בהרבה פסוקי תנ"ך:

אבל האם נוכל להניח שלהכנים דעת יחוד האל באנשים שגדלו נעורים מכל חכמה או גדלו בין עמים עובדי אלילים ישתמש מתחלתו בלשון בעל מליצות טהורות מגידות אחדות האל? להניח דבר זה מבלי נס, היה מן ההכרח לבלתי דעת מכל וכל מצעד הדעות ומצעד מליצות הלשון או לשכחו: ובודאי היה ליחס אל נס אם גוי נוטה להניח רבוי אלוהות ולעבודת אלילים, היודע רק בקבלה דעת אחדות האל של קדמוניו, גוי בלתי ראוי לשום אמונה שלימה, יוכל להבין תורה כולה אחדות ה', מלומדה להם ע"י לשון כולו חכמה עמוקה, לשון מנוקה מכל ערבוב מליצות ומאמרים להפך ממשפט ההמון, ועכ"ז מובנים לכל:

עתה אמרנו שעם בני ישראל בימי משה היו בלתי ראויים לשום אמונה שלימה: קבלת יחוד ה' מאת אברהם אביהם היתה ברורה בדעתם; אבל שפל דעת בני הזמן וחייהם בחברת גוים המאמינים באמונה שלימה באלהים הרבה ומושבם בקרבם לא יכלו כ"א הקד ושמא ברובם דעת מורשה להם מן האבות; ועכ"ז היו הם הגוי המיוחד שבקרבם תוכל אחדות ה' להשריש ולהחליף כת; ואם היו מפרסמים דעה זו במשפחה או שבט זולתם, בין כל יושבי ארץ, הלא עד לא נולדה היתה נקעת: לעד לנו סאקרס המאמין יותר או פחות באחדות ה': יראת אלהים רבים היא בטבע עבודת בני האדם בראשית התגלגלות חייהם כתושבי ארץ: ואחרי אלפי שנה, ימינו אלה יורו כי יעברו עוד דורות הרבה טרם בענין זה יצאו בני האדם כולם מילדותם: הדעה הטהורה ביחוד ה' לא תמצא כ"א בבני עבר ובבני יראת מחמד, ובהתחברותה אל השלוש תתכן במאמינים בישו כאלוה. ושלשתנו יחד אין אנו עדין כ"א שלישיית בני אדם אחינו על פני האדמה: בני ישראל, עם כל תועיהם מהדרך הישרה בדורות שהיו לגוי בפני עצמו, עם כל המצוקים שסבלו מידי השוכחים כי מחיקם

נולדו, עם כל הפתוים שהמעטו חיל צבאם, יוכלו עדין להתפאר כי הם המשפחה זעירת המספר, אבל לה משפט הבכורה ביראת ה' האמתית :

ד). העמל הגדול שעמלו המחזיקים בהפרש בין אמונת יה (אל גדול על כל אלהים אבל לא לבדו) ובין אמונת אלהים (עצמים עליונים שולטים כל אחד על איזו ארץ או גוי מיוחדים, ומשגיחים עליהם) לחלק מקראי חמשה חומשי תורה באופנים נפרדים והכנות נפרדות כמספר המחקרים עצמם, נשפטתו על ידי קושיות שהקשו זה לזה אלו המחזיקים בדעות עצמן הזרות זו לזו, ולא נוכרח להתעכב עוד בהנחה זו שגם לפי גבורי הכתות ההנה אי אפשר להחזיקה: גם אם יקראו בגרון כי ספר בראשית מחובר משתים או שלש מגלות ומסיפורים שלא היו ולא נבראו, ויאמרו כי ספר שמות מורכב ממקורים הרבה — מי יואיל בביאור נאמן לקיים כי עשרת הדיברות (אף כי גם בהן תמצאנה מליצות שמקורן הנחת רבוי אלהים כמו „לא תעשה לך אלהים אחרים“) אינן מגלה עתיקה המלמדת כי יש אל אחד מיוחד ואין זולתו?

אם המחקרים לא היו מבלבלים (והלואי לא היה כן!) התורה היסודית של ספרי תנ"ך שמנהיגי בני ישראל רצו לחק בלבם, עם המנע דעת העם מלקבלה, מעצמה תראה אמתת הדבר שלהבנת מחשבתנו לשומעינו נוכרח להשתמש בתיבות ומליצות מובנות לאותם שאנו מדברים עמם; ושזה מן ההכרח גם אם נרצה ללמדם דבר מתנגד לאמונתם עתה, עד כי תִּנְתֵּשׁ זאת משכלם; ושלפעמים (וכן יארע עוד היום) המליצה והדיבור המוטעים יארכו ימים על קבלת האמת המתנגדת להם :

אם בלי משוא פנים נחקור חמשה חומשי תורה ויתר הספרים המגידים קורות עמנו שנשארו בידנו, נראה טעות הכלכול שבו ייוחס בשוה לראשים ולעם המצעד המתחלף בדעת יחוד ה': הדעת הזאת היא טהורה וברורה בפסוק ראשון של ספר בראשית כמו בחזיוני הנביאים; ובעברנו על כל הכתובים ההם, בעוד שבראשי העם נמצאה תמיד שוה. יִרְאֶה לנו המצעד המתחלף בדעת אחדים מבני העם, באופן ברור על כל התנגדות, באשר יִרְאֶה לנו, מהמליצה החפשית ובלי כונה קודמת מצד הכותב :

ה). דעת אהדות ה' נולדה בלב רועה נע ונד בארץ ארם, ונגבלה ע"י גבולים צרים במשך אלפים שנה בקירוב, ובמשך עוד אלפים שנה, בהתאחדותה למצעד החכמות והמלאכות, נפחה רוח חיים בגוים היותר נבונים, במדרגות נפרשות זו מזו: סיפור המלחמות אשר סבבוה כי הפצה להתקיים בטהרתה ובתמימותה, הוא סיפור

חבלי מות או חבלי הלב המכאיבים כמו חבלי מות: כל מיני נחושים בראשונה מכווערים ושפלים, אחר כך מהוררים עיי מעשה חושב או מעוטפים במעטה הדר או רעיונות רוחניים הנם סיפור המלחמות שסבלה המחשבה הישראלית הנגלית בחמשה חומשי תורה; ובכל מין הגיון שיהגו בהם, לדורות שיבואו שילמדו תולדות המשה חומשי תורה כמו שאנו לומדים קורות הקדמונים, יורו כמה הועילו לשוב בני האדם, יתירו בנקלה השאלה הכבדה ולא יתפלאו על התרתה, וגם לא יתפלאו אם בכל קורות בני האדם לא ימצאו מאורע שזה למצער ההתחלפות שמחשבה זו נתחלפה במשך הדורות:

וגם כי דבר בלתי מוכחש הוא שהדעות האמתיות לא תסופינה, מכל מקום תמימותן וטהרתן תתנגדנה להתפשטותן ולעצמתן לפרש נחושים נעדרי הקיום, כאשר ימצאו בלב רוב העם טעויות עתיקות או יש שם נזק כתות שלבלתי אבוד שכון תשתמשנה לרע בסכלות ההמון ובעורון עיני שכלו: ואם כל זה יארע גם בסדר המעשים החומריים, במלאכות מחשבת, ובהשתמש לתועלתן בהמצאות החכמות, תגבר ותקל ההתנגדות למוסר האמתי, בעבור עצלות יחידים, בעבור גרוע ערך הדבר בעיני רבים, בעבור העמל התמידו מצד אותם שמטעויות עמיתם יעשו להם מעלה להגיע אל מטרת גאותם ויסוד ליכלתם הרוחנית והגשמית המביאתן להתנשא:

1. ע"ז קורות העולם תוריה כי יש תורה השגחית לכל התגלגלות בינת האדם, וזה ברעת אמתית בכללותה, או ביסודיה הקדמונים: דעת אמת תתלכד לטעויות שכוונתה לנתוש, ותלך הלוך ומצוץ כוחות חייהן, בעוד שלשכל המון העם נראה כי האמת והטעויות לעד יחדיו תצמדנה; וימשך חיבור זה כל זמן שמן הצורך להפיג כל מראה מתן לפנים הנפרדים שבהם התיצב השקר לפנינו: כן הרעיון הישראלי בקרב תמיד עם הסיפורים על אלהי מצרים וכשדים, ראה אותם נתוצים ונפולים לרגליו: וכן בימים שבאו אחרי כן נצח קצת סיפורי אלילי יון עם כל חרושת יד שהיתה בעוזריהם: אבל המלחמה כבדה עוד בימינו, והמעמיק להביט יראה כי הרעיון הישראלי ימצא עזר שלא היה מקנה בנת המחקרים, הנראים כנלחמים נגדו בענין ספרי ראיותיו; לפי שסוף דבר, הכת הזאת לא תתנגד לו בעיקר יסודו רק במקורו ובקדמותו, במאנה ליחס לו קיום עתיק של חמש מאות ושלושת אלפים שנה, אבל רק היות אלפים ושש מאות שנה, או ג"כ אלפים שנה בלבד:

2. והמחשבה הישראלית נשארה עדין בלי מום בתמימותה הקדמונית בספר המכיל אותה: וגם אם נולדה בלב אברהם אחר התגלגלות מחשבת האדם ע"י בני אשור וכשדים, היא עוד היום בגבורות

חייה, וישוב העולם שקדם לה הועיל לטוב חיי הבשר שהיה פריה, אבל מת בלי חמדה: בני מצרים ובני כשדים גברו בישוב מדינו בעוד שאכות העברים היו נעים ונדים: הסיפורים שבאו בקבלה לכשדים, מלאכות מחשבת וחרושת יד שגדלו בארץ מצרים, נודעו לרועים ההם הנעים והנדים, וכן נודעו להם סיפוריהם על אודות אליליהם: אלה הרועים הנעורים מידעות חכמה לא חשו במשך דורות הרבה ללמוד מלאכת מחשבת וחרושת יד של הגוים החיים בישוב מדיני ונצרו דעתם נקיה מטעיותם, מסיפורי אליליהם הנודעים להם: מודרכים ע"י דעת אברהם העליונה הבינו וידעו הבל ריבוי האלוהות. ובמשך איזה דור חיו תחת משטר האבות המורים אותם דעת יחוד ה': המספר בלי קצבה של אלהים ובני אלהים ששרירות בני דורם החיים בישוב מדיני היו מערבבים בהם סיפור קורות קדמוניהם, מספר שנים ודורות לאין קץ שהיו מיחסים להוית העולם שבהם משלו זה אחר זה אלהיהם ובני אלהיהם, היה מן ההכרח שלא יערב ללב טהור של רועים תמימים אלה ולא יחד עם הגיונם על ענין האלהות: מאין בא העולם, מאין בא האדם שאלו גם הם לעצמם בתומת לבם תוך שעות בַּטְלָה הנשארות להם בהיותם רועי מקנה: כמו שפשוטה באמתתה העליונה הדעת כי יש בורא כל, כן האבות וגדולי הרועים ההם שבכל דור הוכרחו להביא בלב ההמון תורה שתרחיקם מהטעיות שלמדו, ושתלמדם בביררות ובלי סכנת טעות חיי הדורות שקדמו להם: קדמוניהם היו בעיניהם בני אדם, ולא אלהים ובני אלהים; הדורות שקבלת הכשדים והמצרים יחסה להוית הארץ, היו נחשבים מאתם פִּדְיָהִים, כימים, כחלקי ימים: — אלה היסודות שעליהם הרועים ההם וישוב בני האדם בשכל ישר ובלב תמים טהרו וישרו המחשבה שעדין אחר אלפי שנה היא הוראת המשה חומשי תורה:

(ח). אבל המלאכות ומעשה החרש והישוב הקודמים לספר בני ישראל מה פעלו בבירור על הרחבת השכל והמוסר של בני האדם? מי ידע ארץ מצרים וכשדים זה מאה שנה? מי הוא שהבין המכתבים הקדושים (היערָאָגְלִיפֶעֶן) החקוקים על אבן, או ידע שפת אשור הקדומה, או שפת בני הודו? כל אלה היו ועוד הנם זרים ונעלמים מכל וכל לישוב מדיני שלנו, ואולי ישארו זרים לו לעולם: אוצר נחמד ללמוד מהם טעיות קדמוניות בני האדם היו המכתבים על עֵלָה אגם (פאפירוס) ויתר המכתבים העתיקים בכל אופן שיהיו, והוצאו מקברם שבו נקברו ע"י סבות זרות להם כמו מלחמת הצרפתים על מצרים (בסוף המאה השמנה עשרה), וממשלת האנגליים על ארץ הודו: אבל מה יוכלו לצפות? אולי להראות יותר ברורה אצילות הרעיון הישראלי הנולד גדול הקומה על קברם, ואח"כ מַעֲשֵׂה בְּמַעֲשֵׂה נוצרי או מַחְמְדִי השמיד

באיזה חלקים מן הארץ הניחושים שהיו מורשה לבני האדם מן כשדים ומצרים:

(ט). בהולדו על נפילת הטעויות שזכרנו, הרעיון הישראלי בהודיעו תמימותו הודה כי אה הוא לכל התגלגלות מחשבות בני האדם, ובכורתו נמשכת מהמצב הפרטי שבו אבות בני ישראל נמצאו, מן ההדרכה שבה הודרכו, מקורות חייהם, ממקום אמצעי בעולם שבו נגלה וגדל, מהתחברות תנאים שעל ידם אומת ישראל היתה לשומרת ומגן לו גם על ידי שפוך דמה עליו: מוקבע מקודם מאת ההשגחה העליונה לשמור יראת האל האמתית ששכל ב"א יְכַלֶּה, הרעיון הישראלי, בהעמיק חקירתו בקורות מצעדי עילות ישוב העולם, יכיר ויודה שגם הן היה להן לקונן על אנשים ומלכויות שמסרו עצמן למות לקיום אמתתן: ובהיותו הראשון בניצוח התבונה על הטעויות הזרות באמונת אלהים, מכבד הוא נטיות זרות של מְנַפְרִיו, וגם לאדם נבער מדעת המקימם, הוא לא יסור מהיות לו אה על פני האדמה ולא בשמים ממעל; ויחשוב שאם כל אשר בשם ישראל התפאר הוכרח להלחם במשך דורות הרבה למשול בשכלו, עאכ"ו הוכרח מוכרח ויוכרח להלחם כדי להכנס ע"י כח הַרְאָיָה בלב אלפי רבי רכבות יורשי טעויות וניחושים עתיקים מאז:

הרעיון הישראלי לא הרבה לפאר שומריו בעבור קיומו, כי כח האמת לא ינוצה בשכל האדם: דעת בכורתה השכלית והמוסרית לא כהתה לעולם בעדת בני ישראל; ובדורות ממשלת רומי, ובדורות האמצעיים (Medium Aevum) הגוים המושלים שחיתה בקרבתם לא יכלו כ"א העמיק בלבה גאון אמונה זו: אם רבים מענפיה יבשו ע"י סופת תאוות הומריות ונפלו והלכו לאבדון, אם מרודיה ומצוקיה שהוטרו עליה הרחיקו ממנה אלפי בני אנוש שלא עצרו כח לסבלם, נֶאֱמַנְתָּה חקמת לרעיון הישראלי היא לעדת בני עבר הכרה שהוטל עליה מִטְבַּע תורתה, שמתלמודה ומהדרשה החפשית תשאב כוחות ומאורות חדשים ויכולת נצחית וכלי קצב על נשמת בני האדם:

(י"ד). מטרת הגיון ספר זה שלפניך קורא נעים היא לחקור איך נהיתה שספר חמשה חומשי תורה המכיל בקרבו המחשבה הישראלית וכה מאז בכלל תורותיו ומצותיו להיות נכבד בעיני כל יושבי ארץ כספר מובהר שבמובחרים: אבל נתרַק מן האמת אם נניח שפֶּעַל מוסר העם פָּלוּ שהופקד בידו והערת תבונתו במדה במשקל ובמשורה שהוטלו עליו, וכש"כ שלא פעל כל אלה כלל ביתר משפחות בני האדם: ודיוק נבון בפי החכם רענן (Rénan) שייחס התפשטות דעת אהדות ה' וקיומה לחיים הפשים בלי דירת קבע בחיי שלשת האבות, וחווה סכנה לדעה זו והשתתה תוך חיי קבע וישוב מדיני:

אמת היא כי בחיים חפשים בלי דירת קבע עדת יוצאי ירך אברהם בלי בית מקדש ובלי בית כהונה שמרה דעת אביה, ובתהלוכות הזמן בהיותה לגוי וְקָרְבָּהּ לַעַמִּים ומשפחות שניביתיה השחיתה אותה ברובה והמירה עבודתה את האל התמימה וקבלה בחיקה טעויות, והכניסה בקרבה ניהושים ומומי זרים מתוך למדה מן הגוים מלאכות וחכמות: אבל שום אדם הבקי בקורות הדורות הקדמונים והאמצעיים והאחרונים יתפלא אם צעד לאט לאט פֶּעַל תורת משה בלב העם ובנפשו, ולעד יהיה לנו מעט מספר השבים מגלות בבל ברשיון כורש: עם כל רוחב ביאור הרעיון הישראלי עיי הנביאים בסוף ימי מלכות יהודה, הגלות שהכריחם לה נוצחם האכזר נהפך לגרות חפשית בעיני רוב המון העם:

עתה לא נדבר בעזרא שלו המאמינים והמחקרים בשוה יחסו פֶּעַל נסתר הַמִּכְהָה פֶּעַל מֹשֶׁה: פֶּעַל נחמיה שבשרתו ובאומץ לבו יסד מצב השבים מן הגולה, וקבע מחדש עבודת האל בבית מקדשו בשפל עֲנִיָּתָה ולא נטה אוזן לפאר חזיוני יחזקאל, והבין על פְּנֵה דעת אחדות ה' הטהורה של אברהם ושל משה: ובכן עבודת צבור שלא יכלה לעמוד בלי ערבוב עבודה זרה כל ימי חלק ראשון של חיי האומה, הוסדה מחדש בארץ כנען לנצור יחוד ה' בתמימותו, ולגרום שיפרח וישגה בארץ המוכנת מאז להיות מקום ראשית עלומיו, עיי מיעוט עם ישראל שיכול לעמוד בנסיון נגד מראה עבודת האלילים ופתויה: אבל עכ"ז כדי שפעל מצעד עם זה יוכל לגרום שגויי הארץ ויקירו אמתת יחוד ה', היה מן ההכרח להכין הכנות לא מצער (בלתי עומדות לעד) לתנאי ישוב מדיני שלו:

יא). עתה אשאל שאלה: אם בעל חדשות היה קם בזמן ההוא בארץ כנען האם היה בידו להתחיל מלחמתו נגד האמונה באלוהות הרבה ולנצחה גם אם היה פונה בדור ההוא אל הדרך האמצעי כאשר עשו מלומדי חכמת האלכסנדריים אחר חמש מאות שנה שעזבו תורת רבוי האלוהות והניחו הרבוי בעצמות האל? האם הונחו כבר היסודות לִסְלֵל הדרך בזה האמצעי: האם היה אפשר שאדם יעזו פניו ויכניסם בתורת משה ויטמאו טהרתה? דעת הוית השטן, הטא קדמוני, עצם אמצעי בין הבורא ובין בריותיו, גזר דין, אמונה בעינים עצומות, ויסודות אחרים ההכרחיים למעבר הנוכר, כל אלה נעלמו מבני דור עזרא ונחמיה: הדלה מכל וכל בדור השבים מן הגולה נטיתם להנחת ריבוי האלוהות ולעבודת האלילים: אבל בימים מאוחרים שבו לארץ יהודה מן העברים שהיו עד הנה מפוזרים במדינות מדי ופרס; וגם כי אף אלה נאמנו לאחדות האל שהאמינו בה האבות, לאט לאט הכניסו בה דעות נכריות וחדשות, שגם כי לפי דעת השבים לא ישנו

דעת אחדות ה' עצמה, ע"י מעבר טעות היו מתישבות בלב המון העם לצד האחדות ומתחברות עמה: ובארץ מצרים הקרובה לארץ ישראל, בהתפשט באלכסנדריו דעות חדשות המיוחסות לפלאטו שכת מהזיקיהן מִבְּחָרָה מבני עבר, או לכרות שלום או ג'כ לאחד אמונת תורת משה עם לימודי פילוסופיאה האלכסנדרית הבלתי ברורים: ואירע כמו בכל דבר חדש, שבקבוע מקום מסעם ממליצות בלתי עיקריות בספרו הקדש, או במכתבי מבאריהם או מתרגמיהם בלשון ארמי, הגיעו לגבול האחרון, לערכב אמונות זרות באמונת תורת משה הברורה: וכן פילוסופי היונים הניחו עצם אמצעי בין הבורא ובין הנבראים, ודעה זו נולדה ממליצה שנשתמש בה המתרגם הארמי, שכונתו לא היתה כ"א ליחס לדבר ה' ענין הודעת שרצונו והוית דבר רצונו דבר אחד הם, ככתוב "ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור"; ופליצת המתרגם (מיטרא כלומר צווי) נחלפה בדעתם לעצם נמצא: וכן נהיה לחכמת האל בלי גבול מאחר שנמצא בספר משלי (ג' י"ט) "ה' בחכמה יסד ארץ" שכונת "בחכמה היא כמו תאר הפעל (חכימאית בלשון ארמי), ולפי דעתם הנה לך החכמה מצוירת כמו אמצעי בין הבורא והבריאה, שבנקלה הביאה גם לדעת הנכריה מכל וכל ללימודי תורת משה להיות עצם אמצעי בין האלהים ובין האדם: ועל זה הדרך, גם כי בהתנגדות למנהג בני רומי לנשא בן אדם למדרגת האלהים, היו מכינים מדרגה אחר מדרגה האמונה בירידת האלהים העושה עצמו בשר: (b).

(ב). היסודות ליצירת אמונת הנוצרים שְׁמַאֲת ההשגחה האלהית הוקבעה לנצוח על ריבוי האלוהות בארצות המערב תחת צל גם יראת משה, לא בלבד לא היו עדין מוכנים בימי כורש, אבל גם הקרקע שבו היה לזרוע ולנטוע זרעם ונצריהם לא היה מוכן לקבלם ולהניצם: רומי אז בעת גבורתה וצדקתה הנבערת מדעת, היתה טובעת בעומק יראת אלוהות הרבה ובעבודת האלילים, וההשגחה האלהית הטילה עליה חֶק למלאת אחדות העולם תחת משטרה ע"י כח לגיונותיה הנורא, לבעבור הקל וכדברי דַנְטִי (Dante) התפשטות אמונת הנוצרים: ארץ יוֹן, הראשונה שִׁפְפָדָה מלאכות חרושת יד שגרמו רכות הלבבות ויושר המדות ואח"כ נשתעבדה בעבורן, לא נפלה עדין תחת ידי רומי, ולא הטילה עליה עבודת אלילי הר אולימפו שלה, ולא נמשה בידה מורשת חכמתה הפילוסופית והשיריית והמלאכותית, ולא התירה לה שתמשול בציווריה וכיוריה הנפלאים ולא ביופי סדר פאר בניניה שעוד היום אנו מתפלאים

(b) על ענין השטן, הטא קדמוני, גזר דין ואמונה בעינים עצומות נדבר אח"כ בערך פרמי של המשה חומשי תורה:

בראותם: אמונת הנוצרים הוציאה תועלתה מאמיני ומרומי אחר שכהתה גדולתן, ולא היתה עוצרת שום כח נגדן בעת עוו קיומן:

(ג). א' נחקר עתה שאלה אחרת על קורות העולם ביהום עת מאוחרת בעלת חמש מאות שנה או שש מאות לחיי הרעיון הישראלי; או תחת ערוך שאלה כזאת נחקר אם צדק האשם שהוטל על הרעיון הישראלי, ולא נדבר על האשם שמצאו בו סועדי אמונת הנוצרים הנולדת בחיקו והרואים בקיומו מודעא נצחית נגד אמתות מקורה האלהי ותמימותה; רק מִחְקְרֵי התגלגלות אמונת בני עבר ואמונת מכבדי ישו, הבלתי מקבלים עליהם שום עיקר מעיקרו שתי הדתות, בְּהַפְשׁ חקירותם יאשימו הרעיון הישראלי כי לא ידע להתפשט בהמון העם ולתפוש הוא בידו הדרכת הישוב המדיני בארצות המערב, בעזבו חקי עבודת היהדות החצונים המיוחדים לבני ישראל, למען יִגְלֶה לכל כדת אלהית של כל בני עולם; ולהפך הַמְחַקְרִים האלה משבחים יראת ישו בעבור כח התפשטותה הנפלא, ומאשימים הרעיון הישראלי בעבור הַפְרְדוֹ וְהַשְׁאֵרוֹ רעצמו:

ב' ובאמת תורת הנוצרים, לפי פאולוס המשליך ארצה כמעט כל חקי דת ישראל, היה פותח לרוחה דלתות אמונת ישו לכל העמים ולכל בני בשר, והיה פותח דלתי שמים לכל מאמין באמונת אלהות ישו: אבל שתי דעות אלה הסועדות אשה את אחותה, הלא הן האמונה בעינים עצומות כעיקר דְתֵי והכרחי לעונג חיי נצח ואל נעשה אדם או אדם נעשה אל, היו נגעלות לרוממות הרעיון הישראלי, שמכל מקום היה מודה בתועלת דת הנוצרים, כי על ידה נתפשטו מקורי יסודות המוסר שהוא הַיָּה וקרא מאז: ובעבודת האל החדשה היה תווה לא בלבד ראשית עזר נכון להשתדלותו להביא לב בני האדם למוסר, אבל גיב מצעד אמתי להלאה בחזיון האלהות, מצעד האפשרי הוא לבדו למשול על החזיון המושל או בלב הגוים היותר נְעֻקִים בישוב המדיני, בתקותו כי על ידו חזיון אל אחד מיוחד בתמימותו היותר ברורה ילך הלוך והתפשט: ועיי התחלפות קצרת הזמן בחיי ישוב, שליחותו לקבץ גְרִים אליו עֲנֵקָה לעבודת האל החדשה, כי הכיר בה שהוגנת יותר היא למגמה זו, ונטר שנאתו לתערובת היהדות עם הנוצרות הנחשבת בעיניו כאמצעי מזיק להצלחת שליחותו באחרית הימים, וגם להצלחת דת הנוצרים הנלחמת בעד התפשטותה שגם היא מידי ההשגחה האלהית יצאה: והרעיון הישראלי לא שמר רעצמו (בדעתו כי ארון הוא לעתידות העולם) כיא הודאתו ליחוד ה' ולמצאיאותו, ולאחדות זרע בני האדם כאחים על הארץ ובשמים, ובחודאתו במשפט צדק מאת האל השואל מכל אדם מה שבמצבו יוכל להבין ולפעול; והואיל לבלתי חדול מקדושת שליחותו; וגם כי לבדו, גם כי חלש,

הואיל לנצור לבני האדם ראשית עיקרי אמת אלה במה שחויץ לטבע, ומוסר זה הראוי להיות לנס, ורשות טבעית להִפְשֵׁשׁ המחשבה, כי כל אלה חקוקים לְעַד בלב בני האדם: וכל זה ביגיע רב ובהשתדלות נפלאה ביותר, כי בפֶּעַל מצעד התהפכות יראת יִשׁוּ ראה כי בדת החדשה יושמו כבלים בלי סוף לְהִפְשֵׁשׁ המחשבה, הַשְּׁפֵלָה בלי ספק ע"י עיקרים נאותים להאציל נפש ההוננען והאלאנען (עמים לוועזים), ולהכרית או לתת צורה חדשה להר אולימפו של יון ורומי ע"י שמים חדשים מתנגדים לאמת אבל טהורי הרעיון: ובסורו מכל מעבר או אמצעי לאמת העליונה, גם ע"י אמצעים שהיה מודה שהם ראויים להעשות גשר עומד לזמן מה בין הטעות והאמת, נסגר בטוחות לבו, וקדש עצמו כשומר נאמן ונצחי לאוצרו האלהי:

יד. א. עתה נשאל למאשימים אשם זה לבני ישראל, ובראש כולם לנבונים שבהם כמו קוענען ורענן (Kuenen et Rénan) מה היה נולד אם הרעיון הישראלי היה גם הוא מקבל הוראת פאולוס, תחת הַרְחַק עבודת אלהיו הנמצאת בספרי תורת משה וְהוֹקָה ע"י איסורים שהם למגן לה, ויהיו ג"כ לנפש בני ישראל הרגל תמיד למשול על יצרה? מה היה נולד אם הרעיון הישראלי לא היה נשמר בתמימותו עם הספר המודיע אותו לנגד הפֶּעַל האמיץ של יראת יִשׁוּ? אם חיי דורות הרבה של חידוד השכל ומוסרו בצאצאי יעקב לא היו משימים גבול לא יעבור עליו איש, לבלתי הכופ לפני ההתרים שנמצאו ראויים בראשית ימי הנוצרות, והיו נראים כדבר שילך ויִעָשֶׂה הרגל? לבד חיי תמידות בקיום מצות עשה ובהתרחק ממצות לא תעשה Sustine et Abstine, חיים מקודשים להיות מגן וצנה לאמת הנצחית יכלו לעכב שלא תשוב לאיתנה עבודת האלילים הנשענת על מעשה תרושת יד; רק הנאמנות התקיפה של הרעיון הישראלי יכלה ע"י הויתת לקרוא בגרון המקור האמתי שממנו ישאבו בני האדם החפצים שלום אמת ברוחם הבלתי שֶׁלֹו ונת: בלי יסוד עבודת אל היצונית של מצות עשה ולא תעשה שתהיה חיבור מתמיד בלתי בא להנתק בין כל הנאמנים לה, לא תתכן עדת עובדי אל פרטית:

ב. וגם מה היה מתהווה מן הנוצרות של יִשׁוּ עצמו (גם בעור האמונה בעינים עצומות שצוה פאולוס) אם בקורות היהודים ובחוקותם לא היתה מוצאת מוסדות שעליהם ע"י שמות חדשים שקדשו הם לא יכלו ליסד תארי עבודת האל חדשים מחוברים עם מַעֲבָרִים זרים מעבודת האלילים? בלי כל סדר הקורות הפרטיות של חיי האל הנעשה אדם וקורות מקבלים ומחובבים לה, מה היה מתהווה מן הדת החדשה לא בלבד כאלף וחמש מאות שנה הראשונות של קיום הויתת, כי גם במקצת אחר החלוקה שנהיתה בה ע"י לוטעה וחביריו? אבל

הנוצרות הנלחמת בעד התפשטותה בעולם, יחסה לאלהיה ענין חוקי עבודתה החיצונים כמין דמיונות או הַקְּפֵל תמידי של מעשים אלהיים, והגיעה להשוב כחטאים כל אותם שלא יקחו בהם חלקם באמונה בעינים עצומות, ובכך הוקבע יותר בנפש המאמינים עיקר מתנגד לאחדות בני האדם: וחרעיון הישראלי שאב מספר תורתו ענין עבודת האל תוך בני משפחת איש ואיש, ענין מקודש לנצור בתמימותו לדורות הבאים ראשית יראת ה' שיבוא יום וְתִשָּׁה תוך כל בני האדם: ובכל עוד שהיה חוזה סוף עבודת האלילים, בראשית ימי הנוצרות המנצחת אלילי הר אולימפוס, אור הלציו להאבק בלי הרע לשום אדם ומוסגר בפני עצמו להתיצב בלי פחד נגד האפשרות שהויתו מן היום ההוא תוכל להיות מורדפת בלי תִּשָּׁף ע"י הדת הרואה בו מודעא עולמית נגד שליחותה לזמן מה, ארוך יותר או פחות:

טו. א'. אבל אם הרעיון הישראלי בטוהר ענינו לא היה יכול בימים ההם לצפות להתפשט בכל העולם, לא נוכל לומר שִׁצְפִּיה זו תהיה הכרחית לאמונת ביאת המשיח: הבשורה הטובה (Evangelium) נראית כמאוסת בדעה זו, ומטרתה להתקבל רק תוך משפחת בני ישראל: — „אל תתנו דבר קודש לכלבים ואל תשליכו מרגליותיכם לחזירים: שנים עשר אלה שלח ישו וְצֵם כדברים האלה: לא תלכו אלה הגוים ולא תבואו בערי השמרונים, הלא טוב לכם שתלכו אל הצאן האובדות אשר לבית ישראל: ולכו וקראו לאמר הנה קרבה מלכות השמים (מַתִּי ז' ו') : תקות ההתפשטות הנמצאת בדברי הנביאים קבלוה להם הסופרים (Seribae) והפרושים¹ שִׁמְעֵתֶם התפאר פאולוס להיות, כמו שהיה אביו (מעשי השלוחים י"ג b) — „אני פרוש בן פרוש: וגם יש לשמור בדעתנו שמלאכות פאולוס לגוים נצנצה בו (נגד דברי ישו רבו אחר תחיתו, מתי סוף סי' כ"ח) רק אחר שנסה כי היהודים לא היו פונים לדבריו, שאליהם בא ודבר אחר ישובו מדמשק (שם סי' כ"ב ו' י"ח), וגם זה לא היה כ"א נסיון (שם סי' כ"ב כ"א): אבל כונת ההתפשטות שירש פאולוס מאבותיו הפרושים לא יכלה להשריש במקומות שהלך שם להנבא עליה, לפי שאם יושלכו ארצה כל חוקי עבודת אל החיצוניים, לא יוכל אדם ליסד דת מארכת ימים, גם אם תוך עיקריה תמצא האמונה בעינים עצומות (עמ"ש בסי' הקודם): רק אחר זמן, הנוצרות לקחה דעת התפשטותה בכל העולם מן רומי שהטילה ממשלתה על גוים רבים בכח לגיונותיה; והנוצרות השבה למשול ע"י ממשלה על המחשבה ועל הנפש: ודעת ביאת המשיח

(6) כת הפרושים האמתית האמינה בדת אחדות ה' המוסרית והכללית הנוצרה לכל זרע האדם ע"י עבודת בני ישראל הפרטית:

הוסיפה מהלכה במשך הדורות מעורבת עם דעות זרות, שעל ידן, כפשרה עם זעירות עבודת האלילים ובעזר האמונה בעינים עצומות, הביאה ההמון להאמין בה :

ב'. הספר שהאמונה החדשה רצתה לקחת צורתה ממנו, ע"י ההשגחה האלהית פשט בכל הארץ גם ע"י דת מחמד, והיה מכובד כספר קדוש ואלהי: אבל המהלך תוך דורות קבלת ביאת המשיח לא היה בלי מלחמות קשות; וכבר בראשית שני חייו, הכופרים בלימודיו רצו לשאוב ממעיני הרעיון הישראלי, והואילו לגשת אליו, אבל לא ידעו או לא הזידו לשחרר עצמם מכל וכל מאמונות עבודת אלילים שהיו מורשה להם, ובטבוע המון העם באמונות אלה הכופרים ואנשים מתי מספר שהלכו אחריהם חכמים ונבונים יותר ויותר מבני דורם, ספו תמו גדומת שחת :

זה מאתיים שנה שתי הכתות, הישנה השומרת אצילות מהרתה, והחדשה הרודפת אחר התפשטותה ע"י ישוב מדיני שבקשה להוציא מגזע ישראל, רואות מתיצבת נגדן כת חדשה צרה להן, והיא כת המחקרים שעל ידי כלי זינה שהוא הביאור החפשי בלי חקר למקראי קודש שבתנ"ך מכחשת אמתת המקראות המכובדים כקודש מאת שתי הכתות מניחות הקבלה, ובפרט אמתת המקראות שהם עיקר ייסוד למאמינים בביאת המשיח :

(טז). א'. ההתהפכות הרמיונית של דעת אלהים מבטן המבדלת בין בני האדם ובין יתר כל היצורים נותנת להוקר בקורות העולם ענין רוחני, שבמצבנו עתה על אודות הסיפורים שהגיעו עדינו מימי קדם נראה יחיד ומיוחד וראוי להתבונן עליו הרבה; דבר בלי ספק הוא כי מריבוי האלוהות שהיה גלגול שני בהתהפכות שזכרנו עד הגלגולים שבאו אחריו ומעותדים להגיע ליחוד האל הרוחני והמוסרני, בארצות המערב מצעדיהם היו תמיד הולכים ומתקרבים ליחוד; אחדות הנוצרות שמימי קדם נלחמה בה הנוצרות המאמנת בשילוש ולמראה עינים נצתה עדין היא קימת מן אריוס (Ario) עד הסוציניס (Socini), ומאלה לפילוסופים לא מעט ולכותבי ספר בימינו; והנאורים פארקער והאנינג (Parker et Channing) החייה בימינו כלימוד חכמה, וגרמו שתעשינה כתות מאמיניה באברופא ובאמיריקא: הרעיון הישראלי לא יוכל לקבל המעבר ששמו נגד פניו בעלי אחדות הנוצרות, רק צריך להשבה כמדרגת קרבה לדת משה שבה הוא מאמין: כל כתי הנוצרות תמאסנה בו כאויב הקם נגדם בסדר הרוחני; והרעיון הישראלי לא יוכל לתת לו יסוד אמת בסיפור קורות העולם; ומלבד זה, אמונתם בישו כבן אדם הוא רוחניות מדומה שהמציאו בעלי אחדות הנוצרות, והוא למטה למטה בשפל המעלה לענין נבואות חזוי ישראל, ובכך לא יוכל

לשאל שיקום תחתם כמאלף בני האדם, וגם רוחניות המדומה שלו לא יוכל להיות יסוד עבודת אלהים:

ב'. אל ידאנו נא רעיונות אלה כזרים למטרתנו שהיא הגיון על הרעיון הישראלי, ואל יהיו לגנאי כתוכחות נגד הנוצרות בהתהפכותיה וגם לא לרוב ההנחות שהניחו כתות המחקרים; הרעיון הישראלי (כמו שכבר אמרנו) מוקיר כל מיני עבודת האלהים במצעדיהם בהתגלות שכל האדם בחופש התגלותו, ורואה בהם מדרגות התהפכות שכליות ומוסריות לקראת האמת והצדק, שהוא בעזר ההשגחה נצר בספר תורת משה: ע"כ ההגיונות שזכרנו כונתם רק לערוך לימוד ההוכחה שהספר הנכבד כדבר ה' לדור דורים, מאת משפחות הרבה בבני האדם, ע"י עבודות אל נפרדות וחילופים שנתהוו באיזו מהן, ע"י תרגומים וביאורים לכל אחד ממקראיו מתקנים לפי צורך העמים והזמנים, יש לו זכות להקרא בשם אלוף מדריך בני האדם: ואלוף זה הוא הראיה האמתית מאת האל כי אמת ישראל מעותרת לנצור לבני האדם יהוד ה' הטהור הרוחני והמוסרי, ולהורות שאינו בלבד תוצאה טבעית של התהפכות שכל האדם: נולד בשלמותו בשכל אברהם, מוחזק בדעתו ע"י חזונו ה' אליו, עמד במשך ארבע מאות שנה תוך צאצאיו, נחתם לעד ע"י מתן תורה, וע"י ההשגחה העליונה שמור הוא בגזע ישראל: ותועיל להעירו קדמות הספר הקודם לביאת ישראל לארץ כנען, הנראית בכירור בספר עצמו ע"י הראיות שנחוש לבקש ולבאר; ועדות שנית לו ע"י מבחר הלימודים הנמצאים בספר, מבחר שלא השיגו אצילי הדורות בתקותם לבוא עד יסוד נכון לחברה: וכפל חותם ספר זה הוא שנוצר תואר הזמן שבו התחיל להפוך גזע רועים שאך נגאלו משעבוד אכזר ולעשות מהם גוי חפשי ונבון, ונוסף על זה שפרים עצמו לרעיון עליון בעל חסד שיקובל גם בסוף כל דורות עולם, רעיון ששמורה לו ההתפארות שהוא אלוף מדריך בני האדם לעולמי עד:

(ז). לימודי האמת היותר מרוממים, הקדושים ביותר, ועכ"ז היותר פשוטים, רוחניים או מוסריים, למען יקובלו בהמון העם, ויותר מזה למען יעשו פרי תבואה ויכשרו הנפשות והלבבות והמנהגים, ויתהוו כמו טבעיים ביתסי בני האדם איש אל אחיו, צדיכים להיות מובאים בחיי ישוב ע"י התאחדות טבעית בין הצווי ובין החופש, צווי המתראה לרום הפש המחשבה רק כמאלף, לפי שמואסת היא מכל איום עונש; כי אפשר לאיש לעשות או לשמוע כל אשר צוה עליו, אבל בהפך שום אמת לא תכנס בלב איש נבון ע"י ראייה נסיית גם אם ברור הנם לעיניו כשמש בצהרים. כ"א ע"י רעיון המביא המחשבה לידו הודאה:

אור הר סיני מגמתו להכרית האלילים ולהשבית עובדיהם
בהאירו השכל ובהדריכו הלבבות: ובני אדם במשך דורות הרבה לא
יכלו לעמוד בפני האור הזה הבהיר, ועוד היום לא יוכלו; יען כי
ברצון אלהי, שלא ידענו מדוע יפעל כן, העמודים שעליהם יכון הישוב
המדיני הם זעירי המספר ורחוקים זה מזה ריחוק זמן רב, ויפדו ע"י
אנשים מתי מספר ומיוחדים לפתוח חלונות מְרֻחָּים המכניסים קרני
אורה למחשבה בריחוק דורות הרבה זה מזה, נולדים וגדלים ברוב
הפעמים במצבים מתנגדים זה לזה:

יח. הכל יודעים שהשכל יקבל החכמה ע"י הוראת מורה, ותוכחות
מוסר תפעלנה על הלב ועל רחשיו; אבל אמת ג"כ שהשכל מלבד
אָצְרוּ מדעים וכלכל עצמו ע"י חכמה, יוכל ג"כ להיות מאלף מוסר;
ולמוסר השכל יוכרה פֶּעַל קֹדֶם שישימהו בלתי חש על נוחושים, בלתי
נותן מבוא בקרבו להבלי שוא: ובהעמיק בקרבו אמנות ברורות,
יחזקהו ע"י הרגל נכון להלחם נגד קבלת דעות בלתי מוכחות
לשכל ע"י טענות חזקות, וירגילהו לְאֶחָד הַשְּׁתַמְעֵן למצות מכובדיו
עם השתמשו בְּהַפֵּשׁ המחשבה בלי משוא פנים: ושכל שהורגל על
דרך זה יוכל, או יותר מזה יוכרת, להוליד אדם חכם ונכון, גם אם
לא יוליד אדם יודע ספר: ובאופן זה נוכל למצוא משפחה או [שבט
או גוי שכלכל לבו במוסר השכל, גם כי לא הניח לפני האדם גודל
זכרון חרושת יד או מדעים:

אבל הלב להיות בריא וחזק ולהשתמר בבריאותו וחזקו צריך
שִׁיחַס וְיַעֲזֹר ע"י אהבת הנפש: לא אדם ולא משפחה ולא גוי יוכלו
להיות חכמים אמתיים ושמחים בחלקם אם לא יִסְרוּ לרחשי מהרה
ואצילות, לתאוות צדקה וּמַעֲיָנֵי רוממות: אבל לזה צריך לא בלבד
פֶּעַל פנימי כמו בעריכת השכל, כי גם פֶּעַל חיצוני מאלף באמת:
לבוא לידי מדה זו ולהוליד זרע אהבה בנפש תוצרכנה אותות ותורות
כראוי להגביר נטיתה ולהכמיר רחמיה אל צער כל מצטער, ולרוץ
לקראתו כאח רחמן, ולהיות מוכנת גם למות לשלום ולתפארת ולכבוד
בני משפחתה ובני ארצה, ולאמונות יראת האל שלה:

ספר תורת משה היה ויהיה האוצר הראשון והגדוש למוסר
הכללי של בני האדם: למחשבה המושלת בו, גם כי לוטה במושכלות
ובמליצות זרות, אנו חייבים להודות על מצב ימינו המיושב, המכבד
דעות זולתנו ונותנת לכל איש הַפֵּשׁ מוצא שפתיו: גאולת החכמה
מכבלי האמונה בעינים עצומות שהולידה הישוב המדיני שבימינו שלא
קוינהו, שְׂאֵבָה (כמו שְׂתַעֲדָנָה עליה קורות העולם) מתלמוד תורת משה
כחה להשליך מעליה מאסר הביאורים המשועבדים לעיקרי הנוצרות
שברוב ארצות הנוצרים כלאו התפשטות חיי השכל:

אם מלאכתי זאת תצלה להגיע אל מטרתה להטות עיני תלמידים נכונים אל לימודי צדקה היוצאים לנו מספר תורת משה, שראשית כונתם היא לבער השגגות מן הלב ולשמרו מן האמונות המתנגדות לטוב שכל האדם ולכלכלו בלימודים נכונים לדעת האמת ולהרגילו לפעלי חסד, אַחַדָּה כי עשיתי את שלי להשבות כל ספק באמתות ספר תורת משה ובאלהותה:

יט). בבתי קברות עולם נקברת ושוכבת תפארת כשדים ואשור ומצרים ובבל, וישוב מדיני שלהם שבו התפארו: שוכב וישן לדורות ישוב קצה הארץ ממזרח, נאה ושירי ביותר, אבל לא סבב ישוב מדיני הרבה: רומי המשתמשת בכחה לרע, ואת"כ נודעה לשבח בעבור בתי משפטיה, למדה מצעדי ישוב כל ארץ המערב וחרושת יד ופילוסופיא של יון, אבל את"כ שקעה היא ועבודת אליליה תחת משא אשעיה; ולהתקיים בעולם, הרימה על מפלת אליליה גם אחרות האל, והתפארה בשם ירושלים חדשה:

ולחפך מזה הַנְּבִיאִים בשם תורת משה, ע"י שמואל היו תלמידי בית חינוך קיים, והאירו הרעיון הישראלי אור לא יִכְפֶּה, וע"י החוויים הַנְּעִלִים נצחה בהאבקה עם ריבוי אלוהות ערי המזרח; באופן שבשוב הגולים לארצם ברשות כורש ובהיותם שנית לגוי, לא הוצרכו להם עוד נביאים לפי שכל בני ישראל היו מאמינים באחדות ה':

אחר החוויים כמו החכמים: והפרושים (כמו שכתב קוענען Kuenen) היו בעצמם מראה תורת משה, ויספו לפרסמה בקושי גדול תוך המון העם עד שנכנסה במנהגיו ובמדותיו, ובחיי כללותם ופרטותם: והמתחשבה הישראלית ע"י אנשי כנסת הגדולה עד האמורא האחרון, ע"י דורשי עיקרי הדת והפילוסופים וכותבי מוסר והפיטנים, בדורות האמצעיים (Medium Aevum) גם כי סבלו כל מין מצוקות, כלכלו הישוב המדיני בקרב בני ישראל תוך שפל מצב שכל העולם, עד בוא ימינו אלה שבהם בני בריתנו נתעלו ע"י הרעיון הישראלי לרום דורשי חכמה וחרשי יד ותושבי ארץ היותר מעולים, ועשו שלשלת בלתי פוסקת של נכוני דעה, של עֲנֵי לֵב, של אמיצי כח, שבכל משפחות האדמה לא היו כמוהם:

כ). הענין המשתרר על כל, ואולי מכיל כל רעיוני הלבבות הוא ענין יראת שדי: ספרי תנ"ך הם ספר יראת שדי שלכל העולם המיושב תלמודם מדורות רבי המספר לפנינו הוא עסק הרבה נכונים נכבדים ביותר שבהם יתפארו בני האדם, בעוד שהחכמה שספרים אלה מלמדים, היא אמונת הגוים היותר מיושבים ומאלפתן מוסר; עיקרי הדת היוצאים מספר תורת משה הונחו בדת ב"י בידי שכל חפשי שבאדם, ובנוצרות אוסרו ע"י ביאורי בית עקד כהניה בהאספם יחד

לדון עליהם, עד ימי לוטער וחביריו שניתקו מוסרות וניתנה רשות לנוצרים (ומחצית המאמינים בשליחות ישו קבלו רשות זו) לבארם ביאור הפשו, ויודעי ספר והמון העם, חכמים ומאמינים, הבינוה כפי מסת שכלם, רק שעל כל חקירה יתנשא העיקר המניח האמונה באלהות ישו: כת הפראָטעסטאנטען, נבונה ואוהבת החקירה, הוציאה לה תועלת ע"י החפש הזה גם בלי עבור גבולי אמונתה, בהגיעה ע"י ביאור עמוק למצוא הודאות אמונה משונות זו מזו, ולקבל כנאמנים מקצת ספרים ולרחק מקצתם כמזויפים; אבל לאט לאט הִרְשָׁתָה לעצמה להניח שגם בספרים המקובלים כנאמנים יש נוספות, ולחלק סימנים ומקראות לשתיים וגם יותר, ולדונם כיוצאים מידי כותבים הרבה שהיו בדורות רחוקים זה מזה וחלוקים בדיעותם ובאמונותם:

(כא) דבר פשוט היה שבהעמיק החקירה בספרים שהם יסוד הנוצרות, יעמיקו החקירה ג"כ בספר דת ב"י: ובודאי איש תם וישר ומבקש האמת בכל לבו אין לו לקונן אם בחקירת מקור האמונות המדריכות חלק גדול בשוכני ארץ והמיושבים שבהם, קמה וגדלה באופנים הרבה חקירת ספרי תנ"ך: הלא גם ההנחות יותר ורות ומשונות זו מזו, ע"י ויכוח בישוב הדעת תוכלנה להוליד תוצאות מועילות: גם איזה משפט מוחלט המושלך בשדה החכמה כמכחש איזו דעה החשובה כנאמנה בלי ספק, יוכל להעיר בשכל אחרים טענות חדשות המורות לא בלבד טעותו, כי גם יהיו סמך יותר הזק לסעד הדעה שהראשון רצה להתלחם נגדה:

וגם אינו דבר אמת שכת המחקרים כונתה אך לכחש מה שִׁיאֵמָן מאת המאמינים כמו שאלה מיחסים לה: כווד תלמוד כת זו בכתבי הקודש, עומק דרשותיה גם בחלקי חלקיהם, ראויים הם לכבוד: ונבוני העוסקים בחקירות כאלה מודים שעדין החוקים אנו ממשפט מוחלט על הדבר:

על כל פנים דרכי החקירה שבמשך מאה שנה קמו זה אחר זה לנתח ספר התורה ולחבר אותו מחדש רבו כ"כ, שהיום נוכל לעשות מהם בית עקד ספרים: ואם בגלל זה לא יסוגו אהור העוסקים בלימודים כאלה, מ"מ יזהירים לבלתי הוסף להרבות ההנחות על הענין, המתחילות לִהְרָאוֹת פְּתִילָא בלתי מועלת:

(כב). אין מגמת ספר זה לחקור ההנחות הראשיות שהניחו החוקרים, על ספר תורת משה, רק לדרוש ולהודיע כי תמים הוא בלי מום, ואחר זה להראות כי יצא מיד מי שתיוחס לו כתיבתו: אבל לא יהיה דבר חוץ למקומו אם לדרישה זו תקדם הודעה קצרה וכללית על הדעות המיחסות חיבורו למחברים הרבה ובזמנים הרבה: כבר באלף ושבע מאות שנה למנין הנוצרים איזה חוקר הטיל ספק

על אמתת איזה חלק מהספר אם מעט אם רב, וכבר מקודם באלף ומאתים הוטל ספק שמה נכנסו בו נוספות קלות הערך: ברביעית האחרונה של המאה שעברה וברביעית הראשונה של המאה שאנו בה, חקירת ספרי הקודש היתה להרגל, וברוב לימודיה לא הודיעה כ"א זדונה, ונהיתה ליוכחים כבדים ועזים ולא להנחות מיושבות ולראיות נוכחות, מאחר שכל מאמריהם אינם כ"א הכחשת המקובל מאז כאמת:

המלחמה נגד אמתת ספרי הקודש שמצד בחירי המחקרים, היא לרוב נקיה ממגמת שקר וברה בביאורי מקראיהם וענינם ולא השרישה מזרע פסול, והיתה יכולה להועיל במקצת, לפי שבסוף דרך הויכוח החפשי תמצא תמיד האמת; ואחר שיכירו כי חנם נסו להרום, יחושו כי צורך להם לבנות ולקיים על פי חקירה מושכלת; ורק מתקירה בלתי עמוקה על עניני המקראות ומהנחות זרות שהניחו תלמידים שלא נכנסו בעובי הקורה, נראתה סכנת חקירות כאלה:

(כג). א'. בין קודמי כת המחקרים ראוי להזכר ברוך שפינווא (שחיה משנת אלף ושש מאות ושתיים ושלושים ממנין הנוצרים עד שנת אלף ושש מאות ושבע ושבעים 1677—1632) הראוי להקרא חלוץ צבא ההולך לפני החוקרים וחכם ונבון שבהם, והוא מיחס לאבן עזרא (הנפטר לבית עולמו בשנת אלף ומאה ושמונה וששים, 1168) הדעה שחמשה חומשי תורה לא נכתבו ע"י משה; אבל אבן עזרא לא רמז כ"א שיש בתורה תוספות איזה מקראות או חצי מקראות; ושפינווא לא שם אל לבו שההנחה כי נמצאו תוספות גרועות הערך בספר, תניה האמונה בספר עצמו: והנה הוא חוקר כל התוספות שהונחו מאת אבן עזרא ומוסיף עליהם עוד ארבע הגהות שכולן בשוה נחשבו מאת כל המבארים מניחי הקבלה הקדמוניות כפרי תלמוד בלתי מעמיק בענין המקראות או בפסוקים שהוכפלו בספר: עם כל זה מכתבי שפינווא הם המעין היותר נהג שממנו שאבה ושואבת עוד היום כת המחקרים: ושפינווא חושב כאמתי הספר שבו כתובה מלחמת עמלק (שמות י"ז ח' והלאה) וחושב שזהו ספר מלחמות ה' הנזכר בספר במדבר (כ"א י"ד) (שאינו באמת ספר ממש רק סיפור דברים עיין במשתדל), וספר הברית (שמות כ"ד ז'), וזכרון הברית שכרת ה' עם ישראל וברת אותו שנית עם דור שני (דברים ה' ג', כ"ט, ס"ט, ל"א כ"ד) ושירת האזינו: ומוסיף כי כמו שאין מונע מלהניח שזקני העדה היו מפרסמים בכתב דברי משה לעם, נובל להניח שמחבר ספר התורה (שלפי הנחתו הוא עזרא) אספם והכניסם בסיפור חיי משה בסדר נכון לפי הזמן שבו נאמרו, חוץ מספר דברים ששפינווא מניח שעזרא כתבו קודם ארבעת הספרים האחרים:

ב' הכת הנקראת בשם כת המקורים שראשון שלה היה החכם יוחנן אֶסְטְרוֹק, מִנְהַת שספר תורת משה ראוי להחלק לשנים, נִכְרִים מהשם שנשתמש בהם כותבם להוראת העצם העליון (שם בן ארבע אותיות ושם אלהים), הנחה שלא ארך קיומה, לפי שהפרש זה לא יוכל להקרא לעד ברור בשום מקום, חוץ מאיזה סימן של ספר בראשית ואח"כ קמה שנית והוגהה, ובהשתמשם בה נחלקה לכמה השערות כמספר החכמים שְׁקִימָה; והנחה אחרת הואילה להכיר בתורת משה נתחים בלי חיבור ביניהם, ונקראת כת המנתקים, וגם היא נפלה, לפי שההולכים בעקבותיה לא יכלו לבוא לידי פשרה ביניהם להסדיר ולחבר הנתחים שנתחו הם; אבל אח"כ נפל גורלה כגורל כת המקורים, קמה שנית וְגֹעָה; ואחרים הואילו להפריד הספר לשני חלקים, האחד מכול הקורות וסיפורם, והשני התורות, והיה זה מצעד חדש בחקירת הספר והואילו להניח גם הם על הסימנים שנשתמש בהם בשם אלהים שהם קדמונים, ועל אותם שנשתמש בהם בשם הוי"ה שהם מכתבי זמן מאוחר, הנחה שְׁהֲרָשָׁה ונוסף עליה ע"י שנים או שלשה מקורים משם אלהים, ושנים משם הוי"ה, ואחד חפשי; והנה מחקרים חדשים באו ובטלו כל דבריהם: וגם הספקות שהוטלו על דבר צורך מצות על עניני ישוב מדיני ועבודת האדמה לאנשים נעים ונדים, הוכרו כדברי הבל ורות, כי גם לפי הנחתם, משה היודע חיי מצרים ומשפטיהם היה יכול לקבוע לְאֵמָה נעה ונדה לזמן מה, משפטי חיים מיושבים בהיותה לגוי קבוע על אדמת כנען: וזמן חלקי ספר התורה הנפרדים (לפי הנחתם) היה סבה לפלגתות רבות ועזות; ושהמשפטים על עבודת הקרבנות קדמו לזמן כתיבת ספר דברים, רבים לא רצו לקבל, ואחרים כמו נאָלדֶעקע (Noldeke) קימו שדבר ברור הוא: ונראה כמו מציאה יקרה מה שיחסו כתיבת ספר דברים לכהנים שבימי יאשיה המלך, וכתיבת יתר הספרים לזמן עלית הגולים לא"י ברשות כורש בלי שום לב על שני דברים, והן שהמחקרים מיחסים לספר דברים רוח מתנגד לכהנים; ושעזרא כפי שדימוהו בדעתם הוא איש מופלא שבמפלאים, ולא כך יִרְאָה לנו מתוך הספר הנקרא בשמו, לא במדותיו, לא בפעלים שלו ייחסו, ולא בקבלת הסופרים שמשמו (עזרא הסופר) לקחו שמם: דוד קאסטעללי (Castelli) בלי בוא בפרטים גזור, "שהוא מקבל בכלליה אם לא בפרטיה גזרת המחקרים הרואים בששת ספרי התורה" (Hexateuchos), חמשה שלנו וספר יהושע הנוסף עליהם, שלשה "מכתבים ראשיים, אותו שנשתמש בו בשם הוי"ה, ואותו שנשתמש בו בשם אלהים, וספר דברים, מחוברים יחד גם אם לא במשמח שוה, "ע"כ מכתבים אחרים ארוכים פחות או יותר, אלה עתיקים ואלה מאוחרים" (בספרו (La Legge del popolo ebreo ecc. Tirenze 1884, p. 60)

וארוך יותר מדאי יהיה אפילו לזכור ארחות עקלקלות שבהן דרכו מחקרי ספרי תנ"ך במאה שנה האחרונים, מכל שכן שמטרת חיבור זה היא לחקור הענין בכללותו, מתוך שכבר נראה שהחקירה בפרטים של כל מחקר חדש מואסת בדעות מי שקדמו, ואם לא בכולן, במקצתן: ג'. כפל ענין הנמצא לפעמים בספר התורה נתן גם הוא כלי זין ביד המחקרים שלפעמים ידברו בגנותו כבלי מועיל, ולפעמים כבלתי שוות ענין לחברו: כן היה רוח הזמן, ואין ליחסם לשני כותבים, וזה יודע, על דרך משל, מכפל סיפור מעשה עבד אברהם עם רבקה (בראשית סי' כ"ג), וצווי עשית המשכן, בנינו והקדשתו והקדשת כהניו (שמות סי' כ"ה—ל'), הנכפל קרוב למלה במלה בסיפור המעשה (שם סי' ל"ה והבאים אחריו): ושכפל דברים אלה ישלימו ויבארו זה את זה, הן בסיפורים והן בצווים, יראה בקצב עבודת עבד עברי (שמות כ"א ב'—ו', ודברים ט"ו י"ב—י"ח) ובאחרים דוגמתם שהביאור היותר מדקדק יצדקם, כמו בשמות סי' ה' כ"א בערוך אותו עם סי' י"ד י"א וי"ב:

ד'. החכם מונק (Munk, Palestine pag 123) מגיד הקושיות שהקשו המחקרים נגד אמתת המשה חומשי תורה, ומקבצן לחמשה ראשים, ותשובות המחקרים היותר מיושבים בדעתם ומקבצן לארבעה רעיונים; ואעפ"י שהוא מניח שלכל הפחות ספר בראשית לוקח ממעיונות הרבה, ובלי ספק כל ספר התורה נכתב בימי יאשיהו. מסיים דבריו באמרו, שמלבד סי' בראשית שנכתב ע"פ מקורים שונים ראוי ליחס למשה סי' התורה ושנשלמה כתיבתו בדורו: וכן מסיים גם קוענען (Hist. critique des livres de l' A. T. trad. par M. A. Pierson (T. 1. pag. 292, Paris 1866) „כאשר יאמר שבכללותה התורה „הכתובה בחמשת הספרים היא פירוש העיקרים שיצאו מפי משה, וכי „לכל הפחות במקצתה איננה כ"א הרחבת המנהגים והחקים שהוא „קבע, נוכל ליחסה אל משה בכללות ענינה: המחשבה המרוממה „להקים גוי כולו משועבד לעבודת הויה, היא מחשבת חמשת החומשים „המביאים אותה תחת תארים משונים זה מזה כפי צרכי הזמנים, ואחרי „מאורות הבאים לרגלי הנסיון; ועל דרך זה ימצא חלק אמת גדול „בקבלת היהודים והנוצרים: — במשך חיבור זה בעריכה כללית ופרטית של הרעיון הישראלי נחקור בפרטן הקושיות נגד אמתת ספר התורה, אבל נעמוד בדעתנו לקצב מלאכתנו לקיימה ע"י הוכחה כללית: ה'. ההנחה שספר התורה חבר משנים או שלשה מכתבים עתיקים עם שנים רבים כריבוי מניחיה, היא עם כל זה המקובלת מאת רוב המחקרים: להפיל תחת עין הקורא הבדל מקורי המקראות הדפיסום במכתבים משונים זה מזה, כמו שעשו בכתיבת המקרא העברי בספר

Eduard Böhrer Liber Genesis Pentateuchicus, Habis : בראשית :
Saxonum 1860; Fr. Lenormant: Le Génèse traduction
d'après l' hébreux avec distinction des éléments constitutifs du
texte, Paris 1883, e Komttsch et Socin cites par Halevy.

עתה נשים תחת עיני הקורא דוגמא אחת מעמל רב שעמלו
המחקרים לנתח סיפור מסודר ושלם בכל מכל כל, ביחסם אותו לשני
מחברים שאחד מהם מאמין בהויה וחבירו באלהים : אבל נוצרך להקדים
השקפה על סכת עונש המבול שלה יחס עם הרוגמא שהזכרנו :

ההנחה שבני האלהים שידובר בהם בספר בראשית כהקדמה
ויסוד לסיפור המבול יהיו עצמים עליונים מאדם, או מלאכים שומרים
או נופלים מגדולתם, מתנגדת לכל דעות ספרי תנ"ך ולהרגלם בדברים
על המלאכים מכל פעם שנשקף הרגלם זה : המעתיקים היותר עתיקים
(התרגומים בל' ארמי והשמרוני) והמבארים (רש"י ואבן עזרא ועוד
אחרים עברים ונוצרים) סוברים שתחת המליצה הזאת יובנו רק בני
אדם אצילים מחמת תכונתם וישובם המדיני : אבל אחרים משיבים
שביאת אנשים כאלה אל נשים שפלות הערך לא היתה כראי להוליד
השחתת המדות כ"כ רבה להיות עליה העולם חייב עונש איום כהורדת
המבול :

בין סיפורי ספר בראשית שמגמתם לישר הטעיות על אודות
קורות העולם הקדמוניות שהיו קבלה בידי צאצאי תרח וימךחות ג"כ
ע"י סיפורי מרבית אלילי כשדים, ראשון ועקרי להם הוא סיפור המבול :
ונראה ברור שזכרון בני האלהים כונתו למחות אמונת כל העמים
באלהים פחותי הערך שלא היו באמת כ"א הצידים שהושיעו הרועים
והמשפחות הדרות בערים פרוצות, מיד חיות השדה הצודות לנפשם :
מעשה הסד הגבורים ההם ותוקף גופם הטילו על הלבבות כבוד ומורא ;
בעוד שיפי מראה ורכות תאר בנות האדם החיים ביושב מדיני השיאו
הצידים גרועי המדות ההם לקחת אותן לנשים : ובמשך הדורות נחשבו
כאלהים פחותי הערך, כמו בסיפורי קורות אלילי יון המאוחרים להם :
השחתת המדות (לפי סיפורי יון) באה ג"כ מחטיפת העלמות שגם
האלהים הגדולים התירו לעצמם חטיפה שספרה במעטה יפה מראה,
אבל בודאי בימים הקדמונים היתה בודון וברשע, ולזה יחסה התורה
ההשחתה הכללית ועונש המבול, זרם ושטף שקבלת כל עם מספרת
בו ; והיה מן הצורך שספר בראשית יישר מאורע כזה ויצרנה לאמתו
כראיה על אחדות האל וכאזהרה מוסריית :

ו, סיפור המבול שבא בקבלה לידי צאצאי תרח נמצא בכתב
בדמות מסמרים (Keilförmig) שהעתיקו סופרי אשור שבע מאה שנה
קודם מנין הנוצרים, ומכתב חרות שלו עולה לכל הפחות לאלף ושבע

מאות שנה קודם לזמן ההוא, כלו' בזמן מלכות אשור הקדמונית, א"כ נכתב בימי אברהם: העתקי הכתב הזה שבידנו עם איזה שינוי, שוים הם בעיקר הסיפור ובתארום המניחים אלוהות הרבה ומספרים סיפורי פלאות עליהם: וכתב החכם הלוי (Hallevy) שהיחוד השלם, כמו שִׁסְפֵּר בספר משה, א"א להפרידו ואין מעם להניח שסיפור זה מיוסד על שני מכתבים (שאחד מהם נכתב ע"י עובד הו"ה והשני ע"י עובד אלהים) כהנחת הכת החדשה של המחקרים, לפי ששום אחד משניהם יוכל להפרד מחבירו בלי הויק לאחדות הסיפור: ואנחנו בלי הניח מכל וכל הנחת Hallevy על ענין בני האלהים, נוצרך לקבל ממנו כי על יסוד הכתב העתיק האשורי הנזכר, נוסד סיפור התורה המלמד הפך ההבלים והשקרים הלכותיים ממחשבות הקדמונים, לימוד אמתי על השגחת אל אחד ועל השכר והעונש מאתו, וגם לקיים סוף דבריו שבהגלות דברי חכמת אשור יצאה ממנה תועלת להנחת אמנת ספר בראשית.

ז'. עתה הנה לפניך (קורא נעים) סיפור המבול נחלק לשתיים כפי Boemer בלה"ק, וכפי Lenormant בל' צרפת עם הגהותיו.

VII. וַיֹּאמֶר יְהוָה (sic) לְנֹחַ בְּאֶזְרָתוֹ וְכָל־בֵּיתוֹ אֶל־הַתְּבֵלָה כִּי־
אָתָּה רַאֲיִתִּי צְדִיק לְפָנַי בְּדוֹר הַזֶּה: מִכָּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה תִּקַּח־
לָךְ שִׁבְעָה שִׁבְעָה אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ וּמִן־הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר לֹא טְהוֹרָה הִוא (sic)
שְׁנַיִם אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ: גַּם־מֵעוֹף הַשָּׁמַיִם שִׁבְעָה שִׁבְעָה זָכָר וּנְקֵמָה
לְחַיּוֹת זָרַע עַל־פָּנַי כָּל־הָאָרֶץ: כִּי לִימֵים עוֹד שִׁבְעָה אֹנְכִי מִמַּמְיַר
עַל־הָאָרֶץ אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה וּמַחֲיִיתִי אֶת־כָּל־הַיְקוּם
אֲשֶׁר עָשִׂיתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה: וַיַּעַשׂ נֹחַ כְּכֹל אֲשֶׁר־צִוָּהוּ יְהוָה:
וְנֹחַ בְּן־שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וְהַמַּבּוּל הָיָה מַיִם עַל־הָאָרֶץ: וַיָּבֵא נֹחַ וּבָנָיו
וְאִשְׁתּוֹ וּנְשֵׁי־בָנָיו אֵתוֹ אֶל־הַתְּבֵלָה מִפְּנֵי הַמַּבּוּל: מִן־הַבְּהֵמָה
הַטְּהוֹרָה וּמִן־הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אֵינְנָה טְהוֹרָה וּמִן־הָעוֹף וְכֹל אֲשֶׁר־רָמַשׁ
עַל־הָאֲדָמָה: שְׁנַיִם שְׁנַיִם בָּאוּ אִי־נֹחַ אֶל־הַתְּבֵלָה זָכָר וּנְקֵמָה בְּאִשְׁרֵי
צִוָּה אֱלֹהִים אֶת־נֹחַ: וַיְהִי לְשִׁבְעַת הַיָּמִים וּמִן הַמַּבּוּל הָיוּ עַל הָאָרֶץ:

בשנת שש-מאות שנה לחיי-נח בחדש השני בשבעה-עשר יום לחדש
ביום הזה נבקעו כל-מעונות תהום רבה וארבת השמים נפתחו:
ויהי הנשם על-הארץ ארבעים יום וארבעים לילה: בעצם היום
הזה בא נח ושמ-ותם ויפת בני-נח ואשת נח ושלשת נשי-בניו
אתם אל-התבה: המה וכל-החיה למינה וכל-הבהמה למינה וכל-
הרמש הרמש על-הארץ למינהו וכל-העוף למינהו כל צפור כל-
בנה: ויבאו אל-נח אל-התבה שנים שנים מכל-הבשר אשר-בו רוח
חיים: והבאים זכר ונקבה מכל-בשר באו באשר צוה אתו אלהים
ויסגר יתוח בעדו: ויהי המבול ארבעים יום על-הארץ וירבו המים
וישאו את-התבה ותרם מעל הארץ: וינברו המים וירבו מאד על-
הארץ ותלך התבה על-פני המים: והמים גברו מאד מאד על-הארץ
ויכסו כל-ההרים הגבוהים אשר-תחת כל-השמים: חמש עשרה אמה
מלמעלה גברו המים ויכסו ההרים: ויגוע כל-בשר והרמש על-הארץ
בעוף ובבהמה ובחיה ובכל-השרץ השרץ על-הארץ וכל האדם:
כל אשר נשמת-רוח חיים באפיו מכל אשר בחרבה מתו: וימח את-
כל-היקום אשר על פני האדמה מאדם עד-בהמה עד-דומש ועד-
עוף השמים וימחו מן-הארץ וישאר אך-נח ואשר אתו בתבה:
וינברו המים על-הארץ חמשים ומאת יום:

VIII. ויזכר אלהים את-נח ואת כל-החיה ואת-כל-הבהמה אשר
אתו בתבה ויעבר אלהים רוח על-הארץ וישכו המים: ויסקרו
מעונות תהום וארבת השמים ויכלא הנשם מן-השמים: וישבו המים
מעל הארץ הלוח ושוב ויחסרו המים מקצה חמשים ומאת יום:

וַתֵּן הַתְּבָהּ בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּשִׁבְעָה-עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ עַל הַרֵי אֲרָרָט:
וְהַפִּיִם הָיוּ חֲלוּף וְחִסּוֹר עַד הַחֹדֶשׁ הַעֲשִׂירִי בַּעֲשִׂירֵי בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ
נִרְאוּ רְאֵשֵׁי הַהָרִים: וַיְהִי מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם וַיִּפְתַּח נֹחַ אֶת-חַלְוֵן
חַתְבָּהּ אֲשֶׁר עָשָׂה: וַיִּשְׁלַח אֶת-הָעֹרֵב וַיֵּצֵא יָצוֹא וַיָּשׁוּב עַד-יִבְשֶׁת
הַפִּיִם מֵעַל הָאָרֶץ: וַיִּשְׁלַח אֶת-הַיּוֹנָה מֵאֵתוֹ לִרְאוֹת תְּקֵלוֹ הַפִּיִם מֵעַל
פְּנֵי הָאָדָמָה: וְלֹא-מָצְאָהּ הַיּוֹנָה מְנוּחַ לְבַרְרָגְלָהּ וַתָּשָׁב אֵלָיו אֶל-
חַתְבָּהּ כִּי מַיִם עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ וַיִּשְׁלַח יָדוֹ וַיַּקְחֶהּ וַיָּבֵא אֹתָהּ אֵלָיו
אֶל-חַתְבָּהּ: וַיַּחַל עוֹד שְׁבַעַת יָמִים אַחֲרָיִם וַיִּסַּף שַׁלַּח אֶת-הַיּוֹנָה
מִן חַתְבָּהּ: וַתָּבֵא אֵלָיו הַיּוֹנָה לְעֵת עָרֵב וְהִנֵּה עֹלְהוֹת מַטָּף בְּפִיהָ
וַיִּבַע נֹחַ כִּי-קִלּוֹ הַפִּיִם מֵעַל הָאָרֶץ: וַיַּחַל עוֹד שְׁבַעַת יָמִים אַחֲרָיִם
וַיִּשְׁלַח אֶת-הַיּוֹנָה וְלֹא-יָסַפָּהּ שׁוּב-אֵלָיו עוֹד: וַיְהִי בְּאַחַת וָשֵׁשׁ-מֵאוֹת
שָׁנָה בְּרֵאשׁוֹן בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ חָרְבוּ הַפִּיִם מֵעַל הָאָרֶץ וַיִּסַּר נֹחַ אֶת-
מִכְסֵה חַתְבָּהּ וַיִּרְא וְהִנֵּה חָרְבוּ פְּנֵי הָאָדָמָה: וּבַחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי בְּשִׁבְעָה
וָעֶשְׂרִים יוֹם לַחֹדֶשׁ יָבִשָׁה הָאָרֶץ:

VII, Et Yahveh dit a Nôa'h: „Entre dans l'arche⁽¹⁾, toi et toute ta maison, car je t'ai vu juste devant moi dans ce siècle.

De tout bétail pur tu prendras près de toi sept couples, le mâle et sa femelle, et du bétail qui n'est pas pur ce sera un couple, le mâle et sa femelle.

Aussi des oiseaux des cieux [qui sont purs] sept couples, le mâle et sa femelle, [et des oiseaux qui ne sont pas purs un couple, le mâle et sa femelle ²], afin de conserver leur germe vivant sur la face de toute la terre

Car, après sept jours encore, je ferai pleuvoir sur la terre quarante jours et quarante nuits, et je détruirai tout être que j'ai fait de dessus la face du sol.

Et Nôa'h fit tout comme Yahveh lui avait ordonné.

Et Nôa'h avait 600 ans quand le déluge des eaux fut sur la terre.

Et Nôa'h vint, et ses fils et sa femme, et les femmes de ses fils avec lui, dans l'arche devant les eaux du déluge.

Du bétail pur et du bétail qui n'est pas pur, et des oiseaux [purs et des oiseaux qui ne sont pas purs], et de tout ce qui se meut sur le sol (3).

Deux par deux vinrent vers Nôa'h dans l'arche, le mâle et la femelle, comme *Elohim* (4) l'avait ordonné à Nôa'h.

Et il arriva, après sept jours, que les eaux du déluge furent sur la terre.

Dans la six-centième année de la vie de Nôa'h, au second mois, le dix-septième jour du mois, en ce jour toutes les sources du grand abîme jaillirent, et les écluses du ciel s'ouvrirent;

Et la pluie fut sur la terre quarante jours et quarante nuits.

En ce même jour, Nôa'h entra dans l'arche, et Schêm et 'Hâm et Yapheth, les fils de Nôa'h de la femme de Nôa'h et les trois femmes de ses fils avec lui.

eux et tout être vivant, suivant son espèce, tout bétail, suivant son espèce, tout ce qui est emplumé, tout ce qui est ailé;

(1) Le document jéhoviste plaçait évidemment avant ceci les instructions données par Yahveh à Nôa'h pour la construction de l'arche: le rédacteur définitif les a omises, sans doute parce qu'elles répétaient presque exactement celles du document élohiste.

(2) Nous complétons d'après la version des Septante ce verset, mutilé dans le texte hébreu.

(3) Encore un verset incomplet dans l'hébreu, que nous rétablissons d'après les Septante.

(4) L'emploi de ce nom divin ici, au lieu de celui de Yahveh, est exceptionnel et singulier, car le verset appartient évidemment à la rédaction jéhoviste. La présence du nom *Elohim* dans cet endroit provient sans doute du fait du dernier diascévaste.

et il vinrent vers Nôa'h dans l'arche, deux par deux toute chair en qui est le souffle de vie;

et les arrivants, mâle et femelle de toute chair, vinrent conformément à ce qu'*Elohim* avait ordonné à Nôa'h.

Et Yahveh ferma sur lui (5).

Et le déluge fut quarante jours sur la terre; et les eaux s'accrurent et soulevèrent l'arche, et elle fut élevée au-dessus de la terre.

Et les eaux prirent force et s'accrurent sur la terre, et l'arche se mit en mouvement à la surface des eaux.

Et les eaux prirent de plus en plus de force sur la terre, et toutes les hautes montagnes qui sont sous tous les cieus furent convertes;

quinze coudées au-dessus s'élevèrent les eaux, et les montagnes furent couvertes.

Et expira toute chair qui se meut sur la terre, en oiseaux, en bétail, en animaux sauvages, et en tout reptile qui rampe sur la terre, et aussi tout homme;

tout ce qui respirait le souffle de vie dans ses narines, tout ce qui était sur la terre sèche mourut.

Et fut détruit tout être vivant qui était sur la face du sol, depuis l'homme jusqu'au bétail, aux reptiles et aux oiseaux des cieus, et ils furent exterminés de dessus la terre; et il ne reste que Nôa'h et ceux qui étaient avec lui dans l'arche.

Et les eaux grossirent sur la terre pendant 150 jours.

VIII. Et Élohîm se souvint de Nôa'h, de tous les animaux et de tout le bétail qui étaient avec lui dans l'arche; et Élohîm fit passer un vent sur la terre et les eaux s'apaisèrent.

Et les sources de l'abîme, et les écluses des cieus se fermèrent, et la pluie des cieus cessa.

Et les eaux se retirèrent de dessus la terre, s'en allant et s'éloignant, et les eaux diminuèrent après 150 jours.

Et l'arche s'arrêta dans le septième mois, dix-septième jour du mois, sur les montagnes d'Ararat.

Les eaux allèrent en diminuant jusqu'au dixième mois; dans le dixième mois, les sommets des montagnes apparurent.

(4) Cette phrase est évidemment sortie de sa place primitive et véritable. Dans l'état original du document jéhoviste, auquel elle appartient, elle devait venir immédiatement après ce qui constitue aujourd'hui le verset 9.

Et il arriva, au bout des quarante jours, que Noa'h ouvrit la fenêtre de l'arche, qu'il avait faite;

et il envoya dehors le corbeau; et celui-ci sortit, s'en allant et revenant, jusqu'à ce que les eaux se fussent séchées sur la terre.

[Et Nôa'h attendit sept jours], et il envoya dehors d'auprès de lui la colombe, pour voir si les eaux avaient diminué sur la face du sol ;

et la colombe ne trouva pas de lieu où reposer la plante de ses pieds, et elle revint vers lui dans l'arche, parce que les eaux étaient sur la face de toute la terre ; et il étendit sa main, et il la prit et la ramena près de lui dans l'arche.

Et Nôa'h attendit encore sept autres jours, et de nouveau il envoya la colombe hors de l'arche ;

et la colombe revint vers lui sur le soir, et voici, une feuille fraîche d'olivier était dans son bec. Et Nôa'h connut que les eaux avaient diminué sur la terre.

Et Nôa'h attendit encore sept autres jours, et il envoya dehors la colombe ; mais elle ne revint plus cette fois vers lui.

Et il arriva, dans la six cent unième année, au premier mois, le premier du mois, que les eaux avaient séché sur la terre ; et Nôa'h leva le couvercle du coffre, et voici, la surface du sol était séchée.

Et dans le second mois, le vingt-septième jour du mois, la terre fut sèche.

כד). מורי דרך שבכת המחקרים וההולכים אחר דבריהם מקיימים עם קוענען „שעל אודות אמתת ספר תורה כפי פשט הדברים אין „עוד לחקור, כי הלא אין לקבל אמתתו“ : וזה מקום מסע כל הכת ותלמידיה וביאוריהם, וזה העיקר שהכל מודים בו : זהו הציור שמציר לנו ווערנעם בספרו החדש Les resultats de l' exegese biblique (ובספרו Maurice Vernes, Precis d' Histoire Juive, pag 757) „ספר תורת משה אינו מלאכת אדם אחד וזמן אחד, אבל הוא (לפי „המחקרים) היבור שבאו בו מכתבי ומנים הרבה וכותבים הרבה : אבל „מחקרים אלה לא נשתוו בדעתם על מספר קדמוני מכתבים אלה, ולא על „מקורם וסדרם זה אחר זה שלא כסדר, וזמנם הבלתי שוה, מאלף „ושלש מאות שנה קודם מנין הנוצרים עד חמש מאות שנה קודם לו : והספר לא נסדר כמו שהוא לפנינו כ”א בזמן שזכרנו באחרונה, אולי „ע”י עזרא ; מחברי המכתבים השונים כמו מגיהיהם אח”כ לא נודעו ; „הספר בכללותו אין לו שם פרטי“ : — ולהלאה (דף 759) אחרי שהודה ווערנעם זה שעמל המחקרים לא הביא לשום דבר יציב וקים, גם כי הם מקיימים שהלכו אחר לימודים שוים בביאוריהם ובחקירותיהם ובפרט על אודות ספר התורה, ובבקשו מדוע עמל זה לא הביא שום תועלת, הנה הוא אומר — „מבארי ספר התורה שבימינו, לא נסעו

בחקירותיהם ממסע נאמן וקבוע לחקירות הלשון והקורות בימים
ההם, והנם ממששים באפלה בקיימם ע"י מעמים נכונים שא"א להניח
הקבלה העתיקה, אבל מחמת חסרון דעה לא יכלו להאיר עינינו על
ענין מקור כל ספר. וספר בפני עצמו ועל זמן כתיבתו, וג"כ לא על
אודות סדרם זה אחר זה: ועל אודות ספר התורה באו מהר לענין
עיקרי שמשה לא כתבו; ואחר זה, במשך מאה שנה האחרונות,
המחקרים רודפים איש את רעהו בחפצם כל אחד למצוא יחס נתחי
הספר זה אל זה כפי שרירות לבם, וכפי נטיותם אל דברי מחקר זה
או זה: כללו של דבר. כת המחקרים השחיתה הקדמון בלי תת תחתיו
דבר יסודי בעיני לימודי ספרי הקדש:

כה) ולפני ווערנעם, החכם קוענעס בעצמו אחרי בחנו הקושיות
העצומות (כמו שהוא קוראן, שלפי דעתו מורות כפלי דברים בלי
תועלת, או התנגדות מקראי התורה זה לזה) נגד הנחת הקבלה על
אמתת סדר ספר התורה ועינינו כמו שהם לפנינו, אחר הלחמו נגד
כל יתר דברי המכחישים, מתחכם להגיע אל סוף דבר מוחלט לקיים
זמן כתיבת ספר התורה והאופן שבו חָפַר: עתה אואיל בראשית דברי
להזכיר שהחכם המחבר ברוב דבריו שונה קושיות עתיקות שעליהן
מבארים יקרים נתנו תשובותיהם שבעינינו כאין נחשבו, ושאר הקושיות
כלו בעשן כלו, אם נבוא למבחן מדויק במקראות, ונעריכם עם אותם
שיש להם יחס עמהם: לא כאן הוא המקום לצדק דברי אלה, לפי
שבחלק הזה הראשון מגמתי היא בלבד להוכיח שספר התורה חבר
קודם ביאת ב"י לארץ כנען, ואשיב על הקושיות היותר עצומות למטה
בחלק שני במקום נכון; ולענין ביאור הדברים בפרטיהם אזכיר מה
שכתבו המבארים מבני עמנו ושלא מבני עמנו המניחים הקבלה
העתיקה, שכת המחקרים בהנחתה המכחשת אותה, לא חשה לחשבם
כראוי להם: ובכלל, דרך חקירת החכם הזה הבוחר בין הדעות
המעולה בעיניו, מיוסד על ההנחה שיש לנתח ספר התורה לנתחים,
גם מחמת שמקצתו נכתב מידי מאמין בהו"ה ומקצתו מידי מאמין
באלהים, וקוראו כמו שקראו עוואלד (Ewald) ספר המקורים, ולפי
דעתו הספר מקצתו ממקורים עתיקים ומקצתו ממקורים מאוחרים:
והמחלוקת שבעומק שכלו קוענען זה חולק גם עם החכמים הבלתי
מתרחקים הרבה מהנחתו, מורה שנקל להתאחד בדעת אחת כשהאדם
רוצה להרום, אבל א"א לבנות על יסוד הנחות לא ברורות כי יסודן
מתמוטט; וכי גם איזו הנחה פרטית על פתרון איזה מקרא שלמחקרים
החפשיים נראית כמבארת הכל, כשנבוא ליסוד עצמו של הקושיא
הכבדה, כל' על אמתת ספר התורה תראה למחקרים נאמנים כבלתי
טולידה תועלת רבה:

כו). ועל אודות המחלוקות בלי קץ בין ההנחות השונות של מורי כת החוקרים שעליה דבר ווערנעס, יספיק להגיד איזה מאמר מהחכם ריים (Ed. Reuss: L' Histoire Sainte et la loi, Introduction pag. 17). סוף המאה השבע עשרה למנין הנוצרים, כתב „ברור הדבר שהנסינות „הראשונים של החקירה נשארו במצבם ולא הביאוה אפילו צעד אחד „לפנים:“ — ועל אודות המחקרים בחמש ועשרים שנה האחרונות של המאה השמנה עשרה הוסיף (ברף 18) — „רובם לא הגיעו כ”א „להרבות מספר ההנחות שמתו תכף שנולדו, שטעיותיהן נגלו בלי „יגיע, אבל מחמת מהירות הַגְלוֹתֶיךָ זו אחר זו הורו שא”א לאנשי שכל „להסתפק בדעה כזו הבאה לאזנם:“ — ובלכתו הלוך ובחון דברי המחקרים כתב „לעת עתה ועד קרוב לשנת 1840 היו מתנועעים תמיד „תוך עיגול אחד בהתחכמם לחלק המקראות לשנים, לנראים כקדמונים, ולנראים כפחותי הערך, ודרכו תמיד על דרך לא נכוחה, ושנו הנחותם „בלי קץ בהוסדן על יסודות מסופקים בענין הכותבים הפרטיים שהיו „רוצים להניח“ (דף 21): ולהלאה (בהערה לרף 24—23) בהביאו שנית י”ב הקושיות שבשנת 1833 הקשה מורה זה הנאור על עסק ספרי משה, חתם דבריו באמרו „מרביתן סבלו שינויים מאז, או הוצרכו „להעשות יותר ברורות... אבל רובן לא נכרתו על ידי עמל אנשי חכמה „המתרבים, רק לקחו חלקן בין היסודות המקובלים לרוב העולם:“ — ומאלה הי”ב, קושיות לא נביא כאן כ”א השמינית שהיא תוכן שסביבותיו תתנועענה כל הנחותיהם — „ספר דברים (ס’ ד’ מ”ה וס’ כ”ד ס”ט) „הוא הספר שהכהנים הואילו לקיים שמצאוהו בבית המקדש בימי „יאשיהו המלך, וזהו החלק היותר עתיק של הדת הכלולה בספר „התורה:“

עתה המשפט שכל דורש חפשי צריך להפיל על החקירות שנחקרו על אמתת חמשה חומשי תורה ויתר ספרי תנ”ך לא יִשְׁנֶה מהמשפט שווערנעס בתם לבבו הפיל על התועלת שהועילה הכת שִׁמְפְּנֶיהָ גם הוא יִקְרָא, ויותר מזה הוא אחד מחכמי מקיימה ומגבוריהם: ואם הציור שהוא מציע היה יוצא מידי אחד מבני מניחי הקבלה, היה נראה כיוצא חוץ לגבול וְכַמְנִיָּם: אם מלבד קווענעס וריים נפתח ספר Castelli et Lenormant וכל חכמי המחקרים לא נוצרך לחקירות אחרות לדעת כבירור שכולם שוים בכחשם דעת הקבלה, וכולם מגיחים הנחות בני בריתם, וכולם עורכים חקירות חדשות לדבר בשבח העיקר שהוא אמונת כולם: על כן לא יראה כדבר זר אם כת המחקרים שבימינו או הקרובים להם, כדי שלא להמרות פני כבוד בני בריתם, תכחש אמתת ספרי הקדש, ומבטה להרסה מיסודותיה עם אלהות

יסוד יראת שדי הנתלית בה: ודרך כלל, ווערנעס, חוץ מאיזה חלקים שהוא מודה בעתיקותם, גוזר אומר שספרי תנ"ך הם איספת חיבורים ותיקונים מידי מחברים שונים ופעמים הרבה מתנגדים זה לזה על דבר יסודות יראת שדי: וגם כי בהנחתו החדשה לסמוך כת המכחשים יעמול להתרחק מהטעויות שהוא מוכיח לקודמים לו, בפרט למה שהם מיסדים כל הנחה חדשה על דעות מתמוטטות מתנגדות זו לזו, עם כל זה לא יצלה לתת יסוד להנחתו כ"א על טעמים מסופקים חדשים פחות או יותר; לפי הנחתו החדשה החלק הראשון של "הגדת" המקורים מורה לנו ישוב מדיני לא גרוע ראוי לזמן שוב הגולים מבבל לארצם ולזמן בית המקדש השני; ונכתב כפי רוח מצב העם בעת ההיא (Les résultats de l' Exégèse biblique pag. 43). סיפור חיי האבות חפר או לכל הפחות עלה בדעת קודם "המקורים" כי יסוד הוא להם וכמוהם יסמך על סיפור יציאת בני ישראל ממצרים ועל בואם אל ארץ כנען (דף 44): והחלק השלישי האחרון של הסיפור מצייר ב"י כעם שישב במצרים ודרך המדבר בא ונתישב בארץ כנען (דף 47): ומוסיף "ענין הקורות האלה הוא פרי המצאה לימודית ומעשית ופילוסופית ראויה לכבוד "מופלא": -- ווערנס יואיל לבחור רגע מסעו מן הזמן שבו חמשה חומשי התורה קבלו מאת קהלות ישראל כספר דתם, וזמן זה הוא מניח שהיה מאתיים שנה קודם מנין הנוצרים; ואח"כ בצעדו אחר הוא מאזר הלציו להורות ע"י הנחות כלליות, המצבים הקודמים לכתיבת הספר (דף 178), והטעם (לפי דעתו) מדוע ספר התורה לא יוכל לעלות לזמן מלכות יהודה, עד שש מאות שנה קודם מנין הנוצרים, הוא מפני שישראל היה אז במצור ובמצוק; ועד קרוב לסוף חמש מאות שנה קודם למנין שזכרנו, בבקשם ליסד מצב האומה על מכוננו (מעזרא עד המכבאים) לא היה להם פנאי לעסוק בדברי חכמה: ואחר שהודה על אמתת סיפורי ספר שופטים ושמואל ומלכים (סי' א' וב') "ובהעלות זמן היבור חמשה חומשי תורה או לכל הפחות "זמן כתיבת ספר דברים לשבע מאות שנה קודם למנין הנזכר (אומר ווערנעס)" נפול בטעות אם נניח מה שספר לנו על זמן יאשיהו: -- ולא יכיר שאין דבר נותן לנו רשות להטיל ספק במציאת ספר תורה שנשכת! "כללו של דבר (מסיים הוא בדף 202) אנו חושבים ספרי "משה ויהושע כמו שהגיעו עדינו (חוץ מאיזה שינוי והגחה) כספרים "בלתי יקרי הערך, בהיותם ספר מקור הקדש והדת ליהדות בשנת "מאתיים קודם למניננו; ובזמן ההוא קבל הספר צורתו האחרונה, וזמן "מאתיים שנה קודם ישו הוא לדעתי זמן מורה ביושר עת כתיבתו או "חיבורו הכלליים: והחלקים שעליהם נוסד חיבור זה נהיו איש אחר "רעהו בלא ריחוק גדול בנתיים: ותארים פנימיים של איזה מהם לא

”ירשנו לעלות להלאה מקרוב לארבע מאות שנה למניננו, שלפי דעתי
”היא העת שהיהדות קמה שנית והתחילה ללקוט פרי סדר מדיני וסדר
”יראת אלהים הנצרכים להוציא לאור מלאכות ארוכות וחשובות :
כח) קושיות לא מעט יש להקשות על דברי ווערנעס אלה:
בחלק זה הכללי די לי להורות. א) כי קושיותיו והגיגותיו החזקים על
מנהג קדמוני המחקרים בביאוריהם הם כולם לפי השכל והויכוח,
ויותר לפי חקירה חפשית על המעשים; ב) מ”מ גם הוא לקיים אפשרות
דבריו הוכרח להשתמש בהנחות מסופקות ובלתי קיימות יוצאות מסברתו
שקדמה להן ושעליהן הוא רוצה ליסדה: עתה אם למשה (כמו שכתב
קוענען) או לחכמי ב”י שחיו מאתיים שנה קודם מנן הנוצרים (כדברי
וורנעס) תיוחס „ההתפארות בלי סוף להיות מאלפי דרך ימינו אלה”
(דברי ווערנעס) מ”מ תורת היהודים היא מעשה אנוש, היא התהפכות
טבעית שְׁתַּלְּד מדרגה אחר מדרגה כפי מצב בני האדם וחברתם:
ודבר זה הוא שבעוד שלומדי עתיקות עתי בני יפת ועתי בני שם יניחו
אמתת המצבות והספרים שמדי יום יום נמצאים, נלחמים הם נגד אמתת
הספר המיוחד שבלי ספק יש לו זכות כמתחיל וכעוזר ההתפשטות
הראשונה של מוסר השכל בימי עלומות החלק המיושב בבני האדם,
ושגם עתה בימי כח בחורותיהם מוסיפים להוציא ממנו אומץ ועוז
ליתר הדורות שיבואו אחרינו:

כט). א’. הדעה, או העיקר היסודי של תלמודי כת המתקרים
הם שספר התורה לא נכתב ע”י משה; זה לפי דעת הכת הנ”ל
הוא למעלה מכל ספק, הוא דבר ברור;

ב’. וגם למעלה מכל ספק הוא שהנסים המסופרים בספרי הקדש
הם בלתי אמתיים, והמציאום להביא בני אדם להאמין כי מקור יראת
האלהים הוא אלהי ולמעלה מן הטבע;

ג’. ונ”כ למעלה מכל ספק הוא שחזיוני הנביאים המגידים דברים
שרם יבואו הם שקר, ונכתבו אחר היות הדבר כמו שַׁיְאָמַר על נבואות
ספרי Virgilius (6).

אם תחת הראות בעיקרים יסודיים של חקירת ספרי הקדש,
הטאמרים האלה יתראו לנו כתוצאות לימודים חפשים על קורות האדם
כמו מכתבי Vico וגם Niebuhr על סיפור קורות רומי, אולי יוכלו לקוות
שבמשך הדורות יקובלו אצל בני בנינו; אבל בימינו לא יוכלו לקוות
לפי שמתנגדים הם לתבונת רוב בני האדם או יותר לתבונת בני האדם

6) מטרת ספרי זה בחלק ראשון שלו היא בחינת העיקר היסודי של כת המתקרים:
בחלק השני אישבו על שתי ההנחות (ב’ וג’), ואבחן אם בדת משה הנס הוא לחוק
חדת, או אם הדת היא דבר לעצמו; ואבחן ג”כ אם בבנין דת משה יכול להכנס הספק
שמה חזיוני הנביאים הונדו לרבים אחר היות הדבר שעליו ידברו:

המיושבים רובם ככולם: אבל מאחר שיצאו מפי המחקרים כיסוד לדבריהם, יש לשכלל, לויכוח, ולעריכה החפשית בלי משוא פנים, לשפוט עליהם כעל הנחות מסופקות, ואם אני המחבר אניגוע להפילם ארצה, תפול עמהם גם ההנחה המכחשת שעל עיקרים אלה נוסדה:

ל). הדרך שגמרתי בלבי לדרך פְּנַחְנִי ספר התורה, מי הוא מחברו ואיזהו זמן חיבורו, אחרת היא (כמו שטבע מלאכתי שואל) מהדרך שדרכו בה אותם שאחרי גזרם שהספר אינו אמת, טרחו בחיבורים גדולי הקומה לבנות שנית הסדר שבו ימצא הספר בימינו ע"י הנחות המכחישות אשה את אחותה: להפך מביאור ספק בעיקריו המנתח ספר התורה לפסוקים ולחצי פסוקים ולהפרידם זה מזה וליחסם למחברים נמצאים בזמנים שונים, ובאופנים שונים כפי דעות המנתחים, נראה לי יותר ראוי לבחינת האמת עפ"י החכמה, לטרוח להורות. א) כי ספר בראשית וספר שמות (עד ס' כ"ה, וס' ל"ב—ל"ד) יתראו כמחברת הגונה ראויה להתיחד עם ספר דברים; ב) שיתר ספר שמות וספרי ויקרא ובמדבר, מלבד סדר עבודת ה' החיצונית ברבים וביחיד (שבה אדבר בחלק שני של ספרי זה) יתראו כסיפור בלתי מפסיק על ענינים ודעות כפי טבע התפשטותם וכפי סדר מעשים שסופם מתיחד יפה עם ספר דברים; ג') שלפי השכל לא נוכל לקבל ההנחה שספר דברים וכל שכן הקודמים לו נכתבו או חברו בשום עת מאוחרת לירושת בני ישראל את ארץ כנען:

ל"א). א'. ספר בראשית ורוב ספר שמות יתראו כמחברת הגונה ראויה להתיחד עם ספר דברים;

נחקור בנחץ אריגת הספר (ובחלק השני נבאָרָה) ולא נעמוד כ"א איזה רגע לבאר איזה דבר, או לשלות הקורא לברוק בספר עצמו, לפי המקום:

א'. זמן קודם אברהם.

אלהים בורא שמים וארץ (בראשית א' א'); ;

אלהים בורא גזע האדם אחד (שם פ' כ"ו), ונופח באפיו נשמת

חיים (שם ב' ד'); ;

גזע האדם נברא בצלם אלהים (שם); ;

בני האדם הנבראים בצלם אלהים יִרְדוּ בארץ ובכל היקום אשר

עליה (שם); ;

הבהמות משמיעות קולות מקולות שונים, ומעירות באדם רצון

ויכולת להמציא השפה הראשונה (שם פסו' כ'); ;

אדם ואשתו היו לבשר אחד, מצד גופם ומוסרם (שם פסו'

כ"ג וכ"ד); ;

אדם ואשתו בוחרים בחיי ידיעת טוב ורע ובחיי יגיע כפים.

ובוחרים גם במות מבחיי סכלות ותכונה מבטן כחיי הבהמות
 (שם סי' ג' ה' שיות אותו לנגד עיניך והעריכהו עם פסו' י"א וי"ב);
 האלהים מגרש את האדם ומונע ממנו חיי עידונים, ומכריחו
 לעמול למען הפרות את הארץ ולעשותה כדאי למזון כל צאצאיו (ג',
 י"ט וכ"ג);

גזע האדם נותן פרוי כי ממנו יולדו בנים (שם סי' ד');
 הקנאה תוליד בכני האדם נטירת איבה, ושנאה, והריגת אח את
 אחיו (שם פ' ב'—ט');

האלהים מעניש ההורג את אחיו לא ע"י מות, רק ע"י אנתה
 מתמדת וחסרון מנוחה מחמת חרטה על עונו (שם פ' י"א—ט"ז);
 הראשון שלקח לו שתי נשים היה חיי צער (שם סי' ד', כ"ג וכ"ד);
 המלאכות הראשונות הומצאו ע"י משפחת בעלי שתי נשים
 הראשון, (שם פ' כ'—כ"ה);

אורך מופלא של ימי הדורות הראשונים הועיל להתפשטות
 המלאכות הנצרכות לחיי ישוב; ותגבורת הצידים החזקים ועזים וגבוהי
 הקומה על החלשים יושבי אהל ומקנה תגרום השחתת המדות כללית
 (סי' ו', א'—ה');

חנוך לבדו תוך השחתת המדות ההולכת וגדלה, מתהלך את
 האלהים, והאלהים לוקחו אליו (שם פ' כ"ג וכ"ד).

המבול יורד לעונש האדם משחת המדות; נח איש צדיק תמים
 וביתו ניצולים לבעבור יחדשו תולדות האדם (סי' ו', ט'—ח', י"ד);
 משפחת בני האדם החדשה נותנת תודה לאלהים על הצלתה
 ע"י הקרבת קרבנות לכבודו (סי' ח', כ');

האלהים מברך גזע האדם המחודש ונותן לו שנית הממשלה על
 הארץ ועל הבהמות, ומצוה עליו פן יקטול איש את אחיו העשוי בצלם
 אלהים, ומצוה לו פרו ורבו ומלאו את הארץ (סי' ט', א'—ז').

נח היה איש האדמה ונטע כרם ושתה מן היין ונשתכר (שם
 פ' כ' וכ"א);

מן בני נח שמזרעם נושבה כל הארץ (שם פ' י"ט וסי' י'), שם
 ויפת שכבדו אביהם קבלו ברכה מפיו, בעוד שחם ראש גזע בני כנען
 (בעלי מדות רעות) בהראותו יצר לבו המכוער שומע קללתו מפיו אביו
 ונדון להיות עבד עבדים לאחיו (שם פסו' כ"ב—כ"ז);

משפחת בני נח מאהבתה מטבע חיי ישוב, היתה בוחרת לשבת
 אחים גם יחד; אבל מחמת צרכה לפוץ על פני כל הארץ למצוא
 מזונותיה, שתה אל לבה לבנות מגדל בטבור הארץ שיהיה מקום
 האספסם יחד: זה היה מתנגד למחשבת ההשגחה שקבעה פוץ בני
 האדם, לבעבור מחמת הפרש תארי האדמה יבואו להשתמש בכוחות

שכלם: ולהפָּרֵד בוני המגדל איש מעל אחיו מחמת בלבול שפתם שמנעה כלות הבנין, תיוחס עילת פּוֹץ האדם על פני כל הארץ (שם סי' ט', א'—ט')

ל"ב). בסיפור הזה מסיים חלק ראשון של ספר התורה שלפני אברהם: ממנו ומִיקְרוּ כדבר עיקרי אדבר להלאה (אות ג'), וכן על תולדות בני האדם וימי חייהם קודם נח ואחריו; לעת עתה די להורות על חיבור שכלי המחברו עם גוף הספר, או יותר המתחיל בו כהקדמה טבעית לו: הוראת הדת לפי משה יסודה ביחוד ה' שאברהם אבינו הודיעו, והיה מן ההכרח שההקדמה תורה יסוד זה קודם שתספר חייו שכל ומוסר של אברהם אבינו; היה מן ההכרח (לא אֶלֶּאָה מחזור על הדבר), להפיל ארצה טעיות הקדמונים ולשים תחתם לימודי אחדות ה' ולימודי השגחתו העליונה:

צאצאי נח טבעו בטעות ריבוי האלוהות, בעבודת האלילים, ובניחוחים היותר מכוערים וזרים; סיפורים לא ברורים על אלילים ובני אלילים שלטו במשך רבבות שנה, ואחריהם קמו דורות של ממשלת גבורים, כל אלה האמינו בקבלה יושבי אסיא המערבית ואפריקא הצפונית; קורות שנים שעברו, ע"י מעשים נכוחים ומובנים, מוצאים אל הפֶּעַל ע"י השגחת אל אחד ואין זולתו, מטרתן היא לבער הטעויות ההן מן השכל: אבל לאֶלֶף ענין האמת והצדק היה מן הצורך או תכף ומיד הגלות ה' ע"י תורה מן השמים שמיד תקובל (הגלות נסיו ויותר מכן קבלה נפִּיית), לעם או שבט מיוחדים, והיה מורה חיוב ה' בלי זכות מאתם שלא נוכל להבינו; או ששכל יתה האמת ויעמוד לפרסמה ע"י אמצעים אנושים (עין סי' ט'); והתורה מגידה ששכל זה היה שכל אברהם; ומֶאֱלֶפֶת אותנו אח"כ שאברהם נתעלה בהגיוני שכלו לדעת האמת ולעשות הטוב והישר, ובעזר האל הנגלה אליו התחיל ללמד יראת האדם את האלהים ע"י דעת יחוד ה'; ועל כן הוא וצאצאיו היו ראויים לשמור בטהרתם הלימוד המופלא וההוראה בדרכי הצדק והמוסר היוצאים ממנה עד יבוא יום שתתפשט בשכל כל בני עולם:

העת השנית

האבות

אברהם בצווי האל עוזב משפחתו ובית אביו, ובלוית לוש בן אחיו הולך לארץ כנען; ובכואו שם מתחיל לקרוא בשם ה' אחד, והאלהים מבטיח לו ולבניו אחריו נחלת הארץ ההיא (בראשית כ"ב, א'—ט');

ומחמת הרעב מוכרה לרדת מצרימה, ובשובו לכנען ובקראו שנית בשם ה' (י"ג, י"ד) מוצא שם מלבד הכנעני שהיה שם מקדם גם הפריזי שבא שם מחדש (ערוך י"ב, ו' עם י"ג, ז'); ומחמת בוא המון זה מוכרה להפרד מעל לוט; ולוט נוסע משם קדמה אל כנר הירדן ארץ שמנה (י"ג, י"א); ואחר נסוע לוט מבטיח האל שנית לאברהם נחלת ארץ כנען לו ואחריו לזרעו שיהיה כעפר הארץ (פ' י"ד—י"ז): כדרלעמר ובני בריתו בוזזים ארץ סדום ועמורה, ושובים יושביה וביניהם גם את לוט הבא ונתישב אצלם: והדבר אך נודע לאברהם הנו מריק חניכיו, נוצח הנוצחים ומשיב לארצם כל הנשבים; א: וחץ ממעט מזונות שהביא מלכי צדק מלך שלם להשביע אנשי חילו, אברהם ממאן לקבל מן המלכים הנשבים עם לוט שום אשכר על השבי והרכוש שהשיב (נגד המבארים שאברהם נתן למלכי צדק מעשר מרכוש חמשת המלכים שהשיב): ע"י מעשה נדיבות זה וע"י שבועתו לה' אל עליון, אברהם אבינו מורה מה גדל המוסר הנלמד ע"י אחדות ה' התמימה:

עדין לא שָׁמַח שום בן שיבת אברהם אבינו, והאל מבטיחו שהוא יהיה גזע זרע רב שינחל ארץ כנען; ומגיד לו שקודם לכן במשך ארבע מאות שנה זרעו יהיה משועבד בארץ לא לו, ושם תוך מצוקותיו תִּנְסָה נאמנותו לשמור קבלה מאבותיו; ובצאת זרעו חפשי ישוב לארץ כנען שממנה יגורשו יושביה כי מלאה מדת פשעיהם: ובמקום שהאל מגיד לאברהם כי יהיה לאב, המקרא שם מקום מסע קו הקורות בְּחַבְרוֹ הַיְלֵד יצחק עם שעבוד מצרים וצאת זרעו משם ועם ירושת ארץ כנען, וקו זה הולך ומוסיף בקבלה בלי פוסקת ובקורות בית אברהם: ובאמת יעקב גם כי בזקנתו שוכן במצרים, בבטחונו כי צאצאיו ישובו ויירשו ארץ כנען, קובע חלק כפלים בה ליוסף, ומצוה שאחר מותו ישאוהו מצרים ויקברוהו בקבורת אבותיו, וגם יוסף עצמו מודיע חפצו להקבר בארץ כנען: ובבוא משה כגואל אל בני ישראל, מדבר להם בשם האלהים שעבדו אבותיהם, ומבטיחם שבקרוב יקיים האל דברו לגאלם; ובני ישראל מאמינים בו מתוך זכרם שקבלה מאבותיהם.

לד). הסיפורים הנסבכים בקו הקורות המחבר אברהם למשה מעידים על קיום קבלת עיקרי הדת והמוסר בזרע אברהם ועל השתדלותם

ה) אני מניח שאברהם חי כ"ב או כ"א מאות שנה קודם מנין הנוצרים: עתה לימודי זמינו מן המכתבים על מצבות מצרים ובכל מקימיהם (על ידי העת שחיו בה אברהם אבינו וגם כדרלעמר ובני בריתו) לימודי ספר תורת משה:

J. Hallevy, Recherches bibliques, XVIII, et Revue des Etudes Juives, vol. XIX, p. 178;

ועיין גם ב' des Recherches X et XI של חכם זה בתלמודיו על אשור, (Vol. XV et XVII de la Revue.

להרחיק מעליהם כל אותם שיצרם פְתָה לִבָּם לבלתי קבלה (ישמעאל ועשו): ואחרי אברהם קם יצחק תחתיו וקרא בשם ה' (י"ב, ח', י"ג ד', י"ח, י"ד, כ"ב, כ"ו, כ"ה ו"א) ושניהם (אברהם ויצחק) חִזְקוּ קריאתם בשם ה' ע"י מעשי צדקה, ע"י מחילה לגורעים מכבודם, ע"י ברית נאמנה עם נכרים, וגם ע"י תפלה לאל לרחם על הפושעים (כ"ד, י"ד—כ"ד, י"ח, י"ח, י"ז—ל"ב, ב', י"ז); ובראותם כי לא הצליחו בהשתדלותם לאסוף אליהם גרים מבין שבטי כנען שכבר יצאו לתרבות רעה, רצו האבות שבניהם ממלאי מקומם בדבר שליחותם יִשְׁמְרוּ מהתחתן בבנות הכנעני לשמרם פן ילמדו ממעשי אִמָּן כמו שלמדו בני עשו, וגם כדי שלא לבוא בכרית עם עמים העתידים להיות להם לאויבים: ועל אודות בני יעקב יש לשים עין שרק ביאת יהודה אל בת כנעני הוזכרה לנו במקרא (ל"ח, ב'), וממנה הוליד שלשה בנים, ששני הגדולים בהם היו רעים בעיני ה' (שם פסו' ז' וי"ד) ומתו בלי בנים לפני אביהם: ולהעיד על אחדות כל ספר התורה נעיר כי שלח השלישי בין בני הכנענית לא היה לו בן (במדבר כ"ד י"ט—כ"א, וד"ה א' ב' ג' ו"ג) f; וכן על אודות שאל הנקרא בן הכנענית (שיש להניח שהוא בן דינה שנתעברה מן שכם בן חמור החוי (מ"ו, י"ד), ושמות ו', מ"ו) ששמעון לקחו לו לבן, נשים לב כי גם ממנו לא נזכר זרע לא בספר במדבר ולא בספר ד"ה א' (ד', כ"ד ו"ג):

לה). מבט שליחות אברהם אחר שהכיר אחדות ה' וקראה ברבים והוציא ממנה חיוב מעשי חסד ויישוב מדינני, היה מן הצורך שתצא לפעל ותתקיים אמונתה בצאצאיו גם בהבטחת שכר ואיום עונש מיד ההשגחה לפי מעשי בני האדם; וכמו ששטף המבול ייוחס בתורה להשתתת דרך בני האדם, כן מהפכת סדום תיוחס לרוע מעשי יושביה; ומן המבול ניצול נח, וממהפכת סדום ניצול לוט; וזרע הניצולים מן המבול נטמעו בטעויות ובפשע, בעור שאברהם הכין לבני האדם עתידות מקודשות לאמת ולצדק ע"י עבודתו את האלהים וע"י קראו בשמו: ובשמעו מפי ה' כי בזמן קרוב תִּשְׁחַתְּנָה ותאבדנה חמשת הערים לעונש על פשעיהן, חשב אברהם כי צריך הוא לצוות את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו (י"ח, י"ז): דמיון שתי המהפכות זו לזו והסכות שלהן תיוחסנה, עם ההודעה בסיפור השנית מגורל

f) אבל נמצאו בס' ד"ה ד' כ"א ו"ג' שלשה מקראות קשי ההכנה ביותר „בני שלח בן יהודה ער אבי (כלו' בוגה עיר) לכה ו"ג": מחבר ספר ד"ה טעה בין ער זה בנו של שלח ובין ער אחיו של שלח, וחשב הראשון כבן יהודה, ובסודו דבריו על קבלה עתיקה הוסיף „אשר בעלו לכואב", רלב"ג. (בפי דפוס קראקו ע"י מחבר ספר זה) לבלתי יחשב כיוצא מרוע ישראל:

התועלת ששכל אברהם ולימודיו היו מעותדים להועיל, מורות גם הן קו חיבור ברור בענין שני הסיפורים; ולא זו בלבד כי נוסף עליה האיום שעם ב"י יגורש גם הוא מארץ כנען אם יִטְמָאָה כמו שִׁטְמָאוּהָ הגוים שגזר האל לגרשם מפני בני ישראל (ויקרא י"ח כ"א):

לו) בין כל התועבות שריבוי האלוהות היה מדיח להן עובדיהם, שריפת פרי בטן להניח חמת אליל אכזר היתה עולה על פְּלִגָּה: זבחים אלה נגד רחשי הלב, בספר תורתנו אסורים הם איסור המזר (ויקרא י"ח, כ"א, כ', ב'—ו'), וענשם מיתת ביד: ולעומת הוראה כזאת שִׁלְשָׁף חמת האלילים ולהניח דעתם ויעולו מעשים כאלה המלמדים תועה על עצם עליון, ספר תורתנו מגיד לנו שכר אברהם שהשכים בבקר להעלות עולה את בנו יחידו אשר אהב, וה' נשבע לו "כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים" ויירש זרעך את שער אויביו, והתברכו בזרעך כל גווי הארץ עקב אשר שמעת בקולי"; א"כ בשכר שמיעת אברהם בקול ה' ולא על הזבח עצמו שהיה מוכן לזבח, שאם היה נזבח היה תועבת ה':

לוז). קו הקורות הקושר את אברהם עם משה ועם שערי ארץ כנען יראה בבירור בסיפור עלומיו של יעקב: ויצחק שהמקרא מְצִירָו כעובד אדמה בקרקע בתולה של ארץ כנען (כ"ז, י"ב) היה אוהב את עשו; אבל זה, מחמת עזות מדותיו וחזק גופו, היה מחבב חיי היער צְצִירִים, ולא היה כאחיו יעקב איש שלו ושקט וראוי לשמור שליחות אברהם: ויצחק בחפצו שאהובו לא יָגַרַע משליחות אבותיו רצה לברכו ולהתפלל עליו שִׁיחַלֵּק עם אחיו זכות שמירת יראת ה' האמיתית והשכר הבא לרגלה: וספר תורתנו מספר שרבקה בלתי יודעת כונת יצחק, אמרה בלבה אולי הפיץ הוא לגרוע את יעקב מברכת אבותיו, ובהוציא תועלת לה מַפְחָז עיני בעלה, הִסְפִּיהָ על ראש יעקב הברכה המעותדת לעשו; אבל כונת ברכה זאת היתה שעשו יהיה גביר לאחיו הנע ונד ומלא פחדים כמשפט הרועים (כ"ז, כ"ח כ"ט): ויצחק הכיר שההשגחה עשתה את שלה, וכרך את עשו כפי מאויו טבעו (פסו' ל"ט ומ"י), וצוה את יעקב שילך אל לבן וישא אחת מבנותיו, וברכו שנית, והתפלל עליו שיוזכה זכות שליחות אברהם, ויקבל שכרה שהוא ירושת ארץ כנען (כ"ז, א'—ח'): ויעקב בשוכו אל ארץ כנען בנה שם מזבח וקרא לו אל אלהי ישראל (ל"ג, כ'); ואחר כך נראה לו ה' וקיים לו שם ישראל, וברכו, והבטיחו על נחלת ארץ כנען כמו שהבטיח לאברהם ויצחק (ל"ח, יו"ד—י"ב):

לח). חמס והשתמש בכח הגוף לְשַׁבֵּעַ יצר הרע, נקמות אכזריות יסופרו גם על העתים היותר עתיקים שִׁשְׁמַע קורותיהם הגיע עדינו, וגם על עמים לא כ"כ אכזרים ושהגיעו לאט לאט לישוב מדינו: וספר

התורה בהראותו לנו גם במשפחת יעקב אכזריות חמה ושטף אף שנהיו בה מחמת קרבתה אל נכרים, מראה לנו ג"כ שלימוד מוסרי הבא להם מאברהם השקיט והנית, ע"י רחשי לב טוב, עוז היצר; השלום שהשלימו שני האחים זה עם זה בהכיר עשו בעצמו כי לא ראוי הוא להוסיף הליכותו בשליחות אבותיו, וכן התחברות יצחק וישמעאל בגמילות חסדם לאביהם הנקבר על ידם, מזכירים לנו טבע השליחות עצמה וממשלתה על הנפש המשכלת: והנקמה הנוראה ששמעון ולוי לקחו להם על חוטף אחותם ומענה אותה, השיאה עליהם קללת יעקב ביום מותו:

יוסף בן חביב ליעקב, יוצא מרחם אהובת לב אביו, היה בסכנה עצומה מחמת קנאת אחיו בו; ולהצילו, ראובן פטר רחם לאה שלו משפט הבכורה, גם כי ידע או ירא שאביו ירצה ליטול משפט זה ממנו, יועץ לאחיו השומעים בקולו להשליך את יוסף באחד הבורות להוציאו משם בהחבא ולהשיבו אל אביו: ואחיו התרחקו משם, כדי שלא ישמעו בכית יוסף, והמתם שככה, וזכרו כי אחים הם לבעל החלומות המנבאים לו גדולת מלכים וממשלה על כל בני משפחתו: והנה יהודה יועץ ואחיו שומעים בקולו להעניש את יוסף במכרם אותו לעבד לאורחת ישמעאלים העוברת אצלם, ואולי ג"כ היתה עמם ברית אחוה: וראובן רץ אל הבור להוציא את יוסף משם ולשלחו הביתה אל אביו, אבל אינו מוצאו עוד שם, לפי שאנשים מדינים סותרים בעברם אצל הבור שבו יוסף בוכה, העלוהו משם והביאוהו עמם: וראובן שב אל אחיו כואב ונואק, ואומר: „הילד איננו ואני אנה אני „בא!“ (להחבא): זה באמת אינו מופת אכזריות חמה כמו שנמצא תדיר בסיפורי עתיקות, ולהפך האחים בכעסם על יוסף הרוצה להשתרר עליהם, גם כי רוצים להענישו, מרחמים עליו, ושבים מדעתם הראשונה להרגו; ופעם אחרת בהיותם בצרה מיחסים אותה אל אֶשְׁמֶם על אחיהם:

לט). מקורות יוסף בעבודתו והתרוממותו, ספר תורתנו מביא אותנו לגלות משפחת ישראל למצרים; וחיבור זה הוא אות על אחדות הדעות והכונה וההילוך בקורות הגופניות והמוסריות של שלשת האבות: וה' הגיד לאברהם שזרעו יהיה גר בארץ לא להם ועבדום ארבע מאות שנה: וההמתנה הארוכה והקשה הזאת לאות על נאמנותם לתורת אהדות ה' עד בוא יום עונש בני כנען שירשו ארץ לא להם (ט"ו-ט"ז) לא היו ממתנים לה בני ישראל מרצונם, ועל זה הוכרחו לה (כמו שמספר לנו ספר בראשית) ע"י ההשגחה: ונוסף על זה גלותם למצרים היה לתועלת רבה לארץ זו, ולבני ישראל היה אמצעי לשום אותם שארית בארץ ולהחיות אותם לפליטה גדולה (מ"ה ז):

וגם כי לא רגו יעקב עוד אחר דעתו כי יוסף חי ומצליח, קודם יציאתו מארץ כנען נראה אליו ה' ויבשר לו שבארץ מצרים יהיה זרעו לגוי גדול, ויבוא יום שיצא משם (מ"ו ג' ד'): וגדולת יוסף מיוחסת בספר התורה לנאמנותו לאדוניו כתורת הובתו כפי שלמד מאביו, ועטרה לה היא תשובתו לאחיו המבקשים מחילה מאתו. "התחת אלהים אני? ואתם חשבתם עלי רעה, אלהים חשבה לטובה למען עשה כחיום הזה להחיות עם רב" (נ', י"ט כ'): זהו קו הקורות ומדות מוסריות ושכליות של ארבעה דורות עובדי אל אחד:

(מ). ב'. יתר ספר שמות וספרי ויקרא ובמדבר, מלבד סדר עבודת ה' החיצונית ברבים וביחיד (שמהם ידובר בחלק שני מספר זה) יתראו כסיפור בלתי מפסיק על ענינים ודעות כפי טבע התפשטותם וכפי סדר מעשים שסופם מתיחד יפה עם ספר דברים:

בית ישראל הקטן היה לגוי במצרים, ושמר קבלת אבותיו כפי שנתן לו במצב עבודתו, וכפי יצר הארץ שבה היה דר: ואע"פ כן היה הגוי המיוחד שבלתי מהפך הסדר הטבעי להתפשטות מצעד מדות בני האדם שההשגחה קבעה, היה האל יכול להפקיד בידו שמירת תורת אחרות ה' והישוב המדיני שממנה נובע, לפי שיתר יושבי תבל היו כולם מאמינים בכל לב ובכל נפש בריבוי האלוהות, ולא היו מאמינים אם ה' היה נגלה להם כאל אחד מיוחד, והיו חושבים אותו כאל מקנא בעבודת אלהים בני גילו; ונוסף על זה היה להם לירא שמא אלהים אחרים יקומו ויכחשוהו ויענישו המאמינים בו:

ולהפך ספר תורתנו מצייר לנו עם ישראל משועבד תחת אכזריות גזע מלכים חדש שקם על מצרים, ובאנתו צועק לה' (שמות ב', כ"ג), ומאמין במשה ובאהרן המדברים לוקני העם בשם אלהי אבותם הפוקד אותם ורוצה לגאלם מאנחתם (שם ד', כ"ט ל"א); בטחון העם בעזר אלהיו התכונן ע"י נסים שבהם קשי עורף פרעה הושפל; ולבסוף בראותו את פרעה נחם כי שלח את בני ישראל לחפשי ורודף אחריהם וטובע בים סוף הוא וכל חילו — "וירא ישראל את ה' הגדולה אשר עשה ה' במצרים וייראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו" (שם י"ד, ל"א):

הגוי נגאל, והתקומו בנרותו במדבר היתה ע"י נסים; עם כל זה מתחלה גם כי שמחים באולתם, קצו ב"י בתלאות מצבם החדש: ומשה היה למושל עליהם, ובחר שופטים ושופטים שישמשו תחתיו לדון דין ולדברים פחותי הערך:

(מא). עשרת הדברות עיקר תורת ה' ותנאי קיום חברת בני האדם נגלו מפי ה' אל עמו, ואלה ראו "וינועו ויעמדו מרחוק", ובקשו משה שיקבל בעדם יתר המצות והתורות: ומשה קבל דת נכונה

להנהיג בארחות יושר עדה נאמנה, דת יסודה אהבת אחים וחותרה יראת אלהים; וכל הקהל בשמעם אותה ענו קול אחד לאמר „כל אשר דבר ה' נעשה“:

ובעוד שמשנה מקבל על הר סיני צווי מעשה המשכן ועבודת אל חיצונית שיעבודה בתוכו, חושש העם שמא משה מת, ונופל בעבודת אלילים שֶׁעָבְדוּ מִשְׁעַבְדֵי, בעבודת אֲפִים הנקרא „עגל זהב“, ובסכלותם חושבים שיהיה להם עגל זה כתמונה מזכרת. וככלי נכון לקבל הוראת רצון האל על ידו במקום יד משה (שמות ל"ב):

וה' אומר למשה שמאחר ששכח ישראל המצוה שכבר קבל, וזנח קבלת אבותיו וטובות ההשגחה העליונה, לא היה ראוי עוד לקבל לימודי העבודה הרצויה לפני ה' ולהקים המשכן לכבודו, והיה ראוי להתערב עם יתר העמים עובדי אלילים; ומשה, שעליו נגזר פאר היותו כמו אברהם אב ליחוד ה' מכאן והלאה, נעתר האל לקולו, ונותן לו רשיון להקים המשכן מקום עבודת האל בציבור על ידי נדבת לב בני ישראל (שם סי' ל"ג ול"ד); ולכהן במשכן היתה כבר מקודשת משפחת אהרן על פי ה' (שם כ"ח): ועבודת ה' במשכן היתה קצובה מתחלה לשני עגלים בני שנה בלבד, אחד בבקר ואחד בין הערבים (כ"ט, ל"ט—מ"א):

מב). אחר שהוקם המשכן (שקודם לכן העלו העם עולות ושלמים, שמות ל"ב ו') הוקבע בספר ויקרא סדר קרבן יחיב או קרבן תודה או חטאת וגו'; ואחר שהוקדשה משפחת הכהנים, הוקבע ג"כ משאה חוץ למקדש להבדיל בין הטמא ובין הטהור כפי דין התורה, וכן הוקבעה תורת המאכלות המותרים והאסורים, ותורת הַזֶּהָר בני ישראל מקרבתם אל כקומות הקדש: ואח"כ בא צווי על יום הכפורים, וכל חוקי עבודת ה' וחוקי המוסר ביחוסם אל חיים ביתיים, וחוקי בעולה בין קרובים, והתורות על עסק הכהנים והחגים, ובוה סיים ספר ויקרא בסופו (סי' כ"ז) סדר תורותיו על עבודת האל החיצונית:

ולא אכחד מן קורא ספר זה כי שני הסימנים י"ט וכ' של ספר ויקרא המדברים רובם במצות מוסריות ובאזהרות מרחקות מאמונה בניחושים ומולידות דְבָקוֹת בדעת יחוד ה', חשבוש המחקרים כתוספת בלי טעם מאת המחבר תוך חוקים כלליים וחוקות הכהונה; אבל לא הושם לב שהסימנים האלה יבואו אחר התורות על דבר בעילות בלי מותרות ובאיסור נישואין בין קרובים, תורות מביאות להתרחק מניאוף ומבעילות אסורות ומכל דבר ערוה: נזכור עתה שסימנים אלה בחזרם על עיקרים מפורשים במקום אחר על דבר מוסר ועבודת אל, תְּהַלְתֶּם צווי יראת אב ואם וקדושת בני המשפחה, וסופם הן הם הצווים הנכפלים ומפורשים יותר בספר דברים (סי' כ"ז), וּבְאִיּוֹם עוֹנֵשׁ כְּבֹד

מאת האל למעשים המכוערים הנעשים בהחבא ולא יוכלו להודע לב"ד
להעניש כראוי :

(ג). כת המחקרים הואילה למצוא התנגדות ברורה בין סי' יז
של ספר ויקרא (האוסר שחיטת כל בהמה טהורה חוץ למשכן ה'
ומצוה להקטיר חלבה ודמה על המזבח) ובין סי' י"ב של ספר דברים
המבאר איזה חלק מתבואת הארץ יאכל במקום הקדש ואיזה זבח אך
בו יעשה, ומתיר שחיטת הבהמות (גם הטהורות) בכל מקום ולאכלן
גם בטומאת הגוף : אבל לא דקדקו כי מצות ספר ויקרא היא בבירור
לזמן מה, ויראה זה מהמליצות שמשתמש בהן ומהמעט שנתן לה ;
הלא מדבר כאן תמיד על שחיטה במחנה ועל אהל מועד, ומסיים
דבריו באמרו „למען אשר יביאו בני ישראל את זבחייהם אשר הם
זובחים על פני השדה והביאום לה' אל פתח אהל מועד" וגו' ; וקיום
מצוה זו היה אפשרי רק במדבר, ועל אחר בואם לארץ כנען כתבה
תורה „רק בכל אות נפשך תזבח ואכלת בשר... הטמא (שלא הורשה
לבוא אל מקום קדש)... „כצבי וכאיל" שמהם אסור להקריב זבח גם
כי הותרו באכילה (דברים י"ב, ט"ו) ; אבל בשני המקומות (ויקרא
ודברים) באה אזהרה חמורה לבלתי אכול שום דם (ויקרא י"ז, יו"ד-
י"ב, דברים י"ב, ט"ז) :

(מד) בסיפור ירושת חלק מארץ כנען ע"י בני ישראל בימי משה
הוזכרו שני מעשים שכת המחקרים מביאה לאות נגד אמתת תורת
משה, ועתה נחקרם : הראשון הוא הסיפור שבני עשו נתנו רשות לבני
ישראל לעבור בארצם (דברים ב' כ"ט), בעוד שספר במדבר (סי' כ'
י"א-כ"א) מספר מיאון מלך אדום להעבירם בארצו : אבל לא דקדקו
על הפרש המליצה בין „בני עשו" (אולי האלופים שבהם, בראשית ל"ו,
ערך פסו' ל"א-ל"ט עם מ"מ"ג), ובין „מלך אדום" שאולי לא היה
מזרע עשו רק נבחר מגזע זרים כמו מלך מואב שהיה מאויבי ישראל
(ותהיה זאת תשובה במקצת לדברי ווערנעס במכתבו (Revue des

Études juives Nr. 35).

המעשה האחר הוא זכרון מטת עוג מלך הבשן הנמצאת ברבת
בני עמון (דברים ג' י"א) ; והעיר הזאת נכבשה ע"י דוד, והחוקרים
נוטים לומר שהמקרא ההוא נתוסף בימי דוד, ואולי גם כל ספר דברים
נכתב בימיו, וכל זה נראה כאמת. אבל הוא שקר ; ומקרא של ספר
דברים מגיד כי בימי משה היו מספרים שעוג נצח מקודם ע"י בני
עמון שהביאו מטתו לעיר המלוכה שלהם לזכרון ניצוחם ; עתה משה
הכה מלך זה גבוה הקומה, ומזכיר לבני ישראל עוצם יכלתו וערי
מבצר שהיו בארצו, ומטתו המפורסמה שבימים ההם היתה ביד
העמונים, שביניהם ובין בני ישראל היה שלום ; וכל זה לאמץ לב

יהושע והעם לקראת המלחמה שצריכים הם להלחם בזמן קרוב לגאול
להם נחלת אבותיהם :

מה). התורות על דבר השדות (ויקרא כ"ה) היו מורות לביי
חייהם החדשים שהיו נראים להם כקרובים לבוא ע"י גאולת נחלת
אבותיהם ועל פי משה מנהיגם: מספר יוצאי צבא של כל שבט ושבט
(במדבר א"ד'), חובת הלויים בעבודת המשכן, תורת הסוטה המובאה
מאת אישה אל הכהן, תורת הנזיר אשר יָדָר (שם ה' ו', א'-כ"א),
ונוסח ברכת כהנים שעליו אין להוסיף ואין לגרוע (ו', כ"ב-כ"ז) באים
תכף קודם עבודה תמידית במשכן (ז'-ט'), וראשית מצעד העם אל
המקום המובטח לו מן השמים (י"ד, י"א וגו'); ולתשלום תורת השדות
יבואו חוקים אחרים: מצב האשה אצל הקדמונים נראָה כמצב אכזר;
כבר בחוקים על העבדים (שמות כ"א), אעפ"י שהשתעבדות על פיהם
תחת מרדות איש ישראל לא היה דבר קשה, קבעה התורה תורות
אחרות לתועלת בת הנמכרת מידי אביה לאָמָה (שמות כ"א, ז'-ד);
ע"י תורת משה על הנחלות, חילוק נחלת השדות לא בלבד בין הבנים
כי גם בין הבנות היה מוליד בלבול בעת חלוקת הארץ, ולאט לאט
היה מוליד ניתוק הארץ לחלקים קטנים ביותר, דבר מיוק להוציא
תבואה מן השדות: תורת הנחלות המְקַדְמָת הַבַּת בנחלת אביה ליתר
הקרובים כשהמת לא הניח בנים זכרים אחריו נכתבה במקומה (במדבר
כ"ז, א'-י"א) בדרך כללי, וע"י צווי לשעה (שם ל"ו) השגיח הכתוב
לישב הדבר על מכונו: ולמטרת מכתבי זה שהיא להורות כי ספר
תורת משה כולה עצם אחד אמת, אוסיף כאן דבר הבא לנו בקבלה
והוא: בת יורשת נחלה לא היתה מְרִשִׁית להיות לאשה כ"א לאיש
משבט אביה, ודת זו נשמרה לדורות, וביום שבטלוה בעוד ששבטי
ישראל היו עדין נפרשים זה מזה, לזכרון שהותרו לבוא זה בזה קבעו
יום שמחה לדורות, והוא יום ט"ו באב:

מו). אבל בבוא יום אוור הלציו לרשת את ארץ כנען נחַל העם
ולא בטח בהשגחת האל, והראה עצמו בלתי הגון לרשתה: לחוק דור
שני ע"י מסעיהם במדבר תחת מְנֻחַת מוֹסֵר ושכל היוצאת מפי משה,
גזר האל שיתמהמה ל"ה שנה טרם עברם אל ארץ כנען: לאדם נבון
הלומד בלי מחשבה קבועה קודמת יש להתבונן מדוע מצות אלה על
הקרבנות באו תכף ומיד אחר גזרת התעכב העם במדבר עד תום כל
הדור היוצא ממצרים מבן עשרים שנה ולמעלה: רשימת תוקים אלה
כאן, תחת העיר חשש התוספם על הרשום מקדמי אז, יְרָאָה כחיווק
ידים לדור שני בהבטיה לו שחוקים אלה נשהיו יכולים להכתב בספר
דברים) הנוספים על חוקי הקרבנות שבספר ויקרא, יבוא יום יְקִימוּ:

ובאמת הפרשה החדשה מתחלת „כי תבואו אל ארץ מושבותיכם... ועשיתם אִשָּׁה לְה' (במדבר ריש סי' ט"ו):

וטרום שיצטוו בני ישראל על סדר הקמת מחניהם לא היה נכון לשלח ממנו כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש (שם ה' א"ד), ולא ללמד חוקי טומאת מת; והקרבנות שבהם נִדְבָר בסי' ה' ו' שוים בזה שהם קרבן חטאת שאדם יחוש עליו חרטה, או ספק חטאת, או נדר לאסור אסר על נפשו; ודת משה בכללה לא תדבר בשבת הָדָר נדרים, אבל כיון שאדם נתן את פיו להחטיא את בשרו, חייב לקיים דבריו; וגם הם משועבדים לתנאים פרטיים, ונדריו נשים משועבדים לרצון אביהן או בעלן; ולפי דעת הפרושים הנודר בניזיר חייב קרבן אחר מלאת נדרו על כי חטא ביום שהוציאו בשפתיו; במקום אחר (בחלק שני של ספרי זה סי' מ"ד, י"ג) אדבר על מקום שבא בו הצוו על ברכת כהנים כמוהר — „אתם הכהנים תעסקו בעבודת המקדש ואין לכם חלק בחיי היחידים בביתם!“ —

וספר במדבר מלבד סיפור ירושת הארץ שמעבר הירדן מורחה ע"י משה, מגיד לנו איזה סיפור פרטי ולא כל קורות בני ישראל בעת ההיא; אבל מסיפורים אלו יִרְאֶה לנו ברור כמה הצליח משה בלימוד מוסרי לעם, כמה גדל כח רצונו עליהם, עד שלבני דור המשועבדים במצרים היה למאלף בדרכי ישוב המדיני, והכין דעתם להבנת דעת עליונה, היא יראת אלהים אחת ומיוחדת על פני כל הארץ, שקיצורה ספר דברים:

מז). אם ישראל היה מראה עצמו הגון להיות לגוי, בשנתים אחר גאולתו משעבודו היה עובר דרך המדבר המפריד בין מצרים ובין כנען; ומאחר שבידו ספר תורה שלם להורות לו חייו בקדש ובחול, היה יכול להכנס לארץ כנען ולשום ספר זה למנהיג לו בחייו החדשים: אבל ארץ מצרים עשתה בדור ראשון רושם עמוק, הן ע"י שעבודה האכזר, הן ע"י טעויותיה, ואפילו נסי ה' וחסדיו הנפלאים לא הועילו לנצחם באמונת אִמָּן ובכשתון באלהים: — ומשה, להודיע מר לבו ולהתנחם עליו, היה שונה תמיד בדבריו לעמו: „אחד עשר יום מתרב דרך הר שעיר עד קדש ברנע“ (דברים א', ב'); ובדברים מעטים אלה היתה כונתו להזכיר שלולי חטאו ירשו כבר כל ארץ כנען כמו שירשו עבר הירדן מורחה; ומזכירם תמיד קבלת שלשת האבות ומזהירם עליה אם היו הפצים להאריך ימים על האדמה שהאל מוכן לתת להם (שם סי' א"ד): — וחלק שני מספר דברים כולל משנה חוקי דרך ארץ ויראת ה', עם תוספת דברים על עסק ראשי העם ושופטיו ושוטריה ונביאיו וחיל צבאו וכדומה, וזכר קורות קדמונים ללמוד מהן חיי מוסר ויראת ה' המביאים שלום לכללות וליחידים (סי' ה"כ"ה): —

זבדיבור השלישי מזכיר מפעלות ה' הנפלאים, ומתנבא שגם אם בני ישראל לעונש פשעיהם ובגידתם בשליחות קדשם יופצו על פני כל הארץ, ינצרו תמיד לימודי טהרה שקבלו מן האבות כי זרעם הם (סי' כ"ט ול'): ואחר אמצו את העם ובחרו עליהם מנהיג חדש, משה, בכמתונו על ה', מוסר תורה שבכתב לכתנים ולזקנים, וּמִצְוָה שמקץ כל שבע שנים יקראוהו באזני כל קהל ישראל: ומלמד לעם שירה שבמעט דבריה הנשגבים כוללת זכרון המאורעות שעברו על ישראל והעתידים לעבור עליו, ומברך כל שבט ושבט לעצמו, ועולה אל הר נבו, ונאסף שם אל עמיו:

(מט.) ג'. לפי השכל לא נוכל לקבל ההנחה שם דברים וכש"כ ארבעת הספרים הקודמים לו נכתבו או חֲפְּנוּ בשום עת מאוחרת לרשת בני ישראל את ארץ כנען:

סיפור בריאת העולם כפי מה שכתוב בס' בראשית, בכונה ליסד עליו יסוד אחרות ה' ויראתו, אין לו מקום ללמד ולפרסמו בשום עת אחרת נכון ומועיל ומוצרך לבני ישראל כמו בימי משה: — הסיפורים הבדאיים על האלילים כמו שסיפורם הכשדים הקדמונים בלי ספק באו בקבלה לצאצאי תרח העברי: וגם כי אברהם בנו דחה אותם בשתי ידים, קַפְּנוֹת שְׁכַל הגוי החדש מכל וכל מניחושי אמונות העמים השוכנים סביב לו, ומהסיפורים על אלילי קדמוניו, לא היה נמצא דבר הגון יותר מַפְּרֵשֶׁת קורות קדמוני בני האדם מַפְּתָחַה פתוחי חותם על ידי התורה שהיה מרצון האל לַפְּתַח בלבם, ועל ידי לימודי מוסר שהיה מרצונו ללמדם:

ולא בלבד יצירת העולם כי גם כל מַחֲשֵׁךְ עתי קדם היה מלא סיפורים זרים על אלהים, בני אלהים, וגבורים; ומקור בני האדם היה מיוחס בתארים רבים ונפרדים ליצר לב האלהים הרבים; והמַפְּלִים, שגם מהם בא איזה דבר בקבלה לאזנם, היו מיוחסים למלחמות בין האלהים האלה וניצוחם זה את זה; ובכל מקום היה נמצא הסרון כל מחשבה משובחת, וכל רחש משפט וצדק ואהבה, ונגלות תגבורת החטם על הצדק; והו הרוח הַנּוֹפֵחַ נשמת חיים תוך סיפור הקורות הגשמיות והשכליות של העמים שגדלו תחת צל אמונת סיפורי קדמונים אלה על אליליהם:

(מט.) א"כ בימי משה היה לא בלבד דבר הגון כי גם הכרחי קַפְּנוֹת לב יוצאי ירך ישראל מניחושי האמונות ההם שהיה מן האפשר שעשו בו איזה רושם אע"פ שהיתה בידם קבלה מאברהם אביהם, מכש"כ שהיו מתרחקים עתה משיבתם דורות הרבה בין המצרים שגם הם טבעו בטעיות ההן, וגם אחרי גאולת נחלת אבותיהם היו

מעותרים לבוא בקרבך עם הכנענים שמהם היו יכולים ללמוד מדות רעות ועבודת אלילים:

אין עת אחרת בכל קורות ישראל המורה צרכם מקדם להנהגת מוסר, כמו אותה שספר התורה משים תחת עינינו מבראשית עד ימי אברהם; באופן שיש לשפוט ע"פ חקירת משפט וְהִפֵּשׂ שְׂקֵדמוניות אלה הושמו נגד פנינו רק כהקדמה להתיצב עם בני ישראל מִסְדָּר על אופניו; ישפוט כל איש מה שירצה על בריאת העולם, על שנות חיי קדם, על מקור האדם, על מקור החכמות והמלאכות כמו שֶׁהֲצַע לנו בסימנים הראשונים של ספר בראשית, יודה כי הן שיהיו אמתיים כפי שתלמדנו החכמה היום, הן שיהיו מוגהים ומיושרים על פיה, בהיותם ראשית דעות ימינו, בְּתַמּוֹתָם וברחשי יראת עליון שנופחים בלב האדם, מורים דרך תמימותו ומטרתה:

(ג). בריאת העולם ויחס ספורי און והבל, באו עדינו ממצבות שקדמו למשה מיד העמים סביבות ישראל, וזה נותן לנו טעם מדוע עם סגולת האל היה מן הצורך שְׁיִסָּר ע"י יֵשֶׁר הַדְּרֹוֹים, ע"י כליון הסיפורים ההם, ע"י קרוא בגרון שהכל נהיה מיד ההשגחה העליונה, הנגלית ע"י הפילת פני האדמה וע"י קורות בני האדם בזמן קדמון, שעליהם כשדים ומצרים דברו שקר:

„Le polythéisme exubérant qui encombrait ces histoires „chez les chaldéens en a été soigneusement éliminé, pour „faire place au plus sévère monothéisme. Ce qui exprimait „des notions naturalistes d'une singulière grossièreté, est de- „venu le vêtement des vérités morales de l'ordre le plus „haut, et le plus purement spirituel. Les traits essentiels de „la forme de la tradition ont été conservés, et pourtant „entre la bible et les livres sacrés de la Chaldée il y a tout „l'intervalle d'une des plus immenses révolutions qui se „soient jamais opérées dans les croyances humaines“. אלה דברי Lenormant בהקדמת ספרו שזכרנו.

וכן אמת הדבר על סיפורי הבריאה ועל קורות האלילים שספרו המצרים, כמו שנראה ברור מלימודי מצבות אבן בימינו: אין כאן מקום להראות בקיאותי בחכמה זאת בדבר שְׁפִלְי־כותב קורות האדם ויכול להראות; לענין שאני עוסק בו די להגיד תולדותיהם באופן שכל אדם יבין שדבר עיקרי היה, לבעבור הביא בני ישראל למוסר וראת שמים וישוב מדינו, לַפְּנֵית קודם לכן דעת צאצאי תרה אבי אברהם שחיו לאורך ימים במצרים מכל הטעויות ההן ולתת תחתן אמונות ברורות וְקִלְזַת להבין, שתהיינה יסוד לרת החדשה:

ויוקר הלימודים היוצאים לנו מסיפור חיי האדם בימי קדם קדמתה קָמַר לנו ע"י מאמר תבונה לאחד מקדמונינו — „אמר ר' יצחק „לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחדש הזה לכם שהיא „מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל, ומה מעם פתח בבראשית? משום „כה מעשיו הגיד לעצמו לתת להם נחלת גוים:“ (תנחומא חלק א' הובא לבית הדפוס עם הערות ע"י S. Buber, Vilna 1885):

נא). את אשר נדרתי אשלמה ולא אתעכב לחלוק לפי הפשט על קושיות שעליהן נדברו כבר מפרשי התורה אנשי הפיץ, על אודות שמות בלתי שוים, או כפל דברים שבא זה והשלים את זה, או על אודות מעשים ומליצות המוצאים הן בזמן מן הזמנים, ויואלו לקיים שיצאו מתחת יד מחברים הרבה: (ואתה קורא נעים תוך רבים דרוש Rosenmüller, Scholia in vetus testamentum, Pentateuchus, Lipsiae 1821—24; והבאות אהריה הנדפסים בוויען, וחמשה חומשי תורה מועתקים לל' איטלקי ומבוארים על ידו (Padova 1871—76), וגם E. Arnand Le Pentateuque mosaïque defendu contre les attaques de la critique négative, Paris 1863). רק אדבר בלבד על שתי הוספות שיואלו לקיים שהוספו בס' בראשי:

כבר היכחתי בְּחִסְרֵת יסוד-שהוסף מחצית פסוק בבראשית י"ג, ז', ולהפך שהוצרך בהכנה למעם מדוע נפרד לוש מעל אברם והלך לגור בככר הירדן; ובאמת בבוא אברם בראשונה עם לוש לגור בארץ כנען מצא שם הכנעני בלבד (בראשית י"ב ו'); „א"כ היה שם מקום פנוי לשני העברים; אבל אחר שגלו לאיזה זמן למצרים, בשוכם לכנען מצאו אומה אחרת שבאה גם היא לדור שם, היא הפריזי י"ג, ז', ועל כן „לא יכלה אותם הארץ לשבת יחדו: ויען כי גם בדיוקים פחותי הערך אין לְמֵאוֹס כיון שנהפוך להוכיח על אמתת ספר ואהדותו, מכש"כ אם אין להניח שְׁהִמְזוּף דקדק הרבה בזיופו, להורות הקשר המתברר יחד סיפור חיי שלשת האבות, אוסיף שיעקב בתמותו אומר לשמעון ולוי אחר מעשה שכס „עכרתם אותי להבאישני ביושב הארץ בכנעני ובפריזי“ (ל"ד ל'):

לשעבר הניחו כבר שמה שכתוב על המלכים שמלכו בארץ אדום לפני מלך מלך לבני ישראל (שם ל"ו, ל"א-ל"ט) גם היא תוספת שהוספה בימים מאוחרים; אבל החקירה הנאמנת והנכונה מְפַרֵת סדר זה כאמת ברורה, לפי שתיבת מלך הוראתה נגיד ומנהיג למלחמה; ועוד כי שום אחד ממלכים אלה יוצא ירך קודמו, א"כ לא נָפַח כלל לקיים שמדבר כאן בגזע שרים; ונראה שהיה המנהג לבחור תמיד לנגיד באיש זר כמו בלק בן צפור מלך מואב בימי משה (במדבר כ"ב),

בעוד שבימי דוד היה מלך לאדום הדר מזרע המלוכה, (מלכים א' י"ב, י"ד):

(ג). מתחלה בגאות לבו יוסף עודנו נער העיר קנאת אחיו, ואח"כ בשמעו לקול אביו הלך אליהם גם כי ידע כי שנאוהו; אבל מוסר שלימדו אביו (ושהיה מורשה במשפחתו) הקנו לו זכות בשעבודו, ועזר האל בא לו משמים: ויצרו הטוב נתן בו כח לבלתי שמוע לפתוי אשת אדונו ולעשות כרצון האל; ואח"כ בינתו והשתדלותו לטוב אָמָה שְׁלֵמָה ולהספקת צרכיה נשאו יוסף על כל בני משפחתו, וזה בזכות מדותיו הטובות ונפשו הַשְּׁקֵטָה ובעלת הטרד, שזה לימוד מוסר שֶׁסִפְּרָנוּ שֵׁם לוֹ לְמִטְרָה: נקרא ברכות יעקב ליוסף בנו; הלא נאמנותו ליושר מדות אברהם הקנו לו שם נזיר אחיו (בראשית מ"ט, כ"ב-כ"ו), וכן ברכות בניו לא מזכותם רק מזכותו (מ"ה, ט"ז-כ"ו):

ואחרי שיעקב חשב שני בני יוסף כגזע שני שבטים כראובן ושמעון, בקש מאת האלהים שֶׁיִקְרָא בהם שמו ושם אבותיו אברהם ויצחק, (שם מ"ה, ה'-ט"ו ומ"ז): האם יוכל חוקר להניח שכל זה הומצא מחדש ונתוסף בספר בזמן מה מן הזמנים של קיום אומת ישראל? בשום עת קודם חלוקת המלוכה היתה לשני השבטים הנהיים מזרע יוסף ממשלת מה בישראל, ואחר החלוקה הוחלף שם אפרים בשם ישראל לנוכח שם יהודה שהיה לממלכה לעצמו; אבל אח"כ כחשו בשם ישראל בסורם רובם ככולם מיראת האל שעבדו האבות: וכן דובר נגד השכל תְּרָאָה לכל מְחַקֵּךְ חפשי ההנחה שבברכות יעקב לבניו טרם מותו לא תהיינה אמת, לפי שכדברי שד"ל בודאי לא היה נמצא אדם שיוציא מדעתו ויוסיף בספר, קללות שיעקב מקלל שמעון ולוי (ובפרט לוי) על חמס שעשו אם לא היו נחשבות כאמת, ועל זה נשאר זכרם בקרב האומה גם כי לשנים מגזעי שבטיה היו לקלון:

(ג). הראיתי כבר בסי' מ"ד והבאים אחריו כי איזה מקראות בספר ויקרא, ולמעלה מזה איזה מקראות בספר בראשית על מקומם יבואו בשלום, וביארתי הטעם מדוע אין לקבל ההנחה שמקראות אלה שכת המחקרים סוברת כי מהם תצא ראייה שחמשה תומשי תורה לא כל דבריהם בזמן אחד נכתבו ובזמן מאוחר מצאו מקום בספר, בעוד שלהפך נראה כמובח שהם כסדרם וכפי ענין המקרא במקום המצאם: עתה הסדר שהוצרכתי לתת למלאכתי זאת שכונתה ללמד לבני ישראל דעת, לא תְּרִשְׁנֵי לקבץ בסימן אחד כל ההשכלות הדומות, אך תכריחני לערוך רובן בסדר שתבאנה בספר התורה, לפי שאם תִּסְקְרָה מן המקום שענין ההשכלה תציג לה, תִּשְׁאַרְרָה מקום ריקן בדעת הקורא: אבל יש להעיר על איזה ענין בספר במדבר הנראה כוזר למטרת מוסר

הספר, וא"כ כבלי תועלת מכל וכל: רק אין הדבר כן מחמת שע"י מקומם מורים בברירות זמן חיבור ספר התורה, שזו היא מטרה עיקרית לחלק ראשון של מלאכתי זאת: וטרם כל דבר יש לשים לב שבספר תורת משה, שהיה ביד יהושע (כ"ד, כ"ו) נכתבה הברית שעם בני ישראל כרת שנית באחרוני ימי שר צבא זה אחר רשת ב"י את הארץ; ותוספת ברית זו לא הוכנסה בספר תורת משה כמו שלא באו בו המלחמות לרשת הארצות מעבר לירדן מערבה: ובוה יאבד כל מעם להאמין בהנחה החדשה שיהיה ראוי ספר יהושע להחשב כחלק מספר משה ויהיה ספר ש"י בו כמו שלכת המחקרים החדשה נראה להניח נגד הקבלה העתיקה: וההנחה שספר משה שאב ממעינות קדם הונחה רובה על מה שמצאנו בס' במדבר (כ"א ג') נזכר ספר מלחמות ה', וזאת לא תתקיים, לפי שהוראת ספר שם אינה מגלה כתובה, רק סיפור ושור (רש"י, רשב"ם, קלעריקוס, רשד"ל) כמו שאח"כ הוא אומר: "על כן יאמרו המשלים באו חשבון וגו'": ואין צורך להזכיר כאן שספר הישר (הנזכר ביהושע י"ד, י"ג, ובש"ב י"א י"ח) אין לו שום יוקר מצד עצמו, ולא הוזכר כ"א על ענין נס וקינה: א"כ אין בזה מעם כלל וכלל ליסד על מליצות אלה אפילו ספק שספר תורת משה שאב ממעין ספרי קורות יותר עתיקים ממנו:

נד) קודם ההוראה שעליה אני מוכן לדבר אביא עוד מופת על סדר נכון של ספר התורה, (דבר שרשב"ם מעיר לנו) ולמיעוט ערכו שום מחבר מאוחר היה מעיר עליו, והוא על אודות שם במדבר שבו נקרא הרביעי בספרי התורה: דברי ה' אל משה שנדבר עליהם קודם הקמת המשכן, נאמרו כולם בשוה כאמורים בהר סיני (שם כ"ז, ל"ד, וערוך להם שם ג' א' וד') או מאהל מועד (ויקרא א' א'); בתוך שהנאמרים אחר הקמת המשכן והקדשתו נכתב עליהם שנאמרו במדבר סיני ובאהל (לא מאהל) מועד: ערך הערות אלה כפי יושר דעת מבאר הוא דבר עיקרי, כי ראייה המה שפלא-אלה לא יכלו להיות מתוקנות מקודם מידי הכותב: ובאמת ביום השמיני לחדש הראשון בשנה השנית הוקדש המשכן; ובמדבר ולא מן ההר, ובאהל ולא ממנו היה משה מקבל דברים מאת ה'; ועבודת הקרבנות ע"י הכהנים התחילה ביום השמיני עצמו (כדברי רמב"ן), ואולי ביום תשיעי בו ע"י קרבנות נדבת ראשי השבטים (במדבר סי' ז')

נה) המחשבה הישראלית ששקנָה ליראת אלהיה ולא הכניסה בספר משה סיפור הברית החדשה שבני ישראל קבלו על עצמם אחרי רשתם את הארץ, קבעה כבר בדורות רחוקים בתפלת שחרית של שבת קריאת פרשה אחת מספר התורה ולימודה בלי הפרש גם לאותם החלקים שמהם לכאורה אין ללמוד יראת ה' ומוסר: דברי קבלה

הנלקטים בספרי התלמוד, ויותר מכן בספרי אגדה שנמלטו משטף הזמן, שמרו לנו הרבה דרשות שִׁמְפָּרְשׁוֹת כל שבת ושבת הוציאו חכמי ישראל ללמד דעת את העם: בס' במדבר יש כמה סימנים שהיה אפשר להניחם ושלא לקראם בכל שנה בלי נזק למוסר העם: על דרך משל הסימנים הראשונים שבהם יבוא חילוק יוצאי מצרים לשבטים ומספרם מבין עשרים שנה ומעלה ע"י משה ואהרן וראשי העדה הנזכרים בשמות, הוי' משבט לוי הנבחר לשרת במשכן, ואח"כ הנית י"ב השבטים באותות לבית אבותם סביב למשכן העדות; ובס' ג' ד' וה' בחירת הלויים תחת הבכורות שלפני זה היו המשרתים בקדש; בס' ה' הָפְּזֵי הַלְוִיִּם להקדישם לעבודה; בס' התשיעי והעשירי צווי מסע המתנה, ומסע ראשון ממדבר סיני למדבר פארן; בס' י"ח חוזר על משא הלויים כתשלום לסיפור מתדוקת קרח; בס' כ"ו מנין הזכרים מבין עשרים שנה ומעלה שלהם תִּחְלַק הארץ, לשבט הרב ירבו נחלתו ולמעט ימעטו:

שופע דרשות הפרושים שהוציאו תועלת גם מן סימנים אלה ומצאו מקראות הגונים ליסד עליהם הלכות עבודת ה' ומוסר, ולפעמים גם חקירה עמוקה בעניני סיפור קורות העת ההיא, נפלא הוא מאד גם אם נשים לב רק על הראיות שנשארו לנו בספרי האגדה לבדם: אבל כמו שהמחשבה הישראלית הקדמונית לנו מצאה לה מזה תועלת לראשית לימוד חכמה ודעת, כן בדורנו יועילו סימנים אלה לראיה שהפרטים ההם לא היו יכולים להיות נודעים בזמן מאוחר; וגם אם נודעו לאיזה דור קרוב ביותר לדור יציאת מצרים, לא היו מבטיחים שום שכר ותועלת למחבר ספר התורה בזמן אֶחָר ולא בזמן ההוא; והכנסם תוך הספר יעידו כי נכתבו בו כבר בימי משה שבהם היו לתועלת:

(נו) א"כ שלשה הספרים האמצעיים, כל' ספר שמות (בחלק ממנו המדבר בחוקים ומשפטים) ויקרא ובמדבר שעמלו בהם המחקרים בכיאוריהם המתנגדים זה לזה ליתסם לעתים מאוחרים, הם חלקים נצרכים לחיבור פֶּסֶדֶר לספר תורת משה; וכבר רשמתי למעלה שעי אמתתם נבין איך דור שני קבל פֶּסֶדֶר תוכחות מוסר משונות כ"כ מאותן שקבל דור יוצאי מצרים: אבל כת המחקרים עם כל עומק בינתה לא שתה לבה לכמה וכמה תועלת לשמירת יראת ה' היתה עבודת האל ברבים וביחיד, גם כי לפעמים חדלו ב"י ממנה, לפעמים לא שמרוה כרצון ה', אבל לעולם לא הזניחוה מכל וכל: ובראשיתה לא קמה רוח ביראת ה' לולא נסעדה על עבודה חיצונית: נוסף על זה שגם מקצת הַמְּחַקְרִים הודו כי בהרבה דברים התאחדו ספרי הקורות והנבואות עם חוקי עבודת ה' שבשלושת ספרים אלה: ולהניח

שהתאחדות זאת תהיה במקרה או נהיתה באיחור זמן לכונת מה, צריכה האמונה בעינים עצומות שאדם רוצה להאמין אחר שהניח איזה עיקר, ולא יסבול החקירה אם הדבר אמת הוא אם לא: וכן יהיה עורון עינים ברצון אם לא נשגיה בספרים אלה הותם תכנית זכרון יציאת מצרים, ודברי קבלה על אנשי כנען הראשונים, דבר שלא היה עוד לתועלת, או יותר מזה לא היה אפשרי להזכיר ולרמוז אחר זמן ארוך שארץ כנען נפלה ביד ב"י:

(נו) כמו שאמרתי אדרוש אח"כ אם ספר דברים יוכל להיות נכתב אחר ירושת ארץ כנען; אבל לעת עתה נראה לי שלפי השכל צריך אני להוסיף דרישתי מה היו עתידות רעיון תורת משה אם גם מקדמותה לא היה בעוֹרה ספר תורה זה המלמד עבודת ה' בצבור וביחיד וְהוֹתֵם בחיי קבוצת העם ובהיי כל אחד ואחד מאישיו הוֹתֵם תכנית: בשלשת ספרים אלה שאנו דורשים רבו למעלה ברוחב ובמנין חוקי עבודת צבור וחוקי עבודת יחיד שכונתם לתת לבני ישראל תואר פרטי המקדשם לשירות טהרת עיקר אחדות ה', ע"י קבלת חוקים מתנגדים לחוקי עבודת אלילים אשר סביבותיהם, וע"י מצות ואיסורים פרטיים שיהיו עֲרָבִים על נאמנותם נצה לרעיון שליחותם הפרטית: זו מטרה ברורה לחוקי עבודת צבור ועבודת יחיד הנשמרות יותר או פחות בישראל ואלה תוצאותיהם; וגם כי סרו פעמים הרבה מהם במקצת, נתחרטו על סורם (תדיר קרוב לתמיד) מחמת קרבתם לעובדי אלילים וְלַמֶּדֶם תועבותיהם: עתה ההוראות והסיפורים שהספרים הכתובים אחר משה נצרו לנו על עבודה זאת, יִרְאֶה לָנו (גם בהוֹרָאת איזה ראשי כת מִתְקַרְרִים) הולכת נכוחה בכללותה עם מצות הספרים האמצעיים של ספר התורה:

(נד) ואם לא היה הדבר כן, אם עבודה זו גם כי לא נעשתה בלי הפסק, מ"מ אם לא היתה זכורה תמיד בלב ב"י מהימים הקרובים לימי משה, האפשר שעיקר אחדות ה' היה נשמר? אם עבודה היצונית ופרטית לא היתה מבדלת ב"י מכל וכל מן העמים סביבותיהם מקדמות ימי היותם לגוי, בלי שום ספק היו מתערבים ביתר יושבי הארץ העובדים אלוהות הרבה; או גם עיקר זה הבלתי עלול להאבד, היה מתקיים באנשים מתי מעט, במשפחה אחת, בכת קטנה, ורעיון המרומם על דעת ומוסר הדורות ההם ובלתי נכון להם וגם לדורות הרבה אחריהם, היה מוכרח להתמך על תואר מיוחד שבלי ספק היה לובש בגדים מיוחדים כפי המקום שהיה מוכרח להתקיים בו, וזה מוכחש ע"י התחדש העבודה הכתובה בספר התורה בימי עזרא ונחמיה:

ובאמת סיפור קורות ב"ה, הן בימי משה, הן בכל הדורות המאוחרים, מעיד שעבודה זו החיצונית הנרשמת בספרים האמצעיים של תורת משה הגונה היא בקוץ למשא עין רעיון ישראל; שהעבודה הזאת, הנעזבת לזמן מה ואח"כ מושבת שנית על תקה, היתה תמיד ברעת ראשי עדת בני עמנו ובקבלתם, ושמקדם קדמותה הבדילה ע"י תואר עצמי ונכון מאד העם המעותר לנצור הרעיון האלהי שבשמו קראו האבות; ולנגד זה התמדת רעיון דת משה בב"ה תועיל לראיה שבקדמות היות אומתנו היה לו סעד ע"י עבודה הגונה לנטיית העתים, וראוי לשנויים שהם בו בכח להבטיח על היותו נצח:

(נט). ספר הדברים הוא אותו ספר בין חמשה חומשי תורה שניצול רובו מניתוק ומשינוי מקום דבריו (6) אם נוציא הנחת G. D. Eichthal הנודעה לרבים אחר מותו (Melanges de Critique biblique, (ושים עיניך ג"כ על Examen des vués de M. G. D. Eichthal par. M. Vernes, Paris 1887) הגוברת על היוצאות יותר הויץ לגבול) כמו שעשתה כת המחקרים בארבעה הספרים האחרים, וכבר נודע כמה הפרש יש בין חיווני החכמים והנבונים שבהם בהצעת דעותיהם: רובם ככולם מניחים שספר דברים לכל הפחות מס' ה' עד ס' כ"ו, וס' כ"ח הוא חיבור אחד שוה; אבל סברתם, היא ליחסו אל מחבר התי ברביעית הראשונה של מאה השביעית קודם מנין הנוצרים, על פי ההנחה שהוא הספר

(6) הא לך הקרובה בזמן לנו שלפי הנראה לא תהיה האחרונה, והו משפטם המתמוטט על ספר דברים יְהִמְחֲקִימ חושבים כספר נפרד מכל וכל מיתר ספר התורה עד לחשבו אחד מן המעינות שמהם שאבו מחברי הארבעה הספרים האחרים; (Wesphal, Vol. II., 1892) בדרך כ"ו והבאים אחריו, המחבר מביא מקראות מושלש מעינות, כפי מאכין באלהים, כפי המאמין בהו"ה, וכפי ספר דת הכהנים או עובד אלהים קדמון, שלדעת מחברים הרבה (שהוא מוצא נכונה) חוברו יחד לכתוב ס' דברים; ואח"כ בדרך קט"ו מביא כ"ב הערות או סיפורים בס' דברים שיש להם יחס עם ירידת משפחת יעקב למצרים, עם השתעבדם תחת מדרות פרעה, עם צאתם ממצרים ועם מהלכם במדבר; ואני הייתי צריך לחיבורים מחיבורים שונים להורות כמה רחקו מן האמת פלפולי דברים שבהם מחבר זה מתחכם לאחד התנגדות זאת: וזה סוף דבריו:

„Le Deuteronomie primitif, composé des chapitres V—XXVI, „XXVII 9, 10 et XXVIII parait avoir été beaucoup plus respecté par „le compilateur que les documents accessoires. Tel qu'il est, nous ne „pensons point le posséder sous sa forme primitive, mais nous esti- „mons que les interpolations qu'il peut renfermer sont relativement „de petite importance.“ ובחזרו לדבר על ס' דברים הקדמוני שהוא בעקבות Delitzsch סובר שקדם לס' ישעיה, אומר: „Son contenu remonte pour l'essen- „tiel, soit par tradition soit par écriture à Moïse lui même (שם דף רכ"ח) והבאים אחריו, והערות).

(מחובר מחדש) הנמצא בבית המקדש מאת חלקיהו (מ"ב סי' כ"ג כ"ד):
 ע"י הצעת ביאור, אוכל להוכיח בנקלה כי ברירות שרצו לתת לדעה
 זו שוא והבל היא: אבל אשמור עצמי גם בפרט זו מדרת עד עניני
 היקור עמוק עמוק מי ימצאנו, ואני מוכרח לדייק בלבד שזרות היא
 ליסד היקור הנחה על מקרא זה שבספר מלכים ב', גם כי נוצרך להכיר
 כאמתיות (וכן הכירון רבים מכת המחברים) הראיות המובאות מספר
 התורה הנמצאות בספרי שמואל ומלכים, והמעשים שיוספר עליהם
 שאירעו כפי התורה הזאת או נגדה, ובפרט במכתבי יד הנביאים שחיו
 לפני יאשיהו: עד"מ כתוב בס' הושע (ט' יו"ד) "המה באו בעל פעור
 וינזרו לבשת" (ערוך זה עם במדבר כ"ה ג'); ובס' יואל (א' ט' וי"ג)
 "הברת מנחה ונסך מבית ה' (ערוך זה עם במדבר ט"ו, ד' ה' ז' וכ"ח
 ז' י"ד); וישעיה מזכיר מנחה וקטרת, ראש חדש ושבת ומועד (א'
 י"ג י"ד); וירמיה מזכיר, עם דברי איוס, בית ה' הקדמון שבעיר שידה
 (ז' י"ב וי"ד): ועל ענין התורה שבכתב והודעה בקבלה לכל העם קודם
 ימי יאשיהו ועל הנחת עת חיבור ס' דברים אזכיר ס' יהושע בהרבה
 ממקראיו, מלכים א' ב' ג' "מכתוב בתורת משה", מ"ב יו"ד ל"א "ויהוא
 לא שמר ללכת בתורת ה' אלהי ישראל בכל לבבו", שם י"ד ו' "ואת
 בני המכים לא המית ככתוב בספר תורת משה אשר צוה ה' לאמר
 לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות כי אם איש בחטאו
 יומת", שם י"ז י"ג ו"ד, כ"א ח'; ומה שמוכיח עוד יותר הוא שיהושפט
 שלח שריו וכהנים ולוים עמהם וספר תורת ה' בידם "ויסכו בכל ערי
 יהודה וילמדו בעם" (דה"ב י"ז, ז' וט'):

ב' ועל אודות האמונה הראויה לספרים המגידים קורות, יש
 לחשוב:

עלינו להתאונן הרבה, לא על אודות תועלת יראת אלהי ישראל,
 רק על ענין תועלת דעת התפשטות לימודי חכמה שיש ללמוד מקורות
 עם סגולת ה', שקורות דור אחר דור של קיום האומה רובן הגיעו
 עדינו לא שלימות, ומועתקות מספרים קדמונים להן, לפי שבחן הוזכרו
 ספרים קדמונים שמהם הועתקו, ובלי ספק שוים בזמן כתיבתם
 למאורעות עצמם: כיתות המחברים מוציאות להן תועלת ממקומות
 אלה שנשארו ריקנים, להניח עליהם הנחותם חסרות היסוד על אמתת
 הקבלה, שלפי דעתם ישנן להניח מחסרונות שנמצאו בסיפורים אלה
 המוצאים בלתי שלמים מדברי הימים ע"י מחברים מאוחרים: כן עד"מ
 הואילו לגזור שתפלת חנה אינה אמת מפני שהוזכר בה שה' אחד
 ואין בלתו (ש"א ראש סי' ב'); וכן גזרו שתפלת שלמה ביום חנוכת
 בהמ"ק אינה אמת משום שהוא מתחנן לה' שישמע גם אל תפלת
 הנכרי הבא להתפלל שם (מ"א ח' מ"א-מ"ג) "למען ידעון כל עמי

הארץ את שמך ליראה אתך כעמך ישראל: רחשי לב אלה ודומיהם נראים כמקודמים איזה דור לפי ההנחה שהקדמו להם המחקרים, ועל כן יכחישו אמתתם: אבל יש לדייק כי כמו שסיפור איזה מאורע הוא חסר ולפעמים לא מדויק, כך נאמנת ומדויקת היא העתקת השירים והמאמרים שהקבלה נצרה והמחברים העתיקו; והא לך אות מזמור י"ח בשינוים קלים של איזה תיבה, או דקדוקי לשון שנכנסו בו על יד על יד בשוררם אותו בע"פ, או נעשו בו ג"כ ע"י המחבר עצמו, אחר שמן שוררו בלי הכנה כמו שהיה נובע מפיו (ש"ב כ"ב) בא לכתבו על ספר: וכן במזמור ק"ה שגם בו נכפלו עם שינוים קלים חמשה עשר מקראות שיר אסף (דה"א ט"ז ח'), ותשלום המזמור הוא זכרון והודיה לחג הפסח, ומזכיר חסדי האל הקדמונים, בהיות שיתר החיבור הראשון נעתק מאת משוררי הלויים לעשות ממנו מזמור צ"ו:

ס). נחקרה כעת אם בגוף ספר דברים, אם בחלקיו הפנימיים, אם במאמריו שהמחקרים יואילו ליחסם למחבר חי שש מאות או שבע מאות שנה אחר רשת ב"י את הארץ יש אות ברורה לעת שבה חובר, ואם נמצא בספר אות זו ברורה לא ישאר לנו שום ספק על זמן חיבורו: ובאמת מוכרחים אנו להכיר אות זו בזכרון הארץ שב"י עזבו זה זמן לא כביר, ויותר מכל בזכרון הפרש פני האדמה והפרש האקלים המבדיל בין שתי הארצות, כנען ומצרים: וע"כ נוכרח להודות על פי נדאת ברורה ומשכלת שחפץ ספר זה בזמן קרוב הרבה ליציאת מצרים; ברור הוא שזכרונות אלה של מעשים רחוקים בזמן, וזכרון תאר האדמה לא היו יכולים לעורר הלבבות בתוכחות מוסר הנאמרות בימי המלך יאשיהו, ולהפך היו ללעג ותלאה ולא היו גורמים שישראל יהרהרו תשובה בלבכם.

סא). בין כל המצות ששנה משה לעמו טרם ימשהו לנצח, ראשית ותחלה להן עשרת הדברות: במשנה מצות אלה כמו במשנה המצות האחרות נמצאת איזו תוספת נכונה, איזה שינוי, המעידים על הזמן שבו דאי בו נאמרו: רשד"ל (בביכורי העתים התקפ"ח דף פ"ח, וגם בביאורו על פ"ר יתרו) מפרסם טעם השינויים שבין דיברות ראשונות, ובין דיברות האחרונות; המבאר החכם הזה, כמה שנוגע לחקירתנו, מביא טעם שינויים אלה. א' "זכור את יום השבת לקדשו" (פ"ר יתרו) "שמור את יום השבת לקדשו כאשר צוך יי אלהיך" פ"ר ואתחנן: במדבר לא נצטוו ב"י כ"א לזכור מצות שבת שנצטווית להם תקף לצאתם ממצרים (שמות ט"ז כ"ג); ובקרבם לרשת את ארץ כנען מעיר לבם לשמור המצוה שכבר זה ארבעים שנה נצטווית להם; ב' בפ' יתרו נוהגן טעם לשמירת השבת "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינה ביום השביעי

על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו; ובפ' ואתחנן מזכיר לעם יציאת מצרים, הַזְכָּרָה שהיתה אך למרבה כחמשים יום אחר יציאתם משם; והזכרה זו הוכפלה פעמים הרבה להעיר לב העם לשמירת כל מצוה שמגמתה עשות חסד ואינה חובה טבעית בין אדם לחבירו; וכן הוכפלה בס' במדבר (ט"ו ל"ח) בקבוע גֵּזֶן תכלת למראה מַפֵּת בַי, שמטעם זה פתיל מראה תכלת יִתֵּן על ציצת הכנף, ומזכרת שמירת מצות וקדושת חיי העם במדבר, ובאה גם בס' דברים (ב', י"ז י"ח) ובמקומות אחרים; ג') ובתוך מה שאסור לחמוד אם ישנו ביד אחרים, בפ' ואתחנן מוסיף תיבת "שדהו", כי מוכנים היו לבוא לרשת את הארץ, ולא הוזכר בדברות ראשונות, וזו ראייה חותכת לקביעת זמן היבור ספר דברים:

סב). (דברים ו' י"ז) שמור תשמרון את מצות ה' אלהיכם ועדתיו וחקיו אשר צוץ: ועשית הישר והטוב בעיני ה' למען ייטב לך ובאת וירשת את הארץ הטובה אשר נשבע ה' לאבתך להדוף את כל איביך מפניך כאשר דבר ה': (ערוך עם שמות כ"ג, כ"ל"ג); כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהינו אתכם: ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאני ה' ממצרים ביד חזקה: ויתן ה' אותה ומופתים גדלים ורעים במצרים ובכל ביתו לעינינו: ואותנו הוציא משם למען הביא אתנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבתינו: ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה' אלהינו לטוב לנו כל הימים לחיתנו כהיום הזה: וצדקה תהיה לנו כי נשמר לעשות את כל המצוה הזאת לפני ה' אלהינו כאשר צונו: (שם פסו' כ'... כ"ה) ועתה ישראל מה ה' אלהיך שאל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכיו ולאחבה אתו ולעבד את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך: לשמר את מצות ה' ואת חקתיו אשר אנכי מצוץ היום לטוב לך: הן לה' אלהיך השמים ושמייהשמים הארץ וכל אשר בה: (שם יו"ד, י"ב י"ד) את ה' אלהיך תירא אתו תעבד ובו תדבק ובשמו תשבע: הוא תהלתך והוא אלהיך אשר עשה אתך את הגדלת ואת הנוראת האלה אשר ראו עיניך: בשבעים נפש ירדו אבתך מצרימה ועתה שמך ה' אלהיך ככוכבי השמים לרב: ואהבת את ה' אלהיך ושמרת משמרתו וחקתיו ומשפטיו ומצותיו כל הימים: וידעתם היום כי לא את בניכם אשר לא ידעו ואשר לא ראו את מוסר ה' אלהיכם את גדלו את ידו החזקה וזרעו הנטויה: ואת אתהיו ואת מעשיו" (שם יו"ד כ' עד י"א ג') כי עיניכם הראת את כל מעשה ה' הגדל אשר עשה: ושמרתם את כל המצוה אשר אנכי מצוץ היום למען תחזקו ובאתם וירשתם את הארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה: ולמען תאריכון ימים על האדמה אשר נשבע ה' לאבתים

לתת להם ולזרעם ארץ זבת חלב ודבש: (שם פסוק ז'ט"ו) והסיר ה' ממך כל הלי וכל מדוי מצרים הרעים אשר ידעת (סי' ז' ט"ז): כי תאמר בלבבך רבים הגוים האלה ממני איכה אוכל להורישם: לא תירא מהם זכר תזכר את אשר עשה ה' אלהיך לפרעה ולכל מצרים: המסות הגדלת אשר ראו עיניך (שם פסוק י"ז י"ט):

סג). ועוד: כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים עינות ותהמת יצאים בבקעה ובהר: ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש: ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה להם לא תחסר כל בה ארץ אשר אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצב נחשת (דברים ח', ז'ט"ו); בשבעים נפש ירדו אבתוך מצרימה ועתה שמך ד' אלהיך כמכובי השמים לרב (שם יו"ד כ"ב); ואת אתתו ואת מעשיו אשר עשה בתוך מצרים לפרעה מלך מצרים ולכל ארצו: ואשר עשה לחיל מצרים לסוסיו ולרכבו אשר הציף את מי ים סוף על פניהם (שם י"א, ג' ד'); כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים הוא אשר יצאתם משם אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק: והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעת למטר השמים תשתה מים: (שם פסוק יו"ד וי"א) והיה כי תבא (שם כ"ז א' י"ב):

סד). אעיר שבין הקללות שבהן משה מַאִים את ב"י אם יעבדו אלהים אחרים, מלבד מה שְׁאִים עליהם מקודם (בפר' בחקתי) מוסיף עליו בס' דברים איום עצירת הגשמים, בעוד שגשמים בעתם הובטחו בשכר אם יהיו נאמנים ליראת אל אחד: והיו שמך אשר על ראשך נחשת והארץ אשר תחתך ברזל: יתן ה' את מטר ארצך אבק ועפר מן השמים ירד עליך עד השמדך: (שם כ"ה, כ"ג, כ"ד); ומסיים קללותיו באמרו, והשיבך ה' מצרים באניות בדרך אשר אמרתי לך לא תוסיף עוד לראותה והתמכרתם שם לאיביך לעבדים ולשפחות ואין קנה; (שם פסוק ס"ח) ולהפך מכופלות בס' דברים ברכות האדמה, ואהבך וברכך והרכך וברך פרי בטנך ופרי אדמתך דגנך ותירשך ויצהרך שגר אלאיך ועשתרות צאנך על האדמה אשר נשבע לאבתך לתת לך (שם ז', י"ג); ויפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידך (שם כ"ה י"ב); ונבואות שכר ועונש אלה נמצאות בקיצור (שם י"א, י"ג כ"א) והיה אם שמע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם: ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ואספת דגנך ותירשך ויצהרך: ונתתי עשב בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת: השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים והשתחיתם להם: וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא

יהיה מטר והאדמה לא תתן את יכולה ואבדתם מהרה מעל הארץ הטבה אשר ה' נתן לכם; ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם וקשרתם אתם לאות על ידכם והיו למוטפת בין עיניכם: ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך: וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך: למען ירכו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ד' לאבתים לתת להם בימי השמים על הארץ:

סה) עם כל הכבוד שנחפוץ לכבד גדולי כת המחקרים ומכובדיה, לא נוכל להבין איך יונה כי שכר ועונש כזה יעלה על לב ויִקְתָּב אחר שבע מאות או שמנה מאות שנה שרוב ב"י (חוץ מקוצר זמן ששבו לה') עבדו אלילים מכוערים כעמים אשר סביבותיהם, ועם כל זה יספו לאכול מפרי הארץ ולשבוע מטובה; ואם המחבר היה פונה דעתו לברכות ולקללות כאלה היה ללעג ובוז: ואם מחבר זה חיה בימי המלך יאשיהו, היה מוצא איומים יותר נכונים להאריך בהם (כמו שנמצאים בסו' כ"ח וכו"ט של ספר דברים ובסו' כ"ו של ספר ויקרא) מבלי גלות זיופו בנקלה ע"י דברים חוץ לזמנם: א"כ לחקירה נאמנת יבָרַךְ שספר דברים והארבעה האחרים שיש להם יחס עמו הִפְרוּ בהכרח קודם ביאת ב"י לארץ כנען:

כח הרעיון הנזכר המוֹצֵא מס' דברים מעיד על אמתת הוראת הקבלה שיש לקבל על אודות תורת משה; ועל קושיות קטנות הערך על פשטי הכתובים אשלה (כמו שאמרת) נבוני דעת אל מכתבי המבארים לפי קבלה זו, ופעמים הרבה ג"כ למבארים על פי החקירה החפשית המתנגדים זה לזה להוקיר דעות והנחות חדשות הדוחות הקודמות להן, ובוזה מורות זו על זו כי כולן הבל ורעות רוח הנח:

תם ונשלם חלק ראשון:

ברוך נתן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה:

חלק ב'. מ ע ר כ ה פ ר ט י ת .

א'.

בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ :

כבר בתיבות אלה הראשונות חרת ספר התורה לנצח ראשית יסוד יראת שדי העתידה: תיבות אלה מכחשות האמונה באלוהות הרבה שכל אחד ואחד ברא דבר לעצמו, כמו שמכחשות האמונה שהדברים הנמצאים הם חלק מהאלהים (פאנטעאויזמוס), כי הלא נאמר כאן שהאל הנצחי והמיוחד בזמן מן הזמנים ברא את השמים ואת הארץ, כל' כל הנמצאים :

השמים. כל' כל הנמצא בשמח הרקיע, הכוכבים שְׁפָרֵי אחד מהם שָׁמֶשׁ הוא, המזלות שכל אחד הוא ארץ לעצמה כמו הארץ שאנו עליה, וסוכבים סביב סביב שְׁמֵשׁ כמו שארצנו הולכת סביב סביב לשמשה שהוא כוכבה: גודל הבריאה בלי חקר וגבול רמוז במקרא זה, ומכין נשמתנו להשערה שכלית שבכל צבא השמים נמצאים עצמים בעלי שכל ותבונה, בעלי גוף ונשמה כראוי למצבם ברקיע איש איש במקום נפרד ממקום חברו, שהחכמה מְלַמְּדָתֵנו שכולם יתנהגו ע"י כח אחד מיוחד, וּמְחַבְרִים ע"י יסודות חמריים שוים, ששים ושמחים בשופע אור שוה לאור הנראה לעינינו; עולמות בלי חקר ששכלנו החוזה להלאה מְאַפֵּק הארץ, מבין וחוקר, וכולם מספרים כבוד אל :

הארץ. איך ומתי יצאה מהערבוב ונסדרה? נראה ברור שלהבין דעת התורה על זמן יצירת הארץ, צריך שנחשוב עצמנו כאלו עומדים אנו במקום ברקיע לחוץ מן הארץ, ומשם נראה יצירתה על יד על יד וכל השינויים הנהוים על פניה, ובמשך דורות שנו מְרַאֶה:

(ב) האור. ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור; ובתהלים (סו' קמ"ח ה') הוא אומר „כי הוא צוה ונבראו" (השמים): הבריאה והיצירה מסופרות לנו בפסו' זה וביתר הפסוקים המדברים בהן ע"י פֶּעַל אמר שלא יתכן כ"א באדם, והמחשבה הישראלית אחרי רעיון שכלי,

הַבִּינָה שֶׁעֲנִינוּ כֵּאֵן, ה' חֲפִץ שִׁיחִיה דְּבַר זֶה אוּ זֶה וְנִהְיֶה: וּבִנְקֵל נְבִין שֶׁפָּר־עוֹד שֶׁקְרָנִי הַשֶּׁמֶשׁ עִבְרוּ תוֹךְ הָעֶנָן (Nebel) שֶׁהִיָּה חוֹמֵר רֵאשׁוֹן שֶׁל הָאָרֶץ, לֹא הָיוּ עֲלֶיהָ לֹא אוֹר וְלֹא חֶשֶׁךְ, אֲבָל אַחַר שֶׁהֶעֱנַן הֵלֵךְ וְנִתְעַבְּהָ וְחָרְבוּ פָּנָיו, אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ לֹא עָבַר בּוּ מִצַּד אֶל צֶדֶד, אֲבָל קְרָנָיו שָׁבוּ אַחֲרָי, בִּאֹפֶן שֶׁבְּצֶד הָאָרֶץ הַפּוֹנֶה לְשֶׁמֶשׁ הָיָה אוֹר וּבְצֶד הָאֲחֵר הָיָה חֶשֶׁךְ; וּבִכֵּן עַל הָאָרֶץ הַמְרֵאָה הָרֵאשׁוֹן לְעֵינֵי חוֹזֵה בָּהּ הָיָה מְרֵאָה אוֹר וְחֶשֶׁךְ:

אֲבָל אֵיךְ נִסְדֵּר וְנִקְבַּע הַרְּאִוֹת הָאוֹר עַל הָאָרֶץ? אֵיךְ נִתְפַשֵּׁט הַרְּקִיעַ? אֵיךְ נִחְלָקָה הָאָרֶץ לִיְבִשָׁה וְלִמְקוּה מַיִם? אֵיךְ הִתְחִילוּ וּרְבוּ חַיֵּי הַנְּמַעִים? אֵיךְ הִתְחִילוּ חַיֵּי בְעֵלֵי חַיִּים? מֵה מְצַב הָאָדָם עַל הָאָרֶץ? סִימָן רֵאשׁוֹן שֶׁל ס' בְּרֵאשִׁית נּוֹתֵן מַעֲנֶה לְכָל שְׁאֵלוֹת אֱלֹהִים, בַּהֲגִידוֹ בְּלִבָּד מֵה שֶׁהִיָּה נִרְאָה עַל פְּנֵי הָאָרֶץ: אֲבָל לְעֵינֵי הַזֶּמֶן הָאֵם מַעֲנוֹתָיו הֵם לְפִי הַלִּימוּדִים? הָאֵם תִּתְיַחֲדֶנָּה עִם תּוֹצְאוֹת הַחֲכָמוֹת?

הַמַּחֲשֶׁבֶת הַיִּשְׂרָאֵלִית, מְנַדֶּת מִזְמָן קְדָמוֹן ע"י מְכּוּבְדֵי מְבֹאֲרֵיהָ, אֵינָה שׁוֹה בַּחֲשֶׁבֶת כַּהֲכֵרְחִית אַחֲדוֹת הַחֲכָמוֹת עִם סִפּוּר הַיְצִירָה לְפִי סֵפֶר הַתּוֹרָה, אוּ כְּבִלְתִּי הַכֵּרְחִית: יֵשׁ אַחֲדוֹת זֶה, אוּ סֵפֶר תּוֹרַתְנוּ, מַחֲמַת פְּנִינֹת חֲכָמָה וּמוֹסֵר לְאַלֶּף דַּעַת אֶת הָעַם, עוֹסֵק בְּלִבָּד בְּמַטְרַת מוֹסְרוֹ הָעֲלִיּוֹן, וּמְנִיחַ לַחֲכָמוֹת בַּהֲתַפְשֵׁטוֹתַן שֶׁתִּלְמַדְנָה אֲפִשְׁרוֹת הַתְּגַלְגְּלוֹת הַחוֹמֵר הַקְּדָמוֹן אַחֲרֵי בְּרִיאָתוֹ? וּבִכֵּן בְּלִי הַכֵּנֶס עֲתָה בְּמַעֲנֶה לְשֵׁאלָה ז' 6) אֲדִיִּיק שֶׁסֵּפֶר בְּרֵאשִׁית, בַּהֲפְרִידוֹ גְּדוּלֵי שִׁינּוּי הָאָרֶץ לְמַסְפֵּר שֶׁשָּׁה, רְצָה לְקַדֵּשׁ אַחַת מִמִּצְוֹתָיו הַיְתֵדָה בְּעִלּוּלֵי חֲסֵדָה עַל רְפוּאֵת הַגּוֹף, עַל יִשְׂרָת הַשֶּׁכֶל וְעַל קְדוּשַׁת אַהֲבַת אַחִים בֵּין כָּל אִישֵׁי מִיֵּן הָאָדָם 3):

ב'.

וִירָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב (שֵׁם ס' א').

הָאוֹר, הַנְּמַעִים, צִבְאֵי הַשָּׁמַיִם, הַשֶּׁרֶץ וְהָעוֹף, וְהַבְּהֵמוֹת בַּעֲלוֹת אַרְבַּע רַגְלִים רֵאָה אֱלֹהִים כִּי טוֹב; רַק אַחַר יְצִירַת הָאָדָם הַכְּתוּב אוֹמֵר „וִירָא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וַהֲנֵה טוֹב מְאֹד“:

6) במקום אחר, בספרי Compendio della religione israelitica, Mantova 1855, lez LXII בהיות ברור אצלי שאם התורה לא תאלף החכמות; מ"מ לא תתנגד לתוצאותיהן, בקשתי להראות אחדות סיפור הבריאה לפי ספר בראשית עם לימודי החכמות: חמש ושלושים שנה עברו מאז, ונראה לי שהחכמות במצעדיהן החדשים לא הכחישו ראשית הנחתן זאת ויסודותיה:

(3) Lespius Chronologie der Egypter Humboldt. Cosmos, III-e partie, 2-e livraison pag. 529) הורה שחילוק הזמן לשבוע בן שבעת ימים לא ידעוהו המצרים, רק חלקו הזמן לעשירות בנות עשרת ימים ששלש מהן היו נחשבות כחדש אחד מימות השנה לפי סיבוב החמה:

א"כ היום אלה על הארץ הם טוב נָתַן לנו מאת האל, טוב שהאל רוצה בו, ואינם מְעַנְּךָ צוקה כמו שקוראה אותם יראת Budda; אינם ממלכת רוח החשך, ממלכת רוח המפתה לחטוא, אבל הם חסד מאת ההשגחה העליונה, הם ממלכת אור שבהם בני האדם הנקראים למשול בהם ע"י התגלגלות יצר טבעם תמיד, ירמו לאט לאט ממצב סכלם דחיי ישוב על האדמה ולחיי אור עליון אחרי העלותם ממנה: האל ברא חפשי תבל ומלואה; והאדם חפשי גם הוא ע"י התפשטות שכלו וחשקו להשכיל ולחשוק, יבחר בדרך המרוטמת אותו עד האל שבצלמו נוצר, בפעלו הטוב ברצון בחירתו, במעשי ידיו ותבונתו:

ג.

ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אתו (שם א' כ"ז); ויצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים (שם ב' ז'):

האדם נברא בצלם אלהים, כחות שכלו ונשמתו, יכלתו בלי חקר לערך יכולת איזו מן הבהמות, מבדילים אותו מכל היצורים על האדמה, כמו שמובדל האל מכל יציר נברא; האדם מושל על הארץ, האלהים מולך על כל מְבַרְאֵי רצונו:

רחש פנימי של השארות הנפש הוא כ"כ טבעי באדם, שהתורה לא הוצרכה ללמד עיקר זה: קבלה על הענין שביד המצרים והכשדים היתה ידועה לב"י שבימי משה, ובכך היה מן הצורך שתלמוד יראת ה' יעסוק בו, ותחלת כל דבר ילמד באופן נָקֵד ההבנה אמתת העיקר, וישרש כל מין טעויות של עמים עובדי אלילים:

דבר קשה ונקל לנשות בו מני דרך לפי שבהיות מטרתו להסיר משם כל טעות מוקת פחות או יותר שעל אודות אמונה זו אחרים החזיקו בה, רצה לנצור עיקרה בדעת ב"י: מן הדעה שאחר דורי דורות של עונש רע ומר הרשע יחדל מהיותו, בעוד שהצדיק אחר דורות של נסיונות חדשים ישקע בעצם האלהות כמו שלימדה דת מצרים, עד סיפורי אלהי כוב של גוים עתיקים וחדשים, כמה הבלים יש, כמה טעויות, כמה קללות נגד האלהים לומדו קודשו ונופצו תוך המון העם גם ע"י רעיון עליון על אמונה זו!

ד.

ויקח ה' אלהים את האדם ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה (סי' ב', ט"ו): ויברך אתם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשה, ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרמשת על

הארץ: ויאמר אלהים הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע... ואת כל העץ אשר בו פרי עץ זרע זרע לכם יהיה לאכלה: ולכל חית הארץ... את כל ירק עשב לאכלה:

האל הניח את האדם בגן עדן לעבוד את האדמה: הנה לפנינו קדושת יגיע ידי האדם, המדרגה הראשונה לחרושת יד, המצעד הראשון בתהלוכות הישוב המדיני: הבחמה מוצאת מרעה, האדם עמל לקנותו לו: זהו הלימוד היוצא ממקרא זה של סי' ב' המפרש מה שכתוב בסי' א' שלבהמה נתן "כל ירק עשב לאכלה" בעוד שלאדם נאמר "הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע ואת כל העץ אשר בו פרי עץ זרע זרע", כלו' הגדלים ע"י יגיע כפים וחרושת יד (עיון סי' י"ג):

ה'.

זכר ונקבה ברא אתם (א', כ"ז): ויאמר יי אלהים לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עוזר כנגדו: ויבן יי אלהים את הצלע אשר לקח מן האדם לאשה ויביאה אל האדם: ויאמר האדם זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי... על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק (כל ימי חייו) באשתו והיו לבשר אחד (ב', י"ח כ"ב כ"ד): חוה כי הוא היתה אם כל חי (ג', כ'):

לא טוב היות האדם לבדו: בשבתו בדרך יוכל להתדבק באהבה לאיזו בהמה ביתיית, גם לאיזה רמש, גם לאיזה כלי: אבל האהבה הממלאה לב האדם, המדבקת אותו לבני מינו, והעריבה על כולן היא אהבתו לרעותו המְשֻׁלֶּמֶת בריאתו, הנותנת חיים אמתיים לחיותו, וע"י יוצאי ירכו מדבקת אותו ברחשי אהבה חדשים עם דורות יבואו, שלהם לא בלבד ידבק בעבור צאצאיו, כי גם עָרַב הוא על עתידותיהם: א"כ לא טוב היות האדם לבדו, לא טוב כלו' רע עושה הנמנע מקחת לו אשה: שְׁמֹת רעותו מן הדרך הישרה יוכל וגם יצוה לנתק קשר הנישואים הנחתמים מידי האל ביחדו שני עצמים בלבד זה לזה; אם ריבוי הנשים בתנאים מיוחדים הֲרֵשָׁה בתורת משה, הלא רק בתנאים אלה הֲרֵשָׁה וברוב הפעמים נעשה אי אפשר בגלל הדת ההוגנת למצב ב"י בעולם: הנה אות אהבה מיוחדת המורה הכבוד הראוי לאשה הוא היות היא אם כל חי, וע"כ כל באי עולם חייבים לה כיבוד ומורה:

רבו ההגיונות שיצאו מפי כת הפרושים על כובד עיקר אחדות מין האדם ועל החובות הנתהווים מזה לנו, הן לכל איש ואיש ביחוד, הן לכל קבוצת בני האדם יחד (ת"ב סנהדרין ד' ל"ז ול"ח):

ו.

ויברך אתם (את אדם ואת אשתו) אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו
ומלאו את הארץ וגו' (א', כ"ח):

ויאמר להם אלהים, ואבות העולם הבינו; ותיבת ויאמר רצונה,
חֶפֶץ האלהים הובן ללב האדם ולשכלו, כמו שברצון האלהים לַמִּד
מתחלה שלחומר הקדמון נִתְּנָה הוּיָהּ ואח"כ צורה (ס' א', ב'): נשמת
האדם הוכנה מאת האל ע"י רחשי לבה וע"י שכלה להבין רצונו, לתת
התחלה לעתידותיה על הארץ: אדם ואשתו הבינו שהחיים הם ברכה
מאת האל, וברכה מעולה ביותר היא היותם עליונים על כל סביביהם:

ז.

ויצר יי אלהים (קודם לכן) את כל חית השדה ואת כל עוף השמים
ויבא אל האדם לראות (למען יראה כל' יבין) מה יקרא לו... ויקרא
האדם שמות לכל הבהמה ולעוף השמים... ולאדם לא מצא עזר
כנגדו (ב', י"ט וכ'):

שהאל לימד הדיבור לבני האדם הוא דבר שם' בראשית מכחשו,
כמו שמכחשים אותו השכל, חכמת הנשמה (Psicologie), קורות עם
ועם וחכמת הלשון עצמה:

מקום מסע השפה הקדומה צריך להיות ע"י קולות טבעיים
המודיעים הרגשות ראשונות של נפש מרגשת: השמחה, היגון, חרון
האף, ההתפלאות על תהפוכות הטבע היו היסודות הראשונות של
שפת האדם כמו שרמזה בינת קדמונינו; ותאות האדם להודיע לעמיתו
רחשי לבבו, לבקש עזר מאתו, חשק איש אל אהובת לבו, משך טבעי
לחיות עם עצם דומה לו גרמו למבראשונה התפשטות השפה:

להעיר באדם רחש היותו הגון להמציא הדיבור, ס' בראשית
משים תחת עינינו האופן היותר נכון, והוא שבראותו כל בעל חי
סביבותיו, הואיל האדם לקרוא לו שם, בהכריח גרונו ולשונו להוציא
קול דומה לקול הבעל חי עצמו, ובהכפילו הקול, קרא שם כל בעלי
חיים שהביא אליו האל, וכפי מספר הקולות הבין שהיה לאל ידו
להמציא כח הדיבור: והדל מדמות קולו לקולות אלה כשהגיע לאש
לאש להוציא הברות ותיבות ולהבין ע"י תארי שכלו השונים האמצעיים
שהושפעו לו להגיד רחשי לבבו ותועלת הלשון בכללותו:

א"כ הדיבור הוא המצאת האדם ע"י כוחות שכלו ורוחו: וכוחות
אלו לא בלבד מבדילים מין האדם מיתר כל היצורים על פני האדמה
ע"י תועלת דיבור האדם אל עמיתו; אבל גם אם נדמה בדעתנו מין
בהמות שבטבען נתן להן להוציא כל החברות שמוציא האדם, לא

תוצאנה מפייה כ"א סימני אהבה ושנאה, אבל לא דברי הגיונות ושכליות:
וברור הוא שבסיפור כל קורות שמלפנים, העתיק משה בלשון דורו,
כל דיבורי קדמוניו ומאמריהם; וכן בערכו לימודי ההשגחה ע"י מעשים
או מאורעות, הוצרך משה להעתיק הדברים ללשון המדובר בדורו כדי
שיהיו מובנים לאותם שאליהם רצונו להודיעם (ב):

ה'.

ויצו יי אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל אכל: ומעץ הדעת
טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות (ב, ט"ז וי"ז):

אברכנאל סובר שהנחש לא דבר אל האשה, אבל היא ראתה
אותו אוכל מעץ הדעת ועכ"ז נשאר בחיים, ובגלל זה הואילה גם היא
לאכול ממנו: ואי אפשר שיהיה הדבר באופן אחר; וכמו כן יש לקבל
ההנחה, מאחר שא"א להניח דיבור ע"י תיבות מפי האל לאדם קודם
שזה ימציא הלשון, שהאל להודיע לאדם סכנת מות שהיתה שם באכול
מהפרי ההוא הראה לו איזו בהמה שמתה אחרי אכלה ממנו:

מ"מ כשהאל מודיע לאדם מה שגור שיהיה משתמש בפֶּעַר
צוה (ג) לפי שבמעשה היה רמוז צווי: וכן כדיבור הנחש עם האשה
ירמוז באיזה אופן העתק המעשה לתיבות באמרו, ותרא האשה כי
טוב העץ למאכל" (ג' ו'), כל'ו ראתה שְׁנַעַם הפרי לְחַךְ הנחש (ע"י
ס' יו"ד):

ט'.

והנחש היה ערום מכל חית השדה אשר עשה יי אלהים ויאמר אל
האשה וגו' (ג', א'):

גם אם נניח מִדְּבַר מכל סיפורי הקדמונים על הנחש, די לנו
לזכור כי בס' חכמת שלמה (ב', כ"ג וכ"ד) ייחס ביאת המות לעולם
לקנאת השטן המתגלגל בגלגול נחש, ודברי פאולוס אל הרומיים (ה',
י"ב) שע"י האדם בא החטא לעולם, וע"י החטא בא המות, ועל כן
המות מעותד לכל בני האדם כי בחטא הראשון חטאו כולם: להפך
מזה הנחש הקדמון מביא את אדם כל חי כפי רצון השגחת הבורא
לפקוח עיניה, לבוא לדעת כוחות נפשה, לבחור בחיים שע"י עצבונות
רבים יעשוה דומה לאלהים, כי האל ברא את האדם בצלמו (א', כ"ו)

(ב) כבר דברתי באורך וברוחב בענין מקור הלשונות בדרשה בפני עצמה הנדפסת
בשנת אתח"ע למנין הנוצרים:

(ג) גם לא יהיה זר לטבע לשון עברי, שפעל צוה שלרוב הוא בעל שני נושאים
יבוא כאן בשימוש מלת על, שהרבה פעמים ענינה בעבור או בגלל:

כ"ו) לבעבור יהיה כאלהים יודע טוב ורע (ג', ה'); ופקיחת עיניה, כפי עדות תורתנו, גורמת נצר כל הכשרונות ונזרם, באשר העיר באדם ובאשתו רחש כסות עריתם :

י"ד.

ויאמר הנחש אל האשה לא מות תמתוך: כי ידע אלהים כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים ידעי טוב ורע: ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה עמה ויאכל: ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירמם הם ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגרת (ג', ד' ו'):

שכל עליון, בחירה חפשית בטוב או ברע, זאת היא צִפִּית נפש האדם, והתורה תִּיחַם הַדָּעַם תחלה לאשה, ובכך תִּנְשֵׂא אותה למצב עליון, לראשית יסוד ישוב ומצעד בדרך הישרה: החיים בלא התנגדות בין המותר ובין האסור, בין הצורך ובין התאוה, והגבול שהושם לחיים ע"י חובת האדם על הארץ, החיים כחיי הבהמה שטבעה בלבד מִנְהַג אותה, הושמו תחת עיני אבות העולם; ונפשם מאסה בַּמַּלְתִּי השכל בלי אהבה וחשק: הנאות החושים כמו שהיו רואים בבהמות הבלתי משכילות נמאסו בעיניהם, כי הבינו שהם נולדו למטרה אחרת מרוטמה מאלה; לדעת טוב ורע, לבחור בזה ולמאוס בזה, זאת היא מטרת חיי האדם; גם העצבון, גם המות נבחרו לדרישת הטוב, יותר מחיי הבהמות בבטלתן התמידות: הנה מצב האדם; הנה מצבו כפי רצון רִעִיתו; הנה האשה כפי רצון האל; הנה גורל בני האדם: ואבות העולם, מבחירתם שניתנה להם מיד הבורא, בחרו בחיי יגיע והשתדלות, ובכך בחיי מצעד; וא"כ לא נאשים ההשגחה על המונעים המתיצבים נגד השתדלותנו, כי אנחנו בחרנו לנו המצב הזה והוא לפי טבענו:

ואם במצרו, בעצבונו, במצוקות חיו, האדם, גם כי מושל על כל הבריאה, יחוש עצמו מִדָּבָר וּמִחֶלֶק, יאזור כח להוסיף לדרך בארהות יושר, כי בהן יוכל להתיצב תמיד: ואם בממשלה שהאל נתן לו על הארץ ועל היקום אשר עליה יִקַּר מקרהו במורדים נגדו, באומץ לבו לא ינוצח רק יתגבר על כל מונע; וכמו בנצחון שכלו על יצר הרע, כן בנצחוננו על כוחות יָתֵר היצורים שהציגה נגדו הטבע יחוש הדוח רבה על כל הדוח, והיה זה שכרו:

הנצר שממנו תתהוה כל יכולת האדם ישנו בלימוד זה שֶׁלְמִדְּנוּ ס' בראשית: המהשבה הישראלית לא השבה לפשע ועון לאדם באכלו פרי עץ הדעת, רק לכל היותר, לפי איזה דורש, לעבירה וסרחון שענשם

נפל על האדם עצמו (סנהדרין ל"ח:), ותוצאותיהם היתה המצאת כלי עבודת השרה ע"י נח שהיה אב שני לכל באי עולם (תנחומא, רש"י): אחרים חשבו שכל המסופר שם הוא משל פילוסופי (רמב"ם, אבן עזרא, אלבו, עראמה), או רוחני (ס' הזוהר הביאו עראמה); וכן אברהם חיים ויטירבו מ"ץ בעיר ויניציאה בשנת 1695 בס' אמונת חכמים הנדפס בעיר *Frankfurt am Main 1853*, ודוד *de Rocca Martica o Martina* בס' זכות אדם (פאריס 1866), ורבי הלל מוירונא החי במאה השלש עשרה (תוספת שניה על תגמולי הנפש *Lyck 1874*) והאפו"די החי במאה הארבע עשרה באגרתו הידועה „אל תהי כאבותיך“, בס' מלא חפנים שהוציא לאור ר' אברהם גייגער (בערלין 1840), ומבאר האגרת הנ"ל יוסף בן שם טוב (בלי מקום ובלי זמן): ולא בלבד כולם מרחיקים מסופור זה כל שמץ עון, אבל רובם רואים בו נְטִיַת נשמת האדם (שְׁמִינֵו מצויר באבות העולם) ואת חשקה לשלימות: „אלהי נשמה שנתת בי מהורה, אתה נפחתה בי ואתה משמרה בקרבי“ וגו' זו היא תחלת תפלתנו בכל בקר כמסירת מודעא נגד כל דעה זרה: לשמור אותה בטהרתה, לחזק ולרומם אותה ע"י קנין החכמה והתפשטות רחשי חשקתה, מוסר ס' התורה מלמדנו שלכל אדם בלי הבדל ובלי הפרש ניתנו הכוחות הצריכים למצבו שבו הוצב בעולם, ולעומת זה שכל אחד יקבל מידי ההשגחה השכר הראוי לו כפי השתמשו בכוחות אלה (6):

י"א.

ויאמר יי אלהים אל הנחש כי עשית זאת ארור אתה מכל הבהמה (ג', י"ד):

אחר שמתואר לנו בנחש עצם המביא את האשה לבחור בחיי דעה והשכל שמהם תתהוה בנפשנו ההתנגדות בין הטוב ובין הרע, נבין שהיה ראוי להשלים המשל בהזוור על גורל הנחש ועל גורל האשה: היא אעפ"י שחיי ישוב יגרמו לה עצבונות בלי ספק תתגבר על יצרה הרע בדעתה מה חובתה, ותוכל לשוף ראש הנחש, בעל חי שעליו סופרו שקרים זרים ורעים; והיה מוטל על דתנו לשרשם מדעת האדם; אבל נוסף כי זה ילמדנו כי בחירת האדם לדעת טוב ורע לא גרמה השפלתו מחמת פשעו, אבל תתראה לנו כצעד ראשון לנגד חיי המימות (דור זהב) שבני מזרח בימי קדם ובני מערב בימינו חושבים

(6) בספרי *Compendio della religione israelitica* הנדפס במאנטובה בשנת 1855 בס' ק"א-ק"ה הצגתי כבר דעה זו אחר שְׁיִשְׁרָתִיָּהּ לדעת הנערים שלשימושם כתבתי הספר:

שהיו בקדמות העולם, והמחשבה הישראלית מאַמַּנַת שהם סוף מטרת שלמות האדם:

י"ב.

אל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך והרנך בעצב תלדי בנים ואל אישך תשוקתך והוא ימשל בך (ג' ט"ו):

לפי ספר התורה לא הדל מין האדם מתחלת היותו ואילך, והרבות אישיו על כרחך הוא להפך מהחיים הארוכים שהיו הקדמונים שבמין: מן הטעם שאבאר אח"כ, ס' בראשית מיחס לדורות הראשונים אריכות ימים שהולכת ומתמעטת דור אחר דור: א"כ מספר הנולדים שהיה קטן בזמן אורך החיים הקדמונים, היה מן הצורך שירבה אח"כ בימי הקצור חיי ישוב של בני האדם: עצבון ההריון וצער הלידה שאינם בבהמות, ומתהוים רק לפעמים ובלתי קשים בעמים יעריים, רבו תוך חיי בית וישוב, ואשה שגורלה חיים אלה היה מן ההכרח שתחוש בהם יותר:

ומתנאי חיי ישוב הוא שהאדם יתעסק חוץ לביתו; וגם האשה תפצה שכן יהיה; והסעד ששואלת מאת אבי ילדיה וחובתו על הרבה, נותנים לו משטר במשפחה שלא יהיה משטר אכזרי מטבעו בגלל מתק מדות האשה, ובגלל כת כשרונה בסתר, ובגלל הנזקה לטוב משפחתה תפצה חשק והקרת טובה לה כי הוא כחסד אלהי מתמיד:

י"ג.

ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ אשר צויתוך לאמר לא תאכל ממנו ארורה האדמה (עבודתה תגרום לך עמל) בעבורך בעצבון תאכלנה כל ימי חייך: וקוין ודרדר תצמיח לך ואכלת את עשב השדה: בזעת אפך תאכל לחם עד שובך אל האדמה כי ממנה לקחת (ג', י"ד-ט):

א) בלי הכנס לתגר באיזו ארץ נולדו אדם וחווה, למעלה מכל ספק הוא כפי דרישת העמים והלשוניות שיש להניח כי נולדו באיקלים טוב ועל אדמה שמינה במקום מרום בעסיא (Asia); וברור הוא שאחר שהאדם בחר לו חיי יגיע להשיג הטוב כמשאלות נפש בעלת שכל, ההשגחה נתנה לאדם היכולת ודחתה אותו ע"י הצורך להועיל לעצמו בכל הכוחות שהשפיעה לו, בהצריכו להשתמש בהם לשמירת חיתו ולטוב לה; ולכונה זו מקום שמיין לא היה נכון: הצורך מחדד כוחות השכל, וע"י תנועה תדירות מאמץ כוחות הגוף; והאדם מנרש מגן עדן מצא האדמה בלתי מיושבת, ומחמת צרכיו החזקים, הוצרך לטרוח

לשעברה תחת ידיו ולהכריחה ע"י יגיע כפיו לתת לו אשר יחסר לו; כמה עמל ועצבון סבל, כמה פעמים ילד לבהלה טרם הצליח לנתוש ממנה קוץ ודרדר שהצמיחה לו ולהכריחה להוציא לו דגן למאכלו כהבטחת ה' לו! כמה וכמה הטריח שכלו לנצור מִשְׁנֵה לשנה תבואות השדה! כמה וכמה הטריח שכלו לעיין על עסק הבהמות אחרי שנודעה לו רוממותו עליהן אחר שלמד מהן להוציא קולות לְדַבֵּר, ללמוד מהן הדרכים לכלכל צרכיו:

ב'. ועוד למעלה מזה הכיר האדם יוקר ערכו על הבהמות, בראותו שהן דור אחר דור תְּשׁוּנָה במלאכות טבען שווי גמור, והוא בלתי שֶׁבַע במה שלמד מהן, היה מטיב מלאכתו תמיד יותר ויותר; בלתי היותו מסתפק בהוה, מכריח האדם לבקש העתיד; ובלתי מצוא נחת רוח גמורה בהמצאה חדשה מביא לצעוד תמיד ובלוי סוף נגד המצאות חדשות: רז"ל, בחכמתם העמוקה, משלו משל ואמרו שֶׁפְּשָׁאִים האל את האדם באמרו לו, «ואכלת את עשב השדה» ולגו עיניו דמעות; אבל כשהוסיף על דבריו ואמר לו, «בזעת אפיך תאכל לחם» נתקררה דעתו ונתן תודה לאלהים:

ג'. המחשבה הישראלית, כפי החכמים הקדמונים והמאותרים וכפי הקבלה, השבה סיפורים אלה כמשלים להורות דברי אמת בכלל ובפרט: ובכל ספרי תנ"ך, אם נוציא שתים או שלש מליצות שיריות המזכירות יפי גן עדן, לא נמצא רמז לראשית מין האדם כפי שמספר לנו ספר בראשית: אמתת יסודי דתנו המלומדת לנו בסיפורים אלה, כל' שהאל הוא אחד וברא תבל ומלואה, שכל בני האדם אחים הם זה לזה כי מווג אחד נולדו, ההשגחה המאלפת וּמְתַחֵלֶת מְצַעֵד הישוב, הם תוצאות סיפורים אלה, שבאופן נקל להבין, מִיִּשְׁרָאֵל סיפורי כזב של העמים היושבים על שפת נהר פרת ונילוס: ותוצאות אלה הובנו לאברהם העברי, והוכרוזו ולומדו מפיו בגלותו לארץ כנען; ואחר שצאצאיו ירשו היסודות הנ"ל, הסיפורים שמהם ילומדו לא היה להם שום השיבות עוד, לא משום דעת הקורות מראש, ולא מצד לימוד מוסר; ועל כן המחשבה הישראלית לא השבה אותם כעיקרי הדת ולא כמולידים פְּעֵל אחר על לב האדם, כ"א החקירות על ענין יראת ד' ומוסר שרמותי למעלה בסי' י"ב:

י"ד.

..... ויהי הבל רעה צאן וקין היה עבד אדמה: ויהי מקץ ימים ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה': והבל הביא גם הוא מבכרות צאנו ומחלבהן וישע ה' אל הבל ואל מנחתו: ואל קין ואל מנחתו לא שעה

ויתר לקין מאד ויפלו פניו: ויאמר ה' אל קין למה חרה לך ולמה נפלו פניך: הלוא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רביץ ואליך תשוקתו ואתה תמשל בו: ויאמר קין (דברים אלה) אל הבל אחיו ויהי בהיותם בשדה ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגו (ד', ב'ח'): :

מה שנלמד מסיפור זה הוא חוזק היצר המנצח גם קול אלהים הנשמע ללבנו וגם כח הרעיון עצמו: קול לבו ורחש משפט היו אומרים לקין „נפילת פניך איננה לפי השכל, כי הלא יש בכך כח „להתרומם על אחיך; והתרוממות זו שאתה מצפה לה, היא תלויה „בך, רק תעצור כח להתגבר על יצרך הרע ותוכל למשול בתאוותיך „גם כי תִּשְׁחָנֶה לך הנאה רבה“: אבל הקנאה הכתה אותו בעורו, באופן שתחת עשותו כמעשה הצדיק, והתגבר עליו ע"י זכותו, קין מסר מנגד פניו את אחיו הראוי לשכר, תחת פְּקֻשׁוֹ להיות ראוי לו כמותו: התגברות כח הבהמי על המשפט ועל השכל היתה המדה המושלת בדורות הקדמונים; ולימוד זה המיוחס כאן לדבר מאת ה' ממש, הוא בת קול היוצאת מחוקי כל דת, אבל בכרירתה לומדה בס' התורה לברו;

ט"ו.

ויאמר ה' אל קין אי הבל אחיך ויאמר לא ידעתי השמר אחי אנכי: ויאמר (ה') מה עשית קול דמי אחיך צעקים אלי מן האדמה: ועתה ארור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך מידך: כי תעבד את האדמה לא תספ תת כחה לך נע ונד תהיה בארץ (ד', ט'–י"ב):

רחש אשמתו בלבו יבא אחר עונו, ודעתו כי ראוי הוא לעונש מְהַרְרָת את הרשע: האדמה הנותנת לו פריה לא טוב שהקריב כאחד עם בכורות צאנו וחלביהן שהקריב אחיו לא תוסף תת כחה לקין, לפי שחרדתו מחמת רחש אשמתו המנקרת בלבו לא תניחהו להמתין על פרי אדמתו, בהיותו מְנַדָּה תמיד ממקומו ומוכרה להיות נע ונד, כי כל מְגַרְפֵת אדמה תזכירהו אותה המגרפה שבלעה דם אחיו:

ט"ז.

ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא: הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר והייתי נע ונד בארץ והיה כל מצאי יהרגני: ויאמר לו ה' לכן כל הרג קין שבעתים יָקָם וישם ה' לקין אות לבלתי הכות אתו כל מצאו (ד' י"ג–ט"ו):

פחד העונש הולך בעקבות האשמה: אחת מן החיות שעליהן נתן ה' ממשלה לאדם על הארץ היתה יכולה לטרוף את קין לעונש הרגו את אחיו; אבל דבר ה' לא יפול ארצה, וענשו צריך שיהיה לכתו נע ונר על פני האדמה מתמת הדרת נפשו האשמה, בעוד שהוא היה בוטה בדבר ה' „לבלתי הכות אתו כל מצאו“: והמות לא היה ראוי לעונש לקין, לפי שלא היה עדין על הארץ איש שיראהו ויהיה לו לאות: ורק בימים מאוחרים אחר המבול האל מאים בה שופך דם האדם אם היושבים על כסא משפט לא ידוניהו בה (בראשית ט', ה' ו'): דין עין תחת עין שהיה מן הראוי להיות מוחלף בתשלומי כסף אם לא הכה איש את רעהו מכת מות, היה צריך שיהיה בלתי נתון להגאל אם הכהו והמיתו לפני שני עדים (במדבר ל"ה, ל' ל"א):

י"ז.

ויקה לו למך שתי נשים שם האחת עדה ושם השנית צלה: ותלך עדה את יבל הוא היה אבי ישב אהל ומקנה: ושם אחיו יובל הוא היה אבי כל תפש כנור ועוגב: וצלה גם הוא ילדה את תובל קין למש כל חרש נחשת וברזל ואחות תובל קין נעמה (ד', י"ט-כ"ג):

המצאת המלאכות המועילות והנאות הם השפעת שכל האדם, לא מפעל עצמים עליונים: להרחיק דעה זו שימצאו עצמים אדוקים התורה יתקה המצאתן לבן נכד הורג אחיו, לראשון במין האדם שלקה לו שתי נשים, בעוד שסיפורי קורות אלילי קדם יחסה ההמצאות המועילות לאלהים ולבני אלהים:

י"ח.

ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי נשי למך האזנה אמרתי כי איש הרגתי לפצעי וילד לחברתי: כי שבעתים יקם קין ולמך שבעים ושבעה (ד', כ"ג כ"ד):

מבית נושא שתי נשים יעתק השלום, ולמך קשה יום הוא; אבל לבו אין מאשים לו חטא גדול, וע"כ מתאונן על הצער שמצרות אותו נשיו; „האם הרגתי איש או הכיתי ילד מכת מות?“ קין היה בטוח שלא יהרג ואני לא יהיה לי שלום? כ"כ יגדל עונש לוקח לו שתי נשים! (שד"ל, אוהב גר):

י"ט.

ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד (בן) בדמותו כצלמו ויקרא את שמו שת: ויהיו ימי אדם אחרי הולידו את שת שמנה מאת שנה ויולד (עוד) בנים ובנות וגו' (סי' ה')

א'. קבלת הכשרים היתה מיחסת לארץ הוית אלפי אלפים דורות עד אין מספר, והיו מחלקים אותם לעתות ברורות פחות או יותר, עתות משפחות אלהים, ועתות בני אלהים, ועתות גבורים: לנתוש האמונה בטעיות אלה, תולדות האדם שבס' התורה מטרותן שתיים, להכניס בלב המון העם דעת נכונה על אורך חיי האדם במשך הדורות, והישוב ההולך וצועד תמיד; ובפרט להוציא מלבם שימצאו עצמים מעלים על האדם, הנראה כמשועבד רק לתורה מוסרית וטבעית שהוקבעה מפי האל המיוחד (ה):

בלי חקר היה אורך הוית משפחות האלהים והאישים שיד על יד נולדו בהן; והיה חובת מאלף יראת ה' וישוב מדיני לקבוע תולדות בני האדם לערך בינת כללותם פְּרָקֵן השעיות המסכלות דעתם ולעשות מצעד חיותם מוכן לערך מצב שכלי של העם שהיתה מטרתו לְאֵלֶיךָ: אורך ימי קודמי נח והבאים אחריו, תהיה ראויה לְיָחַס רק לנזכרים בספר או גם לכל בני דורם, או תחת השמות הנזכרים תובנה משפחות שְׁלֵמוֹת או שבטים, שבהקראם בשם ראשם הקדמון, היו מזכירות לעצמם זכיותיו, אורך ימים זה לא היה יכול להיות בלב העם מקור טעיות מזיקות, ויותר מכן היה יכול לפתור להם איך התפשטה במהרה הרושת יד האדם על הארץ מיום שאדם הראשון נולד בתכונות עליונות אבל בסכלות שליטה ואיש בער לא ידע דבר: ובנסענו מעת ראשונה להשיג מדרגת התפשטות השכל והמלאכות, הַצְרִיכָה גם לחיי רועי צאן, היה מן ההכרח שֶׁע"י עזר מן השמים דורות מעטים שסיפור התורה מיחס לאדם ולזרעו עד ימי אברהם היו די להשיגה: ומצעד הישוב בימים הקדמונים הוא לאט לאט, מדרגה אחר מדרגה, ובימים אחרונים ממהר מרוצתו מאד מאד: ובלי אורך ימים זה יהיה מונע גדול על כל מונע חוסר לימוד דור הַזֶּה לדור העתיד, בעוד שמחיבור הניצוה על כוחות הטבע, והכוחות שלימוד נסיוני הקדמונים הניחו בקבלה לצאצאיהם, יַעֲשׂוּ ראוים להמצאות חדשות; עתה אורך הימים ההולכים ומתמעטים יכין השכל להבין בלי שום נזק מהירות התפשטות

(ה) בתולדות האבות הקדמונים סֵפֶר לנו שבימי אנוש „הוחל לקרא בשם ה'" (ד' כ"ו), ושחנוך היה שם"ה שנה בלבד והתהלך את האלהים ואינונו (עוד עם בני האדם על הארץ) „כי לקח אתו אלהים"; הלא זאת אות ברורה על עֵקֶר השארות הנפש ותגמולה בחיי נצח:

חרושת יד האדם אם יבוא לעזרתה לימוד מפי מציאי הכלים הראשונים המועילים למלאכות ולעבודת השרה: וזה הוא המוסר שלמדו לא בלבד בני דור מתן תורה, כי גם צאצאיהם המכבדים ספר התורה, והסדר הזה היה די גם לשכל המבינים שעד קרוב לזמננו למדו ספר התורה: ותהיינה מה שתהיינה המצאות החכמה העתידות, לא יִצָא איש לא לעת עתה ולא לעתיד המכתיש כח מוסר דתנו ויסודותיה, ונצחון רעיונות הנבונים על אמתת תולדות האדם הקדמון המסופרות בס' בראשית והאמונה הראויה להן:

ב'. מאד נדרש ונחקר על יסוד מספר השנים הנכתב בס' בראשית, ויש להניח שלא טועים המְחַקְרִים המיסדים תקירתם על מספר שנים המקובל אצל הכשדים: ובאמת הקבלה הנמסרת לאברהם אבינו ולבני משפחתו היתה המקובלת במקום שאברהם יצא משם: קורות אלילי כשדים מספרות שהבריאה אֲרָכָה אלף אלפים ושש מאות אלף שנה; ומשם עד המבול ארבע מאות ושלשים ושתים אלף שנה; ומן המבול עד ראשית קורות בבל תשע ושלשים אלף שבע מאות ושבעים: ולפי השבון Oppert (La Chronologie de la Génèse, Paris 1878) בחשבנו כל שעה בשנים האמורות בתורה שוה לעשר מאות שנה לפי השבון הכשדים יצאו לנו $7 \times 24 = 168$. החשבון הזה נראה אל-Lenor (Les Origines de l'Histoire etc., Paris 1880, pag. 276) יותר לפי השכל מִלְפֵי האמת, כי החשבון הנ"ל יסודו שנה של ימות החמה כלו' שס"ה יום ורביעי, ואינה בדיוק עם שנת ימות הלבנה שהיא שנה יום, ולא עם השנה הכשדית ובבליית שהיתה בת ש"ם יום: אבל נראה לי באמת שהאיש הזה (Oppert) היה יכול לקיים השבון בהזכירנו שחג המצות צָוָה לישראל שיהיה בחודש האביב, בימי ביכורי קציר שעורים, וא"כ אין לחוש כמה ימים יחשבו לשנה לא שנ"ד ולא ש"ם: ואנו אין בירנו איך יִשְׁלְמוּ הקדמונים ימים אלה התסרים מימות החמה, אם נטו אחרי שנת ימות הלבנה או שנת הכשדים, אבל נראה בלי ספק שהמציאו איזה תשלום אם צָוָה להם לחוג הפסת מדי שנה בשנה במ"ו לחדש הנקבע ראשון לפי חיי נטעי השרה: העת השניה שהיא מברואת האדם עד המבול עולה לפי המקרא והמסרה אלף שש מאות וחמשים ושש שנה: ואם נערכה עם חיי עשרת המלכים קודם המבול שלפי קבלת הכשדים האריכו ימיהם ארבע מאות ושלשים ושתים אלף שנה, Oppert בחשבון דומה לנ"ל אם לא שוה לו (וזה מחליש השערתו) מסיים וגזור שבוע לפי ס' בראשית שוה לחמש שנים לפי השבון הכשדים; וכן בלכתו הלוך וחשוב על העת השלישית שהיא מן ימי המבול עד ימי יוסף, בא לגזור כי שש המאות ושש

וחמשים שנה, שלפי ס' בראשית, שוים למספר עצמו של Sosse כשדויות, שכל אחת מהן ארכה ששים שנה :

כ'.

ויהי כי החל האדם (החיים חיי ישוב) לרב על פני האדמה (וגם) בנות (רבות) ילדו להם ; ויראו (הנקראים בשם) בני האלהים (גבורי ציד) את בנות האדם כי טבת הנה ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו; ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם לעולם בשגם הוא בשר והיו ימיו מאה ועשרים שנה : הנפלים היו בארץ בימים ההם וגם אחרי כן אשר יבאו (הנקראים בשם) בני האלהים אל בנות האדם וילדו להם המה הגברים אשר מעולם אנשי השם (ו', א'—ד') :

המצאות המלאכות וחרושת היד יחסן הקדמונים לעצמים אלהיים ; וגם כח הגוף שהלך וגדל ע"י חיים יעריים וע"י מלחמה התדירה עם חיות השדה נדמה לבני אדם החלשים כאות אלהיות, מכש"כ שהיו חייבים להודות לגבורים ההם כי היו עמלים לבער חיות השדה מהארצות סביבותיהם, ועל כן קראום בשם בני האלהים ; סיפור קורות אלילי הקדמונים נצרו לנו שמות קצת הציידים האלה ותאריהם, וציידים כאנשי חמס בעלי תאוה בלי מתג ורסן, שונאי מושב קבוע, מתרחקים מן נישואין כסדר, בלתי רוצים להכיר יוצאי ירכם כבנים להם, ומוזה השחת הארץ לפני האלהים והמלאכה חמס (עיין חלק א' סי' כ"ג ה') :

כ"א.

נח איש צדיק תמים היה בדרתיו את האלהים התהלך נח : .... ויאמר אלהים לנח קץ כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס מפניהם והנני משחיתם את הארץ : עשה לך תבת עצי גפר ... ואני הנני מביא את המבול מים על הארץ לשחת כל בשר אשר בו רוח חיים מתחת השמים כל אשר בארץ יגוע : והקמתי את בריתי אתך ובאת אל התיבה אתה ובניך ואשתך ונשי בניך אתך : ומכל החי מכל בשר ... יבאו אליך להחיות (סי' ו') :

בא בקבלה אצל כל עם שבקדמוני הימים ירד מבול מים וכסה את פני כל הארץ ; וקדמוני הזכרונות (עד"מ אצל היונים) קימוהו ; וספר התורה חותם סיפורו על הדבר בחותם אלהים, כמשפט ועונש מלפניו, ומפשיטו מכל סיפורי הבל שקבלת עובדי אלילים הלבישוהו (עיין חלק א' סי' כ"ג, ה') : והתחדש זרע האדם מיוחס להצלת משפחה אחת שאביה הוא לבדו היה צדיק בין בני דורו : זהו המוסר

שקבלו ממנו בני דור משה ושמעו מפיו סיפור המבול מצויר באופן זה, וזהו המוסר שקבלה ממנו המחשבה הישראלית:

כ"ב.

ויברך אלהים את נח ואת בניו ויאמר להם פרו ורבו ומלאו את הארץ; ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים בכל אשר תרמש האדמה ובכל דגי הים בידכם נתנו: כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה כירק עשב נתתי לכם את כל: אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו: ואך את דמכם לנפשתיכם אדרש מיד כל תיה אדרשנו ומיד האדם מיד איש אחיו אדרש את נפש האדם: שפך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם אלהים עשה את האדם: ואתם פרו ורבו שרצו בארץ ורבו בה (ס' ט', א'—ז):

כאן שונה לזרע בני האדם המחודש הברכות שבהן ברך האל את האדם הקדמון וההבטחה שיהיה עליון על כל הברואים, ומזהיר שלא להשתמש באמצעים אכזריים בבוא אדם לתקן הבהמות לאכילתו, ומאיים שידרוש דם האדם מיד שופכו, כי כל בני אדם אחים הם כי כולם בצלם אלהים נעשו; ומבטיח שלא יהיה עוד מבול לשחת הארץ (שם פסוק ח'—י"ז), ולאות ברית על זה תראה הקשת בענן, ובכך מסיר מהאזנתה כל ענון ניהוש שיחתם לה המון הקדמונים:

כ"ג.

ויאמר ברוך יי אלהי שם... יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם ויהי כנען עבד למו (ט', כ"ו כז):

חיי אחים במשפחת נח החדשה מקודשים למבראשונה עיי דברים אלה; ההצלחה וההרחבה תהיינה נחלת בני יפת; יראת ה' התמימה והעבודה הרצויה לפניו תשפננה באהלי שם; וארץ כנען בעבור השחת מדותיה תקולל עיי קללת גועה המקולל מפי אביו כבואו לדעת כי נלעג עליו או תקל בכבודו (ט', י"ח—כ"ו): זו אזהרה ראשונה שבתורה לבלתי התחתן או כרות ברית עם יוצאי ירך כנען שהיו בעלי מדות משחתות, ולהתרחק ממנהגייהם (עייין ח"א סי' ל"א):

כ"ד.

ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען... וכוש ילד את נמרד הוא החל להיות גבר בארץ (מוריש לו ארצות)... ותהי ראשית ממלכתו בבל... מן הארץ היא יצא (נמרוד אל ארץ) אשור... וכנען ילד... ואת היבوسی וגו' (י"ד, ו' והבאים אחריו).

נמרוד גבור ציד היה מלך ראשון על בבל, ולכאורה נחשב לאלוה בשם גל, וספר תורתנו מצייר כבן אדם ולא יותר, ומקור שמו פֶּעַר מֶרְד; ויוצאי ירך כנען הם הכנעני שבגלגל השחתת דרכיהם נגזרה עליהם השחתתם, ומחולקים כאן לפי שמות שבטיהם בימי משה:

כ"ה.

מִנְדַל בַּבֶּל.

א'. ספר התורה אומר שהאל ברך האדם הקדמון באמור לו ולחווה „פרו ורבו ומלאו את הארץ וּכְבַשְׁתֶּהּ“ (א', כ"ח); ולנח ובניו חזר ואמר „פרו ורבו ומלאו את הארץ“:

כל עוד שמשפחת בני האדם היתה בת מתי מספר, בנקלה היתה יכולה להיות ביחד, ומשֶׁמַח קטן יכולה להוציא מאכלה וּכְלִפְלֶתָהּ: טַבְעֵנוּ בוחר חיי חברה, וסר מהתרחק איש מעל רעהו; אבל צרכי בני אדם להתקיים על הארץ רבים הם, ומכריחים אותם להתרחק איש מעל רעהו; גם בהתישב מקצתם במקומות קרובים אל מקום אחיהם, חבתים אשר בקצה המקומות ברבות השנים רחקו מן חבתים שבקצה האחר, ובכך האישים והמשפחות נהיו זרים זה לזה: (ב' סיפורי קורות האלילים רובם ככולם (שהם הפְּכָה של אמת יראת אל אחד) - מחוברים אל מלחמות שקר של הנפילים נגד האלילים, קמו ויתעודדו על זה הענין; ועדיין לא חדל סיפור הבל של מרד המלאכים וענין השטן ובני חילו שיצאו ממנו, ותוצאותיהם שפיכת דמי בני אדם שכפאם יָהּ, ושל נשים מְכַשְׁפֹּת שְׁעֵנֶשֶׁן עונש יקידה באש:

ספר התורה נלחם תמיד בעד ענין חיי אחים בין כל בני אדם, ונתינת יד כל איש להשיג המטרה הגדולה של מצעד כללי, שלא היה יכול להתהוות כ"א בפוץ המשפחות זו בכח וזו בכח על כל פני תבל באיקלומים משונים ובארצות משונות, למצוא פרנסתם בריוח, ולחיות חיי ישוב יותר מעולים; וספר התורה ספר לנו כל זה ע"י משל מנוקה מטעויות קדמוניות, פוץ המשפחות בגזרת ההשגחה האלהית, והיותם לאומות נפרדות, שכל אחת מהן עסקה לפי כוחות שכלה במלאכות ששאל מהם שטח האדמה שאליו נפוצו:

ב'. תורת משה מלמדת שלא מרצונם נפוצו מבראשית בני האדם על פני כל הארץ; יסודות ישוב מדיני רבים הם, והאדם לא היה יכול להשיגם בכוחותיו אם צרכו לא היה מכריחו לבקשם; והפרש צרכי בני האדם היה לפי תואר המקום שכל עם נדחה אליו עפ"י גזרת

16 עיין על הענין מה שכתבתי בדרשתי על מקור הלשונות הנזכרת בהערה לפי' 4' בחלק ראשון:

ההשגחה: עתה פוץ האדם הוליד כל צרכים אלה, והוליד החכמה ודליותיה והגדילן מהר, ובהתחברותן על יד על יד נהיה מצעד שלימות הישוב המדיני:

א"כ מה שהתורה מְקַמְדָתָנוּ על ענין פוץ האדם על פני כל הארץ הוא שעל ידו פץ ג"כ הישוב: ובאמת אחר שפר' בראשית לימדה שכל בני אדם אהים הם כי ממקור אחד יצאו, לימדה ג"כ שעל כולם הוטלה חובה לעשות את שלהם לטוב החברה, ובכן צריכים הם זה לזה; וכל גויי קדם וכל גויי דורנו יש להם בזה זכות אצל כל מין האדם: ויען כי התפשט כל חכמה: אינו תלוי ברצון אומה אחת רק מִמְצָבָה שבה הִצִּיקָה הבורא ע"י השגחתו, חייבות כולן הִפְרָת טובה וחבה זו לזו, גם כי למראה עינים גדל ערך הַפְּשֵׁט חכמת איזו מהן, כי הלא כולן מועילות לישוב וצריכות לחברת בני האדם:

ג'. המצעד הפרטי באיזה חלק מן המדעים או מן הישוב, בהיותו (בפרט בימי קדם) מִרְחֵק כל יתר חכמה ומדע, היה מוזק לכללות מדותיהם, באשר חלק מהן היה מתפשט, והאחרות עומדות במקומן: וקורות קדם של כל העתים מלמדות אותנו שבהביאם התפשט יסוד אחד אל רום המעלות, היו מניחים בקרן זווית נצר כל ישוב אחר; וגוסף על זה פִּעֵל נִכְחֵי של מצעדים מהולקים אלה היה גורם השפלת איזה יסוד ישוב אחר בעמים ההם: עד"מ התפשט מלאכת ציור וכיור המביאה פעלה קרוב לאמתת הטבע היתה מִסְפַּת יצר לב האומות להנאות הגוף בלתי משובחות; התאחדות כוחות הטבעיות בפתותה נפש בני אדם לצייר דברים על פי השיר והנגון מִבְּיָאתָם לערוה: ובקש המעלה היותר גבוהה בכל דבר מביא בנפשנו נטותה לִפְלִית מיוסד, למתמוטט, המרחיק את האדם מִתְּמִידוֹת הנהגה תמיד שוה, ומביאו לחסרון אומץ; ותרששת היד והמסחר מולידים חמדת העושר וגאוה: וכן התפשט החכמות הצריכות להנהגת המלכות, ובפרט בהתפשט בהמון העם רוח חיי חופש בלי מושל, ועל זה לקחת איש איש לעצמו מקום בין שוטרי המדינה, מביא קטטות בין בעלי דעות מתנגדות, (שא"א שלא תהיינה שם) ומרבה הַתְּפֹת, מרבה בלבול, והיים בלי שומר ומושל, ובכן השפלת מצב המדינה: התאחדות סדורה של כל יסודי הישוב היא בלבד תוכל להביא קהל עם לחיי שלום קיים ונאמן; אבל פעל נכחי של התפשט במקצת יסודי הישוב, הוא לפעמים סבה להשפלות משפחות האדם ולאבדם, רק בעזר ההשגחה לא יתהוו מזה לא השפלה ולא אבדן ביסודי אמת וישוב נכון שכל אחת מהן הרבתה תוך אישיה: ויסודות אלה בגלותם עם חלק מיושבי המקום, או בהתראותם במצבות אבן העומדות לאות לדור יבוא, או בזכרון התחלת חכמות, או בְּהִפְרַ ע"י שעבוד למלך ושר מדות נפרדות וכוחות של

גזעו בני אדם נפרדים, מִיָּסָדִים על אדני קיום עתידות היושר והחכמה והשלום של המין האנושי: המחשבה הישראלית מכבדת, באמת רוחנית ובאותות מוסרה הנקבצים תוך ספרה, נבואת קשר החברה שתחת צל יראת אל אחד, עתידה להביא צאצאי האדם הקדמון לחיי שבת אחים גם יחד ולעבודה מיוחדת לאל אחד ומיוחד:

כ"ו.

ויאמר יי אל אברהם לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך: ואעשך (שם) לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך והיה ברכה: ואברכה מברכיך ומקללך אאר ונברכו בך (בזכותך) כל משפחת האדמה:

אבות אברהם וקרוביו שקעו ככל זרע נח ביראת אלוהות הרבה: דעת אל אחד מובנה לשכל רב של הראשון שבאבות, היתה צריכה להתפשט ולהשתלם בחיי יחידות של משפחה אחת שְׁתִּלְמְדָה, תבין אמתתה, תקחה לה ותהי לה לשומרת: חיי רועים היו נכונים ביותר למטרה זו; ולהפך חיי הַצִּידִים, או חיי ישוב תוך עם יושב במושב קבוע ומושקע ביראת אלוהות הרבה המשחת מדות הדבקים בה, היו מתנגדים להתפשטות חפשית של יראת אל אחד הנולדה מחדש: חיי רועים בלבד תחת שררת אבי המשפחה יכלה לתת קיום לנצריה הראשונים ולשתול אותם בתוך מצב זה: ארץ כנען (כמו שמצוירת לנו) קודם אברהם וגם בימיו, היתה נושבת ע"י גוים נעים ונדים: בראשונה היו שם הכנענים (י"ג, ו') „והכנעני או בארץ, ואח"כ בהתרחק אברהם משם בא גם הפריזי ונשאר שם עוד בימי יעקב (ל"ד, ל'), ובכן אברהם שמתחלה עם לוט בן אחיו היה יכול להתהלך כחפצו בכל הארץ מנהר פרת עד קצה ארץ מצרים, ע"י גרות הפריזי לשם, מצא כל מרעה צאן ביד שתי אומות אלה, והוצרך להתפרד מעל קרובו: א"כ ארץ כנען היתה יכולה להחשב כאחוזת הראשון שבא לשם, ועשאה ראויה למקום מרעה ע"י חפירת בארות מים (בראשית כ"א, כ"ה; כ"ו, ט"ו) וע"י מלאכות אחרות, ועשות אותה הגונה אח"כ לעבודת השרה (6):

ובעוד שעמים נעים ונדים אלה הנקראים בכללותם בשם הכנעני היו אוכלים מפריה בהחליפם מושבם כפי צורך מקניהם, משפחת אברהם בשלשה דורות של רועי צאן הגיעה לחיי שכל וצדקה, והכינה הארצות ההן להעשות מושב ממלכות קטנות עושות מלאכה וקונות להן קנין נכסים לפי הזמן:

(6) ויורע יצחק בארץ ההוא וימצא בשנה ההוא מאה שערים ויברכהו ה' (כ"ו, כ"ב)

ב'. גם בדור שלישי לאברהם רואים אנו שחיי הצידים אינה ראויה לשמירת אהדות האל, אבל מראשית שליחות אברהם ספר התורה יורנו שהשתדלותו לַגִּיר גרים לאמונת ה' (י"ב ח', י"ג ד', כ"א ל"ג) וגם הַרְאָת צדקתו לא הועילו: ואחד מהסיפורים על מעשי אברהם מגיד שהבנת האמת נפתח בו רוח צדקה וחסד: לומ', הבוחר לו סביבות סדום הדשנים נשבה ע"י כדרלעמר מלך עילם והמלכים אשר אתו: אבל תכף ששמע אברהם כי נשבה אחיו, הריק את חניכיו ילידי ביתו, ובעזר בעלי בריתו רדף בלילה אחרי המלכים הנוצחים, והציל מידם את הנשבים ואת כל הבזה שבזו: ומלכי צדק מלך שלם (היא ירושלם הקרובה) יצא לקראת אברהם וברכו והקריב לחם ויין לחניכיו ולבני בריתו; ועשירית מנחתו הקריב לאברהם עצמו בברכו אותו בשם אל עליון קונה שמים וארץ; ואברהם השיב ברכה לברכת מלכי צדק בשם ה' (אל אחד ומיוחד) אל עליון קונה שמים וארץ, ושלח לחפשי כל הנשבים שהציל, ומאן לקבל שכר בעד הצלתם, וגם מעשר הנ"ל מאן לקחת (6):

ג'. חיי ישוב הם צורך טבעי גדול לבני אדם, והמשפחה היא ראשית החברה ביניהם, והשבט הוא קיבוץ משפחות הנהיות לאט לאט זרות אשה אל אחותה; ובמעוט חבת קרובים ביניהם ובחדלה, היה מן הצורך שיושם קצב לְנִטִית בקש כל איש תועלתו בלבד, לבעבור יוכלו להתקיים בחיי ישוב: אין כאן מקום לדרוש איך נהיו חברות ראשונות ומסודרות תוך בני האדם; אומ' בלבד, כמו שמלמדות אותנו קורות הקדמונים, שחברת משפחותיהם נוסדה על ברית נשמעת מאליה או ברורה, והרחיקה מהן כל איש זר: ויראת אלוהות הרבה אִמְצָה הדעה האכזרית לחשוב כל איש זר כאויב, בהיות שכל שבט היה עובד אל אחר שהיה אויב לחברו הנעבד מאת השבט האחר: והמעשים המסופרים בספר התורה על אודות שרה הנגולת מאת פרעה ואבימלך (י"ב, י"ד-כ'; וסו' כ') יעידו על דברי אלה, וכן מנהגי סדום וחברותיה; ועל כן השיב אברהם למלך גרר (כ', י"ב) „כי אמרתי רק אין אלהים (אחד ומיוחד) במקום הזה והרגוני על דבר אשתי", כי לא יחשבו שתהיה לי זכות לפעול עמי במשפט בהיותי בן ארץ אחרת: ורק דעת אלוה אחד שאברהם עבדו היה יכול להביא לב בני האדם לכבד כל איש מכל מקום ומכל גוי שיהיה, ויעבוד כל אלוה שירצה:

(6) ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין והוא כהן לאל עליון: ויברכהו ויאמר ברוך אברהם לאל עליון קנה שמים וארץ; וברוך אל עליון אשר מנן צריך בידך ויתן לי (מלכי צדק נתן לאברהם) מעשר מכל: ויאמר מלך סדום לאברהם חן לי הנפש והרכש קח לך: ויאמר אברהם אל מלך סדום הרמתי ידי (בשבועה) אל יי אל עליון קנה שמים וארץ: אם כחוש ועד שרוך נעל ואם אקח מכל אשר לך: (שם י"ד, י"ח וגו').

ד'. הארץ שגורה ההשגחה, שבה תִּלְד דעת אחדות האל, היתה ארץ כנען; שם צוה ה' לאברהם שילך, וְקָצַב שתהיה אחוזת צאצאיו שיפרו וירבו עליה, וע"י דת שלא היתה יכולה להתקבל ולהתכבד כי אם מאת משפחה עובדת אל אחד, במשך הדורות תהיה ברכה לכל גויי הארץ (ב): מצב ארץ כנען היה גורם שתהיה הגונה ביותר לפעול פְּעֵל ישוב בימי קדם, כי היתה בכתף המזרח על חוף הים האמצעי, א"כ בסביבותיה ובארצות הבאות במשא ובמתן עמה התפשט הישוב הקדמוני; וכן מצאנו בס' יחזקאל (ה', ה') „זאת ירושלם בתוך הגוים שמתיה וסביבותיה ארצות“: ובכן היתה מאז ולהלאה הארץ המיוחדת להפיץ אור האמת והצדקה והחסד בכל העולם, להתגבר על הטעויות והניחושים ועל השחתת המדות, הַנְּהִיָּים מעבודת אלוהות הרבה: מן ארץ כנען, ע"י יראת אל אחד, ע"י יושר המדות והכשרונות הבאים לרגלה, היתה עתידה להפיץ אורה עת חי בני אדם כולם כשבת אחים גם יחד:

ה'. לְמַלְאֵת חֶפְצֵי שְׂרָה שלא היו לה בנים ורצתה לגדל בן לאברהם ולהנכו בצדקת אביו, לקח אברהם לו לפלגש את הגר שפחת אשתו, והוליד ממנה את ישמעאל: וה' הגיד אח"כ לאברהם שגם שרה אשתו תלד לו בן, ובו תתקיימנה ההבטחות שהבטיחו האל בברכו אותו, וצוהו לרשום את עצמו ואת צאצאיו ע"י אות ברית מילה: על שמחת הולדת יצחק ועל לבתו הלך וגדל וטוב, ישמעאל היה מצחק, ואברהם גרש את הגר ואת בנה שהיה לְצִיד ולקח לו אשה מארץ מצרים, וחי באהוה עם משפחת אביו ובא גם הוא לְקָבֵר; ובבקש עשו למצוא שנית חן בעיני הוריו לבעבור נצור לזרעו חלק בשליחות אברהם, לקח לו אשה מכנות ישמעאל דודו:

ו'. מדות צדקה מופרות ורחשי לב נכונים הם תארי יראת אל אחד: זביחת בני אדם היתה נוחגת בימים ההם וגם אחרי כן בין עמים עובדי אלוהות נוקמות ואכזריות: להשקיש מדות אליליים הרעות, היתה מטרת זבחים אכזריים אלה כפרת עון והכריח האליל למלאות רצון המעתיר אליו: א"כ היה מן הצורך להראות כי אברהם וזרעו גם כי מואסים בַּפְּעֵל בני בליעל ובניחושים אלה, בהשתעבדם לרצון אלהיהם בלי הכמיר רחמיהם על חשוקיהם, יהיו זובחים גם זבחים כאלה אם אלהיהם היה רוצה בם; ועל כן יסופר לנו כי אב המחשבה הישראלית היה מוכן ומזומן לעשות זבת זה הגדול: וכאן יש לחשוב

(ב) ווי אמר אל אברם אחרי הפרד לוש מעמו שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפנה ונגבה וקדמה וימה: כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה ולזרעך עד עולם (י"ג, י"ד וט"ו):

כי לא מיראת עונש או מתקות שכר היה מזומן אברהם לעשות רצון קונוהו, כי הלא כל משא עיניו היו חיי בנו אהובו והצלחתו; וגם לחשוב זבחו ככפרה על עונות עצמו לא היה אפשר, מאחר שלכו היה אומר לו כי חיוו היו אך חיי צדקה וחסד; איכ אם לא היה לתקות שכר פְּהֵהָ בימי סכלות ההם או להרחיק עונש לכפרת פשע בלתי ראוי למשפחת צדיקים כמו שהיתה משפחת אברהם, היה גידוף נגד יושב מרום לַחֵס המעשה עצמו או דוגמתו לעתים ותנאים אחרים; והא לך כונתו להגיד עוד הפעם שהאב ובנו בשכר שמעם בקול ה' היו ראויים לברכותיו; (ב) ולהגיד לכל דור בהוה ובעתיד הקרובים או הרחוקים שלכבוד האמת צאצאי אברהם יהיו מוכנים ללכת בלי פחד לקראת מות גם תוך צער יסורין קשים; וקָאלו מתנבא כי טרם המית את עצמם, בני אברהם ימיתו נשותיהם ובניהם לבלתי ראות אותם או חשוד בהם שיכופו ראשם לרצון מציקיהם ויעבדו אלהים אחרים:

ז. ויי אמר (קודם אבדן סדום וחברותיה) המכסה אני מאברהם אשר אני עשה: ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום ונברכו בו כל גויי הארץ: כי ידעתי (ראוי והגון) למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך יי לעשות צדקה ומשפט למען הביא יי על אברהם את אשר דבר עליו (י"ח, ט"ז-י"ט):

מהפכת סדום לפי ספר התורה היתה לעונש פשעים רבים שפשעו כל יושביה חוץ מלוט שהיה איש זר בקרבם וניצול ברצון האל: אם אברהם אבינו לא היה יודע הדבר טרם היותו, אולי היה חושבו כמקרה, ולא היו מקבלים ממנו מוסר לא הוא ולא בני משפחתו; ובכבואו לדעת ההפכה הקרובה נכמרו רחמיו על סדום והעתיר עליה שתנצל בזכות מספר קטן של צדיקים אם היו נמצאים בתוכה; ונתחזק בדעתו שלמען זכות לשלום והצלחה, גם כי באה עליהם הבטחה מן השמים, היה מן הצורך לא בלבד להתרחק מפשעי עובדי אלילים, כי גם לשמור דרך ה' לעשות צדקה ומשפט, להטיב עם כל אדם ולפעול עמו כפי תורת חסד ויושר (עיי' ס"י מ"ד, ב') (ג):

(ב) „ויאמר (מלאך יי) אברהם אברהם ויאמר הנני: ויאמר אל תשלח ירך אל הנער ואל תעש לו מאומה כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשבת את בנך „את יחידך ממני..... כי ברך אברכך והרבה ארבה את ורעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים..... והתברכו בורעך כל גויי הארץ עקב אשר שמעת בקולי“: (כ"ב, י"א-י"ט):

(ג) גם סיפור התחדש ורע בני האדם אחר מהפכה שהשחיתה פני האדמה והיתה כפי אמונת עני' פְּעַל אלילים אזהבים או אויבים, תְּעַשֶׂה ע"י סיפור מהפכת סדום עונש על מעשה אנשים הנשבעים בַּיָּשֶׁע; ועל ודה בא סיפור אנושי על מקור בני עמון ומואב, שמחמת הזמן והמקום לא היה כל כך מאוס ומותעב והיה ראוי לסליחה מאת האל:

כ"ז.

וירא אליו (אל יצחק) יי ויאמר אל תרד מצרימה שכן בארץ אשר אמר אליך: גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך כי לך ולזרעך אתן את כל הארצת האל והקמתי את השבעה אשר נשבעתי לאברהם אביך: והרביתי את זרעך ככוכבי השמים ונתתי לזרעך את כל הארצת האל והתברכו בזרעך (בזכות זרעך) כל גויי הארץ: עקב אשר שמע אברהם בקלי וישמר משמרתו מצותי חקותי ותורתו (כ"ז ב"ה):

כל חיי אברהם אבינו היו חיי צדקה ומשפט, ויצחק נחל ממנו זכויותיו; ובמות אברהם קיים האל ברכתו ליצחק: התמדת הודעת אחדות ה' והלוך בדרך צדקה ומשפט שהיו זכויות אביו, נתנו ביד יצחק וזרעו לתועלת כל גויי הארץ: שקט חיי רועים שומר המדות הטובות, וימי מנוחה שנותנים, מביאים לידי דרישת וחקירת דעות עליונות ולהשכלת נפש מובחרת: אחד מבני יצחק הלך בדרכי אבי אביו, ואחיו הלך בדרכי דודו: יעקב בחיראמו היה לרועה שאנן ובעל חסד; עשו בחיר אביו היה לצייד בעל נפש בלתי שקטה; דעתו כי ראוי היה לקחת עליו שליחות אבותיו ולהתמיד בה הביא יעקב לקחת לו תועלת ביום שלעשו עצמו נראה ברור שאינו ראוי לה מחמת יצרו המושל עליו; ושאל מאתו שימכור לו משפט הבכורה, שבנדון זה לא היה כ"א חובת יעקב לחנך בניו במדות אביו ואבי אביו; ועשו, גם אחרי מכרו בכורתו, לא נתחרט על מכירתו ולא שם אל לבו ללכת בדרכי אביו ולהתרחק מבנות כנען, ולהפך נשא שתיים מהן לו לנשים: ב'. יצחק היה חרד וכואב שמא עשו בחירו, על אדות יצרו הדומה ליצור ישמעאל, ימנע מליטול חלק בשליחות הקדושה שהתחיל בה אברהם, והיה רוצה להמשיך על ראשו ברכה שבגללה יתגבר על מדותיו הבלתי ישרות, ויפנה לחיי שקט, וגם לפרנסה בריוח וישוב יותר מהנמשכת מרעות צאן, לעבודת השדה שהוא התחיל בה בארץ כנען (כ"ו, י"ב), ושתנשאהו על יעקב אחיו, ושזו היתה כונת יצחק נראה ברור מהברכה הראשונה שקבל ממנו יעקב בערמה ע"י עצת אמו הַרְאָה פֶּן יגרע מברכות אביו; ואלה דברי המקרא, ויתן לך האלהים (שדות תבואה מודושנים) מטל השמים, ומשמני הארץ ורב דגן ותירש: יעבדוך עמים וישתחוו לך לאמים הוה גביר לאחיך וישתחוו לך בני אמך ארריך ארור ומברכיך ברוך" (שם כ"ט): ה) ובבא יצחק לדעת כי יעקב בא לו במרמה, ובחשבו הפרש יצר שני בניו, לא נתם על הברכה שברך את יעקב, ולא גרע ממנה, אבל מעתיר על עשו

ה) רמז לקנאת הפלשתים אותו על אודות העושר שקנה לו יצחק ע"י עבודת האדמה (שם י"ד ט"ז):

— „הנה משמני הארץ יהיה מושבך ומטל השמים מעל, ומוסיף — ועל „חרבך תחיה ואת אחיך תעבד והיה כאשר תריד ופרקת עלו מעל צוארך“ (שם ל"ט ט'); ויותר מזה בצוות יצחק על יעקב לבלתי קחת לו אשה מבנות כנען, ובשלות אותו פדנה ארם אצל לבן אחי אשתו לקחת לו משם אשה, מסיים דבריו באמרו „ואל שדי יברך אתך ויפרך וירבך והיית לקהל עמים: ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך לרשתך את ארץ מגריך אשר נתן אלהים לאברהם:“ ועשו אחר ששככה חמתו, הבין שבניו מן הכנעניות, מחמת חינוכם שיקבלו מאמותיהם, לא יהיו ראויים לשליחות אברהם, והלך לו אל ישמעאל ולקח אחת מבנותיו לו לאשה; ובתקותו שיהיה לו ממנה זרע כשר, קרא לבנה שילדה רעואל, שענינו בא לי כרצון האל (רצון מתורגם רעוא), או רַעַ וחביב לאל: אבל אח"כ כשראה גם רעואל זה היה הולך בדרכי יתר אחיו, הכיר עשו את עצמו ואת זרעו כבלתי ראויים להיות מתומכי יראת אל אחד, וע"כ בלתי ראוי לחלק עם אחיו נחלת ארץ כנען, וגלה לארץ שעיר, והשלים עם יעקב בשובו לכנען להתישב אצל יצחק אביו:

ג. בדרכו ללכת אצל לבן היה דבר ה' ליעקב במחזה המקיים לו ברכת יצחק ומבטיחו עליה באמרו... „והנה אנכי עמך ושמרתיך „בכל אשר תלך והשבתיך אל האדמה הזאת (אל ארץ כנען) כי לא „אעזובך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך“ (נחלת ארץ כנען לך ולזרעך, כ"ח, י"ב ט"ז): ובהגיעו אל פדן ארם, לבן הביאו אל ביתו וארש לו אחת מבנותיו שהיתה אהובתו, אבל במרמה השיא לו לבן אחותה, ואח"כ בעצת חותנו, איש און ומרמה, נשא יעקב גם האחרת שדבקה נפשו בה, ובעצת שתי נשיו החפצות לגדל לו בנים הרבה בא גם אל שתי שפחותיהן; ובעבודתו עם לבן קנה לו נכסים מרווחים גם כי חותנו היה אדם קמצן שאכל גם הנדוניא הראויה לבנותיו, היא השכר הראוי לבעליהן בגלל עבדו י"ד שנה אצלו: ואח"כ שב ארצה כנען אל אביו עם י"ב בנים שהיו לראשי שבטי בני ישראל, ובקרבו אל משפחתו פחד יעקב מכעס עשו, אבל מחזה מאת האל בא ואמץ לבבו, ואחר מאורעים קשים הגיע אל ארץ מולדתו, ושם היה שמור לו פָּאָב לב ארוך וקשה (מכירת יוסף) טרם בואו אל אבותיו בשלום ובשיבה טובה: ועשו נתישב בארץ שעיר, וצאצאיו הרבים נחלקו לשתי מחלקות, האחת תחת משטר אלופים שהיו ראשי בית אבותם (ל"ו, ט"ו ל"ו) והאחת תחת ממשלת מלכים (שם ל"א מ"ז):

ד. חיי האבות היו חינוך מתמיד לבטחון בחי אלהי עולם, לכשרונות מדיניות, ובהתמדה בלי הפסק בקיום שליחות מאלפת בני עולם שאליה נקראו ע"י שמירתם חומר עיקר יראת אל אחד: לרחש

זה היה מוכן אברהם להרחיק ישמעאל ראשית אונו; ויצחק לחדול מאהבתו לעשו בנו בחירו, ברחקם אותם ממשפחת בית אביהם ומארץ הקודש, לבעבור יתפשט עיקר זה: והרחקת שני בניהם הבכורים היוצרה על דבר הנזק שָׁאִים על טהרת יראת אל אחד בראשית הויתא אם נאמניה היו חיים עם נשים משחתות המדות בעבור עבודתן את האלילים; ובני יעקב היו כלם רועי צאן ודבקים למוסר אבותיהם, על כן יכלו לחיות יחד ולחנך זרעם לעבודת אל אחד מיוחד (6):

כ"ח.

אחרי נסיעת משפחת יעקב מארץ כנען למצרים, העמים הנעים והנדים המתהלכים בארץ ההיא ועוד עמים אחרים שע"י נסיעת בני ישראל יכלו לשכון בארץ ההיא במשך ארבע מאות ושבעים שנה קודם ירושת ב"י את הארץ, נתישבו שם ישיבת חיי ישוב בכנות להם ערים ובעבדם את האדמה השמנה ההיא:

כבר מיום הבטחת ה' לאברהם שזרעו יירשלו שנית את הארץ, הודע לו שירושה זו תהיה אחר דורות, ושבטי כנען הנושבים בארץ והכאים לשכון שם יגורשו ממנה לפְּנֵי מקום לזרעו: הכנענים שאברהם קרא באזניהם בשם ה' ולא עזבו עבודת אליליהם כי גם הלכו הלוך ושחת מדותיהם, בבוא יום ועונם יהיה שלם (ט"ו, ט"ז), יניחו אחוזת הארץ לזרע אברהם; ואלה יִנְסוּ בְּנֵי ע"י עבודת פרך אם ידעו ויחפצו לנצור קבלת יראת אל אחד, ולהיות ראויים לקבל הדת והתורה שתעשינה אותם מופת חכמה וכשרון ליתר משפחות האדמה: ארץ נסיון ב"י היתה ארץ מצרים, ששם היה מעותד שיגלו, ושם לא יסבלו בלבד בְּפִי ת טובה, כי גם סְבֻלֹת קשים ומרים:

כ"ט.

א'. המחשבה הישראלית חֲנֻכָּה עצמה גם בְּתַקָּה אל לבת חבור המאורעות שהשיבו זרע אברהם אל ארצו היא ארץ כנען: חותם ההשגחה שבו נחתמו המאורעות ההם, היה מעמיק בנפש גאולי ה' האמונה במשפט עליון הגומל לכל איש כמעשהו: בכל מקום, בסיפור כל מעשה בפני עצמו בהיי אבותיהם, ובמשאם ובמתנם עם הזרים, איהבים או שונאים, המחשבה הזאת מצאה חינוכה לראות יד ההשגחה העליונה המנהיגה לנצור מוסר יראת אל אחד, והכשרונות מוסריות או מדיניות שיתהוו ממנה: למטרה זו נוטים כל המאורעות

(6) על דבר בוא יהודה אל אשה כנענית עיין חלק א' סי' ל"ה; ויוסף נשא לו אשה מארץ מצרים (שם מ"א, מ"ה):

טובים או רעים שארעו בחיי איש ואיש או בחיי חברת הקדמונים: זרע אברהם יצחק ויעקב היה מקדש לעיקר הזה העליון עד בוא יום שכל בני האדם יקבלוהו: אם רגע נשים לב על כל קורות של ארבע אלפים שנה, נראה בהם חיוזק תמיד להתקדשות זאת מבלי התנגד להפש' הבחירה המקובל אצל החולכים בתורת משה: ובבטחוננו בכח האמת והיושר שהוא כח כל יכול על נפש האדם תכף שיגיע להבינו, עיקר יראת אברהם לא ידאג בעבור העוובים אותו להבכ' חיק דתות אחרות שבמשך הדורות ירבו; ולנכחם יראה מספר בלי חקר של נביאים, של מדברים בשבתו, ושל נותנים נפשם בעדו: והנה הוא בתם לבו הושב עווביו כבעלי לב ושכל חולים בלי ראויים להבנות האמת והטוב, וחוטל עליהם: והעוובים אותו לחמדת ממון, להבל וריק, לעשות כמעשה אחרים, לנשות כעבדים אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת, הוא מניח ענשם לחרסת נפשם שבלי ספק תבוא, ולהשגחת אלהים:

ב'. מספר הדבקים לעיקר יראת אל אחד, יהיה גדול או קטן, לא יעיד בעדו או נגדו; משה ויהושע. (לפי מה שמסופר לנו בספריהם) היו יכולים לחדש גזע ויראי אל אחד גם אם כל יתר צאצאי יעקב היו מכירים עצמם בלתי הגונים להיות מתומכיה: המחשבה הישראלית גם אם תקום במשפחה אחת לבדה, באדם אחד לבדו, תחוש כי חייה חיי עד, ויבוא יום וכל הגוים ינהרו אליה, כי שכל כל בני האדם יכיר בה, וכל לב יקח מוסר ממנה: וגם אם אחר כמה דורות מאמיניה לא יראוה מבונה לפי אמתותה ואופן הבנתה, לא ידאגו, בראותם כי מ"מ היא הולכת וצועדת, גם כי לא כראוי לה, בחלק היותר מיושב בחברת בני האדם: הזמן הזה הוא להם עתה כמו בדורות שקדמונו, תוך ביוון מדומה מצד מציקיה ותוך יסורין שסובלים מאמיניה, ערבון לא כוזב על התגברותה לקץ הימים: בארץ מצרים נפתה בעלומיה כנסיון ראשון ועמדה: נפית טובה נגד האיש העברי שהיטיב למצרים, וקנאה בהצלחת בני ישראל היו אז כמו בעתים מאוחרים ורבים, סבת רדיפת הגוים אותה: אכזריות חמת פרעה ונוגשיו המשגיחים על סבלות בני ישראל, אמצו בטחונה בגאולה עתידה המעותדת להם מאז: ומשה האדם הגדול לא נפתה אחר חיי חונף בחצר מלך, ונבחר מאת ה' להיות אמצעי למשפט האל הגואל ועונש; והנפלאות הבאות לעור הגאולה, נפחו בגאולים בטחון גמור במנהיגם, ובהשגחה עולמית עליהם מאת האל הפועל במשפט עליון בלתי חדל:

ל.

אתה הוא ה' לבדך אתה עשית את השמים שמי השמים וכל צבאם, הארץ וכל אשר עליה הימים וכל אשר בהם ואתה מחיה את כלם

„וצבא השמים לך משתחיים: אתה הוא יי האלהים אשר בחרת באברהם והוצאתו מאור כשדים ושמת שמו אברהם: ומצאת את לבבו נאמן לפניך וכרות עמו הברית לתת את ארץ הכנעני החתי האמרי והפרזי והיבוסים והגרגשי לתת (אותה) לזרעו ותקם את דבריך כי צדיק אתה: ותרא את עני אבותינו במצרים ואת זעקתם שמעת על ים סוף: ותתן אתה ומפתים בפרעה ובכל עבדיו ובכל עם ארצו כי ידעת כי הוידו עליהם ותעש לך שם כהיום הזה: ..... ועל הר סיני ירדת ודבר עמהם (עם אבותינו) משמים ותתן להם משפטים ישירים ותורת אמת חקים ומצות טובים: ואת שבת קדשך הודעת להם ומצות וחקים ותורה צוית להם ביד משה עבדך:“

בדברים אלה קלי ההבנה, נחמיה איש גבור חיל וְקָנָא, כולל (בספרו סי' ט', ו' וגו') העיקר היסודי של יראת ה' אחד, וקורות אבותינו מאברהם עד מתן תורה: ובני ישראל בראשית חיי חברתם בקבל עליהם לשמוע בקול ה' כדי להיות ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות י"ט, ה' ו'), וגם אחר מתן תורה בהגיד להם משה הדברים ששמע בהר סיני, ענו „נעשה ונשמע“: בטוח על השגחת ה', ביום ההוא ולדור דורים, מבחר בני ישראל בלי דאגה גם אם „את פשעים מנמה“ ידע בעצמו כי הוא נוצר האמת והמשפט העליון:

ל"א.

אנכי יי אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים:

א'. מעמד הר סיני הנפלא המפרסם החוקים המורים ישוב דרך ארץ הכללי, אינו מתחיל דבריו בהטילו כתובה על כל בן אדם להכיר ולהודות בהיות אל אחד בורא תבל ומלואה כיסוד וְאֵדָן לכל דבר אמת וְקֹשֶׁר: דבר זה היה נודע לישראל כבר בַּהֲפָרְסָמוּ בפסוק ראשון של ספר בראשית; ומן הדין היה שיהיה כן, לפי שהודות בתורה זו לא היה מן האפשר לצוותו לכל המין האנושי, וממנו רק חלק קטן היה יכול להבינו בעבור מוסרו שקבל מאבותיו, ואינו בטבע כחות שהנן ה' לשכל כל אדם: וגם לחלק זה הקטן היה מן הצורך לאלף תורה זו בַּתְּאָרִים הראוים ולאט לאט כדי לגרום התפשטותה והתגברותה בלי ספק בשכל כל האדם לקץ הימים: בני ישראל, גם כי מתי מספר, היו הם לבדם העם שבגלל קבלה מאבותיו ובגלל חינוכו היה יכול להבין עיקר היות אל אחד מיוחד; וה' המשגיח, מדבר ללב כל ישראל בזכור להם טובותיו שנפחו בהם בטחון בדבר קדשו: אני ה' המשגיח, גומל טובות לטובים, גואל המשועבדים, ומעניש את הרשעים והמצויקים: אתם סבלתם עֲנֵי העבדות; המוסים ברגלים ונקלים, לשוא

יגעתם לקנות לכם חיי חפש ולנסות יכלתכם; אני ה' אחד שעברוהו אבותיהם, אני בעל ההשגחה הכללית, הוצאתי אתכם מן העבודה הקשה ע"י נפלאותי שענייכם ראו, ועשיתי אתכם רגוי: לא תעשו לכם אלילים צלמי כל נכרא בשמים ממעל ובארץ מתחת, אל תשפילו דעתכם בהשתחותכם להם או בעבדכם אותם שום עבודה, לפי שכל נכרא הוא מעשה ידי: שמרו פקודי אלה אל נכון, כי אם תעברו עליהם יגדל פשעכם, ותוצאותיו תפולנה גם על בניכם ובני בניכם, ובדור שלישי או רביעי יאבד משפט הבכורה אשר לכם בדעת האמת ותוצאות מוסר הנתהוות ממנה, ולהפך בשמרה באהבה תועילו גם לאלף דור אחרים:

ב'. ישראל בלבד היה אז בעבור קבלתו ומוסרו ראוי להנתן לו דתנו, ולאצור לתועלת עתידות בני האדם תורות מן השמים; וע"כ דבר ה' המתיהד עם רצונו המוציא מאין כל נכרא, אינו פונה כ"א לזרע יעקב, ועושה אותו עֶקֶב בעד שמירת דעת אל אחד נקיה מכל ערבוב טעיות וניחושים: גם תוך אמונות מוטעות על ענין יושב שמים, כללות בני האדם היא עוד היציר היותר נחמד בעיני בוראה, הגזור על כל אחת ממשפחותיה משמרת מיוחדת לפעול פִּפְעֵל אחים גם יחד לתועלת המצעד הכללי, ולתמימות שלב כולן צופות אליה: עודנו משועבד לפרעה, קרא ה' את שמו ע"י משה „בני בכורי ישראל“; וימים מצער קודם מתן תורה ה' שולח לו לאמר „לי כל הארץ, ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש“: לא בגלל אצילותו, לא מחשקת ה' בו לאהבה אותו, רק בגלל היותו נוהל חכמת אברהם להבין האמת והצדק, ישראל נהיה בכור בין גויי הארץ בשמירת עיקר דתו והוקדש לשמירתה והתפשטותה לתועלת כל המין האנושי: כל בני האדם אחים היו בזמן עבר, ואחים יהיו בזמן העתיד היותר רחוק, אחים בעה"ז ובעה"ב, ולכל אחד מהם יחושב פעלו לערך הכוחות שנשתמש בהם בחיים אלה לפִּעוֹל, הן מעשיו הטבעיים, הן השכליים והמוסריים: ולפי השכל הישר, ממקרא זה הראשון של עשרת הדיברות המתחבר יפה יפה עם מקרא ראשון של ספר בראשית שממנו נלמד שֶׁכָּל-המין האנושי יצא מגזע אחד, לא בלבד הוטל עלינו לבלתי התגרות במי שיהיה על אודות עיקרי תורתו, כי גם לסבלם בנחת רוח גם כי מוטעים הם: ובסדר עליון כזה, השגת האמת העליונה תעבור בהגיוני האדם בין שורה ארוכה של מדרגות מתהפכות עשויות ע"י יסודות רבים שאינם תחת ממשלת האדם: אבל ברור הוא ג"כ שעל מי שמחמת מולדתו וחינוכו ורוח שנפחה בו ע"י כמה וכמה מקדמוני הכיר האמת ונחנך בטוב, מוטלת חובה קדושה לשמור עצמו נאמן ליראת אל אחד, בנשאו עיניו אל התורה הדוחה כל דעות זרות, המתנכת השכל

האנושי קִהְשֵׁשׁ המחשבה, וגזרת שלפני אל עליון ולפני בני האדם
עָרַב גם כל איש ואיש שאחרי התחנכו בדרך האמת יעזבנה ומונע
ממנה צאצאיו תחת הדריכם בדרכי האמת והכשרון:

ג'. אם זרע האבות היה תמיד נאמן כולו לאמונה שהיא לפי
השכל, ולכשרון במעשים המוטלים על איש ואיש או על חברת כל
בני האדם, הלא היה זה נס אלהי; וחז"ל אמרו „לא ניתנה תורה
למלאכי השרת“: ישמעאל ועשו נמשו מדות אבותיהם בלי הִשָּׁחַת מכל
וכל, וגם נצרו קצת ממנהגיהם: הָבֵל כי הרבה מצאצאי ישראל בקוצר
זמן, גם בימי משה, נטו אחרי טעיות וניחושים שהיו להם לחרפה,
ושמהם היה להם להנצל ע"י קבלת קדמוניהם, וגם הם היו חלשים
ונוטים לעבירה כמו יתר בני האדם! לגיון אחד צעיר במספר אישיו,
רב בעבור מכון אמונתו, בעבור כשרונות עֲנֻתוֹ העליונים, בעבור צְפִיתוֹ
המרוממה, תוך הרג ורדיפה וקלון, בהתאמצו בדעת שליחותו האלהית,
עבר מדור אל דור, וּמְאֻלָּף לכל יושבי תבל ע"י דיבור ראשון כל עשרת
הדיברות, והמחשבה הישראלית שבהם תְּגַלֶּה:

ד'. מאורע יחידי בחיי בני האדם יהיה אם נאמנות תמידית של
כל עם ישראל לעשרת הדיברות ולכל תורת משה היתה מאירה בקוצר
זמן שֶׁכָּל כל המין האנושי ומחנכת לב כל צאצאי אדה"ר, מאורע יחידי
שלא יתכן עם הופש הבחירה בין טוב לרע הניתנה מאת בוחן לבות,
ועם משך הדורות שגזרה ההשגחה טרם יתאחדו במצעדם יסודי המותר:
אבל מאורע זה של אריכות קיום הטעות מעיד בקול רם על תורת
ההשגחה הגזורת שהאמת אם הגיעה להיות מבונה, מלומדת, מקובלת
גם למתי מספר, גם כי רוב בני האדם יכחשוה וגם יתנגדו לה,
מעותרת היא לחיות חיי עולם: האמת, בשלימותה העליונה שֶׁקָּטָה ובלוי
פחד בבטחונה העליון, מִמְתַּנֶּת ליום ה' שבו תאיר כשמש בצהרים
וְתִתֵּם כל לב לאהבת אחים: ולזה נוטה הבטחון בעתידות הנותן עוז
למחשבה הישראלית, כי יבוא יום שבלי ספק יתפשט ויתקבל מוסר
עשרת הדיברות שהוא אות הברית שכרת ה' בינו ובין בני ישראל:

ה'. אין לומר שהמחשבה הישראלית במשך אלפי שנים שעומדת
וקיימת נשארה יתידה; מפעלה מתמיד, והתחיל גם קודם הַגְּלוּת ה'
על הר סיני: אהבת אחים בין צאצאי שם ובין צאצאי יפת (בראשית
ט' כ"ז) שהיא חצי נבואה לברית בין בני יפת (Arii) ובין בני שם,
בין שפתם ובין פֶּעֶל שניהם בעד הישוב המדיני, מקויימת ע"י סיפוח
קורות העמים העתיקים המזרחיים הבאים בברית אלה עם אלה או
שונאים זה לזה, הן מרצונם או נגדו; ומשפחת ישראל הקטנה, בְּהִנְחָתָהּ
במזרחו של הים האמצעי בין עסאי ובין גבול האפריקי הצפוני, היתה
מנפחת מתק מדותיה ועבודתה את ה' המועילות לשווי כל בני האדם

וליראת ה' אחד: כבר לפני דורות, גלות עשרת השבטים ע"י מלך אשור העריץ לכאורה קרב ובלבל שני הגזעים הארואני והשמי בקצה ארצות קדם; ובכואם אלה באלה נהפכת יראת בראמה (Brama) לרעיון פילוסופי, שגם כי חסר פעל מועיל, היה נכון לעמים ההם: ישוב יון ורומי מחמת הפרש המקום והאיקלים היה נגעל לרעיון הבלתי ברור של הפנטיאיזמוס (היות האל נפשו של העולם בהנית שכל מה שבעולם הוא חלק מן האל): ע"י פילוסופים וחושבי מהשבות נעלים, נתמוטטו יסודי הר אולימפו (יסודי יראת יון ורומי), ואפילו כהניו היו מלעיגים עליו בלבם: ריבוי האלוהות היוני היה מן הצורך שיכלה מחמת שיבה ארוכה ולא טובה; ועמלו להתקיים בחיים הכריחו להמלט לעזרה אל הַלֹּוּה שֶהֵכִינוּ לו פלאטו וכתו החדשה שקמה באליכסנדראי: המחשבה הישראלית תִּלְתֶּה עצמה במלכות בית דוד; ואחרי נפילת מלכות זו, במצב שחזו לה הנביאים האחרונים בְּהוֹיֹת ההתהפכות הקרובה בתורתה ובצדקתה: ובהתחבר לאט לאט ריבוי האלוהות במשך שני דורות או שלשה עם שליחות איש אחד שקרא עצמו אלהים, בגלל חידוש דיעות פלאטו (Neoplatonismus), וע"י רעיון המניח סוד עליון שאין לבוא בו לידי תקירה, וריבוי אלהיו עם הרעיון הישראלי של יחוד ה', הַפֶּר מה שהיה טוב בישוב המערבי עם עיקר יראת ה' ע"י מעברים עשויים בדעה והשכל, ראויים לזמן ההוא ולבאים לחסות תחת כנפי האמונה החדשה: וארץ עֶרֶב בהשליכה תכף ומיד אמונת פרס בשני עצמים אלהיים, בהיותה קרובה אל מקום מולדת אבות בני ישראל, נמשה אליליה וניחושיה וקראה בשם אל אחד, וקפֶּלָה כמליץ בינו ובין בני האדם האחרון שבנביאיו (מחמד), והוא שאב בגורל הקצוב מן השמים לכל אדם בלי שינוי, הכח לעשות מאמיניו לגיון גבורים בזוי מות; ולהקנות לו מאמינים, הכנים בעבודת האל טעונות גדולות ראויות לבזיון וגם שורש כח וגבורה, אבל ג"כ זְקֵנָה קודם לזמנה וגם עולמית:

ו'. אלף וקאיתים שנה עברו מאז הקנה מחמד לאחדות ה' אותו החלק מארץ קדם היותר קרוב לנו; אבל המחשבה הישראלית לא נשארה בלי פרי גם בארצות המערב: דת המשיח למיום הַקִּסְדָּה על דמיון אדם אחד אלהי, כבר מקדמותה נפרדה לכתות רבות, שכל אחת הלכה וקרבה פחות או יותר לדעת דת משה הסהורה והתמימה: הפרש הדעות קָמַף בְּאֶזְזו ע"י השתרבב כת אחת עד כי קרוב למאה העשירית, בשאבה בריוה ובחכמה ממעין תורתנו, הפרש הדעות רבתה בכח המושלת, ובכח נהיתה ממנה עבודה אחרת לעצמה, וגם כי שמרה עיקר האמונה בעינים עצומות הואילה לְחַפְּזו אל חופש החקירה על דרך דת בני ישראל: עתה חיבור זר זה שיתחברו בו הַחֶפֶז והאמונה

וקיים עדין מחמת תועלויות נימוסיות נישוכיות, מאן הוא כל יום לחדול ע"י כת המתקרים המתנגדת למתקרים שלו: אבל גם כת זו הלוקה לדיעות רבות כמספר הנלוים אליה, ואינה מאימת סכנה אמיתית ליראת האל, כי גם ע"י לימודה השכלי והעמוק יש תקוה שיבוא וים ונבונה יתאחדו בדעותם, ותצא מהן המחשבה הישראלית הנוצרת אותן בתמימות, בשוהות מטעיות זרות: (עיין חלק א', סי' כ' והבאים אחריו): ז'. כל משפחות האדמה ערבות זו בעד זו, וכן כל איש ערב בעדו ובעד עמיתו: יש בסיפור קורות העולם עמים שהשחיתו דרכם, או שנשתמשו לרעה בתגבורתם שקנו להם, או בעבור מריבה בין עיר ועיר או גם בין יושבי עיר אחת, ועל כן היו לבו לזרים: הדרכים המביאות את הגוים לאבדון הן דרכי חלקלקות שנקל בהן לנפול ולהכחד: לבני ישראל מלבד האזהרות על שמירת הצלחתם, עשרת הדיברות מוסיפות החובה המוטלת עליהם לשמור תורת אחדות ה': "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני..... כי אנכי ה' אלהיך אל קנא" פקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים לשנאי: ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצותי": זהו סיום המצוה שנצטוו בה ב"י לבדם להיות נאמנים לעיקר אחדות ה' ולשמירת מצותיו, שעליהם הוא אל קנא: ואוסר להם, להם בלבד, שלא לחבר אליו תמונת כל נברא או יכולת אחרת קיימת או מדומה: זו היא תורת ההשגחה להם זהו גורלם, לטוב כל המין האנושי:

ח'. הגזרה הזאת האלהית (פקידת עון אבות על בנים), המוטלת על כל אומת ישראל, לא תוכל להיות ולהתודע כדבר מונח וקיים אם לא תתכן גם על כל גבר וגבר; אבל כשם שנקל להניחה על אודות עם וגוי, קשה להניחה על אודות גבר בפני עצמו: עונש עבור איש על התורה והמוסר או השכר על שמירתם, פעמים רבות יעלמו מעיני בני אדם הרואים רשע מצליח וצדיק מדוכא ביסורין, ורק רחש לבב שניהם האומר להם רשעת או צדקת הוא ענשם או שכרם: מרירות לב הרשע לפעמים, ותמיד בבוא עליו תוצאות פשעו, מחמת גאות לבו לא תיוחסנה מאתו לסבתם האמתית שהיא עונו, כי רוצה הוא לדבר על לבו כי נשכה לפני האל כמו שהיה רוצה הוא לשכחו, ולנגד עיניו אין דבר המחבר סבלו כהיום עם הטאתו לשעבר; אין חֶבֶר בין מעשה ישן שעשה בגאות לבו המתפאר על התרוממותו על משפט אלהים ואדם, ובין אבידת נכסיו ובריאותו שאבדו לו ולזרעו אחריו ע"י סבות טבעיות שהוא חושב כמקרה: ובבואו לבקש הסבות הקרובות שגרמו רעתו, נראה בעיניו שאין להם דבר עם פשעו מאז: אבל קורותיו המתהוות זו מזו ומקום מסען מעונו מאז, גם אם לא תפול סבתן תחת עיני חבריו, תזכרנה תמיד ללב הרשע ותמררנה לבו,

ותבטלנה מראה שמהה שבו רוצה העבריון לרמות יודעיו ומכיריו
ולרמות גם את עצמו:

ט'. מקרא שלפנינו דובר לבני ישראל, ושם אותם ערבים על
שמירת אחדות ה' ועל התפשטותו: לבני ישראל בלבד קרא ה' שמו
קָנָא על טהרת שמירת היהדות בלי עבודה זרה, הן במוסריות הן
בשכליות, הן בגלוי הן בסתר (שמות כ', ה'; ל"ד, י"ד; דברים ד',
כ"ד; ה', ט'; ו', ט"ו): א"כ לבן ישראל בלבד עבודת אלילים ואמונה
בריבוי אלוהות המתנגדות לטהרת עיקר דתו התמימה מביאות לידי
עונש לו ולזרעו אחריו; ויען כי ההורים השוכחים תורת ה' אחד
ועבודתו ואינם מחנכים זרעם לשום עבודת אל, או משתחיים לאל נִכְרָה,
מזיקים לשכל בניהם ובני בניהם ולמוסרם, ומתוך שגם אם הבנים
החזיקו כבר פְּרָשָׁע היו יכולים לשוב לדרך הישרה בראותם יושר מעשי
זקניהם, א"כ ערבים הם (לפחות במקצת) לפני ה' על הוסיפם ללכת
בדרך הוריהם הרעה: זהו ענין העונש הַמַּאִים על השוכחים את ה'
ודבקים בטעויות עבודה זרה הבלתי מתקבלת לשכל הישר ולחופש
הבחירה, הטהורה מכל דעת כבר מקובלת ומכל ניהוש וסוד שיבוא
עליהם צווי להאמין בם: גדול מכל עבודה היצונית המקיימת בלב
האדם זכרון האמת שהתורה מלמדת וחוקי מוסר המְצַיִים על ידה,
ובלתי חוש ללמד לבנים התורה עצמה וּלְחַק בנפשם אמונה באמת
והרגל בכשרונות, הם ראשית עון ופשע לאב ואם הישראלים, ויש להם
לירא מיד האל כעוברים על מצוה זו העיקרית שבעשרת הדיברות,
ויסוד נכון למחשבה הישראלית: בזמננו שולט רחש גאווה סְכָלִית, שהיא
עמל ואון, ושעבוד השכל למנהג הרבים המכנים אותו בשם רַחֵשׁ הַפְּשִׁי:
מאורעות חיינו הרודפים בנחץ זה אחר זה יִקְשׁוּ שמירת כל חוקי
עבודת ה' ומנהגי חסידות שאבותינו שמרו בכבוד: ולפעמים הצורך
להקנות לעצמם די פרנסתם, ויותר מזה עצת יצה"ר והלוך אחרי מנהגי
הרבים, מִפְּתִים לעבור על המצות ולעשות דבר אסור: הגאווה שהיא
מדת הַתְּמָאִים (והלואי לא יהיה כן) שולטת גם בַּעֲזוֹנֹת אלה, ועבור
עליהם הוא הפשע הקטון שבהם: מחמת הגאווה, כבוא העבריון לְדַבֵּר
על עבירותיו, ימאס מִיָּחַס אותן לצורך פרנסתו או ליצה"ר השולט עליו
וּלְצַדֵּק עַי רעיון שקר כל אחת בפני עצמה; ובאמת מי הוא זה ואיזה
הוא שטרם יעבור על מצוה אחת בא בהגיון עליה, ובבירור או בשוגג
קנה לעצמו הדעה שְׁבִלֵי הַטְּעוֹת את עצמו יוכל להשליכה אחרי גוֹ?
וְיִתֵּר מִכֵּן, החטאת, שאולי היתה ראויה לסליחה מאת ה', תִּפְּלַל מחמת
הגאווה שבה יחשבו העבריינים לְצַדֵּק עצמם לפני עמיתם, כאמרם שהם
בעלי רוח חפשי שלא יכוף לפני שום חובת שמירת חוקי תורה, וגם
אינם מאמינים בשום עיקר דת ובשום לימוד יראת אלהים: וקשה

מזאת, החטאת תהיה לפשע רב אם תוצאותיה תפולנה על הבנים, אם דרך רעה ברעיון ומעשה תזיק לכל המשפחה, לכל הדורות העתידיים שבהם יחיו בני העבריינים ובנותיהם; ועל כן, על מין עבודה זרה זו החדש, יפקוד האל עון אבות על בנים: כמה יותר כשר יהיה, כמה יותר ראוי לסליחה אם באזני בני המשפחה יורו ההורים צרכם האמתי או הכוזב לעבור על איזה חוק, וישמרו בתמימותה הודאת אמתת לימודי התורה ורחש חובת כללות אומת בני לאותן המצות (שלפי דעת הורים אלה) תוכלנה להשמר בלי עמל ותלאה:

יוד. גם נישואין עם בני יראת אל אחר הם לפי עשרת הדיברות עבירה גדולה, שעונשה תדיר קרוב לתמיד לא יאחר: גם אחר דור אחד לא יפחו זכרונות עתיקים החרותים בלב ונפש; ואחר מלאת רצון היצר, ויותר מכך אם לא מחמת חשק הלב רק גאווה או תועלת יביאו הורים קלי הדעת להדיח זרעם לידי נישואין כאלה: המחשבה הישראלית תקונן על אותם שחדל כח היצר מלבם ונתחרטו על מה שעשו, אבל ההורים יש להם לדאג כי בניהם יהיו שונאים אותם ומלעיגים עליהם, ושניהם יהיו זרים זה לזה ובלי אהבה אמיתית ביניהם: המיר יראתו יחשב לבן ישראל כעון גדול, לפי שאחר שנגלד בחיק האמת ונחנך בה הוא מכחש בה ושונאה (וכן כתוב „קשנאי“), וצאצאיו ישכחוהו מלבם כי לא חינוכם כראוי, והפקידם בידי בן או בת יראת אל אחרת המשיאים אותם לשעויות שבידיהם; ובכן איש יהודי הממיר דתו יענש עונש גדול מיד האל השופט כל הארץ, ותדיר גם מחמת התנגדות פנימית בין מחשבתו ואהבת לבו:

ל"ב.

א'. נתקור עתה מה דמיון יש בין שני הפסוקים הבאים בסוף דיבור ראשון של עשרת הדיברות ובין פסוקים אחרים הבאים במקום אחר (שמות כ"ד, ו' ז') ואם נבחן היטב שני המקומות נראה שיש להם שווי במליצותם, אבל לכאורה יפרדו במה שלא ישוו במי שעליהם נאמרו: מקראות שבעשרת הדיברות מדברים על בני ישראל בלבד, והאחרים יש להניח שמדברים על כל משפחות האדמה: יתר בני האדם אינם ראויים לעונש אם לא יודו באל אחד ולא יאמינו בעיקר זה, בעוד שמשפחת בני ישראל היו מודים בו מראשית חינוכם מאז: אבל כל משפחות האדמה משועבדות, הן אישיהם, הן חברתם, לאיזו דת שקבעה ההשגחה, ושלפניה חייבות לכוף ראשן אם הפצות הן להתקיים ולהצליח, ובעקרון עליה תשחחנה ותאבדנה:

מה שהנחנו שהמקראות השניים לא על בני ישראל בלבד ידברו רק על כל העולם כולו, יראה מן הפרש המליצה בינם ובין הראשונים:

באותם שבעשרת הדיברות ידבר בעבודה המושלת על ישראל בלבד, והעונש שיענשו בו עזוביה והשכר שישלם לאוהבי ה' ולשומרי מצותיו, ואלה הן חובת ישראל לבר, וכל יתר העמים פטורים מהן; והמקראות השניים כונתם על כל בני האדם אחד מהם לא נעדר; והמקראות האלה הן: "וי יי (ה' הוא ה' המשיגה ומשלם) אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת: נצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחטאה פקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים": באיזו עת נאמר מקרא זה העליון, שבדברים מועטים מכול תורת ההשגחה המושלת על גורל בני האדם? זה זמן לא כבול צוה ה' לישראל לעבוד אותו לבר, ושלא לעשות להם תמונת כל סמל לעבדה, והם כרתו ברית לשמוע בקולו; ואחר מעמד הר סיני אמר העם אל משה— "דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות" (שמות כ', ט"ז); והאל גלה למשה ראשית משפטים מתיחדים יפה עם עשרת הדיברות שהם יסוד תורתנו, ומשה מדברם לעם העונים פה אחד— "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע" (כ"ד ז'); והי מצוה למשה לעלות פעם שניה אל ראש הר סיני לקבל לוחות האבן, ועוד מצות וחוקים להורות לבני ישראל (שם פסוק י"ב); ואלה בראותם כי שלוחם מאחר לשוב אליהם, מיראתם פן מת הוא מחמת קרבתו אל האלהים, שוכחים מצות ה' ומבקשים מן אהרן שיעשה להם עגל מסכה ברמות שור אליל מצרים, אליל שמנות לא ישלומ עלי, וע"י השפעה ממעל יגיד רצון האל; וזאת לא היתה עדין עבודת אלילים, אבל היה המצעד הראשון אליה, המביא על יד על יד לריבוי האלוהות שבדת מצרים, לרוממות כהניהם ולכל הניחושים שהיו יסוד לכל אלה: נפית הטובה מצד העם וחוסר נאמנותם מראים אותם בלתי ראויים בכללותם למלאכת שליחות קדש שלה היו נקראים כי צאצאי אברהם המה; ועם כל זה היו עדין העם המיוחד שעל ידם דעת יחוד ה' היתה יכולה להתקיים גם אם רבו עזוביה; וארץ כנען היתה עדין מחמת מתן נחלתה לאבות ובעבור מצבה על האדמה, הארץ המעותדת להיות ראשית מושב תורת ה'.

ב'. ובכן סולח ה' לעם המתחרט על עונו, ומצוה למשה שיעלם אל ארץ כנען על צבאותם; אבל מחמת קשי נשיתם אל עבודת האלילים, היה דואג פן העבודה שיצוה להם תחלל ע"י טעויות זרות שבעבורן יהיו ב"י ראויים לעונשים יותר קשים, ועל כן המשכן מבין עבודת האל לא הוקם, וסר אות השגחת שדי מתוך העם: ובני ישראל בשמעם הדבר הרע הזה התאבלו, ומשה הוסיף לחלות פני האל הנעתר לו והתיר הקמת המשכן ועבודת ה' בתוכו: וכאן יש להעיר כי בסיפור הזה, שעל ידו יתראה רום חזיון משה, תתברר ברעיון

הישראלי התאחדות הפֶּשׁ הבחירה עם סליחת העון אם התוּמָא יתחרט על פשעו; ומשה בקבלו על עצמו משא שררתו על העם וסדר מכוננו, בקש מאת האל שני דברים, והם — להבין דרכי ההשגחה בגורל העמים בכללותם — ולראות פני כבוד ה', כלו' להבין ע"י מחזה שלימות ה' בטהרתה: וְהֵן מאת האל רק על בקשתו שְׁתַּגְלִינָה לוֹ דרכי ההשגחה בְּגַמְלָה פְּעָלֵי האדם גם על הארץ מתחת; אבל על בקשתו השנית הושב לו — „ופני לא יראו” — כלו' לא יוכל אדם על הארץ להבין דבר שאין לו חקר:

ג. לב האדם מודיע לו המחשבות והמעשים שהם לפי המוסר, או מתנגדים לו, ואמתת הודעה זו תוחש במקצת ע"י השמחה שאדם שמה בעשותו הטוב, ובחרטה שמתחרט אחרי עשותו הרע; ובהשכיל על מעשיו נחוש כי מחויבים אנחנו לדרוש אחר כל מעשה טוב שנוכל לקיים, ואחר כל מעשה רע שנכון להתרחק ממנו; וכגודל השכלתנו כן יגדל בעינינו מספר חובותינו המוסריות והמדיניות; ויראת האלהים היא קשר (religio a religare), קשר בני האדם לתורה, קשרם איש לרעהו, וקשר כולם לאל עליון: מה שחוי' לטבע היה ויהיה תמיד נשמת האדם; מהדתות היותר נבערות מדעת עד הדת המלמדת דעת אחדות ה' היותר טהורה, משפחות בני האדם שבימי פלג נפלאו אשה מאחותה, הלכו וגברו זו על זו בהשתדלותן; ליסוד יסודי ישוב הכללי: בכל מעמדי חייה, חברת בני האדם שומרת חיותם תכנית חיות בניה, והוא רחשי לבם, שגם אם יבואו למעשה רשע ואכזריות, לאמונות מוטעות מעצמן או מהדרכת ראשי העם ותועלתם, הם תמיד סבת חדוה לאדם פְּמִלְאָא חובתו, או סבת צער בדעתו כי גרע ממנה או עשה מעשה רע: יהיה איך שיהיה בבואו לתת תשובה למשה שהיה מבקש שטרם יקבל עליו שררת עם נוטה לנטות תדיר בטעויות ע"ז יגלה לו האל אורחות ההשגחה בתגמול אנוש על הארץ, דְּבַר ה' רצה לכלול בתשובתו כל המין האנושי, וְלֹאֲלֶפָה כולם ע"י נביא ישראל על השתוות ההשגחה העליונה על בני האדם, שתוצאות הרע תהדלנה בזמן קצר כי הרע משהית את עצמו בהשחיתו פועליו, בעוד שתוצאות הטוב קיימות לעולם ומועילות גם לאלף דור, לפי שהטוב הוא חיים ותוספת ימים בעולם; ודבר ה' פְּהַסְעֵדוּ על הַחֶפֶז הגדולה שְׁיִחַבֵּב האדם, היא חבת יוצאי ירכו, הורה עפ"י משה מה שהחכמה אחר נסיון כמה דורות הגיעה בימינו לְאִשֶׁר ולהורות (לקיום דבר ה') שְׁהִשְׁפֵּל הדורות הן בטבעיות, הן במוסריות, הן ברותניות, לא יצעד לאט לאט, רק פְּהִשְׁפָּה נחוצה יִכְפֵּה אש חיותם, ויעשה פליטתם או נבערים מדעת, או בני בליעל; בעוד שאיזה יסוד חסד המתפשט קצת גם בחברת פועלי און לא ילך לאיבוד, אבל משפחות אחרות תירשנה אותו לתועלת

כל בני האדם; ובכן מְכַלְכֵּל ומחובר ליסודי הסד אחרים, יתפשטו יותר, ויבואו להיטיב כל חברת בני האדם ולפתוח לה שערי תורה ותעודה: ד'. אם כל דור יכשר יותר מדור שקדם לו, ממשלת האמת והכשרון שהמחשבה הישראלית ניבאה ופרסמה ע"י נביאיה הַנְּבִיאִים כי יבוא יום „והיה ה' למלך על כל הארץ“, לא לשעבר ולא בימינו תהיה דבר עתיד להיות אחר דורי דורות, רק דבר נתאמת כבר: אם ישתדלו ההורים בכל כחם להדריך בניהם בדרך הכשרון הַהֲרֹאֲתָם להם בהנאות חדל כמופת חיי סדר, ובצעדם לפניהם כחפצים להשכיל להיטיב, אז מטרת תגבורת האמת תתראה כקרובה להגיע עדיה: ובכן משפט צדק הנגלה לבחיר נביאי ישראל, בְּאִיּוֹם תקיף על החבה היותר שהורה ותקיפה בלב האדם היא חבת אבות על בנים, הגיד להורים מה תהיינה תוצאות דרכם הרעה, תוצאות קלות ראשם שתהיה לפשע רב, תוצאות גאותם הַמְּטַעָה אותם בדרך רע עד שישוו לבהמות יער, בְּבַחֲרָם הנאת רגע יותר משמחה בְּרָה וקדושה שאדם שמת תוך משפחתו ובגלל כשרונו המכין לו חיי נצח; ובקיצור לשון, מְצִיָּה להורים שמירת בריאות גופם ושמירת מוסרם ורוחניותם, שתוצאותיהם תהיינה סבה עצומה לאושר זרעם או לדלותו, ולטוב חברת בני האדם או לרעתה, שבאלה לא בלבד כל משפחה ומשפחה, כי גם כל גבר וגבר עָרַב עליהם:

ה'. לא יראני האדם וחי" אמר לו הקב"ה למשה, כלו' לא יוכל האדם להבין דבר שאין לו חקר, לא יוכל להבין אל נכון מהות האלהים וגם לא מדותיו: האדם הוא המושל על הארץ וחש בקרבו רוח חכמה לשלוט על כל הטבע, לשים מתג לבהמות ולהכריחן לרצונו ע"י לימוד, וגם ישים רסן ליסודות טבעיות הארץ שאנו עליה; ימשוך הבוק אל אשר יחפוץ, יעמיד פְּעַל האור והקול ע"י ריקועי מתכת, יודע משקל כוכבי רקיע ובוהן אותם, גם כי רחקו ממנו, ע"י עומק שכלו וע"י כלי חרושת שהמציא לבעבור יבואו לעזר חולשת הושיו המוגבלים; ועוד לא די לו, כי גם יעלה מן העלולים לעלותם, ולא ישוב אהור מפני דבר גדול או קטן שלהם תגיע ראות עיניו בהזדוין עצמה בכלים גדולי יכולת; ידרוש איזו היא הנקודה שכל הנברא פונה אליה, מה טבע הצורה הראשונה שבשכלו הבין תהפוכותיה, ומתגאה בודון שכלו, ושואל שאלות שאי אפשר להשיב עליהן; ובהכלא ממנו תשובת שאלתו על פְּעַל הרצון ורחש לב על החומר, גוזר אָמַר ששכלו נהיה מן האין, כאילו מחשבות כבדות כאלה לא תורינה לו גבול כחות האדם וטבע רוחניותו:

הלא די ליציר להתפלא על מעשי ה' ולעבדו לפי מדותיו הַנְּתַנֹּת להבינן גם לדעתנו המוגבלת, ושכל האדם לא ישאל יותר מהיות

חפשי מכל מאסר המונע התפשטותו: המחשבה הישראלית תלמד מהמקרא הנ"ל אמתת דבר זה; כי כמו שֶׁהַעֲמִיק הרבה בחקירת מהות האל מביא אל הכחשת הויתו, כך צאת האדם מעיגול האופק הַנֶּחָן לחקירת שכלו, מביא לבלבול וריק שיואיל קְמִלָּאת ע"י הגיונות פילוסופיים כוזבים, שלא יגיעו כ"א להטיל אָרֶס בלבבות, ולהטעות שֶׁכָּר שלמים וכן רבים הנוטים און לכל חידוש, גם אם זדונו גבה למעלה:

ל"ג.

לא תשא את שם יי אלהיך לשוא כי לא ינקה יי את אשר ישא את שמו לשוא (כ, ז):

חציו השני של פסוק זה מורה שעיקר האיסור הוא לבלתי השתמש בשם ה' לקיים עדות שקר, ומֵאִים עלינו שגם אם השופט יאמין לנקיות פְּפִי הנשבע בשם ה' ולא יענישהו, אל אמת לא ינקהו: השבועה בקראה אל שדי קָעַד על דבר מקויים או על הבטחה, תוכל להיות ע"י מבטא שפתיים, או ע"י קיום דברי אחרים או כונתם, איך שיהיה, גם ע"י הנעת הראש או נשיאת יד או הנחתה על דבר קודש: ובכן רעיון בני ישראל ורחש לבם חושב כקודש ובלתי מותר להפר שבועה כזו שההשגחה לא תֵּעָלֶם, איך שתהיינה התיבות שאדם נשתמש בהן להודיעה (תנ"ך בהרבה מקומות והרמב"ם בעיקבות התלמוד), לפני בן אדם ותועלתו, בלי הפרש בין עובד ה' לעובד זולתו, בין יהודי לנכרי (תלמוד שבועות ל"ו) בכל לשון שיהיה (רשב"א תתמ"ב), וגזור שתיבות "אני נשבע" או "אני מבטיח" או גם תיבת "כן" או "אמן" לתשובה לאדם שאמר "אני נשבע" הן שבועה חמורה (יורה דעה סי' רל"ז וכל הפוסקים), ולבן ישראל הן ולאן שלו הם שבועה (תלמוד שם):

ל"ד.

זכור את יום השבת לקדשו: ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך: ויום השביעי שבת (מופֵּלֵג) ליי אלהיך לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך עבדך ואמתך ובהמתך וגרך אשר בשעריך (כ, ה' והבאים אחריו):

"הדעות אם לא יהיו להן מעשים שיעמידון ויפרסמון ויתמידון בהמון, לנצח לא תשארנה, ולזה צונו בתורה תְּגַדִּיל זה היום (יום שבת) עד (כדי) שיתקיים חידוש העולם (בריאתו) ויתפרסמו בַּמְּצִיאֹת (בנמצאים בעולם) כשישבתו בני אדם כולם ביום אחד..... אמנם תִּתֵּן לנו תורת השבת וצוותו אותנו לשמרו, הוא עלול נמשך לעלת היותנו עבדים במצרים אשר לא היינו עובדים ברצוננו ובעת שחפצנו, ולא היינו

"יכולים לשובת" (מורה נבוכים חלק ב' פרק ל"א): הרמב"ם מחבר שני הטעמים על ענין קדושת שבת הנוכרים בתורה אחת בעשרת הדיברות של פר' יתרו ואחד באותן של פר' ואתחנן: היסוד העיקרי של הבריאה (שקראמב"ם קוראו בשם חידוש). מחובר ליסוד אחדות ה', מוטל על ב', הנגאלים ע"י נסים משפלות שעבודם ומנושאים לרוממות גוי הפשי בגופו וברוחו, לשמרם לתועלת חברת כל בני האדם: המחשבה הישראלית קיבלה ברצון על עצמה לשמור מצוה זו המזכרת הבריאה והגאולה, ולשבות בעצם היום הזה שעל אמתתו תעיד שביתת ירידת המן בו, מלבד זכרון יותר משלש אלף שנה שלא קם איש להכחישו: והרמב"ם (בספרו הנ"ל, חלק ג' פרק מ"ג) כתב — כבר נודע מה שפנ מן המנוחה "עד שיהיה שביעית חיי האדם בתנאה ובמנוחה מן העמל והמורה "שלא ימלט ממנו קטון וגדול"; — טעם המזכיר לנו תוך דמעות שלישי המצוקות והעמל הגופניים והמוסריים שעמלו קדמונינו בעת האמצעית (Medium Aevum) ע"י סבלות ומצוקים שהציקום צריהם: אבל הטעם הזה הנראה לשכל וללב הרמב"ם, לא היה בלבד להשקות לבני ישראל כוס תנחומים פעם אחת בכל שבוע, אבל מטרתו היתה ג"כ לנפח רוח גבורת הנשמה והגוף לקדמונינו ולצאצאיהם לרור דור: ושביעית חיי בני ישראל מיוחדת להדות לבם תוך משפחתם, לזכרון גבורת אבותיהם, לזכרון הבטחות ה' העתידות להתקיים, ללימוד קבוע על פרי יגיע שכל חכמיהם שהגיעו אל מַעְקֵה גבוהה מבלי כמות, ולהקיץ הבחורים לאומץ לב לסבול כל הרפה וכל אכזריות כדי להשאר נאמנים לאמת והצדק: שביעית החיים זו שהרומיים לעגו עליה כזמן אבוד ונתן לבטלה, גרמה לנו צאצאי הסובלים ההם כח חיי שכל ומוסר, עד שבני העולם קנאו בנו על אודות הַפֶּשׁ הגיונו, על תגבורת שלנו בחכמות ובמלאכות, על כיבודנו לארץ מולדת אבותינו ולתקנות חכמינו; על טוב לבנו המוכן תמיד לגמול חסד, וכל אלה בלי ערך אל האמצעים המעטים שבידנו בנפש ובהתקנות כל גבר וגבר:

ב'. יסוד עיקר תורתנו על הבריאה, על ההשגחה הגואלת ומצלת, ועל אחדות המין האנושי במצוה הזאת ובטעם הַתָּנָן לה, יתחבר חיבור נפלא עם טבע נפשנו שתחוש תמלה יתרה לצער עמיתנו אם לַפְּנִים גם אנחנו נצטערנו בו: החושב תועלת מנוחת יום השביעי הַמְצִיָּה לנו גם על אודות עבדנו לבעבור שמור לו חוש רוממות מין האדם בכלל. ומקום וזמן להתחדש כחות גופו ולהתפשט כחות שכלו וחבתו, ויערוך כל אלה עם מה שצו עבודות אלהים אחרים ונהג עד קרוב לימינו, בנקלה יראה כמה דורות קדמה בזה המחשבה הישראלית למחשבת יתר הגוים על רחש אהבת אחים ביניהם: וכאן יש להעיר שתורתנו בעיקבות עשרת הדיברות ובפירושם גרמה שיקוצו ב"י מקנות

להם עבדים, ובכן בטלה קְנִיתָם בלי שתהיה שם מצוה בדורה שְׁתִּאֲמְרָה, דבר בלתי אפשר במצב העולם בימים ההם, כמו שיהיה בלתי אפשר בימינו לאסור שאדם יעשה מרצונו מלאכה בעד עמיתו על מנת לקבל שכר בעדה: ועל עונן שיום שביעי בשבוע היא עצם היום שנצטוונו לנחה בו, דבר מונח הוא גם אצל בני דתות אחרות שהמירוהו ביום אחד, ובו קבלו עליהם לנחה. והודו תועלתו לבריאות הגוף והנשמה, כדרך שעשו הנוצרים שהמירוהו ביום ראשון בשבוע להבדל מן היהודים בזמן שהיו שניהם מורדפים; ובמשך מאתים שנה שמרו גם הנוצרים יום שביתתם ע"י המנעם מכל מלאכה שנמנעו ממנה היהודים ביום שֶׁבֶתָם, עד כי במשך הדורות ע"י עדת כהניהם הובדל לא בלבד באיסוריו כי גם בכיבוד הרבה מחוקיו או בכונה הראויה לכיון בשמירתם; ובהבדלם ממה שבי" עשו לקדשו, הגיעו לא בלבד להתיר מלאכה ביום השביעי כי גם לאסור להמנע ממנה וצוו לעשות בו מלאכה, ותחתיו שבתו ביום ראשון, ובו התירו עשיית הכהמות מלאכה, ולנסוע ממקום למקום במרכבה וקרונ, ומלאכת בישול ואפיה, כדי שלא להדמות ליהודים; ויראת מחמד קדשה יום ששי בשבוע ליום תפלה יותר מיום המנע ממלאכה; ויראתם, בשמרה עבדות בני אדם האכזרית, עברה על דיבור רביעי שבעשרת הדיברות וגם על דברי פאולוס לבני פעפזוס (Ephesus) — «עבדים! עבדו את ארון גופכם ביראה וברעה!.....» ,ואתם האדונים עשו כמו כן לנגדם ואל תִּאֲמְרוּ עליהם, בדעתכם כי «אדוניכם ואדוניהם האמת, בשמים ממעל, ולפניו אין משוא פנים לאצילות שום אדם» (ו', ה' וט'): כמה רחק ממצות תורתנו קיום מנהג העבדות זה רק שלא תהיה אכזרית!

ל"ה.

כבד את אביך ואת אמך למען יארכון ימיך על הארמה אשר יי אלהיך נתן לך (פרשת יתרו ובפרשת ואתחנן מוסף ולמען ייטב לך): כיבוד אב ואם אינו בלבד רחש הכרת טובה למורה ולחבה שההורים מורחים בלי חקר בעד בניהם ומחבבים אותם: וכמו שדבר ה', בעשותו חבת אבות לבנים החבה היותר תקיפה בלב האדם, לא הוצרך לצוות להורים לאמר — «אהבו את בניכם!» — כן לא הוצרך לצוות לבנים — «אהבו את הוריהם!» — הכיבוד שתורתנו מְצַוָה לבנים שיכבדו בו את הוריהם, יסודו הכרת טובתם וחבתם; אבל יגדל אם ישיבו הבנים אל לבם שדברי הוריהם ומעצותיהם הנובעים משכלם החוזה דחוקית בכירור מחמת נסיונות שבאו לידיהם, צריכים להורות הדרך הישרה לבנים בימי עלומיהם מרם וְשֶׁעָסוּ תועלויות חדל ועזו משא לבם: ולא עוד אלא שכיבוד אב ואם הוא סגן בעד הצלחת

החברה, והיסוד היותר תקיף לקיום כל גבר בפני עצמו: חיי קדושה תוך משפחתנו יכונן מכוון החברה בנמצא ובעתיד: „איש אמו ואביו תיראו“ נמצא בראש פרי קדושים; ולא לחנם הוקדמה כאן האם לאב, כמו שמעירנו התלמוד (קדושין ל"א) מפני שהבן מתיירא מאביו יותר מאמו מפני שמלמדו תורה; ובכיבוד הקדים אב לאם מפני שהבן מכבד את אמו יותר מאביו לפי שמשדלתו בדברים: ובמשלי שלמה כתוב (ו' כ') „נצר בני מצות אביך ואל תמש תורת אמך!“ הא לך פרי המחשבה הישראלית!

ליו.

לא תרצת, לא תנאף, לא תגנב, לא תענה ברעך עד שקר:

א'. לא תרצת! מצות אלה הן יסודי החברה האנושית, ומצאו בתורתנו ובמחשבה הישראלית המסורה בספרי תנ"ך ובחכמינו, שהיו מכת הפרושים, ההתפשטות היותר גדולה וחמורה, כי הליצו בעדן בלי צאת חוץ לגבול וכפי טבע האדם: „ואך את דמכם לנפשתיכם אדרש מיד כל חיה אדרשנו ומיד האדם מיד איש אחיו אדרש את נפש האדם: שפך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם אלהים עשה את האדם“ (בראשית ט', ה' ו'): מכל גזע, מכל דת שיהיה, אדם הוא אחיו של אדם, חייו הן לו דבר קודש, הויתו על הארץ, אין ביד מי שיהיה, רשות להכריתה, נשמתו היא מתת אלהים שבצלמו נברא; ולפני האל שווים בערכם חיי המורה באמתו או הנשקע באמונת שקר; זאת התורה הכתובה בחמשת הספרים, שנצטווית בה המשפחה הניצולת מן המבול וממנה יצאו כל יושבי תבל: משפטי עמים הרבה בעת האמצעית (Medium Aevum) התנגדו לעיקר זה בעשותם הפרש בין רציחת איש נוצרי לרציחת איש עברי, בין רציחת איש חפשי לרציחת עבד: בדיבור אחד נוסף בתשלום הצווי (מתי ה', כ"ב) „הכועס על חברו בלי סבה לא ימלט ממשפט אלהים“: והמחשבה הישראלית כתבה קודם לכן (משלי כ"ט, כ"ב) „בעל חמה רב פשע“; והקהלת אמרה (שם ז', ט'; י"א, י"ד) „אל תבהל ברוחך לכעוס כי כעס בחיך כסילים ינוח“; „והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך“ ועוד אזהרות הרבה על יצר זה המביא לידי סכנת פשע (קהלת י"ד, י"ז; ט"ו, ל"ב; י"ט, י"א; כ"ב, כ"ד וכ"ה); ובתלמוד, (פסחים ק"ג) „שלשה הקב"ה אוהבן, מי שאינו כועס... (ברכות כ"ט) „לא תרתח ולא תחמא“; (שבת ק"ה) „המשבר כליו בחמתו יהיה בעיניך כעובד עבודה זרה“:

ובאלה הם הרחשים ששמרה לנו קבלת הפרושים על גודל חובת המלמדים חכמת הרפואה והדומות לה, כדי שלא לבוא לידי לימודי שקר הגורמים סכנת מות; וכן למלמדי חכמות שכליות ומוסריות לשמור

תלמידיהם מפתוי הנאות החושים ומטעות עיני השכל; וכן כתוב בספר משלי (י"ט, י"ב) "יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות":

ב'. לא תנאף במחשבה הישראלית יחַשְׁבו איש ואשתו כבשר אחד; ואדה"ר אמר על חוה "עצם מעצמי ובשר מבשרי", והכתוב מוסיף — "על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק (כל ימי חייו) באשתו והיו לבשר אחד" (בראשית ב', כ"ב-כ"ד); הרציחה תכבה חיי האדם, והניאופים יכבו שלימותם, יתצו אותם, יטילו בהם ארס; א"כ מן הדין הוא שגם הנואף יענש עונש מות: ובמשלי שלמה (ו', ל"ב-ל"ד) כתוב — "נאף אשה חסר לב משחית נפשו הוא יעשנה"; נגע וקלון ימצא וחרפתו לא תמחה: כי קנאה חמת גבר ולא יחמול ביום נקם" — המחשבה הישראלית לא תמעיט בספרי תנ"ך ובדברי רבותינו הפרושים אזהרות ותוכחות להתעיב הניאופים ולהרחיק אדם מסכנתם, ולהאיר הביישן באור עליון: — "כל אדם המתבייש לא במהרה הוא חוטא; ומי שאין לו בושת פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני" (נדרים כ'); "המרצה מעות מידו ליד אשה כדי להסתכל בה", אפילו יש בידו תורה ומע"ט כמשה לא ינקה מדינה של גהינם" (מס' בלה); "המסתכל באשה בכונה לא טהורה חטא כבר חטא ניאופים" (מתי ה' כ"ח, כ"ט): חכמי ישראל בתבונתם לא הגיעו באזהרותם נגד הניאוף עד סיום המאמר ההוא (מתי בס' הנ"ל) — "אם עינך מכשילך נקור אותה והשליכה רחוק ממך"; — עשרת הדברים הם דבר ה', אבל ידברו לאדם יציר חומר; ובדיבור העשירי הוא אומר "לא תחמד אשת רעך וכל אשר לרעך":

ג'. "לא תגנב": "מאחר שהניזק בנכסיו יחוש צער ברוחו בגלל נזקו טרם יחוש בגללו צער בגופו, ואולי גם מבלי שיחוש בגללו צער גופני כל ימיו, כן הפשעים שעל ידיהם יזקו נכסי אחרים יש לחשבם כמצערים רוח האדם, יותר מלחשבם כמצערים גופו" (שר"ל בספרו בעוד שהנוצרים, בנסעם ליטול ארץ הקודש מיד בני יראת מחמד, שפכו אכזריות חמתם על היהודים ובזוזם וענו נשיהם ובנותיהם והרגו בס לאלפים במיתות אכזריות, ר' אליעזר בן נתן רב במאינץ (Mainz) (עיר שידובר בה לגנאי על דבר האכזריות הגדולות שנתאכזרו בה הנוצרים הנ"ל על בני ישראל) כתב בקיצור לשון — "כמו שאסור לרצוח בן ישראל, או לנאוף עם אשתו, או לגנוב ממונו, כן אסור לבן ישראל לעשות כל אלה לבן אומה אחרת (שם סי' ל"ה בהגהה):

ד'. לא תענה ברעך עד שקר: — גם מצוה זו כמו יתר מצות עשרת הדברים היא נגד כל בני אדם, ואוסרת עלינו כל עדות שקר גם אם לא נשבע בשם ה' לקיימה:

ה'. לא תחמד בית רעך לא תחמד אשת רעך ועבדו ואמתו ושורו וחמרו וכל אשר לרעך (שם ט"ז): אדם לא יִזְאֹז כִּי־אֹתָם הדברים שיוכל באיזה אופן לקנותם לו; וגם אם איזה דבר נראה בעיניו כנחמד מאד, אם א"א בשום אופן להקנותו לו, אם יתאוהו ראוי הוא להקרא שוטה: המחשבה הישראלית, הבאה לִאֲלֹף את בני ישראל ולהחכימם, אוסרת כאן להתאוות ממון אחרים בהרגיל את עצמנו להשבו כדבר שא"א לקנותו לנו, הן מחמת איסורו על דרך המוסר, הן מחמת ששגב ממנו; ובכן האחרון בעשרת הדברים מְצַה לכבות בנו תאוה רעה כזאת ברגע שִׁתְּהוּהָ בְנוּ, כדי שלא תגדל עד שלא נוכל להרפא ממנה (אבן עזרא ושד"ל): ובתלמוד (סוטה ט') מצאנו — „כל הנותן עינו במה שאינו שלו, מה שמבקש אין נותנים לו ומה שבידו נוטלים ממנו: הא לך מה שמלמדת חכמת הפרושים:

ל"ג.

ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם (שמות כ"א, א'):

א'. ביחס אל מה שכולל דיבור ראשון שבעשרת הדברים (עין למעלה פרק ל"ד, סי' א', ב', ג') וכפי הדברים שדבר משה לעם בשם ה', אחרי יסודי קיום חברת ב"א, יושמו לפניהם חוקי דרך ארץ ומשפטי צדק, וחוקי ישוב מדיני, וחוקי עבודה חיצונית כראוי לתת סִבָּר פְּנִים מיוחד למשפחה הקרואה לשמור אחדות ה' בטהרתה העליונה: ובאמת קודם מתן תורה אומר משה לב"י בדבר ה' — „אתם ראיתם אשר „עשיתי למצרים ואשא אתכם על כנפי נשרים וְאָבֵא אתכם אלי: ועתה „אם שמוע תשמעו בְּקִרְי ושמרתם את בריתי והייתם לי סִגְלָה מְכֻל „העמים כי לי כל הארץ: ואתם תהיו לי מְמַלְכֵת כהנים וגוי קדוש „אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל: ויבא משה ויקרא לזקני „העם וישם לפניהם את כל הדברים האלה אשר צוהו ה': ויענו כל „העם יחדו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה: (שמות י"מ, ד"ט) — וכן אחרי שמעו מפי האל המצות העיקריות שעליהן תִּסָּדֵר חֲבֵרַת בְּיַי ביחוד, בא משה והגיד לעם כל דברי ה' וכל המשפטים, וכל העם ענה קול אחד ואמר — „כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע: (שם כ"ד, ג'יז): ואחרי רשת ב"י את ארץ כנען, יהושע מזכיר להם קורות אבותיהם, והטובות שאלהיהם עשה אִתָּם, ואומר להם שְׁרַשְׁאִין הם להנתק משליחותם בְּנִצְרֵי אחדות האל, ושהותר להם לבחור כל אלוה שירצו לעבדו, וגם מזהירים כמה תגדל חובתם אחר שקבלו עוד הפעם על עצמם לעבוד את ה', ואם יבואו אַחֲרַי לַבְּגוּד בו יהיו ראויים ועלולים לעונש רב; וכל ב"י ענו — „חלילה לנו מעזב את ה' לעבד אלהים אחרים: (עין כל

סי' כ"ד של סי' יהושע): ודורות הרבה אח"כ בשבם מגרות בבל — כל יודע מבין מחזיקים על אחיהם אדיריהם ובאים באלה ובשבועה „ללכת בתורת האלהים אשר נתנה ביד משה עבד האלהים ולשמור „ולעשות את כל מצות ה' אדונינו ומשפטיו וחקיו" (נחמיה יו"ד, כ"ט ול'):

ב' יש להעיר שאעפ"י ששני הדורות, דור משה ודור יהושע היו בלתי שוים במצבם, שניהם (משה ויהושע) היו בוטחים ושלמים על תגבורת האמת לעתיד, כנראה מדבריהם (שמות ל"ב, יו"ד; ובמדבר י"ד, י"ב; ויהושע כ"ד, ט"ז) ומשניהם יצא ברור עיקר הפש הבחירה הראויה לנשמת האדם: ולימוד אחד ראוי להגיון יוצא לנו ממקראות אלה והוא — שגם אם רוב בני יבגדו בשליחותם שקבלו עליהם, לא על זה יהדל פריה בזרע האבות, לפי שאפילו משפחה אחת מהם בלבד תתמיד בשמירתה, תנצור קנייתה לדור דורים: האמת לא תאבד לעולם, תמתין עד בוא יום שבכחה הנודע לה תרים ראשה משפלה שאחרים חשבו שהשפילוה, תלבש עוז חדש, תרחיב מדי דור דור ממשלתה על רוח האדם, תפנה הענן המחשיך השכל, תנקחו משגיאות, ותכשיר המדות:

ג. הגיון בקורות העולם מימי קדם יורנו דבר נפלא שיתברר יותר ויותר בהגיונו על התהפכות דרך ארץ ועל התפשטותה, והוא, שהשליחות לפרש יסודיה הראשונים ולא לפס הוטלה לחלקים, על חלקים נפרדים מבני האדם שהיו במצב נכון להתפשטותה: המחשבה הישראלית שאבה מספורי סי' בראשית (עיון חלק ב', פרק כ"ה), ויחסה להשגחה העליונה התחלקות משא זה, ומפרת בכל בני האדם שחיו לשעבר, שעודם בחיים, ושעתידים להיגד, הברים מוכנים וצריכים לקנות מדריגת שלומות השכל והמוסר שחברת בני האדם תוכל להגיע עדיה: המחשבה הישראלית לומדה להבין כי חלק הישוב הכללי שהוטל עליה הוא רם וקשה על יתר החלקים, לנצור אמת יראת ה' העליונה שהיא דבר אחד עם המוסר העליון שהוא נשמת חיי הגוים: והמחשבה הישראלית תתקיים ותתאמץ בדעת החובה שנשלה עליה ההשגחה, בראותה שבמשך ארבעת אלפים שנה כל יתר יסודי דרך ארץ לא הספיקו להאריך ימי הגוים שעסקו בהם, ומפנת שבהתחברם אליה בתבונה ובטהרה, יצליחו להגיע אל מצעד קבוע, כי על ידה יטו להטת מערכוב דעות עבודת אלילים הכוזבות, וגם ע"י מצעד החכמות ההולכות וצועדות ומתפשטות בכל יום תמיד: ובהתבוננה על חיי עצמה תראה כי להפך הסבות היותר חזקות המאיימות התפרדות וכלה, לא הגיעו להפריד עדה הנוצרת אותה, והיא (המחשבה הישראלית) לא בלבד תכלכל עדה זו, כי גם לפעמים תנתק מגיעה הרטוב ענפים אחדים שעפשו מחמת מקום גדולתם:

ד'. הַפֶּעַל הַהִשְׁגָּחָה בבריאת העולם ובשמירת הסדר הנכון בהתקיימותו, הן בנבראים היותר גדולים, הן בקטני קטניהם, הוא היסוד שעליו נכונה הוראת חמשת הספרים; ושהאמצעיים כולם יתיחדו למגמה אחת פְּעֻלֹת ובעולוים לקיום משפחות בני האדם הוא דבר ברור; וגם אם יקום אדם ויכחש קדמות פְּעַל רצון עליון וייהם העולוים לְפַעַל מְקַרְוֵי של סבות שפעלו על הַעֲלֹת, לא יוכל לכחש התחברותן שהביאה לידי תוצאה: וכן התפור עובדי אל אחד על פני כל הארץ איך שיהיה, או מקרה או רצון אלהי, בודאי גרם מה שגרם, ופְּעַל תורת משה על שכל הגוים היותר נבונים ועל רהשי לבם בְּאַלְפִים שנה שלפנינו, לא יוכלו לכחשו גם החושבים תורתנו כעלול מוסר הדורות ולא כְּעֲלָתוֹ; ותורה זו כפי דעת תנ"ך שלנו קבלוה מעצמם ב"י למשמרת אמונתם, ומוסרה העמיק שרשיו במקצת צאצאי מקבליה מקדם, באופן שאחר אלף שנה, גם כי נתפרו לארבע הרוחות, דברי חזויהם מתנבאים עליהם — "רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך לא ימוש מפִיךְ ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם" (ישעיה נ"ט, כ"א); ונביא אחר אומר לב"י היושבים בכבל, החלשים או המושפּתים שלא מאמונה רק מתקנת תועלת היו מאימים לשנות יראתם — "והעלה על רוחכם היו לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים כמשפחות הארצות לשרת עֵץ ואבן: חי אני נאם ה' אלהים אם לא ביד חזקה ובורוע נטויה ובחמה שפוכה אמלֹךְ עליכם" (יהזקאל כ', ל"ב ול"ג):

ה'. ובאמת הוראה הגונה לטבע שכל האדם הבלתי מואם בשום דעת עיקרית שלה, כיון שע"י חינוך תְּלַמֵּד וְתִצְרַךְ גם כי מוֹצֵאָה הראשון הטריח שכלו הרבה בשבילה, לא תוכל יִהְיֶה אֲבָבָה, ואין דבר בעולם שיוכל להכחות אורה: הַנֶּחֱת אמתותה תוליד בלב האדם ברירות דעת; ואם יתיצבו מונעים נגדה, מוֹדִיקָה יהיו לגבורי חיל להלחם בעדה וללכת גם לקראת מות בעבודה, כמו שְׁנַעֲשֶׂה בעבור האמונה ביראת אלהים: אבל קיומה לנצח לא יהיה כ"א בהודות לה שֶׁכֶּךְ מי שאינו מִפְּחָד מן האור המתפשט ביותר, שלו החכמות תְּבַרְרָנָה תמיד ראות עיניו, וְתִלְמִדָנָה אותו תמיד ראיות חדשות להודות בה: עתה התקיים עדת נוֹצְרֵי פִקְדוֹן קודש של אהדות ה', אינו יוצא מגבול סדר טבעי של מצעד כל מהשבת בני האדם, שכיון שנולדה בבריאות עצמותה ונתקבלה במקום ראוי לשמירתה מבלי ששום דבר ישלוט עליה, לא תצטרך עוד כ"א להתפשט מעצמה הפשית: עבודת ציבור החיצונית שנקבעה לשמור שליחות ב"י כפי צרכי הזמן, הדלה להיות כמו שְׁנַבֵּא עליה, לפי שלא נקבעה להיות דבר נצחי, רק משועבד לחיי ישוב של אומת ישראל: ובההרס בית המקדש הבנוי באבנים, קמו בתי המקדש לאין מספר בבתי הלימוד ובמלמדים ששמרו המחשבה הישראלית במהרתה,

והפיצו דעתה בכל הלשונות ובכל הגוים שאליהם נתחברה אומת ישראל והשוותה עצמה להם, אבל שמרה נאמנותה לשליחותה מימי קדם שהיא תנאי קיומה: וּבְפָרְטֵי הוּזָה המחשבה הישראלית תצא מגדר כל הדתות ותבדל מהן, כי נתקיימה אחרי חדול עבודת אל שהיתה חינוכה בימי קדמותה ומצעד ימי עולמיה; מופת מיוחד ונפלא, שיראת ישראל, בהאמינה בנצחונה, קראה ע"י נביאה שידיעת האמת תהיה בזמן שעבודתה כהיום תחדל; וב"י אחרי שֶׁנֶסְפוּ תוצאות נאמנותם לה וכחשם אותה, תוצאות הטוב והרע, גם כי מעורבים בכל הגוים, ישובו ליראת ה' המלומדת להם עפ"י משה (דברים ל')

ו'. בתי מדרשות והחכמים המלמדים בהם תורה, ועל הכל בתי דירתם, היו לב"י מקדשות חדשים לכבוד דת אהרות ה'; וחיודוד השכל המקויים בחיותו מדור אל דור, גדר בעד שפלות הדעות ושנאת הבריות שהיו נראות כגורל המאמינים בתורת משה; וגם זה הוא מאורע יחידי בקורות מחשבות בני האדם: תוך המחלוקות שבמשך יותר מאלפיים שנה נחלקו ב"י על אודות תורתם (מדויק Renan בספרו L'église chrétienne pag. 219 etc.) לא היה אחד בהם שהזיד להנוף ידו כ"א על ענין חוקי עבודתם: צדוקים ופרושים, הולכי אחר לימודי הגמרא וְקַרְאִים, עד שומרי הקבלה והמחדשים שבימינו, לא היתה ביניהם מחלוקת על ענין עיקרי הדת, וכל יהודי יחשוב כל יהודי כאח לו, כי שניהם מודים בעיקרי דת אחת המחברת אותם; ולהפך בדתות נכריות באה מחלוקת על עיקריהן, והולידה הבדל הדעות עליהם, ובני כת זו נבאה עונשי נצה אחר המות על בני כת אחרת המתנגדים לדעותם, ובאו בעבור זה גם לשפוך דם אחיהם: חכמי ישראל צוו שהתפלה בציבור וקריאת ס"ת, שתיהן בל' הקדש, תקחנה להן מקום הקרבנות; ותוך משפחתם, בחיי יום ויום, מלבד ימי שביתה ודיני עבודה חיצונית, מחשבת הפרושים חפצה שְׁיִשְׁמְרוּ במהרתו אוצר שליחות ב"י, וקבעה חוקי חסידות שיוזכרו תדיר הַמְּצֵא ה' בכל מקום, וחובות מוסר שהוטלו על כל יחיד ויחיד, לבעבור תהיה המשפחה מופת השתמעות לאל וכשרון; ובכן בתוך שסביבות המחשבה הישראלית עיקרים הרבה נחשבו לתופשי דתות אחרות כאלהיים שאין לבוא עליהם לידי מחלוקת ושמוֹמֵתַג ורסן להגיון עליה, חופש הבחירה שֶׁנֶתַן לתורתנו מקדמותה לא חדל מלהתקיים גם בדורות השך בעת האמצעית (Med. Aev.), ונתקיים תמיד בְּעֶזְוֹ וְאִמְצֻוֹ גם בדרישת קטני חוקי העבודה ששכל חכמיה קבע:

ל"ה.

ואלה המשפטים וגוי' (שמות כ"א, א').

א'. המשפטים אשר שם משה לפני ב'י על ענין דרך ארץ וישוב מדיני ועונש וחברה לא נחלקו למסכתות מיוחדות, אבל נאספו בכרך אחד בלי חילוק הלכות, כי זה נראה בעיניו נכון יותר לפעול על שכלם ועל לבם, וזה על ראשית היות ב'י לעם, או על עתידותיהם בהדול מלכותם ובהתפורם על פני כל הארץ; אבל כל מבארי תורת משה, המדברים בשבחה, או נגדה, השתדלו לחלקה למסכתות מיוחדות כפי טבע המצות שצותה: לאיש שיתפוץ להכיר התגלגל המחשבה הישראלית המחונכת או יותר הנבראת ע"י מתן תורה וע"י התפשט משפחת ב'י, וירצה להבין פֶּעַל חיבור מצות אלה על נפשה ועל תמידות מפעלה, על מוסרה ועל מדותיה, על נטייתה ועל תמדתה, יהיה די להשכיל על צווי זה שב'י שמרוהו כפי רצון ה' המצוהו — „לא ימוש ספר התורה הזה מפניך והגית בו יומם ולילה למען תשמר לעשות ככל הכתוב בו“ (יהושע א' ח'); וזמננו למדו חז"ל הפרושים באמרם — „אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעה"ז והקרן קימת לו לעה"ב ואלו הן, כיבוד „אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחבירו, ותלמוד תורה „כנגד כולם“ (פאה פר' א', א'); „תלמוד מביא לידי מעשה“ (תלמוד, מגלה די כ"ז ובמקומות אחרים); והמחשבה הישראלית שמה אזהרה זו באוצרה, ולא חדלה לעולם מעסוק בלימוד התורה, ובתי עקד ספרי קודש לאלפים יעידו על הדבר; ותכף ששבו לארצם הגולים לבבל, קריאת התורה בכל שבת נטלה חלקה בקרב התפלה ברבים להביא ב'י לכבוד עיקריה, ולסדר חייהם על פי לימודיה:

ב'. בעשרת הדיברות כלולים יסודי התורה ושלום הבית וחוקי חברת בני האדם: ביתר המשפטים המיוחדים הבאים אחר מתן תורה שיסודם על עשרת הדיברות וצריכים לשלימות הישוב המדיני ושמירתו, חוקי דרך ארץ מובאים לכאורה בלי סדר קבוע, אבל יחוברו אל נכון כראוי לחברה שְׂקֵמָה מהדש, והיה מן הצורך לְאַלֵף אותה כראוי ליכולתה; ומכלל תורות אלה הנחתמות בחותם תכנית עשרת הדיברות, נחזה מדות עלומי חברת ב'י וימי בחורותיה וגבורתה, והגונות להעשות לעולם מְאֵלֵף לה דרך מנהגה: כל כמה שירבו שטחי ישוב בראשית היות גוי, כן יִשְׁרְשוּ בו חוקי דרך ארץ, ובלי נטות מני דרך יוכל להתיצב לפני זמנים וקורות המתנגדים להם: חינוך תורת משה יוכל להדמות לזרע נפלא של נטע לא גָּנַע שפירותיו הולכים וטובים מדי שנה ושנה, ויורגלו לכל איקלים, גם כי בראשית צמיחתו לא היה יכול להתגבר באיקלים שבו הושם תחלה; ארץ הקדש שעליה נפור זרע

האמת ביראת שמים, היתה הראויה להראות חיותה, ובכן נגזר עליה שתאיר על פני כל חלקי הארץ הנודעים בימים ההם, מפני חיבורה לאיברופא ולאפריקא; ועל כן ניתנה בנחלה מאת ההשגחה לצאצאי האבות, בתנאי שישארו נאמנים לשליחותם לשמור ולנצור תורת אבותיהם, ולכשרון מוסר ודרך ארץ היוצא ממנה; וכמו שגאולתם משעבוד מצרים לא היה ע"י תגבורת כח אדם, כן היה מעותד שיהיה בזמן קרוב בהחזרת אחוזת ארץ כנען להם: — „את אימתי אשלח לפניך“, — מבטיחם האל תקף שביי קבלו עליהם תורתו, (שמות כ"ג, כ"ד-ל"ג). „והקמתי את כל העם אשר תבא בהם ונתתי את כל איביך אל יד ערף: לא תכרת להם ולא להיהם ברית: לא ישבו בארצך פן יחטאו אתך לוי כי תעבד את אלהיהם כי יהיה לך למוקש“ (בי להוראת בודאי):

צְרִיכָתָא נְצוּר ב"י מהשחתת המדות המושלת בגוים אשר סביבותיהם, הוזהרה להם בחמשת הספרים ובספרי הנביאים; ובספר ויקרא אחר שְׁצִיר לעם בביורר תועבות ארץ מצרים שמשם יצאו ותועבות ארץ כנען שהיתה מעותדת לנחלתם בקרוב, מסיים דבריו באמרו — (ויקרא י"ח, כ"ד-כ"ח) „אל תטמאו בכל אלה כי בכל אלה נטמאו הגוים אשר אני משלח מפניכם: ותטמא הארץ“... „כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ותטמא הארץ: ולא תקרא הארץ אתכם בטמאכם אותה כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם“:

ג'. ומהו הגמול שגמלו ב"י בימי משה לה' אחרי הבטחתו? המחשבה הישראלית המהונכת ע"י קריאת חמשת הספרים מִפְרַת כי חלשה נאמנותם, ולא בטחו, על השגחת האל, ומכרת שִׁקְצוֹ בהייהם בלכתם נעים ונודים, גם כי באה להם פרנסתם ע"י נסים (במדבר ו"א); מכרת כי שפלה נפש אנשי הדור היוצאים משעבוד מצרים עד שבחרו לשוב לעבדותם מִלְכַת לקראת סכנת מלחמה שהגדילוה המרגלים הפחדנים (שם י"ג וי"ד); מכרת חוסר נאמנותם בימי טובה וקלות המשכס למרדים (שם ט"ז וי"ז), ועל הכל יצר העם וגדוליהם לנפול שנית בעון ע"ז ועריות מחמת פיתוי בנות מואב (שם כ"ה); ובכן להרחיק מהגוי הנוצר אחדות ה' סכנת השחת המדות מחמת חיי שלום עם הגוים ההם, היתה צריכה מלחמה נגדם לסור אח"כ מכל קרבת אלה לאלה: ועל כן לא קיים ה' הבטחתו מקדם שיושבי כנען יברחו מפני ב"י ומעט מעט יעזבו בידם אחוזת אבותיהם (שמות כ"ג, כ"ד-כ"ז ו"ל): וגם אחרי רשתם את הארץ, יד השגחת אל נשארה ברורה בלב העם, עד שמנהיגם הואיל לומר להם — „ואתם ראיתם את כל אשר עשה ה' אלהיכם לכל הגוים האלה מפניכם כי ה' אלהיכם הוא הנלחם לכם... איש אחד מכם ירדף אלף כי ה' אלהיכם הוא הנלחם לכם

„כאשר דבר לכם“ (יהושע כ"ג, ג' ויר"ד): ובספר תהלים כתוב לאות כי נשאר זכרון בישראל ממיעות העמל שעמלו קדמוניהם במלחמתם לרשת את הארץ — „אלהים באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו פעל פעלת בימיהם בימי קדם: אתה ידך גוים (עתיקים) הורשת ותמעם תרע לאומים ותשלחם: כי לא בחרבם ירשו ארץ וורועם לא הושיעה למו כי ימינך וורועך ואור פניך כי רציתם“ (מזמור מ"ד, ב'-ד'):

ד'. צורך גדול להינוך מוסרי של ב"י בימי משה ולצאצאיהם הוא סיפור מאורעים אלה ושמירת אמתתם; אינה, כמו ברומי, חנית זקופה להוראת דין שררה, אינה ירושת עם אכזר המטיל שררתו על מתו ומדינה, רק מתן על תנאי מאת האל; ובכן אדמת כנען לא תהיה משועבדת תחת יד אצילים וכהנים, אבל — „וקדשתם את שנת החמשים שנה וקראתם דרור בארץ לכל ישביה: ... והארץ לא תמכר לצמתת כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי: ובכל ארץ אחזתכם (משפט) גאלה תתנו לארץ“: (ויקרא כ"ה, ו' ויר"ד וכ"ג וכ"ד): זהו עיקר יסודי לקנין שדות בארץ ישראל שממנו נובעים מעינות דרך ארץ ומוסר; וגם אם לא נשמרו מצות אלה כהוגן, כתיבתן בספר התורה היתה רושמת בלב ב"י רושם אהבת וחבת אחים בלי פוסקת לכל קרוביהם ובני יראתם: מנוחת יום אחד בשבוע, דיני שמטה ויובל ושמטת כספים והחזרת שדות לבעלים, הלואת כסף לעני בלי קחת מאתו נשך ותרבית, דיני לקט שכחה ופאה, רשות גאולת השדות ע"י מוכרם או ע"י אחד מקרוביו המרחם עליו, היו יסודות מוסר מדיני חקוקים בשכל ב"א ובלבו, המביאים להתפלאות על מצות צדקה אלה ולעבודת האל המפקד אותן: (6) ולמעלה מכל ספק כי משפטים אלה לא יתכנו בחברה עומדת על תלה מזמן הרבה והמפנת דין קניה מידי אדם או מחמת נחלה מהאב לבנים או ע"י קנין כסף: אין כאן מקום לדרוש עד כמה ארכה בימי ישוב ב"י שבימי תנ"ך שמירת מצות אלה; ואם ע"י שינוים ותקנות ראויות לעתים אחרות ולמצבן ולחברה יותר רחבה, למשא עין אנשים בעלי דרך ארץ יתרה, אם מבט חוקים אלה הזרים בעצמם יתכנו להפוך פני ישוב העולם אחר עבור עוד איזה מאות או אלפים שנה: אבל ראוי להודות בפרטות מגמתם שתורת משה על ענין קנין שדות תחבר הצדקה עם כבוד העני, ותחוקקה כתובה לפני האלהים, וכרחש לב המרחיק כל דלות גם בעתיד, יותר ממה שהיא חסד פְּהֹה: ויש עוד להודות, כי על דרך זה דעת שווי כל בני האדם לפני בתי הדין

(6) בחיבורי Compendio della religione israelitica פרק מ"א א"ז דברתי בקצרה על משפטי תורתנו ועל התאחדותם עם עיקרי דתנו; ועוד מפורש בדרישותי הנדפסת בקובץ atti della R. Accademia virgliana (1871-72): Un antico modello d'istituzioni e economico morali.

ושעבודם לצדק ולמשפט לבד, נתנה למחשבה הישראלית לדעת אל אחד אבי כל בני האדם רושם מיוחד ובלתי נמחה:

ל"ט.

עתה אחרי דברי על קבלת ב"י את התורה מרצון לבם, על פעלה להביאם לדרכי מוסר, וגם על התנאים ששם האל על נחלתם את הארץ לא רחבת ידים העתידה להיות מופת ממלכה מצלחת בלי תגר בקרבה ובלי חמדת רשת ארצות אחרות, אחקור עתה באיזה אופן מציירים לנו חמשת הספרים בקיצור לשון רוח תורת דרך ארץ ומשפט החברה הזאת החדשה ביחוס לעתידותיה ועל יסוד עשרת הדברים שנתפרסמו קודם להם: גם על קיצור זה נבוא לדרוש על אותן המצות המעותרות לפעול (וגם פעלו) על מוסר אומת ישראל בימי עלומיה, ועל התפשט המחשבה הישראלית יותר ויותר: כממלכה שכל תושביה היו שוים לפני האל ולפני שררת ב"א, והיה רצון האל שישמר בה שווי זה עד מקום שיד האדם מגעת באופן שלא יהיה שם הבדל בין אצילים והמון העם, בין עשירים ואביונים, היה דבר טבעי שהתורה לא תגביל חוקיה לצוות משפט ונאמנות במשא ומתן, אבל תזהיר אזהרה חמורה על ענין הצדקה: וגם אם נצייר בדעתנו מלוכה מיוסדת על שווי גמור בין המשועבדים לה, לא נוכל להניח שתעמוד ימים רבים במצב זה, כי אלה ידלו מחמת צרותם או מחמת חובתם לפרנס זקניהם וטפם, בעוד שאחרים שלא הוטלו עליהם כאלה, או ששכלם יותר ברור, או שגברו בכח גופם ולכו הלוך והעשיר; וכעלול לשוים בדין, ישחיתו שוים הקדמון בפעל: ובהכיר וקראו בגרון דין שווי בני האדם, לא נבוא לעור האביונים אם יאזרו חיל לקחת בחזקה די סיפוק צרכיהם האמתיים או הנכובים, מבלי סגור עינינו על דין קנין נכסי העשירים. מבלי אים על בעלי נכסים ליטול מידם נכסיהם לשעה בלי שום דין, והיפוך מצב הישוב ההוא, לחזור לקדמות העבר שאינו ראוי לשם ישוב רק לשם זמן חוסר נימוסיות:

מ'.

הצדקה היא דבר אחד עם הדין, בין דין דרך ארץ או דין ישוב או דין עונש שבחמשת הספרים, באופן שא"א לחלק שלשת מיני דין אלה ששלשתם מתיחדים זה עם זה, והא לך מופת ברור על הדבר: מכסף מוצל מיציאת יום יום, אדם מוציא כסף אחר; ואם בעליו ילוו אותו וירצו לקבל מקצת התועלת שמביא ללוה אין בזה לכאורה עול נגד הדין אם פרי יגיע העבר יטול חלק בפרי יגיע ההוה; אבל למען יוציא אדם תועלת מיגיעו צריך שישתמש בכחותיו, ובהיות שגם המלוה

נשתמש מתחלה בכחותיו לקנות כספו, דין הוא שפרי השתדלות הלוה יחולק בינו ובין מלוהו: אבל אם יקוה אדם לעמיתו לבוא לעזרתו להכין לו די פרנסתו, להשביעו ברעב, לקיימו בחיים, ובוהו יכלה קרן ההלוואה, אין כאן שיתוף יגיע העבר עם יגיע ההוה, כי אין כאן עוד מוציא פרי מכסף ההלוואה, ואין עוד מקום לחילוק תועלויות בין הנותן ובין המקבל: אמת הוא שגם החיים יש להם ערך, כי גם הגדול שבערכים, האמצעי להוציא תועלויות מן המלוה; אמת הוא שלפי הדין גם נצירת האדם בחיים, אם היא מחמת ההלוואה, חובה לשלם שכר למלוה כספו בעבורה; אבל כאן תופיע תורת משה זיו אורה בַּשְׁתָּה הצדקה לדין, ותשנה מראיתו, ותראהו לעיני השכל כמעשה חסד הבא מאהבת איש לרעהו, שאם יפעל אדם נגדה בן בליעל הוא: — „אם כסף תלוה את „עמי את העני (היושב) עמך לא תהיה לו כנשה לא תשימונ עליו (חובת תשלומי) נשך“ (שמות כ"ב, כ"ד); „וכי ימוך אחיך ומטה ידו „עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך: אל תקח מאתו נשך ותרבית „ויראת מאלהיך וחי אחיך עמך: את כספך לא תתן לו בנשך ובמרבית „לא תתן אבלך“ (ויקרא כ"ה, ל"ה-ל"ז); ויש להעיר שהכתוב מדבר לעם מעותד להיות עובד אדמה, אם בן לרוב אם איש ממנו יבוא ללות, הוא לקנות לו פרנסה — „לא תשיך לאחייך נשך כסף נשך אכל נשך כל דבר אשר ישך: לנכרי תשיך ולאחייך לא תשיך (דברים כ"ג, כ' וכ"א); ולפי דין דרך ארץ אין טעם לאסור הלוואה ברבית גם לבן ישראל ותהיה מותרת גם לפי תורת משה למי שלווה כסף לסחורה או למלאכה להשתכר בהן, ועל כן לא היה ראוי לאסרה בהלוואת כסף לנכרי כבואו בא"י לסחורה בפירות האדמה, ועל כן תובדל מהלוואה לעני המשתמש בה לפרנסתו, ובכן ראוי שתהיה בחנם; ולהורות שזו היא מצות חסד ולא לפי הדין מוסיף הכתוב — „אם חבל תחבל שלמת רעך עד בא „השמש תשיבנו לו: כי היא כסותו לבדה היא שמלתו לעורו והיה כי „יצעק אלי ושמעתי כי חננו אני“ (שמות שם פסו' כ"ה וכ"ו, וערוך כל מקראות אלה עם דברים ט"ו, א"י"ה):

מ"א.

ואנשי קדש תהיון לי ובשר בשדה טרפה לא תאכלו לכלב תשלוכו אתו (שמות כ"ג, ל"ט); לא תאכל כל תועבה: ... לא תאכלו כל נבלה... כי עם קדוש אתה ליי אלהיך (דברים י"ד, ג' וכ"א); אל תשקצו את נפשתיכם (באכלכם) כל השרץ השרץ ולא תטמאו בהם ונטמתם בס: כי אני יי אלהיכם והתקדשתם והייתם קדשים כי קדוש אני (ויקרא י"א, מ"ג-מ"ה):

א'. כל הדברים האמתיים והצודקים בבירור בענין עיקרי, ימצאו אמתיים וצודקים גם בענין טפל, וגם מביאים לידי תועלות חומריות ומוסריות שמתחלה לא הכרנו בהן ולא קוינו אותן: לומדי חוקי תורת משה דרשו למצוא טעם להרבה מהם, וחשבו שהם הגונים בתנאים פרטיים, לאיקלים מיוחד, להרגל קבוע, ובכן שפטו עליהם שהם לשעה כפי הזמן והתינוך, ובהחלף תנאים אלה לא יהיו עוד צריכים, ולריק יהיו למשא על חיי איש ואיש ועל חיי חברה: אמת הוא שבספר תורת משה יש חוקים כאלה, אבל בא בבירור עליהם שהם לשעה: על דרך משל חוקים על ישיבתם במדבר ולא בארץ כנען, וחוקי עבודת ה' במשכן ומקדש, וחוקי ישוב לכל הזמן שב' יהיו גוי מיוחד על ארצם: והוא מאורע לא תדיר כי גם מיוחד בקורות העולם, שאחר עובת חוקים אלה לא בלבד נשארה במקומה היראה השכלית ולא נשנו פני מחשבת דת ב'י, כי גם הרחיבה פעלה, גם כי נתערבו בכל גויי הארץ ונתענגו בחברתם: ודרך כלל יש להעיר, כי שמירת חוקי תורתם לא בלבד לא הויקה להצלחתם הגופנית והשכלית, אבל להפך הועילה להם, כמו שיוורנו הנסיון, בהשפיע לב'י תועלות פרטיות להם ומצב הפשי המגין עליהם, שחכמת ימינו תרצה שכל בני האדם יהנו כמו כן: טהרת הגוף והמנע מלטמאו במאכל נגעל (כהודעת חוש גדולת האדם) המצויים לנו במקראות שהכאנו מן ספר שמות ודברים, בודאי לא היו ע"ה גרועה לשמור תוך ב'י הכרת ערכם, לא כאצילי ארץ, רק להוסיף להוקיר עצמם גם תוך ביוון ולעג יתר הגוים הנסכלים והנתעים, בדעתם תמיד יוקר ערכם ובחשוב עצמם כבן בכור בין הגוים כולם בהכרת אמת הוית האל והעבודה הראויה לו:

ב'. המחשבה הישראלית ראתה מאז, ורואה עוד היום, באיזה מחוקים אלה טעם ברואות וטבע ומוסר, כמו שחושבת כניחוש וכמעשה נגד רחש לב טהור בישול גדי בחלב אמו (מורה נבוכים חלק ג') פרק מ"ה, ושד"ל בכיאותו, שמות כ"ג, י"ט); אבל מכבדת בהם דבר ה' בטוחה כי אך צדק ואמת צ"ה לה, וגם כי מטעם אחד בא הצווי, הן מצד עבודת האל או מצד המוסר, ראתה כי תועלות אחרות תצאנה מהם, תועלות שלעבר היה א"א לדעתן כי הנסיון וההתכמות לא הכירו בהן ולא קמדו אותן: ובתוך חוקי עבודת ה' הכי נכבד צווי המילה שבכל איקלים תוליד תוצאות בריאות, ותשמור ב'י מכמה חולאים: ולא די למחשבה הישראלית להשמר מאכול הדם (ה), קבלת ב'י קבעה

(ה) הא לך משפט החכמה בימינו על השחיטה, מפי החכם C. Wogt —
„בלי ספק מנהג היהודים בשחיטת בהמותם, מוציא מן הגוף כל דם שאפשר להוציא ממנו,
„ומריק עורקי הגוף מהר והרקה נמורה, בעוד שבשאר מנהגי טביחה יש לדאג שמא
„ישאר בגוף הבהמה ובפרט בבשר נתחית חלק פחות או יותר מהדם שהיה ראוי להוציא
„מהם: ואני חושב דבר זה כעיקרי לשמירת בריאותנו: הדם הוא הליחות הבאה בנקלה

משפטים דקים על אופן שחיטת בהמה ועוף לבלתי יחושו צער הרבה במיתתם, ובתתה רשות לשחוט רק לאנשים בני מדות ישרות, ושהודיעו נאמנותם למוסר ולחוקים ההם: ובכן על ידי צווים הנראים כחוקי עבודת ה' בלבד ובקבלה עברו מדור לדור, אומת ב"י שמרה מקור חייה במהרה, והכינה ילד ונער ועלם ובתור ואיש וזקן ושב וישיש לחיות תוך מצוקות וסכנות, ולהתגבר על יצרם, בנאמנותם כל ימי חייהם לקיום חובתם ולחוקים הגורמים שתוך גוף בריא ישכנו שכל בריא ומדות בריאות: ושכל החכמים הפרושים, אחר עקבות קבלתם מקדמוניהם, לא היה די לו פְּהַמְנֵעַ מלאכול בהמה שמתה מחמת חולי, כי גם הַפֶּשֶׁת מִפֶּשֶׁשׁ במעים ובפרט באיברי שאיפת האויר אם נמצאת בהם ריעותא שתהיה סבת מות לא רחוקה (3); ובכן קדמה

„לידי סרחון יותר מכל יתר ליחות הגוף, ומתחיל השִׁחָתוֹ תכף שיוצא מהעורקים, והבשר המלא דם יִשָּׁחַת ויסרח קודם הבשר הַמִּזְרֵק ממנו... אנו אין אנו אוכלים בשר הבהמות תכף לטביחתם כמו שהיו אוכלים אותו קדמונינו, וממתנים וְשִׁקְשִׁיף יחדל בשמרנו אותו, איוה ימים בלי בישול, ואם נרצה לשמרנו יותר ויותר, אנו משתמשים באמצעים מיוחדים;... אבל דבר ברור הוא שהגבול לשמירת הבשר בלי שום אמצעי יִקָּצֵר מאד, וסכנת אכילתו בהיותו קרוב להִשָּׁחַת תגדל אם לא יִנְקָה מן הדם כל מה שאפשר; נוסף על זה שיש בדם חלקים זרים בלתי שוים תמיד, ויוצאים ממנו כל ימי חייו ע"י הדברים המאוסים, שאנו מוציאים מנופנו; וחלקים זרים אלה יולידו בְּדָם בעלי חיים, במותם או בחייהם, חלקים ארסיים: עתה הדם הנשאר בבשר יש בו איוה חלק מחמויין, ויפעל לא בלבד על הבשר כי גם על המעים המקבלים אותו: ואנו לא אנוה שחלקים אלה יווקו מיד בארס שבהם, לפי שמועט ממנו ימצא בחלק הבשר שאדם אוכל ביום אחד; אבל בהאריך הימים, ובהקבץ החלקים, יפעלו פעולתם ויווקו לבלבלת כל איברי הגוף: סוף דבר אני אומר, שמנחה היהודים בשחיטת הבהמותיהם, אינו לא אכזר ביותר ולא נגד השכל הישר, יותר מממה שהם מנהגי הטביחה של כל עם ועם, ושהוא מביא לידי תועולות אחרות המדברות בעדו: Archives Israelites, avril 1892, pag. 107, 108.

(3) היהדות השתמשה באמונתה לשמירת הבריאות, והסידורה לתועלת הרפואה: „בִּבְּשׁ התורה לעשות ב"י עם בריא וקדוש; ושני דברים אלה לפי דעתה מחוברות הן יפה יפה: אין שום עבודת אל בעולם שנודתה נגד החולאים והתחלואים כמו עבודת ב"י: לענין זה מצות התורה והגמרא יש להן קרבה נפלאה עם החוקים שבתי מדרש הרפואה שלנו מבקשים שיצטוו מאת דתות ישוב ארצותינו: הדינים הדקים של התורה על ענין בשר הבהמות המוכן לאכילת האדם, נראו זמן הרבה כמעשה נערות: והנה אחר שלשת אלפים שנה רופאינו הכירו כי חכמת התורה, חכמת האדם תדבר בעדה, ויִדְמָה לנו כאלו מחבר חמשת הספרים נצנצה בו מחכמת Pasteur... ובאמת רוב הבהמות שספר התורה אוסר לב"י החיור, הארנבת, עוף השרה, הרמש והשרץ, על פי חכמת הרפואה צריך אדם להמנע מאכילתם בהיותו טובל איוה חולי ובפרט אחר מִחֻלָּי: העור... כותב תורת היהודים חזה בשכלו זה שלשת אלפים שנה שחולי הריאה תוכל ללעבור מהבהמות לאדם, ועל כן השוחט צריך לרונ כטרופה כל בהמה שבהנתה נכיר ב"י לה סִּקְוֵת בְּרִיאָה; ולבוא בזה לדעת נאמנה נופחים ריאה של כל בהמה נשחטת: אם בתי המטבחיים שלנו יהיו ביד שוחט יהודי, כלי ספק ימעט החולאים וימי האדם, יאריכו: Anatole Leroy-Beaulieu: Les Juifs et l'antisémitisme; Revue: les deux mondes, 15 juillet 1892, pag. 369, 370.

לחכמת הרפואה הבאה מחמת נסיון שפרסמה לימודיה זמן הרבה אחרי לימודי החמינו, ושמרו הנאמנים להם מהולאים המביאים גוף האדם לידי סכנה:

מ"ב.

וידבר יי אל משה לאמר: דבר אל כל עדת בני ישראל ואמרת אליהם קדשים תהיו כי קדוש אני יי אלהיכם (ויקרא י"ט, א') :

א'. אחר שבסי' י"ח הזהיר את ב"י לבלתי הלוך בחוקות ארץ מצרים שיצאו ממנה, וגם כן לא בחוקות ארץ כנען שהיו מוכנים לבוא שם כי חוקי שתייהן היו בישחתים, תורת משה טרם כל דבר אסרה היא לבדה שאיש אל כל שאר בשרו לא יקרב לגלות ערוה, חוק קדוש ונורא, שמלבד בושת פנים זה מזה שמוליד בתוך איברי המשפחה שהיא ערבון בעד מוסרם, נוצר בריאות בניה, ומחבר כל המשפחות יחד להיות לחברה אחת בהתחנתותן זו לזו; וטרם יעניש העוברים על מצותיו, ספר הקודש מזהיר כל בני העולם להתמיד במעשה חסד וכשרון להיות ראויים להקרא בשם קדושים: — „איש אמו ואביו תיראו ואת שבתתי תשמרו... אל תפנו אל האלילים ואלהי מסכה לא תעשו לכם... לא תכלה פאת שדך לקצר ולקט קצירך לא תלקט: וכרמך לא תעולל... לעני ולגר תעזב אתם... לא תגנבו ולא תכחשו (האמת) ולא תשקרו איש בעמיתו: ולא תשבועו בשמי לשקר... לא תעשק את רעך ולא תגזל לא תלין פעלת שכיר אתך עד בקר: לא תקלל חרש ולפני עור לא תתן מכשל (גם לבלתי הכשיל בדבר עבירה מי שלא היתה כונתו לעבור עליה)... לא תעשו עול במשפט, לא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול בצדק תשפט עמיתך: לא תלך רכיל בעמך לא תעמד על דם רעך... לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך... לא תקם ולא תטר... ואהבת לרעך כמוך אני ה': .... מפני שיבה תקום והדרת פני זקן... וכי יגור אתך גר בארצכם לא תנו אותו... וריש לקיש מוסיף — „כל המטה דינו של גר כאלו מטה דין של מעלה" (תלמוד, חגיגה ה'). ... (ואהבת לו כמוך... לא תעשו עול במשפט במדה במשקל ובמשורה... אני ה' (פרי' קדושים): היות קדושים ר"ל עשות חסד ומשפט עם כל ב"א (וחז"ל הפרושים אמרו שזו מגמת התורה וכללה) כי אחים הם לנו; וזה מאמר הלל בשם בן עזאי בדרשו מקרא שכתוב — „זה ספר תולדת אדם ביום ברא אלהים אדם בדמות אלהים עשה אותו" (בראשית ה', א') — „זהו כלל גדול שבתורה", ומודה כי חובה עלינו לאהוב כל בני האדם כי כלם אל אחד בראם, ובדברי רבי עקיבא — „הכיב אדם שנברא בצלם שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם" (אבות ג', י"ד) :

ב'. הנביאים אינם מוכיחים בשום מקום את הגוים על עברם אלהים אחרים רק על און וחמס שבידם; והארץ כולה בימי נה הושחתה ע"י המבול לא מפני שיושביה עבדו אלילים, רק מפני שנמלאה חמס (בראשית ז', י"א); ועמוס (בספרו, א', ג'; ב', ג') מתנבא רע על גוים רבים בגלל מעשיהם הרעים שהוא הולך ומקספר, ועון ע"ז לא הוזכר שם מכל וכל; ואנשי נינוה נמלטו מההפיכה הנגזרת עליהם, לא בעזבם את אליליהם, רק בשזבם מדרכם הרעה ומן החמס אשר בכפיהם (יונה ג', ח' וי"ד); והנביאים בדברם אל ב"י לעגו פעמים רבות על האלילים, אבל לא חשבו עבודתם כחטא ליתר הגוים; וחז"ל אמרו "חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא"; ובתלמוד בבלי (בבא קמא ל"ח). מצאנו — נכרי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול, שנאמר אשר יעשה אתם האדם "וחי בהם (ויקרא י"ה, ה'), כהנים ליום וישראלים לא נאמר, אלא האדם" (שד"ל Il Giudaismo Illustrato, כרך א' דף י"ה, י"ט); ועל כל אלה נוסף דברי מיכה הנביא, אחר צ'רו פאר ציון וישראל לעתיד לבוא בעת שכל בני האדם יעבדו אל אחד — "כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם ה' אלהינו לעולם ועד" (מיכה ד', ה'), כלו' ילכו אם ירצו; וגם ישעיה הנביא אחר ציורו המפואר (שניהם, ציור מיכה וישעיה לוקחו מנבואה אחרת קודמת לנבואתם) אומר — "בית יעקב לכו ונלכה באור ה'" (ישעיה כ', ה'):

ג'. והנפש אשר תפנה אל האבת ואל הידענים לזנת אחריהם ונתתי את פני בנפש ההוא והכרתי אתו מקרב עמו: והתקדשתם והייתם קדשים כי אני ה' אלהיכם (ויקרא כ', ו' וי'); ואבדל אתכם מן העמים להיות לי (שם כ"ה, כ"ז), לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש קסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף: וחבר חבר ושאל אוב וידעני ודרש אל המתים: כי תועבת ה' כל עשה אלה ובגלל התועבת האלה ה' אלהיך מוריש אותן מפניך: תמים תהיה עם ה' אלהיך (דברים י"ה, י"ד—י"ג): בכל התורה כולה מצאנו שהניחושים תועבת ה' הם, ואין לך דבר או אדם שינתק קשר רוחני הקושר נשמת האדם לאל, לא טעות ולא פשע; טעות בלי רצון היא פגע רע לטועה, והעון יכופר ע"י חרטה ומעשי צדקה (יתזקאל י"ה, כ"ב): כל אדם הוא תחת עין יכולת ה', ויכול וחיוב הוא לחוש עצמו תחת עין של מעלה, שביכולתה לאין חקר, תפעל תכף ומיד על כל הברואים, ולא תסלח לב"א כ"א בהרבות תפלה מאתו — "חנן ורחום ה' ארך אפים וגדל חסד: טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו: יודוך ה' כל מעשיך" (חסידיך יברכוכה: כבוד מלכותך יאמרו וגבורתך ידברו: להודיע לבני האדם גבורתיו וכבוד הדר מלכותו: מלכותך מלכות כל עלמים

„וממשלתך בכל דור ודור: סומך ה' לכל הנפלים וזוקף לכל הכפופים;
 „עני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו: פותח את
 „ידך ומשביע לכל חי רצון: צדיק ה' בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו:
 „קרוב ה' לכל קראיו לכל אשר יקראהו באמת: רצון יראיו יעשה ואת
 „שועתם ישמע ויושיעם“ (תהלים קמ"ה):

ד'. כל מה שיוזר לשים עצמו בין נשמת כל אדם ובין האלהים,
 יהיו חוקים או כתות אצילים, לא בלבד גידוף הוא נגד האמת, כי גם
 יתנגד להתפשטות שכל המון העם, ונוטה להשפילו לשטח שפל
 בהשכלתו, למען ישאר נכנע תחת אמונות כוזבות, וימאן לקום ולשוח
 תחת מרחבי רקיע המחשבה החפשית: הבלי פחדים מפגעים רעים
 הפוגעים באדם כעלול לפחדים עצמם, ולפעמים בעבור מאורע טבעי
 לכללות או ליחידים, יועילו לאוהבי השך ולא אור ללמד שהם עונש
 על בלתי קיום חוקי ניהוש, באופן שהעלולים יהיו לעלות חדשות,
 ושלשלת הנזקים לא תחדל: ולא זה בלבד נזק שמזיקים הניהושים;
 כי בַּיָּסֵד עצמם באיזה אופן על תורות רוחניות, אם יארע שֶׁחֶפֶשׁ
 המחשבה הַפְּרָה, ע"י תוֹעָה תתהפך למחשבות ודברים בלי מתג ורסן,
 ובשכל ב"א יתערבו יחד האמת העליונה עם הניהושים הנבערים,
 וַיִּמְאַסוּ אֱלֹהִים ואלה בלי בחירה כאלו שניהם דברי תועה המשימים
 כְּבָל לַחֶפֶשׁ המחשבה, ובכן יקרה מחמת סכלות או רוע לב, שעם
 הניהושים תושלך ארצה גם תורת האמת הראויה להיות מנהיג נכון
 למוסר המעשים: תורת משה בהתנגדה לכל ניהוש, הַהֲנֵךְ שכל מאמיניה
 למרוד נגד כל דבר המתנגד לתבונה, ולבלתי הניח שתכנס בלבם כל
 מחשבת און שיש בה מעין ע"ז: — „אל תפנו אל האלילים“ — מלמד
 ומצוה הכתוב (ויקרא י"ט, ד');

ה'. התורה מַצִּיחַ ללב ב"י למאוס בלהטי הגוים שהיו אז
 בְּקִרְבָּה עמם או שיהיו לעתיד; אבל לנביאים נודמן תדיר להוכיח
 המון העם וגם אציליו כי שכתו תורת ה' המרוממה, ושפלו בקבלם
 תחתיה אמונות נגעות: המחשבה הישראלית קראה ע"י ישעיה הנביא,
 אחרי הַנְּבִאֵי עֵתִידוֹת נְשִׂיאֵי יִשְׂרָאֵל במוסרם ובהכמתם ובשלום בין
 הגוים — „בית יעקב לבו ונלכה באור ה': כי נמשחה עמך בית יעקב
 „כי מלאו מקדם ועננים כפלשתים וכילדי נכרים ישפיקו ... ותמלא
 „ארצו אלילים למעשה ידיו ישתחוו לאשר עשו אצבעתיו“ (ישעיה ב',
 ה' ו' ה') (עיינ בבואור שד"ל); וירמיה (יו"ד, ב"ד) כתב — „אל דרך
 הגוים אל תלמדו ומאתות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה:
 כי חקות העמים הבל הוא כי עץ מיער כרתו מעשה ידי הרש
 במעצר: בכסף ובוהב ייפהו וגו':

ו'. פתוי לעבודת האלילים ע"י מעשי להטי הגוים לא היה לו עוד יכולת על נפש השבים מגלות בבל; וקבלת רשיון כורש מאת אלפים מתי מספר, היה מופת וראיה כי כונתם לעבוד אל אחד מן היום ההוא והלאה; וישעיה בהנבאו הכונן ישוב ב"י שנית, לועג על האמונה בריבוי האלוהות ועל עבודתם ועל להטי כהניהם וגם על טעות מושליהם בהניהם שתי רשויות, והסב דיבורו אל כורש עצמו; — "למען עבדו יעקב וישראל בחירי ואקרא לך בשמך אכנך ולא ידעתני: "אני ה' ואין עוד זולתי אין אלהים אאזרך ולא ידעתני: למען ידעו "ממזרה שמש וממערבה כי אפס בלעדי אני ה' ואין עוד: יוצר אור "ובורא חשך עשה שלום ובורא רע אני ה' עשה כל אלה" (ישעיה מ"ה, ד"ז):

ז'. בהתישב ב"י שנית בארץ המקודשת לשמירת עיקר אחדות ה' הבא להם בנחלה מאברהם אביהם, המחשבה הישראלית הדלה מהלחם נגד פיתוי עבודת האלילים: ובתלמוד ירושלמי מס' ראש השנה, פר' א') מצאנו "שמות המלאכים עלו בידן מבלל" — ועם שמותם גם היות פתות כתות וההלקס למלאכים רעים וטובים: ב"י והנוצרים קבלו הוראה זו, בעוד שבספרי תנ"ך ברוב המקומות שהוזכר שם מלאך ה', כונתו קול מן השמים המְדַבֵּר בשם ה', או אותות טבעיים או נפלאים: וגם השטן היה לב"י שליח ה' להעניש, או כמו בראש ספר איוב שליח ה' שהורשה לו לנסות ע"י צער עובר אם בן אדם יתאמץ להיות נאמן לכשרון; בעוד שלפי הנוצרים, השטן הוא שונא את ה' ואת הצדק, המתנגד תמיד להם עד שהואיל להסית גם את ישו; שונא בני האדם ומקנא בם, שאחרי הביאו אותם לידי חטא ולידי מום, ואחרי טמאו כל רוח ילידי ארץ, יואיל תמיד להסיתם בערמתו להטאת ופשע להטביעם במכאובי נצח: ומדרשי אגדה יזכרו תדיר המלאכים כממלאים רצון ה', וגומלים מפעלות ב"א כראוי להם, ולפעמים כפקידים על חלק הברואה, על דרך משל "שרו של ים", אבל נקראים שלוחי האל ומשרתיו כמו בתפלת יוצר שאנו מתפללים בכל יום: ועל אודות הוראה זו יש להעיר שהמחשבה הישראלית תחוש רום מעלתה ותחשוב נאמניה נְעָלִים, עד להיות לפנים ממלאכי השרת (ת"ב הולין, צ"א):

ח'. אם נרצה להניה שניחושי העמים שביניהם גדלו ב"י לא שרשו בדרך טבעי בתוכם, נכחש מה שסיפור קורותיהם מורה אותנו; וגם כי ב"י נבדלו ביראת אלהיהם מכל הגוים סביבותם, מ"מ בחיי ישוב נתחברו בכל עת עמהם, הן בהיותם ממלכה לעצמם בארץ הקדש, הן בגלותם על פני כל הארץ בין כשדים פרסיים יונים רומיים וכל עם זר; ולראיה יחא לך שבמשך הדורות למדו בנקלה לשונות הגוים ונשתמשו בהן, ובתלמוד ובתרגומים מצאנו הרבה תיבות נכריות,

ויש מהן גם בלה"ק הקדום ובל' משנה : וכבוא ב"י לחברה עם העמים [כמו שמעיד שווי הלשונות בין ב"י ובין הנכרים] למדו וקבלו מהן ג"כ מקצת ניחושיהם ; ובניחושים אלה יש בלתי מתנגדים לעיקרי אמונת ב"י, ויש מתנגדים להם ; והפרושים לא התנגדו לאותם שאין בהם נזק לאמונתנו, גם כי לא מצאו חן בעיניהם, אבל דברו בגנאי למזיקים לה : המשנה והתוספתא והתלמוד (שבת ס"ז, סנהדרין ס"ה) עושים הבדל בין שני מיני הניחושים : והרמב"ם אחר בואו לבאר ולפרש הניחושים הנוהגים עוד בימיו עפ"י הספרים הנ"ל, משלים דבריו בכתבו — „והדברים האלו כולן דברי שקר ואין ראוי לישראל שהם „הכמים מחוכמים להמשך בהבלים אלו ולא להעלות על לב שיש „תועלת בהן, וכל המאמין בדברים האלו ובכיוצא בהן ומחשב בלבו „שהן דברי אמת אבל התורה אסרתן, אינו אלא מן הסכלים ומחסרי „הדעת, אבל בעלי החכמה ותמימי הדעת ידעו בראיות ברורות שכל „אלו הדברים שאסרה תורה אינם דברי חכמה אלא תהו ובהושנמשכו „בהן חסרי הדעת ונטשו כל דרכי האמת בגללן” (הרמב"ם, יד החזקה, הלכות עבודת כוכבים ומזלות, פר' י"א, הלכה ט"ז) :

ט"ז. בין הניחושים העתיקים שארכה האמונה בהם עד קרוב לעת האמצעית (Med. Aev.) היה זר ביותר אותו ניחוש שהיה מניח שהאליל הנעבד יוכל להיות מוכרח ע"י להטים להקשיב תחנות עובדיו ; וכן לערוך אליו יכולת אליל אחר כדי לנסותו : בספר שמות (סי' י"ז) מצאנו שבצאת ישראל ממצרים באו לרפידים ולא היה שם מים לעם לשתות, ובאו למריבה עם משה שהשיב להם — „מה תריבון עמדי „מה תנסון את ה'” ; ועל פי תיבת תנסון קרא שם המקום מסה „על ריב ב"י ועל נסותם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין” (שם פסו' ז'), והמבארים נלאו לפרש הדבר : ובס' במדבר (י"ד, כ"ב) אומר האל — „וינסו אתי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי” — ותיבה זו לא נכפלה לענין זה כי אם עוד פעם אחת בתהלים (ע"ה, י"ח) ועוד פעמים דרך שיריית (שם פסו' מ"א ונ"ו), ובמזמור ק"ו י"ד, מצאנו וינסו אל בישומון ; ונראה לי ברור ששימוש מליצה זו שבחמשת הספרים יִשְׁנֶה רק פעם אחת, באה להם לישראל מניחושי מצרים : ובאמת מצאנו בספר Maspero (Histoire ancienne des peuples de l'Orient Paris 1875 cap. I pag. 30) מאמר זה — „הצוֹת האלהים לנצח עם אלילים רעים, להבינה לרוח המון העם ולעיניו, הורידה חרטומי מצרים מסודות פילוסופיים שלהם, לממשלת הטבע, ומשלו האלהים ליאור מצרים המשקה את הארץ, והרוח הרעה למדבר המַאִים תמיד על ארץ מצרים בְּגִלְי אש עפרותיו : א"כ הצוֹת האלהים עם הרוח הרעה תִּפְתָּר במלחמת היאור עם המדבר : ותכף לצאתם ממצרים, מקום שלא חסרו מהם

מי היאור לעולם, ובהיותם במדבר, אולי רצו לנסות את ה' אם יכול לנצות הרעה הנמשל במדבר בלי מים: וזכרון ניהוש זה ופתרונו נשאר לדור ודור בשם המקום ההוא ובלב רבים מביי; ואיסור נסות את יכולת ה' בכל אופן שיהיה, ולהפך לזכות להסדיו בשמרם חוקיו, צִוָּה להם לישראל בס' דברים (ו' י"ו ועוד) בהשתמשו גם שם במליצה עצמה:

י"ד. וגם למרבית הניהושים על מצב הנשמות אחרי מות הגוף התנגדה תורת משה; וזה היה דבר קשה שהיה מן הצורך להזהר מאד טרם נִנְעוּ בו, לפי שבבוא להסיר משם כל טעות המזקת פחות או יותר, רצתה תורה לשמור נְצִדוּ בלב העם שֶׁפְּנִינָתָהּ לאלפו דעת: מהיות לְאֵין אחר דורי דורות של יסורין שיהיה גורל הרשע, ואחרי דורי דורות של נסיון, התאחד באלהות שיהיה גורל הצדיק (כמו שלימדה דת מצרים) עד סיפור קורות אלהיהם של עמים עתיקים וגם של גויי ימינו, כמה טעויות וג'כ כמה גידופין כלפי מעלה לומדו ונשמרו והופצו בין המון העם גם מפי המשוררים היותר מרוממים: לעססינג (Lessing) כתב — „יפה עשה משה שלא לַמַּד את בני השארות הנפש כמו שהניהוה עובדי האלילים, כמו שקבל אותה המון גוים רבים, וכמו שמניחים אותה עוד היום, כי היא טעות „והבל“: — אין זה מקום לעמוד ולהוכיח שתורת משה תורה בהשארת הנפש וגם תלמדה, כי כבר גם המַתְקִינִים היותר חֲפְּשִׁים הודו על הדבר: לי די להעיר כי תמורתה (כלו' בלתי האמין בה) היתה עושה מבי עם מובדל בדעותיו מכל המין האנושי, ויהיה זה דבר בלתי מובן בהעלותנו על לבנו כמה העמיקו שרשי אמונה זו בארץ מצרים ובארץ כשדים: תורת משה תִּלְחַם נגד כל הניהושים שסבבו הדעה הזאת, כמו העלאת הנשמות ע"י בעלי אוב ומעוננים וקוסמים ומנחשים ומכשפים, שלא ימצאו מקום נכון להם כ"א בין עמים נבערים מדעת, ושנתקיימו במצב סכלותם ע"י כת המועילה לעצמה משפלות מצב שכל ההמון כדי למשול בו, כמו שעשו הרטומי מצרים, שכשנתרצו להמון העם, והרימו להם המסוה המכסה את האלהים בבית מקדשו, היה נמצא שם התול או תנין או נחש או חיה אחרת מזקת; וכהגלות אליל מצרים, ראו בהמה נגעלת ברפש ובטיט חוצות רובצת על יריעת ארגמן (Maspero בספרו הנ"ל):

י"א. תורת משה נתנה רשות לאדם שיאמין מה שירצה על מצב הנשמה אחרי הפרדה מן הגוף (הרמב"ם בביאורו על המשנה סנהדרין י"א בהקדמה): הדעת שהטובה היא עלול החסד והכשרון, והרעה עלול המעשים הרעים נשרשה כ"כ בלב בני שהיו בטוחים שתשאר הנשמה אחרי מות הגוף: נראה שהשערה המקובלת יותר בתנ"ך היא

שגמול מעשי ב"א תהיה בזמן עתיד בלי חקר, כמו שכתב רבינו סעדיה גאון בספרו האמונות והדעות (קרוב לסוף מאמר ו') בכתבו „שתהיה שמורה אל עת הגמול“ והמחבר הוא נלחם נגד דעת גלגול הנשמות שבעת האמצעית התנגדו לה גם אנשים שבודאי אין לחשוב אותם כמפקירים, לפי שהמחשבה הישראלית במה שנוגע לחיי נצח לא תניה כ"א תורת המשפט והגמול כעילה ועלול; אבל דעת ברורה מה יהיה עלול זה לא יוכל להיות כ"א משל: אבל אין לכחש כי תחית המתים נכנסה כבר בדעת ב"י מזמן קדמון, ותמצא גם בדעת דת הנוצרים: ובודאי דעת Pierre Leroux, או Jean Reynaud, או Camille Flammarion, לא תוכל להחשב כאפיקורוסות מאת המחשבה הישראלית: — „שלימות דעת מעשי ה' והתגבר רחש האהבה בלבות נראה לי שהם המגמה העליונה של השארות הנפש, שבחיי מגוריה „תדרוך דרך התחלפות שאולי איננה הראשונה, ונראה שאיננה ג"כ „האחרונה בהיותה ההולכת וצוערת ומתנשאה להויה רוהיית לנצח“: — כן כתבתי בשנת 1853 למנין הנוצרים (בספרי Compendio della religione israelitica דף קנ"ג), ולא בא שום אדם והכחיש דעתי זאת כמתנגדת לרוח הַפֶּשׁ שבנדון זה ניתן בתורת משה:

י"ב. להרחיק כל חוק ניהוש וכל מפעלות הַנֶּפֶשׁ מצד הכהנים בהתחננם על שלום האומה כולה ועל אישיה, תכף ומיד שמשפחת אהרן התחילה שְׂיִוְתָהּ במשכן, הוקבע נוסח ברכת כהנים בלתי משתנה לעולם, שיכלול בעצמו דעת שכלית של המחשבה הישראלית: וראויה שימת עין בדיוק על המקום בס"ת שבו נכתב פרק קטון זה: מלאכת המשכן נשלמה, ומשה שם הכהנים על עבודתם (ספר ויקרא) והלויים בְּשִׁירְתָם, והוקבעה כל עבודה לתועלת יחיד בבית ה' (במדבר ו', כ"א), ונשיאי מטות ב"י היו מוכנים לַהֲגֹ בנדבת לבם הקדשת המזבח והתחלת עבודת הכהנים ע"י זבחים רבים ומתנות: ובמקום זה תוך הסיפור קבע נוסח התיבות שישתמשו בהן הכהנים להתחנן מאת ה' שיברך את ב"י, להעיד שעבודת הקודש אינה נותנת לכהנים שום נשיאות ושום מפעל על הקהל ועל אישיו: וזה נוסח הברכה ברוממות תְּמוֹתָהּ — „וברכך ה' וישמרך: יאר ה' פניו אליך ויהנך: ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום“ (במדבר ו', כ"ב): — אבל מה שנותן ערך לדברי הכהן הוא הזכרת שם ה' כי הוא לבדו המברך, ועל כן הוסיף — „ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם“: והמחשבה הישראלית שמרה נוסח זה שמירת קבע וקדושה ותאמרהו יום יום בתפלותיה, ובימי הג' יִשְׁמַע מפי אחד מצאצאי אהרן: וכל בר ישראל ע"י שימת ידיו על ראש בנו ובני בניו אם קרובים הם אליו, או ברחשי לבו אם רחוק ממנו, מעתיר עתרת החיים והשלום על אהובי לבו; הגז רעיון

רוחנו ומוסרי, קשר עליון של חבה בין ההוה והעתיד, קשר מקודש מימי קדם; ונוסח זה מבואר באר הישב מצאנוהו במזמור ס"ז:

לִמְנַצֵּחַ בְּנִינִיּוֹת, מְזִמֹּר שִׁיר: אֱלֹהִים יַחַנְנוּ, וַיְבָרְכֵנוּ, יְיָר פְּנֵינוּ
אֲתָנוּ, סֵלָה: לְדַעַת בְּאֶרֶץ דְּרָבָה, בְּכָל־גּוֹיִם יִשְׁעֶתָהּ: יוֹדוּךָ עַמִּים
אֱלֹהִים, יוֹדוּךָ עַמִּים כָּלָם: יִשְׁמְחוּ וַיִּרְנְנוּ לְאֵמוּם, כִּי תִשְׁפֹּט עַמִּים
מִיִּשְׂרָאֵל, וּלְאֵמוּם בְּאֶרֶץ תִּנְחֵם סֵלָה: יוֹדוּךָ עַמִּים אֱלֹהִים, יוֹדוּךָ עַמִּים
כָּלָם: אֶרֶץ נְתַנָּה יְבוּלָהּ, יְבָרְכֵנוּ אֱלֹהִים אֱלֹהֵינוּ: יְבָרְכֵנוּ אֱלֹהִים,
וַיִּירָאוּ אוֹתוֹ, כָּל־אֲפָסֵי אֶרֶץ:

מ"ג.

ועברתם את יי אלהיכם וברך את לחמך ואת מימך והסרת מחלה מקרבך: לא תהיה משכלה ועקרה בארצך את מספר ימך אמלא (שמות כ"ג, כ"ו וכ"ז):

א. האדם היה הוה ויהיה ירא אלהים, ויחוש בעצמו צורך לנלות רחש לבבו זה ע"י מעשים שחושב כי נרצים הם לפני היכולת הרוחנית, שיהוש כי משועבד הוא לה: מרבית החוקים ומסלותם שהיו לשעבר ושהם עוד היום לנלות דעתו זאת, ישנה בכל סיפור קורות עבודת האלהים של רוב בני האדם בעת האמצעית וכימינו; קרבן ממש או דמיונו, קרבן נדבה או קרבן חטאת היא הדרך היותר תדוירית הנמצאת בסיפור עבודת האלהים; קרבן ממון או קרבן ידידי לבו, קרבן בריאותו ע"י צומות ועינוים ובהשתיק אהת מהנמיות הטבעיות היותר פנימיות שבלב, וגם קרבן אלהי על דרך הנעלם לגאולת בני האדם אחרי מותם: וביראת ב"י הקרבנות אינם דבר עיקרי, והותרו מחמת היותם כפי דעת הזמן ומנהגו ולפי רחשי רוב העולם בימים ההם שבני האדם לא היו מחונכים לעבודת הנשמה בחדרי משכיתה: איסור הקרבנות לא היה טעמו טובן אפילו לבני דור משה, והיה נחשב כאי אפשר, וכמו שכתב הרמב"ם (מורה נבוכים ח"ג פ' ל"ב) — „והיה אז כאלו יבוא נביא „בזמננו זה ויקרא לעבודת ה' ויאמר, ה' צוה אתכם שלא תתפללו אליו „ולא תצומו ולא תבקשו ישועתו בעת צרה“: — ועל כן תורת משה מגבלת במקום אחד רשיון עבודת הקרבנות ולמשפחה מיוחדת שירות המקדש תחת השגחת כל האומה ועֲרֵבֹתָהּ, ותחת השגחת המושלים עליה; ומתחלה (שמות ל"ט, ל"ח) קרבן צבור היה מוגבל לשני כבשים בני שנתם אחד בבקר ואחד בין הערבים; וכל המשכן היה קדוש; אבל מזבח הזהב שעליו היו מקריבים רק קטרת, היה קדש קדשים והיה מוצב יותר קרוב לארון העדות:

ב'. צורך הקרבנות המוחש ללב קדמונינו, היה מן ההכרח שיהיה משועבד לחוקים, לבלתי יפלו ב"י בעבודת ניהוש של העמים שהיו בקרבנם, או שהיו עתידים להיות בה; ע"כ לימדה תורת משה בדיוק חוקי קרבן נדבה, וקרבן הטאת בשוגג ובמזיד, וחוקי קרבנות טהרה, ובסוף כל אלה תבוא עבודת יום הכפורים (פר' אחרי מות); ואין בכל אלה שום מצוה שנתקיימה בחיי משה, גם לא קרבנות מוספי המועדים שידובר בהם בויקרא סי' ל"ג מלבד מנחת העומר וקרבנה וקרבנות יום הכפורים; ותוספת עבודת ה' על ידי קרבנות מוספי שבת ור"ה וחמשת המועדים לא נאמרה למשה כ"א בשנה האחרונה לחייו, אחר שנבחר ונקדש יהושע לשמש תחתיו (במדבר כ"ג, ט"ו כ"ג; כ"ח, כ"ט); וזה דבר ראוי לעמוד עליו כי מורה תפואת המספר כמו בסדר סיפורי התורה, ויעיד אמתתם באופן המשמש לראיה גמורה, גם כי לא מְקֻנָּת ולא מבוקשת; וירמיה (בספרו סי' ז'), אחרי הוכיחו את בני דורו על עבדם את האלילים ועל השחתת מדותיהם, ועל מחשבתם הכוזבת שַׁבְשֻׁקֶם על דלתות בית ה' ינצלו מעונש עונותיהם, ואחרי תוכחתו שמוסר ומשפט וצדקה נותנים יקר לעבודת ה' התיצונית ולא זאת להם, משלים דבריו באמרו — „כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל „עלותיכם ספו על זבחיכם ואכלו בשר: כי לא דברתי את אבותיכם „ולא צויתים ביום הוציא אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח: „כי אם את הדבר הזה צויתי אותם לאמר שמעו בקולי והייתי לכם „לאלהים ואתם תהיו לי לעם והלכתם בכל הדרך אשר אצוה אתכם למען ייטב לכם“ (שם פסו' כ"א-כ"ג): עשרת הדיברות, משפטי מוסר וישוב, שלשת מועדים בשנה בשלשת עתי עבודת השרה בלי דבר על ענין קרבנות, הקמת המשכן שהיה בו גם מזבח להקרבת שני כבשים בלבד מדי יום ביומו על כל האומה, אלה הם החוקים הנגלים למשה בראשית ימי ב"י כאומה בפני עצמה; ועל כן כתב עמוס הנביא (בספרו ה', כ"ה) — „הזבחים ומנחת הגשתם לי במדבר ארבעים שנה בית ישראל?" — אבל שפל קמנות עבודה זו לא היתה שָׁנָה לדועות המון העם כי מרוממה היתה לערך כוחות שכלו, ועל כן נִפְּן לו רשות להראות חסידותו ע"י קרבנות נדבה וכפרה (ויקרא); ובהיות שגם זה לא היה מספיק לו, בקרוב פטירת מנהיגו בדרך ה', תִּרְשָׁה לו להרבות זבחי צבור שלו ע"י עבודת קרבנות מיוסדים במועדים ובשבתות ובראשי חדשים:

ג'. גם כי ספרי נביאים ראשונים הם קיצור דברי הימים הנכתבים בימי המאורעות, מ"מ מעידים כולם פה אחד שמשכן שעשה משה שמתחלה היה בשלה (יהושע י"ח, א'; שופטים י"ח, כ"א ל"א; שמואל א' א' ובמקומות אחרים) ואח"כ הובא ממקום למקום, ולבסוף כליו

נטלו מקומם בבית עולמים (מלכים א' ח', ד'), היה מקום קבוע לעבודת הקרבנות, רק קרבנות שמחה ותודה קרבו ג"כ חוץ ממשכן ה', וגם אח"כ לא הגיעו רוב המלכים (גם הכשרים) להסיר הבמות כל ימי בית ראשון: אבל הנבואים, בלי עשות הבדל בין העבודה המותרת והאסורה, הלכו אחר לימודי התורה, וכולם פה אחד הקדימו עבודה בלב לעבודת הקרבנות: והנה שמואל הנביא אומר — "החפץ לה' בעלות זבחים כשמע בקול ה'? הנה שמע מזבח טוב; להקשיב (רצוי לפניו יותר) מחלב אילים" (ש"א ט"ו, כ"ב); וישעיה (א', י"א) כתב — "למה לי רב זבחיכם יאמר ה'? שבעתי עלות אילים וחלב מריאים ודם פרים וכבשים ועתודים לא הפצתי"; והושע (ו' ו') "כי חסד הפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעלות"; ומיכה (ו', ה'ז') — "במה אקדם ה'" (שואלים ב"י השבים בתשובה) "אכף לאלהי מרום האקדמנו בעולות בעגלים בני שנה"? והנביא משיב — "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך"; — ובספר תהלים (מ', ז' ה') מצאנו — "זבח ומנחה לא הפצת אונים כרית לוי" (לשמוע מצותיך) עולה וחטאה לא שאלת: אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר (התורה) כתוב עלי" — ובמזמור נ"א, י"ח "יש כתוב — "כי לא תחפץ זבח ואתנה עולה לא תרצה":

ד'. לפי דעת הפרושים יש להינוך הילדים והצדקה והתפלה מעלה על עבודת הקרבנות (תענית ב'). "גדולה תפלה יותר מן הקרבנות" (ברכות ל"ב.); "כל העוסק בתורה אינו צריך לא עולה ולא חטאת ולא אשם" (מנחות ק"י. ובמקומות אחרים); וקריאת שמע של שחרית ושל ערבית ותפלת שמונה עשרה, לפי המחשבה הישראלית הן עבודת ה' היותר תמימה:

שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֶחָד:

בְּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מְלִכְתּוֹ, לְעוֹלָם וָעַד:

וְאַחַבְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־לִבְּךָ וּבְכָל־נַפְשְׁךָ וּבְכָל־מְאֹדֶךָ:
וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם עַל־בְּכֶבְדְּךָ: וְשָׁנַנְתָּם
?בְּנִיחָ וּדְפַרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלִכְתְּךָ בְּדַרְךָ וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ:
וְקִשְׁרָתָם עַל־יָדְךָ וְהָיוּ לְמַטְפֵּת בֵּין עֵינֶיךָ: וְכִתְבָתָם עַל־מְזוֹזוֹת
בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ:

סידור תפלותינו, שנתחלף במשך הדורות מחמת תהפוכות מצב ב"י, הוא עד עולם על אמונתם ברוממות מחשבתם ועל בטחונם בַּנְדָּאוֹת, עתידותיהם ועל סבלם בנחת רדיפת הגוים אותם לתגבורת האמת והטוב, לתועלת כל בני האדם, לבלתי הלחם נגד דעות כוזבות ולסגור עין עליהן, לבטחון מתמיד שיבוא יום מלכות אל עליון ובו כל האלילים כרות יכרתון וכל בשר יקרא בשם ה' אחד, וְשָׁע לא יהיה עוד בארץ, וחבת אחים תִּקְרַב כל צאצאי אדם איש לרעהו: והא לך קיצור סדר תפלותינו לפי התלמוד וגם קיצור שלש ברכות ראשונות ושלש אחרונות, וקיצור כזה אתה מוצא גם בכרכה מעין שבע שאומרים אותה אחר תפלת ערבית כביל שבת: *

אֱלֹהִים, שְׁמַע תְּפִלָּתִי, הַאֲזִינָה לְאִמְרֵי פִי:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, אֱלֹהֵי אַבְרָהָם, אֱלֹהֵי יִצְחָק, וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב, הָאֵל הַגָּדוֹל, הַגִּבּוֹר, וְהַנּוֹרָא, אֵל עֲלִיּוֹן, קוֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ, מְגַן אֲבוֹת בְּדַבְּרוֹ וְזָכַר חַסְדֵיהֶם, מְכַלְפֵל חַיִּים וּמְחַיֵּה מֵתִים בְּמֵאֲמוֹרוֹ, הָאֵל הַקָּדוֹשׁ:

הִבְיָנֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ, לְדַעַת אֵת דְּרָכֶיךָ, וְהַחֲזִירְנוּ בְּתַשׁוּבַת שְׁלֵמָה לְפָנֶיךָ, וּסְלַח לָנוּ, רַחֵם בְּעַנְיֵנוּ וּגְאֹלְנוּ, וְחַסֵּר מֵעֲלֵינוּ כָּל־מַחֲלָה וּמִכְאוּב, וּבְרַכְנֵנוּ וּבְרַךְ שְׁנוֹתֵינוּ בְּמַלְלֵי בְרָכָה, וּבְגִשְׁמֵי בְרָכָה בְּעַתָּם, שׁוּבָה אֵת שְׁבִיתֵנוּ לְשִׁמּוֹר דְּרָכֶיךָ, שְׁפֹטֵנוּ אֲבִינוּ בְּחַסֵּד וּבְרַחֲמִים, הַתּוֹעִים עֲלֶיךָ לְשֹׁפֵט, וַיִּשְׁמְחוּ כָל־חַוִּסֵי בָהּ, שְׂכוֹן בְּתוֹכֵנוּ לְכַבוֹד שִׁמְךָ, וְהוֹשִׁיעֵנוּ, וְשִׁמַּע קוֹלֵנוּ כִּי אֲבִינוּ אֶתְּךָ, בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה:

רַחֵם בָּנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְשַׁעֵה אֵל תְּפִלָּתֵנוּ כִּי לָךְ לְבָדְךָ בְּאַהֲבָה וּבִירְאָה נַעֲבֹד, וְנוֹדֶה לְשִׁמְךָ בְּכָל־יוֹם תְּמִיד עַל כְּדֵי־חַטּוֹת שְׁעִשִׁית עִם אֲבוֹתֵינוּ וְעַמָּנוּ, אֵל הַחַדְדָּאוֹת, אֲדוֹן הַשְּׁלוֹם הַאֲיֵרָה, עֵינֵינוּ

(* במכתב העתי לח' יאסט הנקרא "Israelitische Annalen" (שנת 1840, דף 209 ועוד) רשמתי מקור תחנות בני ישראל והתפשטן עד יום שנקבע סדרן: ובמכתב העתי "Rivista Israelitica" (דף 187—157) הועתק תלמודי זה עם תוספות (דף 491 ועוד):

בְּתוֹרַתְךָ הַקְּדוֹשָׁה, וּבְרַכְנוּ בְּשִׁלּוּמֶיךָ. יְהִי לְרִצּוֹן אִמְרֵי־פִי וְהִגִּינוּ
לִפְנֵי לַפְּנִיָּה, יי צוּרֵי וְגוֹאֲלֵי:

ה', ובתפלת כל יום כתוב:

בְּרוּךְ אֱלֹהֵינוּ שֶׁבְּרָאֵנוּ לְכַבּוֹדוֹ, וְהַכְדִּילָנוּ מִן־הַתּוֹעִים,
וְנָתַן לָנוּ תוֹרַת אֱמֶת, וְחַיֵּי עוֹלָם נָטַע בְּתוֹכֵנוּ, הוּא יִפְתַּח לִפְנֵי
בְּתוֹרַתוֹ, וַיִּשֶׂם בְּלִבֵּנוּ אֶהְיֶת וַיִּרְאֵתוּ, וְלַעֲשׂוֹת רִצּוֹנוֹ וְלַעֲבֹדוֹ בְּלִבְבֵנוּ
שָׁלֵם, לְמַעַן לֹא נִיָּעַר לְרִיק, וְלֹא נִגְדַּל לַפְּהֶלֶה:

עֲלֵינוּ לְשִׁבַּח לְאֲדוֹן הַכֹּל, לְתַת גְּדֻלָּה לְיוֹצֵר בְּרֵאשִׁית, שְׁלֹא
עָשָׂנוּ כְּגוֹיֵי הָאֲרָצוֹת וְלֹא שָׁמְנוּ כְּמִשְׁפַּחֹת הָאֲדָמָה, שְׁלֹא שָׁם חָלַקְנוּ
כָּהֵם, וְגוֹרְלָנוּ כְּכָל־הַמּוֹנֵם, וְאִנְחָנוּ פּוֹרְעִים וּמִשְׁתַּחֲוִים וּמוֹדִים, לַפְּנֵי
מַלְכֵךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, שֶׁהוּא נֹטֵה שָׁמַיִם וְיוֹסֵד
אָרֶץ, וּמוֹשֵׁב יְקָרוֹ בְּשָׁמַיִם מְפַעֵל, וְשׁוֹבֵינָת עִזוֹ בְּנִבְחֵי מְרוֹמִים: הוּא
אֱלֹהֵינוּ אֵין עוֹד, אֱמֶת מִלִּפְנֵי אָפֶס זוֹלָתוֹ כְּפָתוּב בְּתוֹרָתוֹ וַיִּדְעַת
הַיּוֹם וְהִשְׁבַּת אֶל־לִבָּהּ, כִּי יי הוּא הָאֱלֹהִים, בְּשָׁמַיִם מְפַעֵל וְעַל־
הָאָרֶץ מִתַּחַת, אֵין עוֹד:

עַל־כֵּן נִקְרָה לָךְ יי אֱלֹהֵינוּ לְרֵאוֹת מְהֵרָה בְּתַפְאֲרַת עֲזֶךָ,
לְהַעֲבִיר גְּלוּלִים מִן הָאָרֶץ, וְהַאֲלִילִים פְּרוֹת יִבְרָתוֹן, לְתַקֵּן עוֹלָם
בְּמַלְכוּת שְׂדֵי, וּכְל־בְּנֵי בֶשֶׁר יִקְרָאוּ בְּשִׁמְךָ, לְהַפְנוֹת אֵלֶיךָ כְּל־רִשְׁעֵי
אָרֶץ, יִבְירוּ וַיִּדְעוּ כְּל־יֹשְׁבֵי תִבְל, כִּי לָךְ תִּכְרַע כְּל־בְּרָךְ, תִּשְׁבַּע כְּל־
לְשׁוֹן: לַפְּנִיָּה יי אֱלֹהֵינוּ יִכְרְעוּ וַיִּפְלוּ, וְלִכְבוֹד שִׁמְךָ יִקָּר וַיִּתְנוּ, וַיִּקְבְּלוּ
כָּל־שׂ אֶת־עַל מַלְכוּתֶךָ, וְתִמְלֶךְ עֲלֵיהֶם מְהֵרָה לְעוֹלָם וָעֶד, כִּי הַמַּלְכוּת
שֶׁלָּךְ הִיא, וְלְעוֹלָמֵי עַד תִּמְלוֹךְ בְּכַבּוֹד, כְּפָתוּב בְּתוֹרַתֶךָ, יי יִמְלֹךְ
לְעֹלָם וָעֶד: וְנֹאמַר, וְהָיָה יי לְמֶלֶךְ עַל־כָּל־הָאָרֶץ, בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה
יי אֶחָד וְשִׁמוֹ אֶחָד:

ובתורתך פתיב לאמר, שמע ישראל יי אלהינו יי אחד:

ובר"ה וביוה"כ אומרים :

תן פחדך יי אלהינו על כל מעשיה, ואימתך על כל מה
שבראת, ויראוך כל המעשים, וישתחוו לפניך כל הברואים, ויעשו
כלם אגדה אחת, לעשות רצונך בלבב שלם, כמו שידענו יי אלהינו
שהשלטן לפניך עז בידך וגבורה בימינך, ושמה נזרא על כל מה
שבראת :

אלהינו ואלהי אבותינו, מלוך על כל העולם כלו בכבודך,
והנשא על כל הארץ ביקרך, והופע בחדר גאון עזך על כל יושבי
תבל ארצה, וידע כל פעור כי אתה פעלתו, ויבין כל יצור כי אתה
יצרתו, ויאמר כל אשר נשמה באפו, יי אלהי ישראל מלך, ומלכותו
כפר משלה :

ו'. כמו שבחזונו הנביאים בהנבאם על גדול היות ב"י בעולם
כגוי הפשי, הבטיחום שיבוא יום ותקום שנית היותם זו ע"י משיח בן
דוד (עיינן למטה בחלק ב' זה סי' מ"ו), כן בקוננה על חרבן בהמ"ק
שבו לבדו עבדו ה' אחד, המחשבה הישראלית תזכור בתודת לבה
זכרון עבודה היצונית שעבדו בו ; לפי שעבודה זו, גם כי היתה לפי
דעות הזמן ההוא, מ"מ לא תשנה עם עבודות אכזריות ונגד המוסר
שברתות עובדי אלילים, וברוח בינה המתנוצץ בה גברה למעלה גם
על דעת סבול הבנים לנצה לכפרת עון אבותיהם : וגם כי קרבן צבור
בבהמ"ק לבדו, נתחלף יפה וכפי דיעות הזמן בתחנות ותשבחות
והודאות, המחשבה הישראלית לא שכחה שעבודת הקרבנות בעד כל
ב"י היתה מחזקת אותם בדעת צדקת שליחותם, ועל כן נחשב כחובה
לזכרה תמיד פעד לאחדות ב"י ביראת אלהיהם ולנאמנותם הבלתי
מתמוטטת לשליחותם ; לפי שהרעיון שהביא בימי קדם להקרבת
קרבנות בזמן שהיה אפשר להניהו גם אם בתגבורת חיוו בהתהפכות
היות כל עם יהיה מן ההכרח שיוסר מעבודת האל אבי כל היצור,
מ"מ לא ימחה מזכרון קורות ב"א, שרוח נבואת חזוי ישראל ראתה
כבר בדורות קדם לימוד מוסר והוראה ושלוים מתמיד שבעתיד יבין
מושבו בהר ציון שממנו תצא תורה ודבר ה' מירושלים, והגוים יכתתו
חרבותיהם לאתים והניתותיהם למזמורת, לא ישא גוי אל גוי חרב

ולא ילמדו עוד (תכסיסי) מלחמה; וישבו איש תחת גפנו ותחת תאנתו ואין מחריר (ישעיה ב', מיכה ד'):

ז. הדעת שאבי כל היצור לא ישאל מב"א כ"א מה שבא להם מחינוך השכל והלב, חינוך בא ממדרגה בלתי שוה במצעד מתאחר בהתהפכות מחשבת הגוים במשך הדורות, היא ההודאה הנרשמת בסידור תחנות עבודת ב"י: וכן תוצאותיה; שמן המחשבה הישראלית, המחונכת במשך הדורות לאמת ולכשרון, שואל האלהים תמונות הולכת הלוך וגדול בהבנת דבר קדשו והטות און לחוקי מוסרה: בהיותו בכור בין בני האדם בעבודת האלהים, ישראל הש בעצמו ומתפאר כי ע"י כלל הלימודים שקבל מאבותיו, קדם ליסודות שעל ידיהם דעת אל אחד תתפשט בכל העולם, שבעבורה משתדלים (גם בלי רצון מאתם). כל הגוים; מאורע כבד ליראת ה' בישראל היה שמחיקו יצא שביב האור המעותד להעיר באיברופא התפשטות אחדות ה'; כבר התישב ישראל ברומי ובאיי מזרח הים האמצעי הודיעו תורת משה ויקר רוחניותה ומוסרה, והמשיכה אליה גרים הרבה: הנוצרות בהולדה מצאה דרכה מתוקנת כבר, אבל אָרְחָה להגיע אל מגמתה היה ארח לא סלול ומלא מונעים, מחמת שמירת חוקי דת ישראל שגם היא מתחלה שמרה יחד עם אמונתה באלהות ישו; והבדל הנוצרים מן היהודים החריד שומרי תורת משה בתמימותה וטהרתה: ולא מעטים מעם זה בלתי מיושב גם כי חכם, שבתוך מצוקות שמצאו להן מקום בארץ הקדש היו נושאים עיניהם אל מי שיוגאלם משררת רומי, בתוך מצב ארצם הבלתי מסודר, נטו און אל התדבקות שני עיקרים אלה גם כי זרה: ברית כרותה בין יראת ב"י ובין האמונה באלהות ישו לא היתה גורמת אבדן היהדות, אבל היתה מכנסת בה עיקרים נכרים לה; א"כ היה ראוי להתקומם נגד ברית כזאת, והיהדות התקוממה נגדה בהוכחות בינה, והכניסה בנאמניה ע"י לימודים לקוחים ממעיני תנ"ך הקדושים ומקבלת אבות, חובת ההתרחקות מהברית שזכרנו: ומוזה דברים לא רבים בנוסה תפלתנו (ברכת המינים) שאינם מורים שנאה נגד שלא מבני בריתנו, רק תפלה לאל שיצילנו מסכנות ונזקים שיוכלו להגיע לנו על ידיהם (ע"ין למטה סי' י"ד); וע"כ נשמרה הברכה הנ"ל לדור בעבור רדיפת הנוצרים אותנו בלי חשך: יש לזכור שברכת המינים זו המיוחסת לרבן גמליאל אב בית דין קיצורה בתפלת הביננו היא רק תפלה לאל שהתועים, שהוא ר"ג ב' יות אב"ד הציל ממות (מעשי השלוחים ה', ל"ד ועוד) ישפטו על דעת ה': וכאשר נבדלה מכל וכל הנוצרות מן היהדות על ידי כלות

לאט לאט כת מקיימי חוקי תורת משה עם האמונה באלהות ישו, ועל ידי פאולוס השלוח לעמים עובדי אלילים שהמציא העיקר בלתי נודע עד הנה שחייב האדם באמונה בעינים עצומות בעיקרי דת ישו בהולדו וחיייו ומותו, וזה די לו להכניסו לג'ע בלתי שים לב על שמירת חוקים, ובגורו שקיום חוקי תורת היהודים יביא לידי אבדן הנשמה, המחשבה הישראלית הכירה שעבודת האל החדשה והתקיפה היוצאת מחיקה תועיל לפי שעה לפי מצב עובדי האלילים להתפשטות דעת אחדות האל בכל הארץ: ובלי חקור אם השמות שנקראו בהם חוקי הדת החדשה שנצרכו לעבודה קיימת ומקובלת להמון העם נאותים להם, המחשבה הישראלית או ולאחר זמן בחזותה בקריאת שמות אלה מופת כבוד לתורת משה, תחת זכור מצוקות ורציחות שסבלו ב'י בגלל יראתם, מאמנת בלבד כמו שכתב הרמב"ם (הלכות מלכים פרק אחרון הלכה ג', דברים שהושמטו בדפוסים ונמצאים רק בכתיבת יד) כי "מחשבות בורא עולם אין כח באדם להשיגם כי לא דרכיהם דרכיו ולא מחשבותם מחשבותיו לכל הדברים; וכן זה שעמד אחריו (שדימה שיהיה משיח) אינו אלא לישר דרך למלך המשיח לתקן העולם כלו לעבוד את ה' ביחד שני" כי אז אהפוך כל העמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחד" כי כבר נתמלא העולם כלו מדברי המשיח ומדברי התורה ומדברי המצות ופשטו דברים אלו באיים רחוקים ובעמים רבים ערלי לב וערלי בשר, והם נושאים ונותנים בדברים אלו הסותרות התורה, אלו אומרים מצות אלו אמת היו וכבר בטלו בזמן הזה ואלו אומרים דברים נסתרות יש בהן וכבר בא המלך וגלה נסתריהם וכשיעמוד מלך המשיח באמת ויצליח וירום וינשא מיד הן כולם חוזרים ויודעים כי ששקר היא (6):

ח'. מועדים ויתר חוקים. תואר מוסרי ביותר המודיע נאמנה לא בלבד כי הובה על ב'י לבלתי רדוף יתר העמים בעבור עבודתם את אליליהם כי גם לכבדם בעבודה, הוא כי בחגיגו ובשאר חוקי תורתנו לא בא רושם מעיקרי יראתנו: ובאמת אם המצוה תגלה רעיון יסוד יראת אלהים, ואם החגים יזכירו מאורעות גופניים של האלילים עצמם, לפי השכל אם המאמינים ביסודות ובמאורעות אלה

(6) אין מקום בחיבורי זה לבקש הטעם שבעבור המחשבה הישראלית לא התקוממה נגד הנוצרות המשתדלת לכלות עבודת האלילים, אבל להפך הכירה בה עזר להתפשטות אחדות ה' וכתב אחים בין כל בני האדם שבמשך דורות היא לימדה, והנוצרות המקיימת שהיא בת ליהדות נהיתה לה כצרה ומקנאה אותה: המחשבה הישראלית בטחה לשעבר ובטוחה היא כהנה שבזמן רחוק או קרוב י'דע לכל כי המשה חומשי תורה שהיא לבדה שמרה בתמימותם וכיבדה אותם לבדם והלכה כנמוסיהם, יהיו נחשבים בכל העולם כפועל עליון לחינוך יראת ה' ולמוסר:

לא יקיימו המצות הבאות מחמתם, יִחְשְׁבוּ כפושעים, והרבה תהיינה התוצאות הרעות הבאות מחמת חדול מקיומן: ותחת זה חוקי היהודים וחגיגה הם זכרון קורות קדמוניהם, קורות ראויות לְהִזְכֵּר בעבור שמחות ויגונות שגרמו, בעבור שכר ועונש שִׁסְפְּנו ונדוע כי מידי ההשגחה באו, ומדי שנה בשנה מביאים את האדם להקירת עצמו ולבוא לידי תשובה מְעֻנָּיו; כולם זכרונות מאורעות היהודים, שלא לפי השכל ולא לפי חוקי התורה יִחִיב בהם מי שלא נולד ממשפחת ישראל; ובפרט בהתנגדות זו יגלה תואר דת ישראל המתמיד בהנחתו שחוקיה רק בני יראתו מְצִיזים עליה, ועתידים עיקריה להיות דת כל בני האדם: ואלה הם עיקרי דת ב"י — האמונה שהאל הוא רוח טהור, שהוא אבי כל בני האדם בלי הַפְּרֵשׁ בין גוי לגוי, חיי אחוה לנצח עם כל בשר בלי גבול וקץ, הן בחיי מגורים הן בחיי עד אחר המות, שכר עולם עקב מעשינו על הארץ לפי המקום והזמן שבו הלפּו ימי חיינו: שמירת תורה זו העתידה להיות כללית, נִתְּנָה ביד גוי אחד הַמְּחִיב בחוקיה הרושמים בו רושם מוסרי, ונופחים בו רוח תגבורת הנשמה ואומץ הלב לסבול מה שיתנגד להפצה, ולסור לא בלבד מדבר רע כי גם מלהשביע תאורתו בדבר שלפי המוסר יהיה מותר לו, לבעבור יִחַדְּךָ עֲצָמוֹ להתגבר על יצרו למען ייטב לו:

ט. חוקי עבודת האל המְצִיזים בתורת משה וישראלית מגמתם היתה לתת לישראל זיו איקונים פרטי (עיין פרק מ"ב) נראה שמבטם כפלים, להיות חוקי בריאות הגוף, ובריאות הנשמה; צדקה וענוה בנשמות נקיות מכל אמונת נִיחֻוּשִׁים ונמצאות בקרב גופים בריאים, מגודלים ומחוקקים ע"י תורות עבודת האדמה שבחמשה תומשי תורה: אין להתפלא אם אומת ישראל אחרי הויתה כגוי במשך אלף וחמש מאות שנה יכלה להתיצב לאורך ימים נגד יכולת הרומיים ונגד שטף נצחונותיהם: וגם אין להתפלא אם אומה זו אחר עוד אלף ושמונה מאות שנה מודחת ומגורשת מסוד כל ישוב מדיני תְּמַצָּא מורגלת לכל איקלים ומעורבת בין כל העמים, ובתוקף שכלה ועוזה נלכבת לרוחה הקדמוני שהיה רוח צדקה וחסד, פרי הינוכי מימי קדם שלא יסוף לעולם: אם מן הפרי נשפוט על העץ, ברור הוא שהמחשבה הישראלית תצדק בשמרה הגי קדשה ומועדי תשובה ואבל שלה וכל מצות עשה ולא תעשה של עבודתה לאל בצבור וביחיד וכל החוקים המעמידים בריאות גופה ונשמתה, באופן שכדברי דוד באחד ממזמוריו תחדש תמיד כנשר עוז נעוריה: ובאמת בעוד שדת הנוצרים בכואה לידי יושבי איטליא ויתר הנכרים מנצחי מלכות רומי הבלתי יודעים מקור חוקי דת משה, וכפי צורך מצבם החדש, התחכמה לשנות הענין האמתי של ספרי תנ"ך בכואם בברית עם עובדי האלילים ובהשליכם

אחרי גום כמה וכמה ממצות תורת משה שהיו בלתי נכונות להם, המחשבה הישראלית בחרה לה דרך אחרת, היא הדרך שבחרו להם הפרושים שהיו המליצים האמתיים של רוח תורת משה והמוסיפים ללכת בדרכיה: באמת דרך זה הורוה להם קדמוניהם הסופרים, שבחזותם בשכלם שהוית ישראל כגוי לעצמו תחדל, וְעַפְסָה כפי מה שכתוב בתורת משה, תחדל גם עבודת הקרבנות ושירות הכהנים, בקשו שיתפשטו תוך ב"י יותר ויותר החוקים והמנהגים שהגיעו אליהם בקבלה, באופן נאות לקחת מקום עבודת הקרבנות והחוקים התלויים בה: וזה היה אופן מספיק ונכון לקיים בישראל, גם כי נפוץ על פני כל הארץ, חוש רוממות שליחותו להיות שומר אהדות ה' בטהרה יתירה, בְּקִבְבֶּךָ חיי היחיד והצבור בחוקים המזכירים הוית האל בכל מקום, והשגחתו:

י"ד. ובדאי המחשבה הישראלית גם כי בארצות רבות תשא עם שלא מבני בריתה כמשא צרכי המדינה והעיר כמו שהיתה צְפִיתָה במשך דורות, היא תמיד להוטה ומכולכלת ע"י הלימודים והתורות שמהם נהיתה ונתפשטה: עוד באזניה קול נביאיה הנורא ולא נושא פנים הַנְשֵׁנָה בחקירה החפשית ובתיקוני חז"ל הפרושים, ושומרת נאמנותה לברית קדמותה מוכנת לקבל כל מצעד הדעות, כל קנין חכמה בסדר המעשים: יש עוד עמים נבערים מדעת ועליהם שרים הראוים לנבערותם, שתחת הודות כי ב"י הם פועלים שוקדים לטוב הכללות, מתקנאים בהם בעבור שְׁבַל מדותם ושקידתם, ויואלו להכחיש כוחם ע"י רדיפות שְׁבַל־גוֹי מיושב ימאסן: הנה דומים הם לאבימלך מלך פלשתים בימי יצחק המקנא בו בעבור הצלחתו פְּמַרְעִית צאנו ובעבודתו את השדה, ואומר לו — „לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד“ (בראשית כ"ו, ט"ז), — תחת למוד ממנו ונסות לגבור עליו או לדמות לו בשקידתו, רק נרדפים אלה המוכרחים לגלות מארץ מולדתם שבה קברות אבותיהם, נוצרים פעלם המועיל לעתות אחרות, ושומרים נאמנותם לכל חוקי עבודת ה' וכה שכלם שאצרו להם במשך הדורות: ובבטחונם על עתידותיהם שתהיינה מוצלחות בלי ספק, בעוד שיתר בני בריתם, מעורבים תוך גוים מיושבים, נושאים תפלה לאל בעד המורדפים ומשפט עליון על רודפיהם, הנדחים עתה, נוצרים תוקף שכלם להיות בארצות אחרות יסודות חזקים בימים שיבואו לשוב שיופיע אורו גם על הארצות שהדיחום ולא חשבום כבנים להן:

י"א. נלבב תמיד ע"י בטחוננו במשפט אלהים בארץ, עם ישראל בימים המזכירים לו מצוקות קדמונו לא ישים אל לבו כי מפעל שליחות הסדו היה נמנע ע"י סכלות המון העם ונבערותו מדעת וע"י הִקָּץ ועול אציליו, ובוחר ליחס אכזריות מצוקות קדמונו לחטאותיו

ולחטאות אבותיו: ובתחנותיו בצבור מודה על פשעיו כהיום, שבגללם בלתי ראוי שתתקיימנה עתה על ידו עתידות כל יושבי תבל לטובה כחזיון נביאו בחירו, אבל מאמין שבלי ספק תתקיימנה לעתיד: רק המחשבה החפשית לא תתיצב במקומה בלי מצעד; והמחשבה הישראלית בארצות מיושבות לא תסוג אהור ולא תדאג עוד מכבשן האש שלעבר בני בית דין הנקרא אינקוויזיציון (Inquisition) דנו בו את נאמניה: ובקוננה בבתי תפלתה ותוך קורות בתי נאמניה על רציחת חיל גדול מבני בריתה שהיו מגן וצנה ליראת האלהים העתידה למשול בכל העולם, תחשוב על תנאי תהפוכות מצעד שְׁכָל כללות בני האדם, ותתאוונן בחשבה כמה קטן עדין החלק המיושב ביושבי חלד המוכן לראות בחדוה שחר יום מלכות ה' אחד:

י"ב. אומת ישראל חזתה בכירור שהצרה הגדולה שבאה עליה בחרבן בהמ"ק, תחת הזיק ליראתה את ה', תועיל להתפשטותה בכל הארץ ע"י הספר שהיה תמיד נחמת ישראל: ומצאנו בגמרא (פסחים פ"ז): — „אמר ר' אלעזר לא הגלה הקב"ה את ישראל לבין האומות „אלא כדי שיתוספו עליהם גרים“: — ובחרבן בהמ"ק חזה ישראל אות התאמת יתר הנבואות המנבאות תפארת גדולתו לעתיד לבוא (שם סוף מס' מכות): ובכן אחרי התקיימותו לדורי דורות, מאיִם בכל מקום ובכל אופן, רואה ישראל עיקרי דתו מטהרים לבבות בני האדם, והולכים לאט לאט ומכניס יסודות יראת ה' בכל העולם; ובימי מועדיו, עם ה' נוצר בדעתו כי גוי מופת הוא, גם כי יחזה שמטבעם צריכים יתר הגוים לסור מחוקי תורתו: באמת במועדיו עם הודאתו לה' יתוחד כיבוד זכרון אבותיו שבלכתו אחר עקבותיהם רוצה לדמות להם בשקט לב נקי וְבַחֲדוֹתוֹ: חג הפסח וזכרון גאולתו והיותו לגוי חפשי, יקיים בו דעת עֶקֶד האדם; יום מתן תורה יפיח בו רוח גֵאוּת, בהיותו בן בכור באמונת אמת בדברים הרוחניים ובדברי מוסר; שבתו ארבעים שנה בסוכות יורה לו כי כל כמה שגדל קִשְׁי החיים כן יועיל לעשות הנשמה בעלת כשרון לאורך ימים; מנוחת הגוף והנשמה, שלה מִקְדָּשׁ יום השבת, תדירות מקראי קדש לשמחת ב"א תוך משפחתו, תביאהו לחבת אחוה בין אדם לעמיתו, לצדקה לאביונים קְרוֹב ימי חג ומנוחה, ומודועים טבע יראת ב"א את ה', ובאים לעזרתה להודיע יְפִי חיי חלדנו ויורונו כי בחסד האל ניתנה לנו בחירה חפשית במעשינו, לא לְכַלּוֹת חיינו בהשתכלות תמידית שאינה עושה פרי או בחקירות רוחניות המביאות לידי תמהון, רק כהכנה כללית לחיי מעדנים לנצח בארצות החיים כשכר השתדלותנו לכשרון, ושמחים בקוצר גרותנו על הארץ:

מ"ד.

לא תספו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו לשמר
 „את מצות יי אלהיכם אשר אנכי מצוה אתכם“ (דברים ד', ב'); „את
 „כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אתו תשמרו לעשות לא תסף עליו
 „ולא תגרע ממנו“ (שם י"ג, א');

א'. באמת לא נוכל לקיים שנשמר צווי זה בישראל בתמימותו
 תמיד: חוקי ניהוש, גדול משמירת מצות חמורות, ימצאו בספרי קורות
 קדמונינו בשבתם על אדמתם וגם אחרי כן, ויכאיבו לבנו בקריאתם:
 אבל נשים לב שעם כל עבירות פרטיות והדול עבודת צבור בירושלים
 וגם מקצת מצות ליחיד, פֶּעַל הפרושים שמר בטהרה ובשלימות רוח
 ספר התורה, אבל הגדיל עבודת הלב גם תוך המון העם בחייבו כל
 אדם בכל מקום לתפלות חובה תחת עבודת הקרבנות שלא היתה
 מותרת כ"א במקום אחד וע"י משפחה מיוחדת; והמחשבה הישראלית
 חושבת דבר זה שאין לו דוגמא בקורות ב"א, שדת אחת תקרא נאמניה
 דבקים תמיד לעיקרה, בעבודתה את ה' בצבור, עבודה הראויה לעת
 ומקום מיוחדים, ותנבא גם כן שרוחה לא יהיה ממש קרות בלב בניה
 כ"א אחר הדול העבודה ההיא החיצונית (דברים ל', ב') כאות חי
 וקיים תמיד על מקורה האלהי: הבדל המלכות הקדמונית אשה
 מאחותה, התיר קשר יראתן את אלהיהם שהיה מחברן יחד; ובהתפוצץ
 בניהן בין בני ארצות אחרות, ובהכנסם תוך עמים אחרים בעלי מדות
 שכליות ומוסריות משונות ממדותיהם, ע"י מצעד התפשטות השכל,
 קבלו עליהם חוקים חדשים בעבודתם את אלהיהם, או יותר מזה תיקנו
 עבודתם העתיקה ע"י אמצעים נאותים, באופן שעבודתם הקדמונית
 נשכחה ואבדה: וזה היה מן ההכרח שיהיה ויבוא, יען כי העבודות
 הישנות הנבערות יותר מדעת, הוצרכו להטהר ולתת מקום לחילופים
 נגשים יותר אל האמת: ותחת זה, המחשבה הישראלית חשה בעצמה
 בכורתה בשכל ובמוסר, וגם באבדן הויתה כגוי לעצמה, התחזקה
 פְּהֶדְדָה מיתר הגוים ע"י יראתה את ה', גם כי נאמניה נפוצו על פני
 כל הארץ: ויותר מזה בקיומה המתמיד תחזה האמצעי להפיק עתידותיה
 בעזר השגחת אל עליון; ובהתמדת מצעד הישוב המדיני, בהתפשטות
 החכמות לדעת כל האדם, תראה כי קרוב יום ה' ע"י משול שלום
 בארץ וע"י הפֶּתַח כל בשר כי ה' אחד שהיא אמנות ישראל הטהורה:
 והיא חֲזָה יום זה וּמְצָפָה לֹו בְּנְאוֹתָהּ כקיום הבטחת ה' הכתובה בספר
 התורה: (דברים ד', כ"ז-ל"א):

וְהִפִּיץ יְהוָה אֶתְכֶם בְּעַמִּים וּנְשֹׂאֲרֹתֶם מִתִּי מִסְפָּר בְּגוֹיִם אֲשֶׁר
 יִנְהַג יְהוָה אֶתְכֶם שָׂמָּה: וְעִבַדְתֶּם-שָׁם אֱלֹהִים מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם עֵין

וְאָבֶן אֲשֶׁר לֹא־יִרְאוּן וְלֹא יִשְׁמְעוּן וְלֹא יֵאֲכֻלוּן וְלֹא יִרְיִחוּן: וּבְקִשְׁתֶּם
 מִיָּשָׁם אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיךָ וּמִצֵּאתַי כִּי תִדְרֹשְׁנֻנוּ בְּכָל־לִבְכָהּ וּבְכָל־נַפְשֶׁךָ:
 בְּצַר לָךְ וּמִצֵּאוֹךְ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים וְשִׁבְתָּ עַד־־
 יְהוָה אֱלֹהֵיךָ וְשָׁמַעַתָּ בְּקִלּוֹ:

ב', המחשבה הישראלית קדמה לכל העולם כולו (וגם עדין לא נדמו לה כל מקומות מיושבים שבעולם) להרס עבודת ה' ברבים לתמות נעלה, בקבוע לה רק קריאת ספר התורה ותפלות של חיוב; וקביעת חוקים אלה, לפי קבלת קדמונינו תיוחס לעזרא, וגם החקירה הדקה ביותר לא תוכל להכחיש קבלה זו: מקריאת התורה בצבור כדי שילמדה המון העם תקף הקרבנות, שלא הותרו כי אם במקום אחד, לא עברו שנים הרבה עד שהוקבעו בתי מדרשות והוקדשו גם הם למקום תפלה ברבים; ובמקום שהיה הדבר אפשר הבדילו בין בתי מדרשות לבתי כנסיות לתפלה, ושניהם היו ויהיו תוקף המחשבה הישראלית ותפארתה:

יכולת עבודת האל על הנשמות לְאֶלְפָן יש להגיע אליה ע"י שעבוד השכל לפחד או לתקוה בחיים שאחר המות, וזה תלוי באמונות בלתי מובנות על מכונן; ועל כן יש לקבוע עיקרי אמונה נאותים להתחפכות נְשִׁיט מצעד הישוב לפניו או לאחריו, ולמשול על רוח האדם ע"י כח צלמים או דוגמאות של יכולת עליונה: או נאמר שְׁפָעַר עבודת האלהים להביא האדם למוסר הוא לשעבד רצונו לרצון עליון ע"י מצות עשה ולא תעשה, גם כי איזו מהן בלתי מועילה או מוקת מעצמה; הלא כולן תִּזְכְּרָנָה תמיד לאדם כי האל רואה כל דבר וכך יכול, וְתִרְגְּלָנָה אותו להתגבר על יצרו בהנהגתו המוסרית, ולהשוב כי עבודה זו היא עיקר חינוך ילדיו, ותדרי ביתו הם כבתי מקדש לכשרון, להידור פני זקנים שהם מופת לנערים ובחורים: ולאופן חינוך זה ע"י יראת ה' דבקה המחשבה הישראלית, ויפה עשתה; כי לא הוטל עליה לצוות עיקרי דת שלאמונה בהם לא היתה מוכנת דעת הרבים, ולא היתה לה שליחות אחרת כ"א לשמור בטהרתם ובתמימותם עיקרי יראת ה' אחד ותלמודה, עיקרים שהגיעו עֲדֵיהָ בקבלה, וְעַם זה לא היה מוטל עליה כ"א לפרש חוקי עבודת ה' ליחיד הנמצאים בתורה, על פי הקבלה. על פי הנהוג מקדם, וקבלה זו יש לסמוך עליה יותר מעל הספר שקדם לה כמה דורות; כי לא יובן שבלתי נֶצֶר מוקדם של מנהגים וחוקים, כמו שמירת הבריאות ונקיות הגוף והינוך הילדים ודברים כאלה שיש להם רוח עבודת ה' ויכול לְהִוָּךְ סדר חוקים שיהיו יסוד עבודת האל ויורו דרכה: ואין כאן מקום להביא ראיות על אמתת תורה שבעל פה או להציג לה גבול; אבל בלי גזור אָמַר על גבול זה, דבר ברור הוא

שהמחשבה הישראלית בהשתדלותה ליסד עבודת ה' חיצונית. לא זוה
מלימודי התורה הקובעת אופן חיי היחידים וחינוך משפחתם, ובחירה
לה דרך לפי ההשכלה והתבונה, דרך הגונה למצב טבעי של כוחות
השכל, דרך נקיה מניחושים ונאותה לצדקת מגמתה, לנצור ראשית
יראתה שלא תשלוט בה יד; בעוד שדתות אחרות שנולדו ממנה נלחמו
לשעבר ונלחמות כהיום ע"י התרים נאותים לפי המקום והזמן למהר
כליון עבודת אלילים מן הארץ:

מ"ה.

כִּי־יָקוּם בְּקִרְבְּךָ נָבִיא אוֹ חֵלֶם חֲלוֹם וַנִּתֵּן אֵלֶיךָ אוֹת אוֹ מוֹפֵת: וּבָא
הָאוֹת וְהַמוֹפֵת אֲשֶׁר־דִּבֶּר אֵלֶיךָ לֵאמֹר נִלְכָה אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים
אֲשֶׁר לֹא־יַדְעֶתֶם וְנַעֲבֹדֶם: לֹא תִשְׁמַע אֶל־דִּבְרֵי הַנָּבִיא הַהוּא אוֹ אֶל־
חֹלֶם הַחֲלוֹם הַהוּא כִּי מִנְסֶה יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם לְדַעַת הַיִּשְׁכֶּם
אֲחֵכֶם אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם בְּכָל־לִבְבְּכֶם וּבְכָל־נַפְשְׁכֶם: אַחֲרֵי יְהוָה
אֱלֹהֵיכֶם תֵּלְכוּ וְאֶת־וַיִּרְאוּ וְאֶת־מִצְוֹתָיו תִּשְׁמְרוּ וּבְקִלּוֹ תִשְׁמְעוּ וְאֶת־
תַּעֲבֹדוֹ וְכוּ תִדְבַקוּן: (דברים י"ג, ב' והבאים אחריו).

א'. ענין הנס בסדר טבע הנכראים, יכול להחשב בשתי פנים,
או בהשתנות מנהג טבעם, או בהבראות דברים חדשים שתאריך היותם
פחות או יותר; וכנס יוכל להחשב גם חוות דברים טבעיים או גם
מאורעות העתידים להיות, כשאין שם שום ראיה קודמת שיהיו ויארעו,
ועל כן אין ליחס חזיון זה כ"א לרוח נבואה: כל מין חוקים שעם ועם
עבר בו את אלהיו או עובדם עוד היום מיוסדים על סמוכות אמונה
בניסים שנתהוו בימי קדם, ושהאבות למדו לדורות הבאים אחריהם:
לשני רעיונות עיקריים ראוי ענין זה לדרוש ולחקור כשנבוא לשפוט
עפ"י שכלנו על ערך יכלתו על אמתת עבודת האל המנחת הניסים:
הרעיון הראשון הוא אם יוכל אדם להניח בנקלה זה הנס, ואם היה
נצרך באותו מקום ובאותו זמן; והשני עפ"י הרושם שעשה במו שראהו
בעיניו, ועפ"י מספר רואיו ומדרגת שכלם ושקט רוחם ועל רוחב מדעיהם:
ובהערך כל תנאים אלה או מקצתם, הפילוסוף הנותן דעתו על קורות
העולם יכיר פֶּעַר ההשגחה שעל ידו האמונה בסיפור ניסים כאלה ידבק
כמה דורות ביא לאמונות באלהים מאלהים שונים ולעבודתם לשעה
ובלתי קיימת: וכן היה וכן יהיה גם משפט המחשבה הישראלית: בני
האדם, בצפיתם ללכת הלוך וצעוד לקראת שלימותם ולקנות להם
המדות המביאות אליה ובסורם לאט לאט ממצב סכלותם, קנו להם
המדעים הנצרכים לשמירת היותם והמועילים להצלחתם; ורחש מוסר

ורעיון יראת אלהים התפשטו יחד ונוסדו על חוש שעבודם לרצון שמים: ובהגותם על ענינים שלמעלה מן הטבע לא יכלו קדמות האלהים כ"א בדמות ב"א כמוהם, דמות מוגבלת כבינת שכלם; ואחדות ענינים אלה הרמים לא עלתה על שכלם: ופעמים רבות שהמאורעות יצאו מגבול הטבע קשו על בינתם, ולא מצאו מענה לדבר כי אם ביתסם ליכולת עליונה שינויים בחוקי הטבע, ומשינויים אלה באו להנחת הנס; ומוזה, לחשבו או להחשיבו כאות על אמתת העבודה שהיתה הרגלם או שרצו לתקן או ליסד, לא היה להם לצעוד כ"א צעד אחד: ואם נכחש שיד עליונה השגיחה שיאומנו ניסים שהם ראשית עבודת האלהים וסמוכותיהם, וראשית האמונה באלילים עצמם, גם כי יראו כמתנגדים לשכל הישר, יהיה כאלו נכחש, עם כל הצפייה המוסרית מצד בני האדם שהאמונה בניסים ההם היא האמצעי היותר נאות להשגת שלימות האדם ולמצעדה לאט לאט עד שתתפשט; ויהיה כמו פקש התהפכות הדעות בבני האדם בכל דבר יסודי ובפרט בחיי שכלו בעבר ובהווה ובתקוותו לעתיד: ובלתי הודות כי רצון עליון היא האמונה בדבר שנראה נגד השכל הישר, יהיה כהתנגד למחשבה הישראלית שעל פי תורת משה לַמִּדָּה לבלתי התנגד לשום אמונה באלהים ולחשבה כהכנה מאת ההשגחה ונאותה להרחיק רוב המין האנושי מנבערותו, ולהבין ג"כ הנותרים לקבל דעת האמת בתמימותה, וע"י מצעד החכמות והתפשטותן להכחיד הטעויות שהן כמו מסך המחשיך אור הבינה בחיזונו השכל: וגם בזה המחשבה הישראלית תִּשׁוּר עֲרֵכֵת כל בני המין האנושי ופעלם כאחד, ביגיעם להרחיב יסודי הישוב הקבועים לפי מצב כל גוי וכל איש; ובקשר האחוה העתידה קִקְשֵׁר כל הגוים לעתיד, תורת ישראל תיגע בכל כחה במלאכת הכללות, ותחוש עצמה במושב עליון ע"י חינוך האבות וחינוך תורת משה וערבותה לשמירת המוסר בטהרה לתועלת כל הנולדים והעתידים הַיְוֹקֵד:

ב'. רעיון שני המור על אודות הניסים כיסוד לעבודת האלהים הוא זה. — הַיּוֹכֵר להמצא יחס הגיוני בין עֲשִׂית איזה נס, ובין קבלת איזו דת כאמתית? היכול להיות קשר שכלי בין עיקרי דת אחת, ובין הניסים המסופרים בקורות תחלת הויתתה? אם תמצא לומר — „כן הדבר!“ — הניסים המסופרים יהיו אָדָן הרעיון על אמתת עיקרי הדת ההיא כמו שכלכלו הַיְקִדָּה ועזורה בהתפשטותה, והם דוגמאות לנצירת יסודה: אבל תורת משה, לא תסמוך על הנס וגם לא תבקש עזרו ולא תקבלהו: ואכן זה הוא הדבר שבמקראות שלפנינו ספר התורה מורה בכירור למחשבה הישראלית כהודאת אמונתה: האות או המופת שנביא נותן לסמך דבריו נגד תורת ה', גם אם יתאמתו אינם מוכיחים שום דבר, וצריכים אנו להשמר שלא יביאונו לידי טעות: התורה שמלמד

אותנו ספר קדשנו לא תוכל לבוא לידי תמורה בשכל ובלב לומדיה שקנו להם אמונתם בה ע"י רעיונם לא ע"י ביאת דבר שנביא יגידהו טרם יבוא, ולא ע"י עשית נס: אמונה בדבר שהוא למעלה מן בינת אדם או בדבר חכמה לא תוכל להִנָּע מחמת מאורע שלא נוכל להבין איך נהיה או שהוגד קודם שיהיה; ולהפך שום מאורע בלתי מובן או שהוגד מקודם יוכל להביא השכל להניח כאמתית אמונה במה שלמעלה מן הטבע או בדבר חכמה: בודאי יוצרכו מדעים קודמים לבעבור יובן בבירור לשכל עֵלֶם נבון אחד מיסודי חכמת התכונה (Geometria), והכנה זו בלבד ולא שום נס נפלא שבנפלאים יוכל להביא לידי הנחה שסך שלשת המקצועות של צורה בעלת שלש זוויות ישוו לסך שתי זוויות ישרות: ובדבר שלמעלה מהבנת האדם, כמו ששום נס לא יוכל לְשַׁרֵשׁ משכל איש מיאוננו להניח דעות ורות ומתנגדות זו לזו, כן להפך הכנת הינוך ואיזו מעלה בחכמה תביאנה אותנו להניח דבר אמת הבא לנו ע"י חקירה או הגיון מִצְדָּנו או מצד נבונים אחרים שהעמיקו אמונתו בלבנו ובדעתנו, ולא תוכל אמונה זו להִנָּע ע"י שום מאורע בלתי מובן איך נהיה, או שהוגד מקודם: ובכן המקראות שלפנינו יודיעו יוקר השכל על הנס, ושליומדי בינה יגברו עליו ועל כל לימוד אחר, ויורונו כי שום נס לא יוכל להוכיח לבינת האדם אמתת שום הוראה, רק לשים תחת עיניו רֵאִית הַמִּצָּא יכולת עליונה הגוברת על יכלתנו, או עֲקָמָה בלתי תדירית להביא אחרים להאמין כי יִכְלְנו מה שהם לא יִכְלְוּ: ג'. אבל גם תורת משה תודה על היות איזה נס: גם ספר התורה מספר הזיון דבר טבעי טרם יהיה יבוא, או איזה מאורע שלא על דרך הטבע, או מחזה שדי ע"י מראות המודיעות לאדם רצון אלהים: תכנית כל ניסים אלה היא צורך השעה, היותו לעיני קהל ועדה, חותם השגחה עליונה לבוא על ידו למגמה מוסרית או להציל עשוק מיד עושקו: המחשבה הישראלית לא תנוח בהכחשת הניסים (דבר נקל לכל אדם) או בכיטולם לאור החכמה: הכחשת מציאות היותם תהיה כהכחשת אל עליון; הכחשת גודל פֶּעַל ההשגחה הנפלא בקורות בני האדם, בקיום העולם ובסדר כל חֲלָקוֹ, היא כמו הגביל כח ראות השכל למה שאדם רואה בעיניו בלי השגחה על העבר ועל העתיד ועל גרעין עפר שהארץ שאנו עליה היא לערך כל היצור בלי סוף; כחש יכולת כל שבאלהים הוא כמו כחש יכולת נשמתנו הנגבלת, אבל בלתי מובנת: ד'. אם נס אחד לבדו יהיה מוכח, לא נוכל להכחש ביחד כל הניסים המסופרים בקורות קדמונינו, כי בהניחנו שגדל מספר הניסים, הבלתי ראויים להאמן, נבוא להניח שיש ביניהם גם אמתיים: — כן כתב רענאן (Renan) ונביא כאן רק שמו כי הוא מגדולי כת המַחְקִימִים, אחר הניחו כעיקר בלתי משועבד להכחשה כי — כלל גדול בחקירה

הוא שלא לתת מקום בסיפור קורות העולם לסיפורי ניסים: — אם כלל זה של החקירה יהיה למעלה מכל חקירה, כל דרישה למצוא בקורות העמים איזה נס שיהיה מוכח ושיוכל להוכיח נגד הכלל הנ"ל, תראה לשכל הישר כחבל וריק: רבנו סעדיה גאון (שחי משנת תתצ"ב עד שנת תתקמ"ב למנין הנוצרים) ובעקבותיו שד"ל בספרו *Lezioni di Teologia dogmatica, Cap. IV.* סוברים שירידת המן היא נס למעלה מכל ספק: והרמב"ם (הנפטר לב"ע בשנת אלף ומאתים וחמש למנין הנ"ל) כתב שהניסים שנעשו ע"י משה לא היתה מגמתם להוכיח אלהות שליחותו, רק להכין לב"י די צרכם; ומוסיף שנס למעלה מכל ספק הם עשרת הדיברות הנאמרות מפי ה' באזני כל עם ב"י: והפרושים הקדמונים לימדונו (אבות פרק ה', עשרה דברים נבראו בע"ש בין השמשות) והשמיעו דעתם בתוך קהל ועדה (המקובלת מאת הרמב"ם) שבכל פעם שאירע נס לא היה שם רצון חדש מאת האל, רק בבראו קבע בתורת מוקדם טבע כל נברא וגם כל פעם שבעתיד יסורו היצורים ממהלכם הטבעי (שזה הוא הנס), ואם כן אין לחשבו כנטייה מן התורה שקבע האל בכל דבר ביום הבראו (מורה נבוכים העתקת החכם מונק ה"א צד 246 בהערה): להלאה נראה אם ימצא איזה מעשה נסוי שיוכל להחקר מבלי (שכדברי רענאן) יתראה כטעות או כמרמה: נחקור עתה מה היתה מגמת הנסים המסופרים בתורת משה, ונניח מלחקור אותם שספרו דתות אחרות להעד על אמתת יסודי עיקריהן:

ה'. כשם ששכלנו יסרב להניח שהויות איזה נס תועיל לאות על אמתת איזו הוראה, כן הצווי לשמוע בקול מי שהעיר בלבנו בטחון באהבתו אותנו, הוא לפי תבונתנו ונוח לה: אין לך אב שיורה בניו באמתת קורות העולם או באמתת לימודי החכמה ומשתמש לזה במעשים שיודיעו בקיאותו במעשה הרושת יד, או שישתמש בכוחות גופו, אבל ישתדל להורותם ע"י טעמים ראויים ונאותים למגמה ששם נגד פניו: ומצד אחר אין לך בן שלפי השכל יוכל למאן לשמוע בקול אביו האהוב אותו, גם אם בעצות אביו ובמצותיו, לא ידע לחוות פני צדקתן ושראויות הן לפי מצבו, מחמת שלא בא בהן לידי נסיון או מחמת סכלותו: וכן ב"י בנצרים קבלת אבותיהם על ענין אחדות ה', לפי השכל היו יכולים לשמור חוקי התורה גם אם לא היו יודעים טעם איזה מהם; ומהדרך הנפלאה שבה נגאלו משעבודם, וממצבם עתה כגוי מצליח וחפשי, ומנפלאות ההשגחה שאירעו לתועלתם, היו יכולים להוציא הכטחון שמצות האל היו הן לבדן האמצעים להוליד הצלחה תמידית וחדוה ליחידים ולכללות, ושחוקי העבודה החיצונית הם היותר נאותים לנצור במשך הדורות טהרת האמונה באחדות ה', וההצלחה במעשי ידיהם וברעיוני שכלם:

ו'. התוצאה, שמשפור הניסים שבאו ע"י משה תגיע לחיי עולם ולחיי שעה, היא שעין של מעלה תשגיח תמיד על כל היצור ובפרט על בני האדם הן בסדר טבעם הן בסדר מעלתם לנהלם בדרך צדקה וכשרון ולחיים טובים ושמחים: ותורת משה תלמדנו שאין להניח שבמקרה ירד הגשם מן השמים להשקות פני האדמה ולהפרותה, ולא במקרה תנוצח מלחמה, ולא במקרה יגבר גוי על גוי במדעים ובחכמה, ולא במקרה הישוב יצעד פעם בנחץ ופעם לאט לאט: המחשבה הישראלית הנחנכת ע"י אמונתה, ונקיה מכל דעה מוטעית של ע"ז, תהגה על כל מאורע ותחזה בו נפלאות תמים דעים והשגחתו: גיל וראבון המעורבים זה בזה בחיי היחידים והכללות, הם לעיניה שכר לכשרון, ומלמד המאיץ לפעול צדק; תרחק מהתגאות על יכולת האדם ומבטוח עליה וגם מנפול פניו על כי צרות מצאוהו, ואין שום עיקר בדתה שימנע ממנה מפרוש כנפיה לשמים, ולחשוב הנאות העה"ז ומכאוביו כהכנה ליום עלותה אל אלף אלפי אלפים עולמות הנראים על פני רקיע השמים; יען כי הַתְּלוּתָם זה בזה ע"י כח עליון המאיר פני כולם באור אחד, הוזה היא אפשרות אחוה רוחנית בין יושבי עולם זה ויושבי חבירו; ובריבוי העולמות בלי חקר תחזה מצעד נרות הנשמות ההולכות וּמְתַפְּשׁוֹת תמיד עד הגיען למעלה העליונה בתמימותן:

ז'. ובכן אם תורת משה לא תיחס נס מגמה להעיד בעד עיקרי אמונתה, יצא מזה תוצאה ראויה לכבוד גדול, כי בהיות הנס דבר טפל כמאורע שהיה בזמן מן הזמנים, צריך שיונה מחמת אמונה בעיקרי הדת הנלמדים מן ספר התורה שבו הניסים יסופרו; ולא זאת בלבד, כי גם צריך שהנס עצמו יקובל בגלל נס אחר שיוכל לעמוד בפני החקירה היותר עמוקה, ויוכל להחקר מאתנו בנפש שקטה ולהתקיים, כמו שנתקיים בדעת קדמונינו, ויתקיים גם בדעת הדורות שיבואו: והנס איננו מונח בלבד מאת מתי מספר המאמינים בתורת משה כי הדעות האמתיות לא תסופינה; אבל קיום ספר התורה המניח הנס הוא יסוד הישוב שלאורו הולך ומתפשט; וספר זה הועתק ללשון כל גוי, וע"י העתקים וביאורים נעשה נכון לכל נְתוּת עבודת האלהים למקוריהן ולחוקיהן, והוא מכובד בכל ארצות תבל כספר אלהי, ראוי ללימוד מצד המאמינים כמו מצד המחקרים, ומאת אלה ואלה נחשב כראשית מצעד ישוב בני האדם וּמְעֻלָתוֹ: זהו הנס שיוכל להחשב אל נכון כעד נאמן לכל הניסים שבספר יסופרו, ושהוא הגיד מראשית אחרית ופעל ועשה:

ח'. הספר הזה הניסי, ע"י הותם אי־אֶפְשָׁרוֹת תמורתו, מעיד על גורלו הנפלא להתקיים בעולם, בעוד שכל עבודות יראת אלהי הגוים הולכות ומתקרבות אליו כפי שקנן החכמות ומצעדן הולכים ומכינים

שכל בני האדם לעוֹב טעויותיהם ולהפרד מכל מכשול ע"ז, ולאֹר באור האמת: ואין קִשְׁוֹת כי חוץ מן המעטים התועים אחרי פילוסופיא של הבל, הַמְכַנִּים עצמם בעלי רוח אמיץ, וסוברים בנבערותם כי אין אלהים, אין לך אדם בעל מחשבה הפשית, גם חוץ ממחנה ישראל, שבעבור דעותיו על מה שלמעלה מן הטבע לא יוכל להכתב במספר המאמינים באחדות ה' שְׁלֵמֶדְנוּ משה, ועובר ברוחו ה' אחד: ובכן המחשבה הישראלית תחשוב כל דתות עבודות האלהים הסומכות על ניסים, כגורמות מצעד הולך וצועד בשלימות בני האדם, פְּהֶקְנֹת לפי שעה נאותות למדרגת שכל העמים העובדים בהן את אלהיהם, ועלולים להניח בקרן זווית תעותם אחר האלילים: ותושבת עצמה כנפרדת מכל יתר מחשבות יראת אל מחמת בלתי הַתְּלוּתָהּ על הניסים, כיושבת ברום המעלות בעבור אמונתה במה שלמעלה, שלימה פתמנותה היתידית שבעולם, ומגעת לגבול האחרון שאליו תגיע תבונת האדם על הארץ:

מ"ו.

נביא מקרבך מאחיד כמני יקים לך יי אלהיך אליו תשמעון: ככל אשר שאלת מעם יי אלהיך בחרב ביום הקהל לאמר לא אסף לשמע את קול יי אלהי והאש הגדלה הזאת לא אראה עוד ולא אמות (דברים י"ה, ט"ו, ט"ז):

א'. רוח אלהים להדריך בני עמו ליראה ולמוסר, ולהזכיר השכר או העונש הבאים לרגל קיומם או עזבם, זו היא שליחות הנביא: האיש שהאל בחר לשליחות קדש זו להיות מנהל רוח בני עמו וללמדם רצון האלהים ויכל לעת הצורך להוכיח שליחותו ע"י התאמת נבואתו, אבל צריך שידבר בשם ה': — „נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך (אומר ה' למשה) ונתתי דברי בפיו ודבר אליהם את „כל אשר אצונו..... וכי תאמר בלבבך איכה נדע את הדבר אשר לא „דברו ה'? אשר ידבר הנביא בשם ה' ולא יהיה הדבר (שֶׁנֶבֵּא) ולא „יבא הוא הדבר אשר לא דברו ה' בודון דְּפָרוּ הנביא לא תגור „ממנו“ (דברים י"ה, י"ח—כ"ב, וערוך מקראות אלה עם מקראות שלמעלה): נביא ה' יִקְנֶה לעצמו אמונה בשליחותו מאת ה' ע"י מראות אלהים, ולפעמים ע"י קול ניסוי שממשיך דעתו אליו ויצוהו לְנֶבֵּא חזיונותיו מהיום:

ב'. „ראה אנכי נתן לפניכם היום ברכה וקללה: את הברכה „אשר תשמעו אל מצות ה' אלהיכם אשר אנכי מצוה אתכם היום: „והקללה אם לא תשמעו אל מצות ה' אלהיכם וסרתם מן הדרך אשר „אנכי מצוה אתכם היום ללכת אחרי אלהים אחרים אשר לא ידעתם“ (דברים י"א, כ"ו—כ"ח):

הקללה והברכה, הרע והטוב, החיים והמות, העונש והשכר, לפי תורת משה הם תוצאות פֶּעַל האדם שפֶּעַל כבחירתו, ולבִּי גם תוצאות נאמנותם לאחדות ה' המביאה לידי מוסר: אמתת הַאִיִּם הנפלא של העונשים הבאים לרגלי הַיִּשֵׁעַ כמו הַאֲשֵׁר המעותד לחיי כשרון, לא היה יכול הנביא לשום כתנאי בטחון בו, לפי שמגמת שליחותו העליונה היתה שחזיון עונש שהוא מתנבא לא יתאמת, ולהפך שבמדה הראויה לצדקת העם תתקיימנה הבטחות הצלחתו: להניח שהדבר בהפך יהיה הניח גזרה מוקדמת, נגד האמת, נגד תורת משה, ונגד רחשי לב כל בני האדם: ולענן אִיִּם העונש יש להעיר עוד הפעם שבִּי מרצונם קבלו עליהם לנצור תורת אחדות ה' לטוב כל יושבי תבל, ובכן לסבול תוצאות הַפָּרֶס ברית שליחותם, וגם שהאל ברחמיו וּבְאֲרָךְ אפיו מיחל שההוטא ישוב מחטאתו; ובמה שנוגע לשכר פרטי ולהיות בן בכור בין העמים ביראת ה' ובמוסר (כמו שחזו נביאי ישראל), תלויים גם הם בשמור פחות או יותר את שליחותם, ולא היו יכולים להיות כִּיָּא במקצת, ובעת ובאופן שיהיה די לשלם שכר בהוה ולערוך העתיד, וזה תמיד כתוצאות ישוב ומוסר שתי עלות אלה—זכות בִּי והכנת בִּיא להתלמד; או קיום בִּי כגוי חפשי על אדמתם, כמופת כשרון פרטי, כְּמִרְצוֹ מאיר כל הארץ ביראת ה' במוסר, ובישוב מדיני; או נְפוּץ פקידי התורות כדי שיכשירו כל יושבי ארץ ויפרסמו הספר המלמד כל כשרון: הא לך שתי הדרכים ששמה השגחת ה' לפני בִּי בעתידותיהם; הא לך טעם קיום בִּי במשך שלשת אלפים וחמש מאות שנה שְׁמִשָּׁה בסוף ימי חייו כלל בקיצור דברים (שם כ"ט, ט' ול'): הא לך האופן שבו מלאו חיי גדול הנביאים בין תקות מאורעות טובים ודאגה ממאורעות רעים שיבואו לעתיד מחמת נאמנות רוב העם, או מקצתו, או כולו, או בלתי נאמנותו לתורת ה', עם שעל ידי משה עצמו נגאל משעבודו ונהיה לגוי:

ג'. בין העונשים המעותדים בס' דברים לעוובי יראת ה' אחד יש שעם ישראל מפוזר ומפורד בין העמים יעברו אלהים שהם ואבותיהם לא ידעום אלהי עַץ ואבן (שם כ"ח, ס"ד): דבר ברור הוא שעבודה זו לא תוכל להחשב כעונש מבלי שתהיה שם אֱלֹמֹת המכרחת אדם לעווב אמונתו שהוא מאמין בלבו לחבק יראה אחרת שהוא אינו מאמין בה, דבר שנאו ביותר לנפש והכרח אכזר לה גם אם יהיה לשמור עצמה בחיים, וגם אם בחדרי משכיתה תנצור אמונתה ביראתה הראשונה: עונש זה הַמָּאִים כאן נהיה בדורות העת האמצעית (Med. Aev.) היותר אכזרים נגד צִאצְאֵי צִאצְאֵי האבות: אבל גם מצוקה כזאת לא גרמה נזק לְפֶעַל שליחות בִּי: פעמים רבות הוּבְלוּ אֱלֹפִים מְבִי לַהֲמִיר דתם בגלוי מפני רשעת אדוניהם הקשים, ובאו גִּיכ להתחתן בבני דת

נכריה, והולידו בנים אנוסים בני אנוסים שומרי בלבבם עיקרי אמונתם הראשונה. ובכן נהיה שמחיבור אמונות זה הנהיה בחלק היותר נבון ביושבי המקום, אחר שנמנע מן היהודים להתעסק בעבודת השדה ביחד עם גוים חדשים שנהיו מן המכונים Ariosemiti כמו במערב איברופא חיבורים חדשים שגם בסדר תבונה ומוסר עברו תוך חילופים שונים מסופקים, והכינו התפשטות הדרך החדשה נגד האמונה המושלת בימיהם שבהוראותיה הבאות לה מהחכמות והמוסריות תלך ותקרב למהשבה הישראלית: ולהנחת האמת החומרית והשכלית בחיבור זה של עלות ועלולים וועיל רבות הרדיפות בעת האמצעית, שאחריהן לאט לאט צעדו הגוים וקרכו לאמונת בני, עד שנוכל לומר שאמונת לוטער (Lutero) וחבריו הכינה Torquemada צורר היהודים:

ד'. אבל יש להשיב אל דעתנו שכל הנביאים בהוכיחם לעם עברו על תורת ה' כהדברי משה, היו מצירים אותה בעיני שומעיהם כמגמה האחרונה שיוכל האדם להגיע עדיה, כתפארת וזכות לישראל בהיותו עם בחר בו ה': המקרים הרבים והקשים שיעברו עליהם לא יוכלו להודע מקדם, ורק הדרך הישרה שילכו בה תוכל להראות, שהוא להיותם מופת לגוים בחיי יחידיהם וכללותם בעבודת ה' אחד: והנביאים לא הטילו שום ספק על תגבורת האמת באחרית הימים, והאמינו שב"י מקודשים לה; ולזרוע ולכלכל אמונה זו בלב הנמצאים בימיהם ושימצאו בעתיד, היו משתדלים בכל עוז ולא חדלו מלהוכיחם תוכחות חכמה על כל מצב רוחני ומוסרי וישבו שימצאו בו בזמנים מזמנים שונים, אבל היו תמיד נלהבים בחזיון עתידות דעות משה.

וכאשר יצרם גבר עליהם והסיתם ללכת בחוקות הגוים אשר סביבותיהם הרת היות להם למופת, וכאשר גאון העם ושריו גרם שהנביא יגע לריק וילד לבהלה, איש האלהים גם כי התאונן על עורון הנמצאים בימיו ונתנבא עליהם רעות רבות וצרות, במרירות נפשו היה מהלך על כנפי רוח על דורו ועל הדורות הקרובים אליו, והיה כפנה דעתו לעתידות שתתהוונה בלי ספק, והיה מתנחם בחזותו מרחוק תפארת בני אומתו, וברכת ה' השורה עליהם בבוא היום והיה ה' למלך על כל הארץ:

ה'. ראיות — בימי אחז מוכיח ישעיה את בני דורו על עובם דתו אומתם ומנהגיה ללכת אחרי אלהים אחרים ואחרי פשעי הגוים אשר סביבותיהם; ובתחלת נבואתו שונה הוא נבואה קדמונית זו — «והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים: והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה בארחתיו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם: ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים וכתתו

„חרבותם לאתים וחניתותיהם למוזרות לא ישא גוי אל גוי חרב ולא
 „ילמדו עוד (תכסיסי) מלחמה: בית יעקב לכו ונלכה באור ה' : „כי
 „נמשתה (מנהגי) עמך בית יעקב כי מלאו (שאבו מים) מקדם ועננים
 „כפלשתים ובלדי נכרים ישפיקו“ (ישעיה ב', ב—ו'): ואחרי הקדמה
 זו מוכיחם הנביא תוכחה קשה, והזתם פצרו שלום ירושלים כשתטהר
 מכל חטא על ידי עונש החוטאים, ותהא בטוחה להנצל
 מכל צרה וצוקה: וכן מיכה (בספרו ד', א' — ה') בסוף
 נבואתו הראשונה; וכן ישעיה פָּנְשָׁו לידת חזקיה בראשית גדולת
 ישראל שהיתה יכולה להעשות עולמית (בספרו ט', ה' ו'), ואחרי
 הנבאו מפלת חיל מלך אשור הצר על ירושלים (שם ס' יו"ד) נלהב
 לתקוה טובה שהיתה לַצְפּוֹת מן „חטר מגוע ישי ונצר משרשיו יפרה“
 הוא מנבא - „ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה
 „רוח דעת ויראת ה' :... והיה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו :
 „וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ ועגל וכפיר ומריא יחדו ונער
 „קטן נהג בם: ופרה ודב תרעינה יחדו ירבצו ילדיהן ואריה כבקר
 „יאכל תבן: ושעשע יונק על חר פתן ועל מאורת צפעוני גמול ידו
 „הדה: לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה
 „את ה' כמים לים מכסים: והיה ביום ההוא שרש ישי אשר עמד
 „לנם עמים אליו גוים ידרשו והיתה מנחתו כבוד: והיה ביום ההוא
 „יוסיף אדני שנית ידו לקנות את שאר עמו אשר ישאר מאשור
 „וממצרים ומפתרום ומכוש ומעילם ומשנער ומחמת ומאיי הים :...
 „והיתה מסלה לשאר עמו אשר ישאר מאשור כאשר היתה לישראל
 „ביום עלתו מארץ מצרים :... ואמרתם ביום ההוא הודו לה' קראו
 „בשמו הודיעו בעמים עלילותיו הזכירו כי נשגב שמו: זמרו ה' כי
 „נאות עשה מודעת זאת בכל הארץ: צהלי רנוי וישבת ציון כי גדול
 בקרבך קדוש ישראל (שם י"א, ו"ב, ד'—ו'): ובנבואה הזאת הנפלאה
 הנביא ע"י רוח ה' שבקרב חוזה העתידות הקרובות של אומת ישראל
 תחת שררת חזקיה וצאצאיו אם יהיו נאמנים לתורה ולחיי מופת בכשרון
 כוסרי וישובי, נבואה שלא נתקיימה מחמת פשעי מנשה: האם נניה
 שהנביא חוזר על דבריו הקודמים, ובמליצות אחרות וע"י חזיונות
 שיריות מתנבא ממשלת השלום והשלחה והאחזה לעד וחדול כל חמס?
 או יותר יש להניח שכונתו (כשליחות חווי ישראל) לַצִּיָּר ברורים כשמש
 בצהרים, לעיני הנמצאים או והקרובים להמצא, עלולי דרכם, כמו שהיתה
 תקותו שיהיו, ובעופפו גם על אלה המתחלפים לפי מעשי כל דור,
 יבין לַצִּיָּר במראות מופיעות אורה עת מעותדת של כשרון ושל הצלתה
 בכל העולם? חיבור שני חזיונות אלה לטובת בני האדם יִרְאָה
 בביורר מִדְּבָרִים אלה של ישעיה (שלומדיהם נחלקו עליהם), ויִפְתֵּן שברעת

הנביא רעיון הבחירה החפשית ותוצאותיה המשוניים נתחבר אל עתידות מעותדות מפי האל לאחרית הימים בהתקיים בני האדם על פני האדמה לאורך ימים:

ו'. לא נִפְנַם עתה לחקור מי הוא מחבר חלק שני (מס' מ' ואילך) של הספר הנקרא כולו בשם ישעיה, ובאיזה זמן נכתב; אבל נוכל לקיים שבכל חלק שני זה מופיע בביורר שנפש הנביא היתה חוזה שגאולת ישראל והיותם שנית לגוי תארך בלי הפסק, ושדבר זה היה תלוי בנאמנות העם הנגאל ליראת ה' היותר טהורה, ובכן שליחות צדקתם תחדל לה בבוא כל העמים לקרוא בשם ה': כל חלק ספר זה, המדבר ברשיון כורש לשוב אל אדמתם ובעזר הבא להם מאתו, יוכל לשמש כראיה שמחברה, בעופפו במחשבתו על עתידות ב"י היותר קרובות, היה חוזה על כל בני האדם ממשלת שיווי ביראת האל ובמוסר והַפְּרָת עבודת האלילים: ובתוכחה אחרת הנביא מבשר לישראל כשכר נאמנותם — "ואני זאת בריתי אותם אמר ה' רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפִּיךָ לא ימושו מפִּיךָ ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם: קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרה: כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יורה ה' וכבודו עליך יראה: והלכו גוים לאורך ומלכים לנגה זרחך" (ישעיה סוף נ"ט וראש ס"ו ס'): לא יבוא עוד שמשך וירחך לא יאסף כי ה' יהיה לך לאור עולם ושלמו ימי אבלך: ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצר מטעי מעשה ידי להתפאר: הקטן יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום אני ה' בעתה אחישנה" (שם סוף ס"ו ס'):

ז'. וירמיה הנביא בדברו נגד נביאי השקר אומר — "אתם הפצתם את צאני ותדחום ולא פקדתם אתם... ואני אקבץ את שארית צאני מכל הארצות אשר הדחתי אתם שם... והקמתי עליהם רעים ורעום... לכן הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים: כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפנה ומכל הארצות אשר הדחתים שם וישבו על אדמתם" (ירמיה כ"ג, ב'—ח'): "כה אמר ה' אלהי ישראל לאמר כתב לך את כל הדברים אשר דברתי אליך אל ספר: כי הנה ימים באים נאם ה' ושבתני את שבות עמי ישראל ויהודה אמר ה' והשבתים אל הארץ אשר נתתי לאבתם וירשוה (ס"ו) ל' ב' וג'): "בעת תהיא נאם ה' אהיה לאלהים לכל משפחות ישראל ותמה יהיו לי לעם" (שם בסוף הסימן): "כה אמר ה' קול ברמה נשמע גהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו" (אין עוד שום אחד מהם): "כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעלתך נאם ה' ושבו מארץ אויב: ויש תקוה

„לאחריתך ושבו בנים לגבולם: שמוע שמעתי אפרים מתנודד (ואומר) „יסרתני ואוסר כעגל לא למד השבני ואשובה כי אתה ה' אלהי: כי אחרי שובי נחמתי ואחרי הודעי ספקתי על ירך בשתי וגם נכלמתי „כי נשאתי תרפת נעורי“ (שם ל"א י"ד, י"ח): (אין צורך להעיר שהנביא הגולה גם הוא בכלה עם בני עמו, תולה בתשובתם מאורעותם הטובות ומְצַיֵּרם כנוראים, בהוסיפו — „כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל עוד „יאמרו את הדבר הזה בארץ יהודה ובעריו בשובי את שבותם יברכך „ה' נוה צדק הר הקדש“... בימים ההם לא יאמרו עוד „אבות אכלו „בסר ושני בנים תקהינה: כי אם איש בעונו ימות כל אדם האכל הבסר תקהינה שניו: הנה ימים באים נאם ה' וכרתי את בני ישראל ואת „בני יהודה ברית חדשה: לא כברית אשר כרתי את אבותם ביום החזיקי „בידם להוציאם מארץ מצרים אשר המה הפרו את בריתי ואנכי בעלת „בם נאם ה': כי זאת הברית אשר אכרת את בית ישראל אחרי הימים „ההם נאם ה' נתתי את תורתך בקרבם ועל לבם אכתבנה והייתי להם „לאלהים והמה יהיו לי לעם: ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את „אחיו לאמר דעו את ה' כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם נאם „ה' כי אסלה לעונם ולחטאתם לא אזכר עוד“ (ירמיה ל' ו"א):

ח. ממגמת זמן המשיח ומיחוסה עם בית דוד אדבר למטה: עתה אאזור מתני ואעיר שבהארך עת המשיח לעולם, ובממשלת אל עליון המפוארה, ובאהבת ה' את עמו ורוצה בשלומו, היה דבק גם רעיון המאורעות שהנביא היה מבשר ע"י נביאותיו וע"י התקיימותן לטובה: והערה זו תבוא על מקומה בהגותנו בנבואות הנאמרות בימי שחות ישוב עם בני להכרית כל ספק על הימים שהיו בדעת הנביא כשבא לדבר על בית דוד: ויש לזכור שגם עתידות טובות אלה, לפי דעת הנביא, היו נתלות באומץ נאמנות בית דוד בעבודת ה' (עיון במלכים א', ס"ט, פסוק ד'-י"ד, וערוך לזה התאוננות נמצאת בתהלים בסוף מזמור פ"ט): ויחזקאל אחרי צ'רו אל נכון פשעי בית יהודה ובית ישראל וענשם, מתנבא שובם לארצם והכונן שנית המלוכה, ואלה דבריו — „וזכרתי אני את בריתי אותך בימי נעורייך והקימותי לך ברית עולם: — ובתוכחה אחרת נגד רועי העם בגולה המטעים אותם ומכבידים עַלְם על צוארם, הוא מתנבא ואומר — „כבקרת רעה עדרו ביום היותו בתוך צאנו נפרשות“ (כלו) בבקרו אותן אחת אחת. „כן אבקר את צאני „והצלתי אתהם מכל המקומות אשר נפצו שם ביום ענן וערפל: והוצאתים „מן העמים וקבצתים מן הארצות והביאותים אל אדמתם ורעיתים אל „הרי ישראל באפיקים ובכל מושבי הארץ... והושעתי לצאני ולא תהיינה „עוד לבו... והקמתי עליהם רעה אחד ורעה אתהן את עבדי דויד“ (כלו) אחד מצאצאיו) „הוא ירעה אותם והוא יהיה להן לרעה: ואני ה'

„אהיה להם לאלהים ועבדי דוד נשיא בתוכם אני ה' דברתי: וכרתי להם ברית שלום... וידעו כי אני ה' אלהיהם אתם והמה עמי בית ישראל נאם אדני אלהים (יחזקאל סי' ל"ד): ואחרי צידו ב"י כמתים העולים מקברם חזקם דבריו באמרו — „הנה אני לקח את בני ישראל מבין הגוים אשר הלכו שם וקבצתי אתם מסביב והבאתי אותם אל אדמתם: ועשיתי אתם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל ומלך אחד יהיה לכלם למלך ולא יהיו עוד לשני גוים ולא יחצו עוד לשני ממלכות עוד...“ ועבדי דוד מלך עליהם ורועה אחד יהיה לכלם ובמשפטי ילכו והקותי ישמרו ועשו אותם: וישבו על הארץ אשר נתתי לעבדי ליעקב אשר ישבו בה אבותיכם וישבו עליה המה וכניהם ובני בניהם עד עולם ודוד עבדי נשיא להם לעולם“ (שם סי' ל"ז): אשנה עוד הפעם שבל נבואות אלה על שוב בני הגולה מבלל לארצם תלויות הן במעשי הנגאלים, ובדרך שידרכו בה בעתיד: וזכריה מתנבא ואומר — (בספרו סי' ח', ט"ז וגו') „אלה הדברים אשר תעשו דברו אמת איש את רעהו אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם... כה אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמעדים טובים והאמת והשלום אהבו: כה אמר ה' צבאות עד אשר יבאו עמים וישבי ערים רבות: והלכו וישבי אחת אל אחת לאמר נלכה הלוך לחלות את פני ה' ולבקש את פני ה' צבאות (ויאמרו) אלכה גם אני: ובאו עמים רבים וגוים עצומים לבקש את ה' צבאות בירושלם ולחלות את פני ה'“: מבט הנביאים היה רק על מה שיתהווה בקרוב כהכנה הכרחית למה שהיו חווים בתוצאותיה:

ט'. ברור הוא, שהן לפי השכל, הן לפי התורה, בחירת האדם בכשרון או בעול תלויה היא ברצון לבו; ונבואת ההצלחות או המצוקות מפי הנביאים, בהיותה תלויה במעשי ב"י, לא היתה יכולה להתאמת ודאי לטוב או לרע, מבלי שמפעליהם יהיו נגזרים מקודם, דבר שהשכל הישר לא יקבלהו; ורעיוננו על הנבואה בכלל, ועל מגמתה להביא להשכיל להיטיב הוא מכל וכל להפך מגורה קודמת: והנה ה' אומר אל יונה — „קום לך אל נינוה העיר הגדולה וקרא... עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת“: — ובני נינוה עשו תשובה, והאל סלה עונותיהם; והנביא מתנצל על מיאוננו מתחלה לשמוע בקול ה' באמרו — „על כן קדמתי לברכה תרשישה כי ידעתי כי אתה אל תנון ורחום ונחם על הרעה“: — כפל תוצאות דברי הנביאים, לרוג האל או לרחמיו, והתגברות דעת אהדות ה' על כל עבודת האלילים, ששתיהן היו מעותדות להולד משליחות ב"י, דבר עליהן משה בספר הדברים — „ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלהי לעשות כן בקרב הארץ

„אשר אתם באים שמה לרשתה: ושמרתם ועשיתם כי הוא חכמתכם
„ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החקים האלה ואמרו רק
„עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה: כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרבים
„אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו: ומי גוי גדול אשר לו חקים
„ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת אשר אנכי נתן לפניכם היום“
(שם סי' ד', ה' ט'): זהו האופן שלפי תורת משה ב"י יהיו על ידו אנשי
מופת, וזו היא הזות כל נביאים ששקקו לה גם בימי צרה ומצוק
לאומתם; ובעופף מחשבתם על פני אורך הדורות שיבואו, היו מצירים
חזות זו פנננים היותר יפים לעיני בני דורם ולעיני הדורות הבאים למהר
שלמות התקיימותה כל מה שיכלו: ואם לא הגיעו להחליף טבע האדם
ותשוקתו לחטוא (דבר שהוא נגד גזרת הבורא), מ"מ הגיעו לכלכל
חשוקתם להגיע לעת ממשלת כשרון ואחזה בכל העולם ע"י תגבורת
האמת בנפש האדם, ותגבורת הצדקה בלבותם: והפרושים בתת דעתם
להוסיף להכין בני האדם ליום ממשלת הכשרון כמובטח להם, בחנכם
ב"י למוסר, דרשו והזהירו על תשובה ומעשים טובים כיסודי זכות לבוא
עד היום ההוא, ומכריזים שמבט חזיוני כל הנביאים הוא קום עת מלכות
ה' שתארך עד אין קץ (סנהדרין צ"ו-צ"ח):

יוד. המגמה העיקרית של הנבואות היא להוכיח וליסר בני דורם
ובני הדורות הקרובים להם לשמור נאמנותם בעבודת אל אחד ובכשרון
מוסר וישוב הנחיה ממנה, ע"י ציור הצלחת הנאמנים לאל או ציור
עונש העוברים על תורתו; ומבט זה מתיחד עם כונת הנביאים לקיים
בלב העם תגבורת אחדות ה' הרוחנית והמוסרית בסוף הימים, ע"י
מפעלות ב"י: עם כל בגידתם בחוקי תורתם והקצור דתם מאונס או מרצון,
ישארו ב"י עדת אבירים נפוצים על פני כל הארץ המלומדים ע"י
התפלאות תהפוכות קורותיהם, ונרהבים ע"י אמונת לבם לאמת הנולדת
מהתרחב תבונתם הבאה להם ממצעד החכמות שאומת ישראל הוקירה
תמיד, ויכירו ויודו גם תוך עמים מאמינים באלהים אחרים אמתת תורת
אבותיהם ביתר טהרתה: מבט הנבואה הזו, בהתיחדו עם עיקר הבחירה
החפשית שספרי חזיים אלה מעידים, נכלל בקוצר מלן במקראי ס'
דברים שהבאנו למעלה:

ודבר יקר הוא וראוי לעיין, שתורת משה מגמתה העליונה היתה
לאלקף כל בני האדם ולהביאם לתורת ה'; ולהצלית בזה הפקידה
משמרתה בידי אומה אחת, שהיא בלבד היתה ראויה לכך, אבל מ"מ
היתה בראשית נעוריה, ונוטה לכל תחלופי התחדשותה: א"כ מבט
אלפיתה היה להכניח לעתידותיה; אבל להגיע עד מבט זה היה מן
הצורך לנצור חיי האומה שעליה הוטל לנצור אותה, ולשמור תמיד
בריאותה הרוחנית, מבלי חדול לעולם להורותה, גם תוך כל תהפוכותיה

לעתיד, כי יבוא יום והאמת והצדק יתגברו על השקר ועל החמס: תוכחות הנביאים בימי חיי ישוב של אומת ישראל יש להשבן רובן ככולן כהדרכה רוחנית ומוסרית וישובית, ורצונם במצבם בהוה, ובעתיד הקרוב להם: נביאי אותו הזמן אינם מדברים כ"א על גוים קרובים לארץ כנען או לא רחוקים ממנה הרבה; ובנאמנות נביאים אלה לשליחותם בעת ההיא, מביטים ברוב תוכחותיהם להצלחת ישוב אומתם. שתשיג ע"י נאמנותה ליראת ה': ואם לפעמים דברו על ימים רחוקים לעתיד בעת שמשפחות אומת ב"י תתרחקנה זו מזו ותפוצינה על פני כל הארץ לפעול ביתר עוז על יתר הגוים, ועל תגבורת שליחותם באחרית הימים, לא היו דבריהם כ"א הד דברי משה שבקוצר דברים מבדרים מגיד כל חיי האומה הזאת הנאמנה לאחדות ה', בבוא יום ויפיץ אותה ה' על פני כל הארץ בגלל חטאותיה; ושיבוא יום שישבו לאלהי אבותיהם ונסלה להם עונם (ויקרא כ"ו, ל"ג; דברים כ"ט, ס"ח; ל' ד'), והבינה וההשכלה המהורה שתהיינה גורל מחשבת ב"י (דברים כ"ו, ט"ז-ט"ט, ושם ס' ל'): ובאמת אחר ציור הצרות המאוימות לעונש בלתי נאמנות ב"י לתורת ה', וציור התפוצצם על פני כל הארץ, הוא אומר בביור — „זכרתי את בריתי יעקוב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכר... והם ירצו את עונם... ואף גם זאת בהיותם בארץ איביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלתם להפר בריתי אתם „כי אני ה' אלהיהם: וזכרתי להם ברית ראשונים אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לעיני הגוים להיות להם לאלהים אני ה'“ (ויקרא כ"ד, מ"ב וגו'): ובספר דברים קרוב לביאתם לארץ, לכונה עצמה, אבל בתוספת תוכחות הראויות למצב החדש שתתיצב בו אומת ב"י, הוא אומר — „ראה אנכי נתן לפניכם היום ברכה וקללה: את הברכה אשר תשמעו אל מצות ה' אלהיכם אשר אנכי מצוה אתכם היום: והקללה אם לא תשמעו אל מצות ה' אלהיכם וסרתם מן הדרך אשר אנכי מצוה אתכם היום ללכת אחרי אלהים אחרים אשר לא ידעתם“ (שם י"א, כ"ו-כ"ח): ואומר — „והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך והשבת אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלהיך שמה: ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקלו ככל אשר אנכי מצוך היום וביניך בכל לבבך ובכל נפשך... והותירך ה' אלהיך בכל מעשה ירך... כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאה היא ממך ולא רחקה (מבינתך) הוא: לא בשמים הוא לאמר „מי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו וישמענו אתה ונעשנה: כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו“ (שם ל') — התקיים בשורת הנביא שיבוא יום וכח האמת יגבר, לא בלבד בדעת המעטים שהערו למות נפשם בעדה, כי גם בהמון אלפי אלפים הנרדפים, הולך ומתאמת

לעינינו: והמונים אלה שביניהם יופיעו רבים מאוהבי חכמה ושוקדים על כל מין חרושת יה, המגורשים מארץ מולדתם ע"י עריצים יושבי צפון אברופא רודפי משול אמונה אחת לבדה בארצם, ועליהם לא היה להתאונן על מרידת איש אחד ביראת ה' אחד, תתלוה עתה אליהם תשוקת כל הגוים המיושבים ועזרת כל הטובים להזריח אור תורת משה בארצות רחוקות, ולקנותן למצער ההולך וצועד בעולם באומץ חדש כמו קרקע בתולה שהם הולכים לעבוד: ואלה מבשרי האמונה הכללית, בנאמנותם לעבודת קדמוניהם, יפוצו (ככתוב בתורה) מקצה הארץ עד קצה הארץ: מי יציר לעצמו אפילו ציור לא ברור מפעל התישב אלפים אלה המחנכים לכל הפחות במקצת בישוב מדיני, ושוקקים לההנות מהפֶּשֶׁשׁ יגיעם בארצות רחבות בלי חקר? מי ישיב אל לבו מה היו זה שלש מאות שנה ארצות (Britannia), וזה מעט יותר ממאה שנה ארצות אמיריקא הצפונית; מי הוא הבקי בדרישת עלולי קורות הקדמונים וגם לא יעצים עיניו לבלתי ראות בהן יד ההשגחה שיואיל לבשר בתורת מוקדם עלולי תורת ב"י והייהם לעתיד על מצב כל ב"א? והמחשבה הישראלית הפקדה על עתידות הפרת ה' אחד בכל העולם הרוחני והמוסרי באחזה בין כל יושבי תבל, בלי הפרש בין גוי לגוי, בקנאותה לבכורתה תקרא — "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם" (ישעיה ב' ג):

מ"ז.

ואתכם אירה בגוים (ויקרא כ"ו, ל"ג); והפיצך ה' בכל העמים מקצה הארץ ועד קצה הארץ (דברים כ"ה, ס"ד); וזכרתי את בריתי יעקוב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכר והארץ אזכר:..... ואף גם זאת בהיותם בארץ איביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלתם להפר בריתי אתם כי אני ה' אלהיהם: וזכרתי להם ברית ראשונים אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לעיני הגוים להיות להם לאלהים אני ה' (ויקרא שם מ"ד, ומ"ה); והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך והשבת אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך יי אלהיך שמה; ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקלו ככל אשר אנכי מצוך היום וּבניך ככל לבבך ובכל נפשך: ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה: אם יהיה נדחך בקצה השמים משם וקבצך ה' אלהיך יקחך: והביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והיטבך והרבך מאבותיך: ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חיך (דברים ל', א"ו):

א'. חלק שנמל כל גוי וגוי בבנין הישוב הנתן לאדם, יוכל להחשב כנחלק מקדם בין מדינה ומדינה ובין עם ועם, ואח"כ הלך ונתחבר לטיב הכללות: המדינות הראשיות שגרמו חיים והתפשטות להרפת עיקרי ויכוני ישוב ע"י החכמות והמלאכות והמסחר וירידת הים באניות, היו יושביהן ממינים הרבה נפרשים זה מזה, שבחיים מדיניים שלהם, גם כי שמשו למגמת ההשגחה לתת יד להתפשטות הישוב החמרי, הניחו אמונות כוזבות על מה שלמעלה מן הטבע, ונתלוו אליהן עבודות אכזריות לאילייהם: נוסף על זה שבהיות מן ההכרח שפלא-גוי יצעד מצעד פרטי בישוב לפי מקומו וצרכו ומשא עיניו, יתר כחות שכלו ישארו נרדמים: ועוד יש להעיר דבר המופיע מכל זכרונות גויי קדם, שבלתי שיווי שכלי ומוסרי וישובי הנהיה ממצעדים יחידים, לא נתן אורך ימים לקבוצות זרות של נוצחים ומנוצחים של אדונים ועבדים, כולם תחת משעז עריצים אוהבי כיעור ואכזריות, או תוך מרידות המון עם במושליהם, ומריבות תדירות במדינה: ולהפך הרעיון היוצא לנו מספר תורת משה ישים תחת עינינו תמיד משפחה אחת מלומדת לתורת אמת ע"י ידי איש רמו מחשבותיו (אברהם), ומחונכת לדבק בה, במצב שקו של רועי צאן, וגם בין נסיוני מרדות אכזריות, ומוכנת לקבל עליה ועל צאצאיה עקבות שמירת תורתה:

ב'. אבל היה דבר נגד הטבע להניח שפלא-זרע ישראל במשך הדורות עד 'בוא יום ה' ישמור נאמנותו לאחדות ה' שקבל מן האבות: חוקי יראת ה' משפטי צדק כראוי לעיקר גדול זה, ולחניכת לב טוב והמוסר הבאים מהם, היו יכולים להיות עזר אמיץ להשיג מגמה זו: רק ב"י למלאות שליחותם היו צריכים להיות משונים מכל גוי, אבל לא נפרדים מיתר בני האדם שהיה מוטל על שכמם להפיץ ביניהם אור האמת והשוקה אל החסד, ע"י עיקרי דתם: בואם בעמים שסביבות א"י, תמות עבודת ה' אחד הנעבד במקדש אחד בלבד, והסתה למנהגים מכוערים שבהם היו הושבים שכניהם להקדיר אליליהם, ובדורות האחרונים רשעת המלכים ושריהם שנתפשטה מהם להמון העם, הסיתו רוב ב"י ללכת אחרי האילילים ולשכות תורת אבותיהם שהיתה מגמת קיום האומה על הארץ: סנהריב ונבוכדנאצר זמרו מן הגזע הענפים המושחתים והנסרחים, והפיצו בארצות המזרח הרחוקות: אבל לא כל בני ישראל ויהודה הגולים היו בשוה בלתי הגונים לתת יד קפצל אמת שאבותיהם קבלו עליהם: ואם נערוך עת הפחד מלכות ישראל הראשונה, לשינויים ביראת האלהים ברוחק מזרח העולם שהגדילו שם Sakia-Muni, ושם האחרון בין המיודעים בשם Zoroastro, ושם Confuciso, ושם Lao Seu, שחיו כולם במאה הששית קודם לידת ישו, בנקלה נניח הדעת שמפעל ישובי שלהם ינק מתורת ב"י, כמו שעלה על לב Gioberti שאירע ע"י

גלות בני Bisanzio לאיברופא קרוב לשנת אלף וחמש מאות למנין
הנוצרים :

ג'. אם נשאל איך ומדוע יארע שמצעד הישוב ילך לאט לאט
ותוך צרה ומכאוב, ושיקשה כ"כ על דעת האדם להורות גם על הדרך
שבה דרך, ולבוא לידי רעיון שגם המצוקות היותר קשות שהיו עלולי
טעויות ופשעים יעזרו למהר ביאת הדורות היותר מפוארים להקים משא
עיני האדם, נקד ונאמר עם מחבר ס' תהלים 'ה' לא גבה לבי ולא
רמו עיני ולא הלכתי בגדלות ובנפלאות ממני: אם לא שויתי ודוממתי
נפשי כגמל עלי אמו כגמל עלי נפשי" (מזמור קל"א, א' ובי') : אבל
אם נחשוב חיינו על הארץ כמו ראייה על המצא בריאות לאין חקר
בעלות גוף ונשמה בעולמות אחרים שאולי ישנן גם בהם, ואם נחשוב
גם להשתוקקות תמידית לכשרון המרהבת נשמתנו, לא יראה לנו כודון
להעלות על דעתנו שדת עליונה נתנה ברוח יושבי אחד מהעולמות,
מה שנעדר מרוח יושבי עולם אחר, כדרך שהיא מחברת כל העולמות
כבריאה אחת: הנה לנגד עינינו רק ישטה אחת מן הספר הגדול של
בריאת כל העולמות, ולא נוכל לשפוט אפילו על דף אחד המכיל השטה
ההיא: נתודה דת המצעד שחיי עולמנו משועבדים לה, והתפשטות
יסודיו פעם בגלוי ופעם בסתר, ולפעמים ילך בדילוג, ולפעמים ישב על
מצבו וימתין שישגיגוהו מפעלים אחרים לצעוד יחד עמהם: נתודה הדבר,
ובכל כחותינו, גוים או יחידים, משפחות וגזעים, נקדש אומץ רצוננו
וכחות שכלנו לקנות לנו זכות פגום השגת המעלה העליונה האפשרית
בשליחות בני האדם על הארץ :

ד'. המחשבה הישראלית ברחש לבה כי מלאה חובתה וקיימה
שליחותה שקבלה עליה, תשכח המצוקות שבעדה סבלו נאמניה, ובעת
החדשה תביט שחר יום אחוה וריעות בין כל העמים, שתזו חווייה
והתפללו עליו: ולא בלבד תקראוהו ותחמדהו בלבה, אבל בהתלהבותה
לאותו היסוד הרוחני ששם עם ב"י בכור בין העמים בדעת האמת
ביראת האל, תקדים מהלכה בתשוקת נפשה לאחוה הזאת בין הגוים
שעוד היום נפרדים הם ממנה, וגם רבים מהם שונאים אותה: המחשבה
הזאת תניח לבי שידבקו ביתר העמים, בעוד שתביאם לאהוב את בני
בריתה אהבת אחים: וביום קרב ב"י נלחמים ביחד עם הנוצרים
המְשֻׁלְמִים, נגד יהודים ונוצרים ומְשֻׁלְמִים הנלחמים בעד ארץ מולדתם:
ובכן ב"י, עם תשוקת לבם שקנאה ושנאה תחדלנה בין עם ועם,
מעורבים עם גוים רבים וזרים, יקראו בגרון אחדות ה' ואחדות המין
האנושי ובוא יום וכל בני בשר ידבקו לאהבה זה את זה, ומודיעים
כחות שכלם ומוסרם, והתלהבותם המרוטמה להתגבר על כל מונע

בכל איקלים שיהיה, וזה מחמת נאמנותם לחוקיהם הקדמונים המולידים בהם בריאות נשמתם ובשרם :

ה'. כל בר ישראל יבדיל תמיד בין רחשיו על אודות עבודתו את ה', ובין חשקו ליושבו הארץ שהוא שוכן עליה: ועתה כמו לשעבר חושב לו כגידוף אם יקראוהו כבן גוי מיוחד, ואוהב להקרא בשם אחד העם שבארצו: חבתו לבני בריתו לא תחליש בלבו רחשי חבה המיוחדים אתו עם ילדי ארץ מולדתו, והמדברים הלשון שגם הוא מדבר, והשנין לו במשא עיניהם על עניני ישוב ארצם והצלחתה: וכאמת בשווי זה תלויה דביקות אורחי עיר ועיר זה בזה, לא בהשתוותם בעניני עבודת אלהיהם או בהתאחדות כצאצאי גזע אחד; ואין לדבר על עסק השתוות באמונה לעיקרי דת, שגם אם יהיה הדבר אפשר שתשתוונה הדעות בהם, הגוים המיושבים ידחוו כהיום ולא יהשבוהו כיסוד לחיי ישוב: נתישב עתה לדרוש על המצא חילוק גזעים בין בני האדם: היש על פני תבל גוים שלא יהיו צאצאי גזעים מגזעים שונים? הגיוני חכמי דורשי מקור העמים והלשונות (Etnologen) ענו פה אחד לאמר — לא! — אבל שעמים רבים התחתנו בבי ובאו בהם והם ביתר עמים הוא דבר שא"א להכחישו: והרבה מדרשני אגדה מקיימים דבר זה, ומיחסים רבים מנכבדי חכמי ישראל כצאצאי עם אחר: ושכל הפרושים הניח כי לא בלבד מעשה שהיה כך היה, אבל גם לפי הדין איסור ביאת ב"י באיזה עם מחמת טעם מוסרי וישובי (דברים כ"ג, ד'), עד"מ צווי "לא יבא עמוני ומואבי בקהל יי", בטל בזמננו, כי "כבר עלה סנחריב ובלבל כל האומות" (משנה, ידים פרק ד', משנה ד'), ונוכל ג"כ להוראת הנהגתנו לעלות עד עתים רחוקות שביי נפוצו בין בני מדי ופרס ובבל ונינוה ובכל ארץ עסאי ומצרים ורומי ולוב וגוי פרתים וערביים וגוי; ויש ג"כ לזכור חיבור ב"י ליונים שבאלכסנדריא של מצרים, ושם תושב רומי שהורשו ב"י להקרא בו בימי Caesar et Augustus: ובמעשי השלוחים (ב', ח"י"א). יסופר שביי, "מכל גוי שתחת השמים" יושבי פרס ועילם וארם נהרים וקפוטקיא ועסאי ומצרים ולוב ותושבי רומי ואי כרתים וערביים התפלאו בשמעם השלוחים יודעים לדבר לשונות הרבה: לא נחקור עתה מה יש להאמין בסיפור הנס הזה, אבל למעלהמכל ספק הוא שבשלש הרגלים היו רשאין לבוא לירושלים (וגם באו שם) אנשים כאלה הבאים מארצות שונות, ואין ספק שגם אחר שגלו לשם (בין באונם בין ברצון) היו שומרים אחדות יראתם את ה':

ו'. בקרוב יום חרבן בהמ"ק שני שהיה מאצם להכרית תוכן משא עין ב"י, יוחנן בן זכאי תלמידו של הלל יצא מירושלים הבאה במצור, וקבל מאדריאנוס קיסר רשות ליסד בעיר יבנה בית המדרש שעליו היה הוא לראש, ועל כן נחשב ראוי להקרא בשם "נר ישראל ועמוד הימני":

וב'המד זה החליף פאר עבודת המקדש, בכח הרעיון שאין לו סוף; וישוב ב'י כגורל גוי מיוחד בארץ, החליף כגורל אנשי מופת הנפוצים בין כל עמי הארץ ומעורבים בהם בהוה ובעתיד, ודבקים איש לאחיו ע"י יראת אבותם את ה' וע"י תורת משה והתפללם באותו לשון שבו נהנה להם תורה על הר סיני; ומתמת הרג רב שאדריאנוס קיסר ופקידיו הרגו בהם, לא נשאר כ"א אחד מן הגדולים שהיה ראוי לסמוך ידו על רבנים אחרים, על אותם שזכו לכך: העריץ ההוא אסר שמירת כל חוקי התורה ותלמודה, ולעוברים על דברו, ענש עונש מות: יהודה בן בכא הלך במקום אמצעי בין שתי הערים שהיה בהן ב'המד, אחר שחדל מהיות ביבנה, וסמך ידיו שם על ראש המשח מתלמידי רבי עקיבא היותר הגונים; ובראותו כי רומיים באים עליהם אמר לנסמכו נוסו לנפשכם! והוא עמד במקומו ונעצו בו שלש מאות לונביאות: ומקור המשנה היה ע"י חמשת חכמים אלה, ונכתבה ע"י ר' יהודה בן שמעון מצאצאי הלל, אהוב לשני קסרי רומי הנקראים בשם אנטונינוס: וכל סיפורי קורות ב"י יורו עליהם שהיו דבקים לעבודת ה' יותר מדבקותם לחייהם: ועב"ז, גם כי לא ידעו מה ילך יום מחר להם הדרים בין עמים השוטמים אותם, היו הושבים עצמם תושבי ארץ גלותם, וקבלו דרכיהם ומנהגיהם ולשונותם ודרישת תועלתם וגם נטיותם וניחושיהם, ודבקו בהם כמו שדבקו לארץ קברות אבותיהם; ומשא עיניהם היה (אם לא נמנע מהם מחמת איבה) להיות מועילים לארץ מולדתם שהיתה להם אם אכזריה: ושכחו רדיפת הגוים אותם וזכרו תמיד הרשות שנתנו להם הגוים לגור בארצם כמו שצותה התורה — "לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו" (דברים כ"ג, ח':) (ב) ואין צורך להגיד שכל יהודי הנמצא תוך גוי המכיר דינו כבן אדם, נותן יד לבני הארץ שהוא יושב עליה (מכל דת שיהיו) לישוב המקום באומץ לבו, כמו שהיה משא עיניו מהדרות הקדמונים: (ג)

(ב) כמה גדלה כפית טובה של ארץ ספרד ואכזריותה נגד היהודים! ועם כל זה למנהגי הארץ ההיא וללשונה דבקים עוד היום צאצאי מגורשיה; ובלשון ההוא משתמשים הדרשנים בעיר קוסטאנטינופול ובעיר סאלוניקי: וביום י"ד אפריל בשנה הזאת נשתמש בה הרב העליון לפני השולטן כשבא לפניו ונתן לו תודה על כי קדמוני זה ארבע מאות שנה נתנו אושפיזא בארצם לגולי ספרד, ובלשון ספרדי העתיר ברכת האל עליו: וכן בהנכת בית הכנסת חדש בעיר אמשטרדם ביום שבת נחמו שנת 1675 למנין הנוצרים דרשו בל' ספרד הרבנים יצחק אבוהב וחבריו, ובקשו מאת האל שלום וברכה על ארץ האללנד הנריבה, שקבלה בחיקה פליטי ספרד:

(ג) בספר כבוד המוגש מנחה לאיש המרומם משה מונטיפורי זצ"ל ביום מלאת לו מאה שנה כתבתי מכתב זה: (מועתק מל' איטלקי ללה"ק)

מופת עתיק לדוד יבוא

ישראל מפגן ומפגד בין עמים רבים

ז', כמו ששולטני בני מזרח הפיצו בארצות ממשלתם המון ב"י, ומעט מים חיים שנשאר בהם בהֶקְנֶסוּ תוך עמים יְעָרִים הקריבם על יד על יד להי ישוב, כן ויותר מכן קרה לארצות מערב עסא ובאיברופא ומכאן ליתר העולם: דת ישו ומחמד אזרו עוז והפיצו אור מעט דעת ה' שירשו מישראל בין עמים רבים, לפי כה ראות עם ועם הַנְּבִיָּה ע"י טעויות עבודה זרה וניתושיה: ודבר זר הוא, אבל דבר אמת וראוי לזכרון עולם: דם ב"י ורוחם המעורבים (באונס או בהסתה) לרוח גזעים שונים, רומיים וברברים (Barbari) ובני ערב ויפת, היו מכינים הקרקע הראוי להביא הלבבות להרחקת טעויות נוצחיהם הכאות להם כירושה מקדמוניהם: רדיפות והסתות לא עצרו כח לשרש אמנת ישראל העמוקה, או להתליש כחה; אבל מצד אחר פֶּעֶדָה בגלוי או בסתר הגיע ע"י מעברים נכונים להקנות מקום לעבודת אל אחד לעמים זרים, ולהניח בקרן זוית יראת אליליהם: רק לבוא לזה וְלִקְדוֹב לאמונות העתיקות הנשרשות בלב הגרים הנאספים להם, היה מן ההכרח לבוא יום יום לידי מעברים זרים ביותר: אבל מים חיים שבתורת משה נתנו לה כה לקום מעת לעת באומץ עָזָה תוך מושב שונאיה, ותלהב נפש בעלי חדשות והוכחות ופירודים המפרידים זה מזה נאמני הדת החדשה,

גוי אחד על ידו עבודת יי אחד וְיִמְיָד
יחביר אהבתו לבני בריתו
לְרַחֵשׁ אֶחָיִילוֹ לְכָל יוֹשְׁבֵי תְּבֵל
ועבודתו לאלהי מרום
עם נאמנותו לכל ארצות מולדתו

כן איש מופת לעמך
אתה משה מונטיפיורי
תושב אנגליא ידוע כרב הסדר
כמופת תמים לתמומות דת ישראל
תהיה ביים הזודאת הטובה
מרום בין גדולי אנשי הסדר

וזה רעי וזה דודי דֶאָדְּאָר Adolf Jellinek במכתב העתי הנקרא Neuzzeit (יום כ"א נְאֻפְעִמְבֵּער 1844) העתיק מכתבי זה ללשון אשכנז והוסיף על דבריו. — „אתה משה מונטיפיורי איש מופת לגזעך! ומה רואים אנחנו בעם זה? הפכים נפלאים! פעם נראה כבעל שיבה, פעם כאיש בבהורותיו; פה תפוצתו בין כל הגוים, ופה התיחדות לבו ורוחו עמהם; כאן רחשי חבתו לבני יראתו, שם אֶחָיִילוֹ וְרִיעֵיתוֹ לְכָל יוֹשְׁבֵי תְּבֵל ואין זר אחר; היום דביקות לאמת לאין חקר, מחר אהבת ארץ מולדתו למעלה על כל: הלא עם נפלא הוא זה המאחד הפכים אלה! והלא אדם מופלא גם זה האישי ומופת הוא לדור, וגם כי מיוחד, מודיע בעצמו בבירור מדות המון זה; איש נכבד שמו כחמשת חלקי תבל, בעיני כל המודים בשלש דתות של הגוים המיושבים:

ולקרבתם לעיקר הקדמון, ולהרחיק כל יפוי הבא לדתם ע"י היונים, או האמונה בגורל המוטל על כל אדם בלי מנוס כמו דעת בני ארץ ערב; או ההשתכלות החולית במה שלמעלה מן הטבע כמו בעתי המזרח: אבל מאחר שִׁמְעָעָרִים אלה היו נוצחים (כי כן נתן הזמן) ונוטים כל יום ביותר לדרכי עבודת אלילים, אירע שפקודי ספרי הקדש בל' עברי הכריחו מלמדי דתות חדשות לשים קץ וגבול לטעויות ההמון וניחושו; ובכן הכת המתגברת לא מצאה רפאות לחייה כ"א בהטהר עצמה בלימוד שלימות התורה, וב"י מחזיקים באמונתם ולא ירפו ממנה; והנלחמים נגדם יבקשו לבלתי הראות כנלחמים. מכל וכל נגד מצעד החכמות והתפשטות שכלית בגוים:

ח'. המחשבה הישראלית תעמוד ותביט פְּנֵאִיתָהּ, שלא בלבד בימי משה, כי גם כן בכל עתי קורותיה המסופרות בספרי תנ"ך, לא היה להניח שתקום דת ותאריך ימיה בלי יסוד עבודת אל פרטית; ולהפך מקראות ספרי הקדש מנבאים בבירור ואין מכחיש שיתאמת עליה הפך הדבר, דבר יחידי בקורות כל העמים: המחשבה הישראלית, ע"י כח עיקרה הקיים לעד, האריכה ימיה להלאה ממעמדה כגוי אחד, ומעבודתה החצונית בימי קדם, וזה יועיל לראיה ברורה על אמתתה ושלא תסוף לעולם, ועל התקיימות נפלאה של בני בריתה, ועל בוא יום ושליחותה תהאמת; וּמִמֵּתָת בִּשְׁקֵט נֶפֶשׁ עֲזֵרַת צֶדֶק עֵיִקְרֵי אַחֲוָה בֵּין כָּל אִישֵׁי הַמִּין האנושי הממהר הליכתו ע"י ספר תורתה שנתפשט בכל העולם: ובזכרה דברי ס' דברים (ז', ז' ו"ח) — „לא מרבכם מכל העמים השק ה' בכם... כי מאהבת ה' אתכם ומשמרו את השבעה אשר נשבע לאבותיכם" — לא תִּפְלְגָה פְּנִיה רַדִּיפּוֹת אוֹיְבֵיהָ המאריכות עוד היום על רבים מנאמניה, ולא שנאת המקנאים בהצלחתה ובמדות שכלה, ולא הִקְרַח אַחֲדוֹת בִּמְשֵׁא עֵינַי בְּנֵי בְרִיתָהּ, ולא התרחק ממנה רבים מאישיה מחמת רוס לבבם ונבערותם, דבר בלתי ראוי לסליחה ומכאיב לבה; וכמו שנתקיימה גם אחר שחדלה להיות מהיות מחשבת גוי מיוחד וקיים לעצמו, ואחרי שהחליפה עבודת אלהיה במשך כמה דורות להחזיק בעבודה אחרת, כן במצוקות שעברו עליה (שזה שלשת אלפי שנה נִבְּאָה בִּיחַד עִם נַחְמוֹת עֲלֵיהֶן) שואבת היא כהיום ותשאב בדורות שיבואו תוך שלום וְחֶפְזָה, עוֹ וְנִדְּאִיתָה לראות חיי סבלה ברצון, מעושרת בעטרת ישועה, שִׁמְחָה ומהוללה בפי כל יושבי חלד:

ט'. כת הפרושים היתה חושבת שתפוצת ב"י על פני כל הארץ נגזרה מפי ההשגחה למשוך גרים לדתם ולמנוע שתחלל מהויתה (פסחים פ"ז); והתקיים נבואות העונשים שבאו עליהם על בלתי נאמנותם, היה מהזיק במהונם בתגבורת שליחותם לעתיד (סוף מס' מכות): המחשבה הישראלית לא חדלה לעולם מלהאמין שיבוא יום

וְעַמָּה יָשׁוּב וַיְהִי גֹי לְעַצְמוֹ בְּאַרְץ הַקֹּדֶשׁ כְּמוֹ שֶׁנֶּפֶא בְּסֵד הַדְּבָרִים ;
 בְּדוֹרוֹת שֶׁעָבְרוּ שְׁבָחָם בִּי הָיוּ מוֹרְדִים בְּלִי הַשֶּׁף וְלִמְרָמָס כְּמִיט חוֹצוֹת,
 יוֹמִים שְׂאֲחָדוֹת דַּת אַחַת לְבָדָה בְּכָל מַלְכוּת הַיְהוּדָה יוֹסֵד עֵיקְרֵי שֶׁל
 יָשׁוּב מְדִינָה (וְהָיָה אוֹתָהּ הַדַּת הַמַּחְיִיבָה לְאִמּוּנָה בְּעִינֵים עֲצוּמוֹת), הִיָּה
 מִן הַטְּבַע שֶׁקוֹם שְׁנֵית מַלְכוּת יִשְׂרָאֵל כְּגוֹי הַפְּשִׁי עַל אֲדַמַּת הַקֹּדֶשׁ הִיָּה
 מִשָּׂא עֵינָי בִּי בְּכָל עוֹן נַפְשָׁם, כִּי בְּגַלְלַת זֶה תַּחְלֶלְנָה הַמְּצוּקוֹת הַמְּדַאִיבוֹת
 נַפְשָׁם, וַיְהִיו בְּטוֹחִים עַל עֵנָן הַפֶּשֶׁע עֲבוֹדַתְם אֵת ה' : אֲבָל מַעֲשֵׂה נוֹרָא
 זֶה שֶׁגֹּי יָקוּם שְׁנֵית עַל מִצְבוֹ הַרְאִשׁוֹן, אוֹ טוֹב מִזֶּה, שֶׁכָּל הַגּוֹיִם יִתְעַרְבוּ
 אֱלֹהִים בְּאֵלֶיהָ וַיְהִיו לְקַהְלַת אֲחִים, לֹא הָאִמִּינוּ בִּי שִׁיְהִיָּה לְתוֹעֵלַתְם
 בְּלִבְדָּה, כִּי גַם לֹאט לֹאט לְתוֹעֵלַת כְּלָלוֹת בְּנֵי הָאָדָם : וּבִכֵּן הַמַּחֲשָׁבָה
 הַיִּשְׂרָאֵלִית, בַּהֲבִינָה כִּי הָאוֹר שֶׁהוֹפִיעַ מִהָרַם סִינֵי עֵדֵן הוּא בְּמַהֲרָתוֹ,
 וּבִפְעֻתוֹ מִכַּהֵּן עֵינָי יוֹשְׁבֵי אֲרָצוֹת רַבּוֹת, שְׂאֵבָה תְּמוֹד תוֹךְ מְצוּקוֹתֶיהָ,
 וַיּוֹתֵר מִכֵּן תִּשָּׂאֵב מִתוֹךְ חַיִּי הַפֶּשֶׁעָ, כִּחַ לְהוֹדִיעַ עֲרִכָּה ; וּמְלִימוֹדֵי קוֹרוֹת
 יָמִים שֶׁעָבְרוּ שׁוֹאֲבֵת רַחֲשׁ אֲמַת עַל אֹדוֹת הַגּוֹרֵל שֶׁהַהֲשָׁגָה עֲתָדָה
 עֲלֶיהָ לְבוֹא לְעוֹרַת הַתַּחֲבָרוֹת כָּל גּוֹיֵי עוֹלָם כְּאֲחִים גַּם יַחַד : הַבְּטַחּוֹן
 שָׁבוּ תִשְׁקוּט הַמַּחֲשָׁבָה הַיִּשְׂרָאֵלִית שְׁבִלֵי סֶפֶק כֵּן יְהִיָּה, וְרַחֲשׁ לְבָה
 שֶׁהִיא עֲשֵׂתָה אֵת שְׁלָה לְהַכִּיֵּן יוֹם זֶה, וְשֶׁחֻבָּה עֲלֶיהָ לְעֵמוֹל בְּכָל כַּחַח
 וְאוֹמֵץ לְבָה לְבַעֲבוֹר הַדְּבָר יְהִיָּה וַיְבוֹא, נוֹסֵד לֹא בְּלִבְדָּה עַל קוֹרוֹת
 הָעוֹלָם שֶׁקְדָּמוֹ לָנוּ, אֲבָל יוֹתֵר וַיּוֹתֵר עַל מָה שֶׁכְּתוּב בְּסֶפֶר הַנְּכַבֵּד
 שֶׁנֶּפֶא עֲלָיו : הַצְּלַחַת הַיָּשׁוּב תוֹכֵל לְהַדְּמוֹת לְעֲלִיָּה תְּמִידִית אֵל גְּבֻהָ בְּלִי
 חֶקֶר ; וּכְבֵר הַגְּבֻהָ שְׂאֵלוֹי הַגִּיעַ נוֹתֵן לְבָנֵי הָאָדָם הַמִּיּוֹשְׁבִים, לַפְּנוֹת
 אַחֲרֵי יָגֵם וּלְמִדּוֹד הַרְיוּחַ שֶׁהֵנִיחוּ אַחֲרֵיהֶם, וְהַמּוֹנְעִים שֶׁמִּצְאוּם, וְהַעוֹזֵר
 הַפְּנִימִי שֶׁהַהֲשָׁגָה הַזִּמְנָה לַפְּנִיָּהם כְּדֵי שִׁיִּגְבְּרוּ עַל מוֹנְעֵיהֶם : וּבִכֵּן
 בְּנִשְׂאָם עֵינֵיהֶם לְמַעְלָה, יַצְעֲדוּ יוֹתֵר בְּטוֹחִים לְבוֹא עַד מַגְמַתָּם ; וּבְצִפִּיתָם
 לָהֶן הַקּוֹדְמִים נוֹתְנִים יָד לְמַאוּחָרִים, לְפִי שֶׁהַפְּרֵד הַגּוֹזְעִים וְהַפְּרִטִים, הֵן
 בְּכַחְתוֹת שְׁמֵלֶם הֵן בְּכַחְתוֹת גּוֹפֶם הוּא דְבַר טְבַעֵי בְּאָדָם וְאִין לְהַכְחִישׁוּ :
 לְהַכְרִיעַ כְּפִי וַיְכַלְתֵּנוּ הַצְּלַחַת מוֹסְרִיית וְחַמְרִיית בְּכָל עַם וּבְכָל אָדָם
 פְּרִטִי שִׁיתְהַלֵּךְ בְּדֶרֶךְ תְּמִים וַיִּשְׁתַּמֵּשׁ בְּשִׁקְדוּת בְּכַחְתוֹת גּוֹפוֹ וּנְשַׁמְתוֹ,
 חוֹבָה הִיא לָנוּ בְּמִצְבֵּי יוֹשְׁבֵנוּ הָאֲמִתִּי לַעֲתָה עֲתָה, לְהַשִּׁיג מִבְּטֵ הַנְּבִיאִים
 בְּעֵנֵין מַלְכוּת ה' לַעֲתִיד : וּבַעֲתָה הִיא הַמוֹסֵר יְהִיָּה לְהַרְגֵל כְּאִילוֹ הַנֶּחֱל
 לְכָל אָדָם מִבְּטָן ; שְׁלוֹם וְאַחֻוּהָ יִקְשְׁרוּ יַחַד כָּל גּוֹיֵי הָאָדָמָה, וּכְלוֹם
 מַחֲפָצִם בְּלִי מַכְרִיעַ יוֹדוּ עַל אַחְדוֹת ה', עֵיקֶר תֵּם וְעֵלְיוֹן, וַיִּקְדוּ יַחַד
 לַפְּנֵי הַשְּׁגַחְתוֹ בְּלִי סוֹף : עֲתָה נִשְׂאָל — עֲתָה רְצוֹן זֶה שֶׁל הַמַּחֲשָׁבָה
 הַיִּשְׂרָאֵלִית הַגִּיעָה כְּבֵר אוֹ קְרוֹבָה הִיא לְהַגִּיעַ ? שֶׁהַגִּיעָה כְּבֵר לֹא נוֹכֵל
 לְהַנִּיחַ, וְגַם לֹא שֶׁקְרוֹבָה הִיא : קוֹצֵר חַיִּי הָאָדָם נוֹתֵן לוֹ לְרֹאוֹת רַק
 שְׁנַיִם וְעֵתִים מוֹעֲטוֹת, וְהִזְקֵן תִּשְׁוֹקֵת אִישׁ וְאִישׁ לֹא תוֹעִיל לְהַחִישׁ
 תּוֹצְאוֹתֶיהֶן ; אֲבָל זֶרַע הָאָדָם חוֹזֵה בְּרַעְתוֹ הַתְּפַשְׁטוֹת עֵתִים רַחְבּוֹת יוֹתֵר,

ולפי הגבול שהוצג לו מטבע, הוא מטביע תמיד בנפש תגבורת החכמות והתפשטות שכל ורוח יתר הדורות שעברו, כדי לצעוד על יסודות יותר רחבים ויותר קרובים לקנין האמת ולעתידותיה לאין חקר :

י"ד. הרפת היסודות מביא את האדם לידי מצעד שכלי וישובי, ומקיים מצעדו: המוסר ומתק המדות, כשרון הרחשים, והרבת בוא עיר ומדינה וגוי ומקום באחרים כמוהם, מקרב לבותם ומיחד משא עיניהם, באופן שיטו ביותר לקרב התחברות כל המין האנושי: וכן יארע (באיוה אופן) למצעד עיקר אחדות האלהים: אבל מקום מסע מצעד זה הוא מהאמונה בריבוי; ובהתרחק מן הרבוי (גם ע"י התנגדות מנגדיו זה לזה) האחדות היא התוצאה האחרונה בהגיונו בני האדם: סיפור קורות הדתות שקמו בעולם מלמדנו, כי תהפכותן נהיו תמיד מן המרובה אל המועט, אם נוציא מהן אמונת אברהם ששמרה תמיד חותם האחדות, והנחילתהו לדור משה ולדורות הנביאים והפרושים ולמחשבה הישראלית, ונלחמה בעד טהרתה נגד ריבוי אלוהות הפרזים (Barbaren), ונגד אלוהות יון, ונגד מעברים המשנים צורתה, הן ע"י עיקרים חדשים, הן ע"י נטיות משונות זו מזו לפי רוח העמלים להפיץ בעולם אמונתם: ורוח זה נחשב תמיד מאת המחשבה הישראלית כאמצעי מצד ההשגחה להיות לעת נכונה לעזר התגברותה לעתיד: בימי קדמותה רב ההבדל בינה ובין אמונות העמים לבעבור תקבלנה הכללות בלי נטות מרצון האל על ענין מצעד בני האדם, וגם אחרי כן מצעדה ממדרגה למדרגה היה כפי סדר טבעי; ויותר מזה מדת ההבנה, שהיא מדת אחדות ה', לא היתה מוצאה לה מקום בנבערות שכל המון בני האדם בלי בער ממנו טעיות מזיקות, ומדות העריצים, ותור אחר הנאות החושים המכהות את השכל; והיה מן הצורך לנקות הנשמות והמדות, להשתמש במדות המתנגדות להן: וכבר בארצות המערב והמזרח קמו אנשי בינה שהיו חשים זרא בנפשם על מדות דורם, ומפרסמים דעתם לפני קהל ועדה; בארצות המערב עיקר אחדות ה' התחבר עם ישוב ארץ יון ובאו לידי מדה בינונית, ואח"כ התחבר אל ישוב בני אשכנז, ואחר מריבות רבות הגיע לכתד מן הארץ אמונת ריבוי האלוהות אבל לא כולה, בלמדס ריבוי באלוהות ע"י אמונת השילוש; ובארצות המזרח עיקר שני אלוהות אחד טוב ואחד רע הבא מארץ פרס אַפֶּס, ונתקבלה ע"י מלחמות מחמד אמונת אחדות ה' שכבר לימד אברהם לישמעאל בנו, אבל מחמת שהמקום לא היה מוכן לכך, לא נתקבל עמה חופש השכל וחופש הבחירה שהם תוצאותיה :

י"א. ובכן לא קטן מספר הפעמים ששני ענפים אלה שמשרש המחשבה הישראלית יצאו הובאו לַכָּף ראשם לפני מצב שכלי ומוסרי

בין העמים שלהם פנו דעתם, ולבלתי השגיח על שני סעיפים אלה היוצאים מגזע אחד; וגם לא קטן לשעבר וגם לא יקטן היום כח תעצומות מהשבת ישראל להשאיר נאמנה ללימודים שמלמדת תורתם, תמיד נעזרים לפעול בנפש נאמניה; ולא התירה שעל חופש הבחירה בין טוב לרע יפרסו מסך לא אמונת הגזרה בלי מנוס כפי עיקרי המשלמים, ולא מציאת הן בעיני ה' בלי זכות כפי עיקרי דת הנוצרים: ערכות שלימה של בני האדם על מעשיהם ועל רצונם וכונתם כמו שמורה ספר תורתה, מורה היא בה, ומפדת צרות והצלחות הבאות על הגוים ועל אישיהם כגמול מידי ה' וההשגחה: ולה, הרעיון הנעלה שיש אלוה אחד אבי כל בני האדם לא יסבול הפרש בין גוי לגוי ובין דת לדת, אבל היא קושרתם באחוה בארץ מתחת ובשמים ממעל, נחיי הדל ובחיי נצח, כמו שהמשפט נותן בשקלו כל מעשה האדם לפי המקום והזמן ולפי המצב השכלי והמוסרי שבו, עברו ימי חייו: רוחניות האל, לפי המחשבה הישראלית, לא תסבול גבול מקום וזמן; ובכואה במועדי הגיה הלוודות לאל על הטובות שהשפיע לאומתה מימי קדם, מתאוננת היא על האמונות הכוזבות המפרידות בין גוי לגוי באופן שלא תמשול אחוה ביניהם, ועל רוב הממאנים לקבל אמונתה, ועל אותם שנעלמה מהם, והם רבים יותר ויותר: ובעיקר האמונה המניה השתמעות הזרים לכהנים בדברי חכמה ויראת ה', תערוך גדולת כהניה שהוטלה עליהם שירות המקדש בלבד (וגם זה תחת השגחת המלכים והשופטים) ומעלת נביאיה במוסר ובישוב, ומלמדת כי „חכם עדיף מנביא“ (בבא בתרא י"ב):

י"ב. התוצאות שלפי הרעת היו נולדות מתועבות עבודת האלילים הנכנסות בדתות ישו ומחמד, נהיו כהיום בלתי מיוקת ברוב ארצות הנוצרים והמשלמים ע"י ממשלת צדקה וחסד ששאבו מתורת משה: בלי שנאה בלב או בפעל, שתי הדתות יושבות בשלום יחדו או מופרדות כפי ששואלות תועליות ישובם: וכן הכתות שפגדו, סובלות זו את זו, ואינן נוטות עוד לכלות זו את זו ע"י מלחמות אכזריות (כמו בעתים לא רחוקות), רק להתגבר זו על זו בהמשיך אליהן גרים ע"י חכמה ומוסר, ובוה אלה תצלחנה יותר ואלה פחות: דין שיש לו לאדם לההנות בחפש בחירתו בענין יראתו את האלהים, עתה ירושה היא לאדם אחר שפיכת דמים הרבה ומשפטי מות, והולך ונכנס עתה בשכל בני האדם ובלבם ובמדותם, ויש תקוה שבימים קרובים יתגבר בכל מקום: והמחשבה הישראלית, הפשית מכבלי בית דין החקירה (Inquisition), ומהאיסורים על מנאמניה לבלתי גלות דעתם, אחרונה בזמן ולא בכח ואל, מתחלת להכנס במלחמת חקירה הפשית בלתי שופכת דם, ונאמניה, מהונכים על ידה, נכנסו במחנה פאר, תאבים

לפעול ושוקקים מחמת אהבתם לארץ מולדתם, במתנה הישוב והמלאכות והחכמות והלימוד: שחר יום התהפכות חדשה במשא ומתן שבין גוי לגוי לתועלת מצעד הישוב והתפשטותו, זרחה באופק העולם הרוצה להתישב: הנצחונות ששכל האדם נצח על יסודות הטבע שהתיצבו נגדו ביותר, שעברו לו גם הדברים הדקים שבדקים, באופן שנצח על המונעים הבאים מחמת הזמן והרעה: רוחב היסוד שעליו סומך הישוב לעת עתה מבטיח לנו מצעד מתמיד וגדול ומחיש, וגם פועל ביותר על המוסר ועל כשרון המדות ומתקן: ומאת מי נולדה וכדפלה ואמצה התהפכות חיי ישוב המושלים לעת עתה? מאת המחשבה הישראלית ע"י פועל הנוצרות והמחמדות: זהו מעשה בלתי מוכחש, המוצג לפנינו בקורות תהפוכות מחשבת בני האדם ופעלם: אבל הולכי אחרי דתות אלה הם כמעט שלישית בני האדם שעל פני האדמה: ושתי השלישיות הנותרות הן נרדמות בפאנטעאיזמוס (דעת שכל דבר הוא חלק אלה ממעל) המטמטם כחות שכלן, או טובעות עדין בכיעור עבודת אלילים: אחוה בין כל יושבי חלד, מלומדה ע"י הספר שהוליד ואלף המחשבה הישראלית, מבטחת לנו שגם לאחינו אלה הצעירים יבוא יום ויזרח אור האמת: כבר הממלכות, שיושביהן הם שלישית זרע האדם המיושבת, מובאות ע"י ההשגחה המנהלת אותן להפיץ בכל מקום פועל ישובן, ולעמול באופן שיקובל ויתאהב: וגזע ב"י מפוזר בין העמים ונתחבר עמם, גם כי חלק קטן בין גויי הארץ, יודיע ע"י נאמנותו לכשרון וחסותו לכל ארצות מולדתו, תגבורת האמת על השקר, ורוממות אחרות ה' הטהורה ופעלה על מדות היחידים והעמים ועל שכלם:

י"ג. אדם גדול באיטליען חוה דעתו (כמו שכבר אמרתי) שמשא הישוב ע"י יראת שמים הוטל על ב"י בארצות המזרח קודם הפורס שם ע"י מלכי אשור ובבל; בעוד שזה לא היה יכול להתאמת כ"א ע"י גלות עשרת השבטים בארם נהרים (מאונס ולא מרצון) מחמת נצחונות מלכי אשור שהושיבו בא"י גוים זרים תחתם: סיפור קורות עמי המזרח ההם, מקיים שקרוב למאה הששית קודם מנין הנוצרים נהו שם תהפוכות רבות בענין עבודת האלהים, והגולים שם מקדם היו עדין עובדי עבודה זרה; ואחר העת ההיא, הרעיון על מה שלמעלה מן הטבע נטה בלי ספק בארץ מולדתם ונתרחק ממה שהיה לפנים: הפאנטעאיזמוס בלבוש דת בראמא ובודדא (Brama et Budca), מושל לכל הפחות בכת בלי נבערת כ"כ מדעת, ובאותה העומדת עור היום בישובה מימי קדם, הוצא משם איזו עדת ב"י השכנים שם מזמן לא נודע, ומשלימים (Afganen) לא במספר גדול, ונוצרים קדמונים הולכי אחר דת הנוצרות כמו שהיתה במאה השלישית למנינם (?)

וכפי מה שמשפריים עליהם יזכונים על חוף הים בארץ Malabar, החלק היותר מיושב, עם כל שליהויות הנוצרים ורוב המקומות שירשו שם בני איברופא, אינם יודעים דבר מספרי תנ"ך, כיא היושבים תחת מרדות האנגליים, או בממלכות פרס ותוגרמה המאמינים ביהוד האל כפי שלימדם מחמד; פֶּעַל הנוצרות עם כל עמל שלוחיה המערים נפשם למות בעדה, עודנו בלתי עושה פרי וגורם הרג רב, אעפ"י שאימת ממלכות תקיפות שבאיברופא היא לסעד השליחויות ההן: דת בודדא הנקראת נוצרות ארצות המזרח, היא כלא היתה ורפו ידיה לפני הפאנמעא, יים ובלתי כופת ראשה לפני פֶּעַל ישוב ארצות מערב הרוצות להכניז שם האמונה באל שעשה עצמו אדם, או בדת מחמד: ועם כל אומץ לבב בני מערב (לתועלת עצמם), ערבובי דברים שבעיקרי הנוצרות ומנהגי ניהוש שבחוקי דת מחמד, מדאגתם פן יועילו לבני שני הדתות, בני יראת בודדא יקלקלו מחשבת הנוצרים והמשלמים להביא ליראתם גרים מתוך גוי השקט על שמריו זה דורות הרבה, ומקדמוניו נחל מנהגו שהיה בו לטבע: ולמי נשמרה התפארת להעיר לבבות אלה הנרדמים? לשילוש הנוצרי, או לאמונה בגורל שלמשלמים (Fatalismus), או לרעיון הישראלי שיש רק אל אחד ואין זולתו? כמעט שליש בני האדם הנוטה לרעיון זה לעת עתה תחת תואר נוצרי או מחמדי, כראוי למצב עובר של ישוב ולימוד ולקבלה שבאה להם בנחלה מאבותם ולמנהגים תלויים בשינויי איקלים, גם כי חזק כח ידו וכח הגיונו, נלאה לריק במשך כמה דורות להדריך בדרך הישוב האחים המרוכבים ההם: האם לא תוכל המחשבה הישראלית להואיל ולחַס רפיון כח זה להביאם בדרך היישוב המדיני לטעויות שנתפשו בין בני מערב המיושבים, בני ערב המאמינים או בשני אלוהות, או בני איברופא המאמינים באלוהות הרכה, פשרה שהיתה או מן הצורך הרוחני או החומרי שהוכרחו לו הנוצרות והמחמדות בעבור התקיימותן? רומי בעבדה אלילים, לא בלבד כבדה אלילי יתר העמים, כי גם קבלה אותם עליה לאלוהות אחר שכבשה את עובדיהם: עם כל זה אמונת האחיות היתה הולכת וצועדת ומושכת לה הלככות, ואם מעֶפְקָה לנוצרות, לא היה מקל פעלה, מי יוכל לומר מה היה פריה בתוקף עצמותה? יסופר כי גם בני ארץ סינים (China) כמו הרומיים העתיקים, יכבדו כל עבודת אלוה, ובלבד שלא תואיל להכניע את עבודת אלהיהם: ונראה בודאי שהמעברים שאחדות ה' תהיה צריכה לעבור בס כדי להמשיך אליה עובדי האליל בודדא, לא יהיו לה קשים כ"כ, כמו אותם שקשו על הגוים אותם שהוצרכו לנוצרות לקחת מקום אלילי היונים והרומיים: וכמו שלא היה אפשר לשום אדם, בראשית התקרב אמונת ב"י לעבודת יוון, לחוות הספית החדשות שבגללן תִּלְדָּנָה הנוצרות

והמחמדות, כן א"א לעת עתה לחוות איך תוכל להתחיל היתהפכות דת שני שלישי העולם לדת אחרת: ואם בהסב מחשבתנו לאחור נודה שבראשית התחדש מצב ב"י לא היה אפשר לחוות עלולי התחברות עבודת ב"י אל יראת בני קדם ויון לבוא על ידן לדת ישו ומחמר, כל שכן שגם עתנו, גם כי צעדה להלאה בחכמות ובשימושן (דבר שלא קוינוהו!) ובכל כח שכלי ומלאכותי ומוסרי, לא תוכל לחוות איך ומתי תתחיל ותתהווה דעת תורת משה המתנבאה שיבוא יום שכל בני האדם יהיו לגוי אחד: ובכן חובה מוטלת על המחשבה הישראלית לנצור רעיון אחדות ה' ברוממות פְּמִוּתָהּ גם בעד אחינו ההם, ולבטוח על דבר ה' שבמקצתו נתקיים ובמקצתו הוא משא עין רבים מבני האדם, שיבוא יום ויתחברו יחד כל הגוים ולבותם, והיו לגוי אחד ולב אחד:

ו"ד. ההגיון הגדול או ניטיב לקראו רחש לב, לאהבת בני ארצו שהאיש הזה Balbo כתב שנשאר בלתי מובן לשכל הנפלא בדורנו, ושהוא בדברו עם החכם Sismondi היה מתפאר שנפח בלב בני איטליא, היה צורך ותשוקת כל אדם, וגם כ"כ הזק לתת שם לדורנו, שבתוך תארו יוכל גם תואר אוהב דביקות בני מדינה זה לזה; כמו שאירע כמה פעמים לרעיונות מרוממים ומאירים, שפתאום נודעו וקרוב לפתאום נתפשטו בממשלת שכל ב"א, כן גם רחש זה בראשית הויתו עבר להלאה מגבול הבינה, וזה מחמת טעות המערבבת ערך תיבת גוי עם ערך תיבת גזע: — אין צורך להזכיר כי בארץ מולדה מיושבת תתלהב נפש ב"י לחיי שכל ומוסר ויראת ה': אבל טעות אחת לא סרה עדין מכל לב: משא עין אל גאולתם ע"י המשיח המיוחס לב"י, בְּהֶעָלֶם תורתם מדעת הגוים, הוא לבד להתחדשות ממלכתם בארץ הקדש; דרישות הקדמונים על רוח הנביאים ועל דבריהם, מורות שיראת אל אחד מצד כל המין האנושי הבאה להם כאמונה נכונה באמתת שליחותם, חזו אותה כדבר קיים לעד ושיבוא באחרית הימים: אבל לקיים הדעת הכוונת על דבר ימי המשיח המשיבים מצב ב"י כגוי אחד מיוחד, הועילו לימודי העיקר הצורך להם וְשִׁגְרָם שפיכת דמים הרבה, רצוני לומר לימוד חובת כל בני ממלכה באמונה המושלת בה לפי צורך היות מלכותה וקיומה: ואיך היה יכול ישראל להבין חופש בעבודתו את ה' בהיותו נפוץ בין גוים הכופים ראשם לפני צורך היות מלכותם וקיומה? ואיך היה יכול ישראל להניח השתמשו בְּחֶפְזָה זה הקדוש אם בני בריתו לא יַעֲשׂוּ ממלכה אחת חפשית מִפְּנֵי הַשִּׁיבּוּד שהושמו עליו בחשוב אותו שפל כל השפלים (כמו כת הנקראת Paria בארץ הודו) באותן הארצות שאדם כמו Torquemada או Pobédonostsef פקיד מרומם על סנהדרי כהני ארץ הרוסים שגרשוהו משם לשעבר, וגם לעת עתה מגרשים אותו לכבוד העיקר שצריכה אחדות האמונה בממלכה נוצרית?

ט"ז. ולאמת אצילותה לא תצטרך המחשבה הישראלית בחיים החדשים כ"א להוסיף ולהשכיל בשקידתה לאין ערך ששתה נאמניה אנשי מופת במשך אלפים שנה תוך מצוקותיהם ומכאובי לבם, ותוסיף ג"כ בנאמנותה לעיקרי דתה ע"י שמירת חוקי תורתה כי השכל נותנם; ושקידה זו נודעת בממשלת פעלה בירכתי ביתה (גם כי קצרה) ע"י הפרושים שהתחילו בדרישה התפשית בספרי תנ"ך דרישה שהלכה והתמידה עד היום; ע"י שקדה לכוף ראשה לפני צורך העתים השונים, במנהגים מיסודם זכרון קדושת חוקי העבודה בבהמ"ק שבירושלים; ע"י חידוש התהוות משא עין משה ויתר הנביאים וקיומו לנצח; ע"י ההמצאה הנפלאה של הנקודות והטעמים שמהם ידעו כללי דקדוק לה"ק ומראים בבירור פשט הכתובים: הלא היא שקידה שכלית בלי ערך בעתים ומקומות שונים של סער וסופה שא"א להגיד: עת זו של הקירת שכל הכינה הכנה גדולה למחשבה הישראלית, באופן שלערך מספר כ"י עם יתר בני האדם, ובשום לב על השפלים עד עפר בלא מצה להרים ראש, לא תאמן לפי שהיא מאורע מיוחד בקורות העולם, לולי הגיעו עדינו שמות המרובים שקנו להם זכות בכל סעיפי הישוב, ודור יבוא יכבדם ויודה על כשרונם:

ובין התועלויות שבאו משקידת כ"י, מרוחב בינתם, ומאומץ לבם, יש להזכיר שבעת האמצעית (Med. Aev.) מסחר תדירי בין ארצות המזרח וארצות המערב בסחורות יקרות, ומה ששוה יותר מזה באוצר הכמות הומריות ושכליות של דורות קדמונים, היה ע"י כ"י: וקורות העולם מגידות שבזמן שרווני ארץ לא ידעו ספר (וגם היו מתפארים בזה), היהודי היה רופא, הנדסי, צופה בכוכבים; ובבית מלכים נוצרים ומשקמים, הושם, מחמת תמימות דרכו, משנה למלך לבוא על ידו לישועה; אבל כמה שגברה יכולת המחשבה הישראלית הוא בחכמת הפילוסופיא, עד שלפעמים יצאה מגבולה ונעשתה חפשית ביותר, ושפינווא יהיה לנו למופת: רבנו סעדיה Avicbron הרמב"ם וצבא שמות אחרים יהיו לתפארת גם לגוי גדול; יהודה הלוי, אברהם ומשה אבן עזרא ומאתים אחרים קדמו דורות הרבה גם לתקומת חכמת הלשון באיטליא, ושרו בלה"ק ברום שכלם על עניני דאבון וגיל, שירים על האדם ועל האלהים: ותכף שקו אורה זרח באיוז ממלכה, ונכנס בהיי היהודים ע"י נפילת הניחושים המכוערים, וע"י רוח המצעד שאין לך מתיצב בפניו, לא היה שום סעיף חכמה וידיעת ספר, ומשא ומתן, וחרושת יד, וגבורה במלחמה, ובינת ישוב שאדם ידבר עליהם, ולא ימצא בהם איוה בר ישראל הראוי לכבוד:

ט"ז. אחר שהמחשבה הישראלית הורגלה בכל איקלים תחת השמים, באויר טוב ורע ונתנה פריה; רחשה בעצמה כי מהשגחת ה'

היתה זאת, ונראית בעיני הפרושים דבר מופלא כבריאת שמים וארץ (פסחים פ"ה ע"א) או שובם לקדמותם אחר חרבנם : הצב גבול ליום מלאות שליחות ב"י, יהיה זדון בלי ראוי למחילה (סנהדרין צ"ו), ועל כן בחוסר ידיעת גבול זה יצויר (שם ובמקומות אחרים) באופנים שונים : ובאמת מי הוא שיוכל לחזות בעתיד ולצַיֵר אפילו ע"י איזה קו עת אֶהוּת בני האדם זה לזה, או לנפֵא העת הנכונה להגיע עד מדרגת הינוכס להוציאה מן הכח אל הפֵעֵר ? ביום שנכתב שאל אחד ברא שמים וארץ וכל אשר בהם, ביום שאחת ממשפחות האדמה הוצבה להפיץ דעה זו בכל העולם, ובאו לעזרתה כל כחות שכל האדם בחכמות ובמלאכות, באותו היום התחילה להתהוות ולהתקיים ראשית הישוב הישר המדיני במין האנושי : ההשגחה הקלה לשעבר התהפכיות הישוב ע"י מצעדיו, בהביאה גוי בגוי זר לו, שכל אחד משניהם קבץ כבר יסודות כפי צרכו וטבע ארצו, ולעת עתה הגיעו התהפכיות אלה לפֵעֵר מחיש צעדיו בלי גבול וחקר : אחת מן החכמות לא תצעד צעד אחד, או אחת מן המלאכות או חרושת יד, באיזה מקצוע הארץ, מבלי שההמצאה החדשה לא תחיה מיד קנין כל אדם, ומדרגה לו לעלות עוד למעלה. ולא תופיע מחשבה באיזה מחוז מבלי שבזמן קצר תתפשט יפעתה בכל מקום : ועם כל זה כמה רחוקים אנו עדין מאצילות משא עינינו ! מן השמים נגזר שחיי האדם יהיו חיי כשרון הולך וגדל, ובכן לא נשיג לעולם להיות שמחים בחלקנו במדרגת כשרוננו ; ולא נתן לב"א צַיֵר לעצמו מצב שבו העדר שמחתו במה שיש בידו ותשוקה להיטיב גורלו לא יהיו לו סבה לפעול : אבל למעלה מכל ספק הוא שבהשיבנו אל דעתנו הדרך שכבר דרכנו עליה יקל מצעדנו באופנים רבים, וגם כי אין אנו קרובים למגמתנו, מ"מ אנו הולכים ומתקרבים לה : ולא נכחד גם כן שבמקומות היותר מיושבים יחושו ויודו חומר התהפכות דעת עבודת האלהים המקשה עליה על עתנו זו יותר מעל כל עת אחרת : בדתות האחרות יטענו דברים על איזה מן עיקריהם שלהן הם יסוד עבודת האלהים, ובהכרח קשורים זה בזה ע"י שררת אמונות כל דת ודת ; בעוד שתמות דעת אחדות ה' הטהורה לא תתיר שום שינוי בעיקריה ולא בהדָעָם ע"י עבודת מה : גלים עמוקים יעברו ים האמונות המבקשות התפשטותן גם כי פני מימיו באיזה מקום יראו שקטים ; בעוד שאמונתנו הנוצרת עיקריה מקדם, אין לה נבכי ים שיעכרו תחתיתה, אבל באיזה מקום יהמו ויהמרו פני מימיה מחמת שנאמניה לא יאבו לסבול עוד איזה חוק שבמשך הדורות נוסף על מצותיה הקדמוניות כדי לשום יסוד יותר להויתה :

י"ז. כבר (בחלק א', סי' י"א-ט"ו) טהרתי דת ב"י מהאשם שיאשימוה שעברו עליה אלפים שנה ולא ידעה להעשות יראת כל

העולם בהשליכה מעליה חוקי עבודתה, ולהפך הבדילה עצמה מיתר יושבי תבל בהוסיפה סייגים ואיסורין לבלתי בואה לעבור על החוקים המצויים לה בשלשת הספרים האמצעיים של ספר התורה: מצב שכל בני האדם, הן של בני ישראל, הן של הנוצרים, ואולי גם כן של המשקמים נשתנה באלפים שנה הקרובות לנו; ואל יחשב לנו ב"י כגאון לבב אם נואיל להניח שהיה זה בגלל פֶּעַר המחשבה הישראלית הקדמונית: אבל משא ומתן בני שלש הדתות זו עם זו האם נשתנה גם הוא באמת? האם יוכל פילוסוף אמתי לקיים שלעת עתה המחשבה הישראלית בעזבה חוקי תורתה ואפילו סייגי חכמיה הקדמונים תועיל לבני אדם החיים וקיימים היום או שיוולדו בעתיד, בהמיר עצמה במחשבת הנוצרות או המחמדות? או מאחר שמחשבת יראת אל לקיים עצם הויתה צריכה להגלות ע"י עבודה היצונית, תעשה היהדות דבר נכון אם תעזוב עבודתה לאל לחבק עבודת הנוצרים או המשקמים? קֶפֶשׁ שקנו להם ב"י באיברופא המערבית ובאמריקא יתראה למראה עין פֶּאֶלֶז נרפו מיראתם את אלהיהם, מחמת שאינם מחזיקים כ"כ בעוז בחוקי עבודתם; אבל הפיון זה, הנולד מחמת סבות עוברות, לא ישנה עצם אמונתם ואמונת רוב בני בריתם באמתת עיקריה בכל לבם: אין ספק שרוח חכמינו הפרושים בהתגלותו בכרירותו ובישורו יוכל לְגַלֹּת שנית המחשבה הישראלית כמו בעת שהיתה מחשבת ישוב גוי לעצמו, לכל הפחות באותן הארצות שהיהודי יכובד כפי זכותו, וכפי דינו כתושב בין הגוים היותר מיושבים: אבל התחדשות זו, גם כי תהיה לפי משפט צדק, האם תצא לְפֶעֶל ע"י מתי מספר? האם תועיל ג"כ לְקַרֵב התאמת משא עין יודעי מגמתו? האם לא תהיה כמקמת את גבולו שהוא בלי חקר? בכל פרטי קורות בני האדם תתראה יד ההשגחה האלהית; ומי יוכל לחזות באיזו עבודה יעבדו בני האדם את האלהים בבוא יום ויגיעו לדעת את בוראם דעה שלימה? בודאי תסֹל לה המחשבה הישראלית אורה חדש בכוא היום, ותכנס בלב כל יושבי תבל וכולם יקבלוה כמו שמקבל אותה מיעוט מיעוטם כהיום, ויכירו ויזכירו רוח רבותינו הפרושים שצעד תמיד הלוך וצעוד: מה יפעל עוז עבודת ב"י החיצונית על אחדות האל כפי שמיחדים אותו המשקמים והנוצרים? וכמה יגדל פעלה על שני שלישי בני האדם האחרים שב"י לא היוזו מדעתם לעולם? (f)

f) L'Evolution religieuse contemporaine chez les Anglais, les Américains et les Hindous, par le Comte d'Aviella membre de la chambre des représentants de la Belgique (Paris, Bruxelles 1884) כראה לנו אל נכון המחשבה האלהית באותן הארצות (ונוכל להוסיף גם בממלכות אמצע

י"ה. אי"כ המהשבה הישראלית תוקיר כל האמונות אבל תראה בסבר פנים יותר יפות האמונות הנוצריות או המחמודיות שרותן קרוב לרוחה ושואבות ממנו, ומוקירן כשוקדות (גם כי בלא רוב תועלת) להפיצו בין משפחות בני האדם שבקצה הארץ: לשְׁלִיחוֹת ישוב שבימינו תשלחנה תדיר הממלכות, תתלוה תמיד גם תשוקת הצלחתן מצד ב"י, ולפעמים גם עזר ופֶּעַל מצד השקדנים שבהם: אבל רוח ישראל מתאונן תמיד שנגד האחוה בין כל בני האדם יתיצבו עדין עמים בעלי חכמה רחבה ועמוקה, ובעלי ישוב בלתי שוה לישובנו; ומתאונן עליו מפני שְׁבֻשִׁים מתנגדים אלה להתודות כי מקנאה קְדָתָם התנגדו, ומחפים התנגדותם במסך רוח אהבה לבני ארץ מולדתם; יען כי אין לך מבט בעולם שיתנגד יותר מזה לרוח יראת ב"י, הקורא ראשונה אחדות כל גווי הארץ; הוא היה הראשון והמיוחד שְׁחַבֵּר ע"י עיקר אחד של יראת ה' המון עם נחלק לגוים הרבה כמספר ארצות תבל ונטמע ביניהן: אך בהתנגדות זו עצמה, המחשבה הישראלית מבטת נסיון גדול שמנסה הַעֲבֵר לְקוֹם שְׁנִית ע"י תואר שקר שהוכר ראוי להיות נגעל, לפי שמתנגד לה"י ישוב, ומעותד לנפול בלי תקומה תחת כובד בזיון כל אדם: אבל התנגדות אלה שאינן תמיד נקיות משפיכות דמים מחמת המדת בצע או שטף קנאה או חוסר סבלנות לדעות עמיתנו, מְרַפֹּת ידי האנשים שאינם מוכנים להתיצב בפני פיסוק מהלך הישוב באמצע ועזו: ולא כל אנשי חסד מבינים שלגיון הרודפים נתמעט והיה לגדוד, ומתי מספר הנרדפים, בשכחם גם העבר היותר קרוב להם, עתה שבאו לידי גאולתם יִרְצוּ הלגיון העצום של המודים באמת, שלבם יתחמס לאהבה, ומעורר ומניע העולם, ומנצה כל נבערות לבב ואכזריות:

מ"ה.

כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל: אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים ואשא אתכם על כנפי נשרים ואבא אתכם אלי: ועתה אם שמוע תשמעו בקלי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגלה מכל העמים כי לי כל הארץ: ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות י"ט, ג'ו'): תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב (דברים ל"ג, ד'): כביאור למקראות אלה ישעיה ומיכה (במקראות הנ"ל, פרק מ"ג, ס"ה ה') אומרים — והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב, ויורנו מדרכיו ונלכה בארחתיו כי מציון תצא תורה

איברופא ומערבה), ואוכל להביאו כראיה להנחתי: אבל מסע המחבר אינו מתורת משה רק מהתחדשות הנוצרות ע"י לוטער והכיריון, גם כי החופש במקצת שמתפארת בו ההתחדשות הזאת, ולחם עוד בלי תועלת נגד עקרה הראשי:

ודבר ה' מירושלים: — הכנת כל העמים על יד על יד לנשוא עיניהם ולקבל מרצונם עיקר אחדות ה' ופעלם כשרון בימי שלום בכל העולם שאליה רומזים שני נביאים אלה, נתפארה יותר בדברי נביאים מאוחרים להם, שתהיה ע"י קבלה שלימה של עיקר זה היסודי — כי אז "אֶהפֶךְ אֶל עַמִּים שֶׁפֶה בְּרוּרָה לְקֹרֵא כֻלָּם בְּשֵׁם ה' לַעֲבֹדוּ שִׁבְחָם אֶחָד" (צפניה ג, ט); "וְהָיָה ה' לְמֶלֶךְ עַל כָּל הָאָרֶץ בְּיוֹם הַהוּא יְהִיָּה ה' אֶחָד וְשִׁמּוֹ אֶחָד" (זכריה י"ד, ט'): אלה הן התוצאות העתידות שדת ה' חֲזָקָה בְּתַמְנוּתָהּ, וְפַעַל עֶבֶר וְהוּא וְעֵתִיד שֶׁל שְׁלִיחוֹת בִּי, שְׁלִיחוֹת אֶל רוּחֵי אֶרֶץ לְאֶלֶפֶס וּלְשֹׁפֵט בֵּין הַמְּרִיבִים כְּפִי צְדָקָה וּמִשְׁפָּט: וּמִי יֵשֵׁב בְּרֹאשׁ בֵּית דִּין זֶה? הֲאִם מֶלֶךְ הַכֶּסֶם אוֹ נְבִיא, אוֹ זַקֵּנִים יוֹשְׁבִים בְּשַׁעַר, אוֹ סֵפֶר חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים? כְּפִי שֶׁהַשְׂכֵּל נוֹתֵן לֹא הִיָּה אֲפֶשֶׁר לְקַבֹּעַ דְּבַר עַל הָעֵנִין, וּבִאֲמַת הוּוּי יִשְׂרָאֵל לֹא חוּזוּ דְבַר קְבוּעַ; וְאִין לֶךְ בּוֹה דְבַר קְבוּעַ שֶׁנִּתְּצַבֵּה בּוֹ הַמַּחֲשֶׁבֶה הַיִּשְׂרָאֵלִית. וְעֵנִין הַתְּחַדָּשׁ מִמַּלְכָּה כּוֹז בְּאֶרֶץ הַקֹּדֶשׁ שֶׁתְּהִיָּה לְמוֹפֵת לְכָל הַמַּמְלָכוֹת, מִשׁוּעֵבֵד הוּא לְהַשְׁגָּחָה הַגּוֹזֵרִת מְאוּרְעֵי תֵּבֵל; וְחֻזִּין זֶה שֶׁל מַמְלָכָה בְּבִי הִיָּה תְּלוּי מִתְּחִלָּתוֹ בְּרַעִיוֹן כְּבוֹד וְהַכְּרַת טוֹבָה לְזַכְרוֹן הָאִישׁ שֶׁהַסְּדִיר מִקֶּדֶם הַמַּמְלָכָה בְּהֵם, שֶׁהֵעִיר אוֹתָם לְבִנְיָן בְּהַמְ"ק בִּירוּשָׁלַיִם וְהַכִּין כָּל הַצְּרִיךְ לוֹ, לְזַכְרוֹן דוֹד שֶׁהוֹבְטָה לוֹ שֶׁלֹּא יִפָּרֵת לוֹ אִישׁ מֵעַל כֶּסֶף יִשְׂרָאֵל אִם יִשְׁמְרוּ בְּנוֹי אֶת דְּרָכָם לְלַבֵּת לְפָנָיו ה' בְּכָל לִבְבָם וּבְכָל נַפְשָׁם (מ"א ב' ד') :

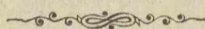
ב. נִפְלָה יְרוּשָׁלַיִם, נִפְלָה בִּיתָהּ, בְּלִי שִׁיקוּם אֶחָד מִצִּאֲצָאֵי דוֹד וּמִיִּשְׁשֵׁה בְּשֶׁמֶן הַקֹּדֶשׁ וְיֻקַּם מַלְכוּת בִּי שְׁנִית: אֲבָל יֵשׁ לְשׁוֹם לֵב שֶׁלֹּא הַמַּחֲשֶׁבֶה הַיִּשְׂרָאֵלִית וְלֹא מִשְׁיחוֹת יִשׁוּ חֲשַׁבּוּ בַּעַת הַהִיא שְׁבִיאוֹת מִשִּׁיחַ תְּהִיָּה סוֹף שְׁלִימוֹת הָאָדָם; אֶךְ הַנוּצְרוֹת הִיתָה מִבְּטַחַת סוֹף שְׁלִיחוֹתוֹ בְּכוּא יוֹם שִׁישׁוּב יִשׁוּ עַל עֲבֵי שַׁחֲקִים בְּעוֹז וּתְפֹאֶרֶת, וְיִשְׁלַח מְלֹאכֵיו לְקַבֵּץ חֲסִידָיו מִקְצֵה הָאֶרֶץ וְעַד קְצֵה הָאֶרֶץ, וְהִיָּה מִבְּשֵׁר שְׁדוּרוֹ לֹא יִכְלֶה טֶרֶם יִתְאַמְתּוּ דְּבָרִים אֱלֹהִים (מתי כ"ט, ל"ל"ד; מַאֲרְקוֹס י"ח, ל'; אַגְרַת רֵאשׁוֹנָה אֶל יוֹשְׁבֵי טִיסְאֶלוֹנִיקָא ד', ט"ר"י"ז; אַגְרַת רֵאשׁוֹנָה אֶל בְּנֵי קוֹרִינְטוֹס ט"ג, מ' וְהַבָּאִים אַחֲרָיו): אֲבָל הַמַּחֲשֶׁבֶה הַיִּשְׂרָאֵלִית הִיתָה כְּבָר רְגִילָה זֶה שְׁנַיִם הַרְבֵּה בְּאֶרֶץ הַקֹּדֶשׁ הַנִּבְּטָה ע"י צְרוּת, לְבַלְתִּי צֵאת מִגְּבוּל עִיקְרִיָּה, וְשֶׁאֲבָה כְּהַן מְרוּחַ תּוֹרַת מֹשֶׁה וּמִמְקִרְאוֹתֶיהָ, וְלֹא הוֹסֵתָה ע"י הַמִּתְפָּאֲרִים כְּמִשִּׁיחֵי עֲלוּיָן, וְהִיָּה בִּידָה לְקַבֵּל תּוֹרַת הַמִּשִּׁיחַ בֵּן דוֹד אוֹ לְמֵאוֹם כְּהַן, אוֹ (לְהַבְנֵת הַהַמּוֹן) לְתַת לְשֵׁם מִשִּׁיחַ הוֹרָאתָ אֲמִצְעֵי הַנְּשִׁלָּה מֵאֵת הַהַשְׁגָּחָה לְהוֹצִיא לְפַעַל שְׁלִימוֹת יוֹשֵׁב בְּנֵי הָאָדָם בְּאַחֲרִית הַיָּמִים: רְבוּתֵנוּ הַפְּרוּשִׁים דְּרָשׁוּ עַל עֵנִין הַמִּשִּׁיחַ הַקֹּדֶשׁ מִחֲשֶׁבֶה וְדְבָרִים (סְנֵהֲדָרִין כ"ט וְרִשְׁיִי שֵׁם), לְפִי שְׁדַעְתָּ זֶה לֹא הִיָּה אֲפֶשֶׁר לְהַבִּינָה מִתּוֹרַת מֹשֶׁה, לֹא מְרוּחָהּ וְלֹא מִמַּאֲמְרֶיהָ; לֹא מִמַּאֲמְרֶיהָ, שְׁכַשְׁחֵבְטִיָּה ה' לְאַבְרָהָם שִׁיגָּאֵל בְּנוֹי מִשְׁעִבּוֹדָם בְּאֶרֶץ לֹא לְהֵם לֹא

דָּבָר דְּבָר על שליחו (משה) שישלח אליהם, וכן לא הזכיר שם נביא או שליח שיוטל עליו לגאול ב"י אחר התפורם בכל הארץ, על כי בהיותם גוי שקט ובוטח על אדמתו, לא נאמנו בברית שכרתו אתו להפיץ אתדותו בכל הארץ: ופחות מזה היה יכול להבטיח שיקום איש מגזע שרים, לפי שהמלוכה לא היתה לפי רצון התורה, בעבור שהיתה מושכת אחריה בוא בברית עם מלכים עובדי אלילים וקחת מבנותיהם לנשים; והמלוכה הותרה לב"י רק אחר שנקבעו עליה תנאים לשמור ב"י מעזיבת אלהי אבותם, לפי שהיה לירא פן ילמדו גם הם ממלכיהם הדבקים במנהגים זרים ודבקים לאהבה בנשים נכריות ונותנים להן רשות להקים מזבחות לאליליהן:

ג'. ולחשוב שדעת המשיח תהיה נכללת בתורת משה הוא דבר נגעל לרעיון עיקרה, ובראש כל תהיה בודאי דבר חוץ לזמנו, כי נולדה רק אחר הַשְּׁפָל עם ישראל בעניני יראתו ומוסרו, באופן שלריק נבקש דבר מביאת משיח בדורות הקודמים להשפלתו זאת; ויותר מכן דעה זו תתנגד למבט יראת ב"י: ובאמת מבט התורה הוא לשמור ב"י מתעות אחר אלהים אחרים; וזה, לא בהרחיק אותו מיתר גויי הארץ, רק לתת לו, ע"י התורה וחוקיה, תואר מיוחד להביא עליו עיני כל היושבים סביבותיו כדי שיבואו גם הם לעשות כמעשהו ולקבל שכר כמהו (דברים ד'. ו'): תואר מיוחד גם כי רוב אומת ישראל לא זכה להיות ראשית הגוים, ולא נשאר ממנה כ"א פליטה נפורת על פני הארץ, ראויה להשלים חוקה, וְלֵאמֹר כל הגוים:

א"כ לפי השכל ביאת משיח לא היתה יכולה להחשב בתורה כמאורע ודאי ונצרך, רק להפך כסם רפואה ליום מחלה שתורת משה התחכמה לבלתי תבוא, ושיהיה ביד ב"י להרחיקה מעליהם ע"י נאמנותם לה': עד יום מתן תורה לא נפלו עדין ב"י, עד שתצטרך יד להקימם מנפילתם: כל נשמה שהורה מבריאתה (לפי תורת משה) תכנס שהורה גם בחיי הדל נקיה מחטאת הבאה לה מבטן: כל משפחות גוים, בהיות נתנת להן בחירה הפשית לבחור בטוב או ברע, תקבלנה מאת האל גמול קרוב בעה"ז, ותולדות מעשיהן בחיי נצה כפי משפט: לבוא לישוב ב"א ולהגיע עד רום שלימות, צריכים כל הגוים לתת ידם בהרחיב היסודות הראויים לנצור ישובם: משפחת ב"י היתה מקודשת ממקור גזעה ע"י רוחב בינת אברהם לרעיון אחדות ה' ולתוצאותיה הטהורות בלימודי מוסרן: הדעות לא תמותנה, ועתידות להיות מושלות בכללות בני האדם, תופענה אור מנקודה אחת ברקיע ותתפשטנה; וע"י כשרונן שיהיה למופת לדור, תמשוכנה להן מודים ומכבדים: ולמשפחת ב"י (אשנהו עוד קפעם) נתנה הבחירה להיות תוכן זה המופיע אור מארץ הקדש, שהיתה בימים ההם תוכן משא ומתן בני

האדם המיושבים, ובלבד שתזכה לכך ע"י חיי גוי מיושב וירא שמים, והיא לא זכתה בהיותה לגוי לעלות עד מעלה רמה כזאת, להיות ראשית לימוד רוחני ומוסרי לכל יושבי תבל: וקורות עולם תקראנה כבעלי זכות אותם הפרושים החסידים הנאמנים לאמת, שבסוף ימי מלכות ב"י, תוך צרה ומצוקה, אצרו המדות העתיקות, והתקנות הבאות להם מאבותיהם, ביסודי חיי יראת ה' ורוחניותם החדשים המתיצבים בפני כל צר וכל הסתה: הגבורה המבושרה בספר התורה כשכר עליון לנאמנות ב"י לאמת ולכשרונות קדמוניה, הם היו מיחלים לה תמיד מיד ההשגחה העליונה, וְיִרְאֶיָהּ מֵתְאַמֶּתֶת כַּאֲשֶׁר תִּשְׁלַם שְׁלִיחוֹתָם לְאַלְפֵי כָל הַגּוֹיִם, שבעבור זה כל בני האדם יודו להם ויוזמרו כבוד תהלתם:

תם ונשלם. שבה לאל בורא עולם.

סוף דבר.

מיום הרבן בית שני אשר בו חדלו בני ישראל להיות לעם ויגלו מעל אדמתם התחילו לבא עליהם, בין הגוים אשר נפוצו שמה, צרות רעות ורבות, מה שאין הפה יכול להגיד, ואין האוזן יכולה לשמוע, והיהודים, נרדפים ונרמסים עד לכלי חק, סבלו את עולם עול ברזל בארך רוח ובענוה גדולה, ויתנו למכיהם לחי, נעלבים ואינם עולבים שמעו את הרפתם ולא השיבו דבר, ויעשו עצמם כחרשים לא ישמעו וכאלמים לא יפתחו פיהם, כי כטחו באלהי אבותיהם שלא יעזבם ולא יטשם, ובאמונתם אמונת אמת וצדק, המעותדה להפיץ נגה אורה, אור בהיר אור צה ומצוחצה על כל העולם כולו. על כן גדולי חכמינו ז"ל לא הטו אזנם לחרפות אויביהם, ולפיהם שמרו מחסום, ויקדשו עטם ועתם לאסוף ולכתוב על ספר החכמה הישראלית העתיקה, לתקוע אותה בלב אחיהם לבל תשכח מפיהם ומפי צאצאיהם, ולהחזיק בם אמונת אבותיהם למען תהיה תורת ה' אוצרם ובאהבתה ישגו תמיד, והרעות והצרות והיסורים לא ירחיקום ממנה, רק ידביקום בה במאד מאד כי היא חכמתם לעיני הגוים ולרגלה שם ישראל ירכה ויפרוץ. אך עתה ת"ל ימי היגונות והמצוקות כבר עברו, כי הטיב ה' לנו וינתק את מוסרותינו ויוציאנו למרחב; וגם כי רבו עוד שונאינו ומבקשי נפשנו, ואש שנאת חנם לבני עבר בערה בין העמים, ובפרט בין הכלתי מנומסים כל כך, ותשתדל להפריד בין איש ובין אחיו ולתת מלחמה ביניהם, עם כל זה מצעד שלמות האדם ומשפטי הצדק יתישו כח בני בליעל, וימחו בידם לעשות את רצונם, ועולתה תקפוץ פיה, כי מטרת הלמוד והחכמה היא לברר ולצרף האמת מן השקר, ולהבדיל בין היושר שהוא קיים, ובין העול שהוא כלה ועובר. על כן לא יוסיפו בני ישראל עוד לחשות לפני גדופי אויביהם ונבלותם, כי ישאו קולם קול עז, ויתחזקו בעד אמונתם ויליצו בעד תורתם להראות העמים את ישרן ואת תמימותן, ועל פיהן יכריזו האהבה והשלום בין כל

בני האדם, עד בא דבר ה' וגר זאב עם כבש, וכל עמי הארץ יעבדו שכם אחד את ה' אלהי ישראל.

ויען כי עתה לדעת הכל, מוסדי המוסר הכללי ואבני פנתה המה הדברים אשר השמיע ה' לעמו בהגלותו על הר סיני, הכתובים בספר תורת משה, ויתר המצות העקריות הנכללות בו, התחילו החכמים בעלי הבקרת לחקור את מקורי הספר היקר הזה, מי הוא מחברו, ובאיזה זמן נכתב, והודיעו מהשבותיהם לרבים בספרים מספרים שונים, כם ילכו כל אחד לשיטתו, ויבקשו לשלול ממשה את זכות חיבור ספרו, וייחסותו רובו ככולו לזה ולזה, בלי שיוכלן עד היום למצא סברא הגונה אשר תדבר על אוון שומעת ותסכים עם השכל, ולא תתנגד למבע הספר ולתכנו. נגד החוקרים האלה קמו אחרים רבים המיחסים חיבור כל המשה חומשי תורה למשה עצמו, וילחמו ברב עז ותעצומות נגד הכופרים, כהביאם ראיות נכונות ורבות, מהן שכליות, מהן ספוריות, מהן לקוחות מדרכי הלשון, לברר כי הדבר כן, אף אם הספורים מתחלת ספר בראשית עד ימי משה, אולי נמצאו כבר בכתובים בידי בני ישראל במצרים ומשה אספם ונתנם כמבוא לספרו, שמבריאת העולם עד תולדות אברהם וצאצאיו הוא ספר תולדות הגזע האנושי.

בין הנלחמים נגד כופרי אמתת ספרי התורה נמנה גם מחבר הספר היקר הזה, החכם המפואר כמהר"ר מרדכי מורטארא הלוי ר"מ ור"מ בעיר המהוללה מנטובה יע"א, עיר ואם בין קהלות הקדש אשר בארץ איטליה, בה ישבו מאז על כסא התוראה חכמים גדולים ומצוינים אשר שמם גדול בחכמת ישראל ובספרותו. החכם הזה חיבר את ספרו בלשון איטלקי, והחכם המפואר מורי וכתר ראשי כמהר"ר משה יצחק אשכנזי איש טריאסטרי, עשה ממנו ההעתק האיטלקי. החכם המחבר הוציא לאור הספר היקר הזה בעש"ק נחמו ש' התרנ"ב כיום מלאות חמשים שנה לכהונתו בהיותו בן ע"ז והמעתיק היו לאי"ו בא עתה עדי ע"ד, ומזה תוכל לשפוט קורא נעים, כי עליהם נתקיים מאמר חז"ל, זקני תלמוד תורה כל זמן שמזקינים דעתם מתישבת עליהם. החכם מורטארא היה אחד מתלמידו בית מדרשו של רש"ל ולה"ה והתלמיד

תפש בדגל רבו שכתוב עליו והאמת והשלום אהבו, בו החזיק בימי טל שחרותו ולא הרפהו עד יום מותו. כל ימיו קדש לעדתו וללמודיו והניח אחריו כרכה כמה וכמה חיבורים וספרים יקרי הערך קטנים וגדולים אשר על ידיהם זכרו לא יוסף מתוך בני עמו ויזהיר לעולם בין כוכבי נגה ברקיע ספרות ישראל. אם יש את נפשך קורא נעים לדעת תולדותיו בפרטות, תמצאן בספר „דור וחכמיו“ ליוסף ריינעס (קראקא בדפוס יוסף פישער ש' הת"ם) ואני חברתי התולדה ההיא וגם תולדת הפרופ' ידידיה אסקולי ושלחתין לריינעס אשר עשה בהן איזה שנויים ונתן להן מקום בספרו הנ"ל; שמה תמצא רשימת כל חיבורי מורטארא העולים למספר קי"ג. קיצור תולדות מורטארא תמצא ג"כ בספרי „פאר האדם“ כולל מחקרים על בריאת האדם וישוב הארץ לפי ספורי התורה ולפי דעות חכמי הטבע (קראקא דפוס יוסף פישער ש' התרנ"ב) אשר הוצאתי לאור ליום שמחתו הנ"ל ושלחתיו לו מנחה. גם שם המעתיק מורי ורבי כמהר"ר משה יצחק אשכנזי נודע לתהלה בספרות ישראל; כל ימיו קדש הח' הזה ללמוד וללמד לשמור ולעשות, וירד בכח בינתו ובחריצותו המפוארה אל עמק החכמה הישראלית, בין במה שנוגע אל התורה שבכתב, בין במה שנוגע אל התורה שבעל פה, וגם בדינים וזים התלמוד בקיאותו גדולה ורחבה עד מאד, והעמיד תלמידים הרבה, וגם אני זכיתי ת"ל לשאוב מים טהורים ממעינו מעין המתגבר מימי ילדותי ועד עתה; וה' ישמרהו ויחייהו לאורך ימים ושנים לכבוד התורה ולימודה ולכבוד עירנו זאת אשר יולד בה. בין ספריו הרבים והיקרים מהם יצאו לאור הדפוס. ומהם שמונים עוד באמתתה, אוכיר הגדול שבכולם, והוא הכיאר הנקרא בשם „הואיל משה“ על כל כ"ד ספרי תנ"ך מה שלא הגיעו לעשות ולהשלים כי אם יחירי סגולה, בעוד שגם ספריו אחרים „מוסר מלכים“ ביאר מיוסד על פרקי אבות ועל מאמרי ע"י, „שמחת הרגל“ מאמרים על מועדי קדשנו, אוצר נרדפי לשון עברי „ואחרים, היו כדאי לעשות לו שם בין החכמים אשר בארץ המה. ועוד יש להזהיר, שהחכם הזה, האוכל לחמו בזעת אפו, קדש משכורת עבודתו עבודת מלמד, להדפסת ספריו, ולא לקח מהם בצע כסף, כי לא מכרם

רק נתנם מתנה לתלמידי חכמים אוהבי ה' והושבי שמו, כי ספריו הם בניו אשר ישמרו זכרו זכר צדיק לברכה. מדור דור אצל החכמים המלמדים להועיל, כי החכם הנ"ל חברם בפרט לבחורי חמד העוסקים בלימוד תורת ה' וספרי נביאיו.

עבודת האהבה והכבוד קשרו תמיד זה לזה מחבר ספר זה ומעתיקו, ויהיו לאחדים, ואני באתי ביניהם, כי שמחוני וכבדוני שניהם באהבתם, ואם השני הוא רבי ואלופי מובהק, גם מהראשון הרבה למדתי, כי בבואי לביתו, בכל פעם ופעם יצא לקראתי בסבר פנים יפות, וקבלני בשמחה, ובטוב לבב, והושיבני בבית לימודו, ושם ישבנו גם דברנו בדברי תורה, ואני ערכתי לו את שאלותי, והוא נתן לי תשובה עליהן, והראני את בית גבותו, והודיעני מחשבותיו ונוסח ספריו אשר חשב לחבר, והלכתי מעמו מלא ברכת ה' דעות שונות טובות ויקרות, אשר היו לי לעזר בלמודי. על זה קבלתי עלי כאהבה רבה עבודת הוצאת הספר היקר זה, ויהיה לאות אהבה וחבה בין המחבר והמעתיק וזכר יראתי וחשיבותי להם ואהבתם לי.

ככל יתר תלמידי בית מדרשו של שד"ל ז"ל גם הרב מורטארה היה בקי בשימוש לשון הקדש, כנראה מהספרים העתיקים אשר הוציא לאור בלשון זה, ומההערות וההגהות אשר עשה בהם. אך הסבה אשר חבר ספריו בלשון איטלקי היא, כי בימינו אלה אשר בהם לא בלבד לא יחשו עוד היהודים לפני גדופי העמים ונבלותם כי גם יתנו להם תשובה בפומבי ויתנצלו מעלילותם בלי יראה ופחד, למען יקרא לעיני כל ההפרש שבין אמונת היהודים ומוסרם ובין אמונות זולתם ומוסריהם, לא יכתבו חכמי ישראל ליהודים בלבד, כי גם לאחרים אשר אינם מבני בריתנו, חקמים עלינו להלחם בנו, ועל כן מן ההכרח הוא שיוכלו לקרות ספרינו, למען ילמדו מהם ויעשו להם ציורים אמיתיים על הענינים היקרים האלה. ואמנם איך נוכל להתוכח ולהלחם עם אויבינו ומאשימינו אם לא נדבר בלשונם, למען יוכלו השומעים להכין את טענותינו לשמוע התנצלותנו ולשפוט בינינו וביניהם, וכפרט בימים האלה אשר הניחו היהודים את לימוד לשונם בקרן זווית עד כי

רובם ככולם בארצות האלה אינם מבינים עוד לשון יהודית? רק למען גם אחינו בני ישראל היושבים בארצות אשכנז ורוסלאנד וארצות קדם, הבלתי יודעים כל כך הלשונות המערביות, ויכלו להבין מה שנאמר ונכתב בלשונות האלה, כי המה משתמשים עוד בלשון עברי, העתקת ספרים יקרי הערך כזה בלשון עברי היא עבודה הגונה ויקרה עד מאד, כמו שהעתיקו בני תיבון כמה ספרים יקרים מערבי לעברי. מספרים כזה ויכלו גם כן אחינו הנ"ל לשפוט מה המה הענינים הכבדים והיקרים אשר עליהם מתוכחים ומתעסקים עתה החכמים, ויבינו כי דבר עיקרי הוא לנו להתחזק בעד אמונתנו ומוסרנו, כלומר בעד היותנו, ולא להעיר מריבות וויכוחים על ענינים קלי הערך ועל מנהגים טפלים, כמו המלבושים הזרים ופאות הראש וכיוצא בהם, הבלתי הגונים כי אם להבזותנו בעיני הגוים המלעיגים בנו, ויתברר להם כי בהקשותם את ערפם להחזיק בטפל בין כך ובין כך העיקר אבד. אמנם עם כל חשיבות הספר היקר הזה לא כל מה שנכלל בו הוא אמת ואמונה, כי קצת מדעותיו אינן לפ"ד ברורות וקיימות כי אם מסופקות, ונותנות עוד מקום לדרישה לזכוח ולחקירה, ויש איזה מהן שאין לחשבן כי אם כהנחות המחבר בלתי מיסודות על אדני אמונתנו, ולפעמים גם זרות להם. מ"מ אין ספק כי ע"י הספר הזה הביא המחבר גם הוא אבן פנה לבנין אמתת ספרי תורתנו ויחוסם למשה, ושרבים ממקראיהם נתבארו על ידו בדרך חשוב מאד, הגון ביותר להרים בעיני הקורא את יקר תפארת ספר תורתנו, אשר הוא ספר כל הספרים, לפניו לא היה כן ואחריו לא יקום כמוהו.

ובעוד שאני תפלה לאל הוי שיאריך בטוב ימי מורי ואלופי כמ"ר משה יצחק אשכנזי, אזכור כאן לדאבון נפשו, שהרב מורטארה, שכבר ראה ההעתק הזה ושמח לבו בקריאתו, לא הגיע לראותו בדפוס, כי האלהים קראו אליו ויגוע וימת ויאסף אל עמיו, לראות בטוב ה' ולבקר בהיכלו, ומשם יתעדן בראותו כי ספרו הנעתק כרצונו נדפס כרצונו, וראו ישרים וישמחו, ויברכו שמו ושם רבו אשר גדלו על ברכיו, הלא הוא הח' שד"ל, אשר לו דומיה תהלה כי שמו וגדלו כבר נודעו בשערים מקצה הארץ ועד קצהו.

ביום כ"ו לחדש שבט ש' התרנ"ד נקרא הרב מורטארא
בישיבה של מעלה, וכמצותו לבניו לא הספידוהו על מטתו כהצד
מות, ולא במכתבי העתים, גם לא עשו שום הפרש בינו ובין
אחיו בני עדתו, וכעני שבהם לקברות הובל ובין כל שאר אחיו
הורידוהו שאולה, ולא בקבר מיוחד; רק המון גדול עלה ללוותו
אל בית עולמו, ורבים מחכמי ערי איטליה באו לחלק לו הכבוד
האחרון עם גדולי העיר מנטובא ושומרית, ואכל גדול עשו לו להודיע
מכאובם על מותו, אף כי זקן ושבע ימים שב אל בוראו לגור
בהיכלו. גם חוץ מגבולות ארץ איטליה שמעו כדאבון לבב אותבו
ומכירי גדול ערכו את שמועת מותו ויתאבלו עליו ויבכו עליו,
כי שר וגדול נפל בישראל. הספר הזה הוא הציון האחרון אשר
הציב לו מורטארא, ואחריו לא הוסיף להוציא לאור עוד, כי אם
אגרת אחת אשר שלח לבני עדתו ביום מלאות חמשים שנה
לחנכת בית ה' הגדול אשר בעירם, כי לא יכול עוד הרב לדבר
עמם כי קולו נמוך מלהשמע.

ואני בכוא אלי השמועה הרעה הזאת, ותרדנה עיני דמעות
שליש, ואקונן את הקינה הזאת שגדפסה ששה חדשים אחרי מות
הרב ע"ה במ"ע, הדגל הישראלי" היוצא לאור בעיר קאזאלי
באיטליה, ומעריך המ"ע עשה ממנה העתק כלשון איטלקי.

על מות החכם המפואר בן ע"ט כמהר"ר מרדכי מורטארא
הלוי אשר ישב על כסא ההוראה בעיר מנטובא נ"ב שנה ויגיע
ויאסף אל עמיו זקן ושבע ימים עש"ק משפטים ביום יד ה' הוי"ה
לחדש שבט ש' ודבר"ת ב"ם לפ"ק.

שיר זהב.

(קול) מהיזה כִּלְדָה תִּפְעָה תְהִימָה
עַל אִישׁ זָקֵן וְשָׁב שָׁב אֶרְעִיחוּ?
הֲלֹא תִדַע כִּי מִיָּמִים יְמִימָה
גִּוְרַל בְּנֵי חֶלֶף הֵנּוּ הִנְהוּ?

(משורר) עַל אִישׁ בָּזָה לֹא קוֹל בְּכִיָּה אֶרְיָמָה,
אִם אֵל שְׁלַח מְלֶאכֶד וַיִּתְיַרְהוּ;

נִפְשׁוּ בְּרָה, רַק טוֹב לַפְּעַל הָעֲרִימָה,
אִם צוֹר קָרָא לְגוֹר בְּהִיכְלָהוּ.

שָׁמָּה בַּמָּקוֹם חֲדוּה נוּעַם וְאִשֶּׁר,
תֹּאכַל פְּרֵי צְדָקָת מַעֲלָלֶיךָ,
גָּמוּל שְׁמֵרֵי־דָת פִּעְלֵי־וִישֶׁר.

עַל בַּת עַמִּי אֵשֶׁם : אִם מִבְּהָרִיָּה
חֲכָמִים אֲנִשִּׁי־שֵׁם מִכְתָּרֵי־כֶשֶׁר
אֶפְסוּ מִנָּה, מִי יִגַּן עָלֶיךָ ?

האל יחונן את עפרו, ושם במשכנות שאננים במעון שלות
עד, תתעדן נשמתו מרוב טוב הצפון לצדיקים, ותתפלל בעד עדתו
ובעד כל ישראל, שרוחו אשר היא רוח רבו שדל לא תמוש מהם,
ובזכותם ובזכות האבות ובזכות כל רועי ישראל וכל הצדיקים
והחסידים שבכל דור ודור, יוזיפו לצעוד במצעד השלמות, ודגל
תורת ה' בידם לכבוד ולתפארת, עד בוא יום גאולתנו ופדות
נפשנו והיה ה' למלך על כל הארץ כיום ההוא יהיה ה' אחר
ושמו אהר.

והיה זה פה טריאסטי, יע"א יום טוב לחדש שבו נתנה
תורה לאבותינו שנת לראו"ת טוב לפ"ק.

הצ' יצחק חיים קסטיליוני.

מפתח הספר

77	הקדמה
5	

מערכה כללית.

7	דעת אלהים לפי התורה
15	הכנה לנוצרות והולדה
24	כת המחקרים
26	מחברת המשה חומשי תורה

מערכה פרטית.

63	בריאת העולם — בני אדם — הלשונות
81	האבות — ארץ הקדש
89	הר סיני — עשרת הדברות
104	תורה
122	קרבנות — תפלות — חגים
135	נסים
140	נבואה
149	התפורות ב"י — עתידות
169	סוף דבר

תקון
התחתיות

טעות
ה תחתיות

77 5 — שטה 14

תודה ותהלה לאל.

לבי למתנדבים בעם בני גוריציאה יע"א. אשר הזילו
מכיסם כסף וזהב לפתוח שער הדור ונכבד לבית
תפלתם על דרך הרבים ויחנכוהו בערב שבת קודש נחמו
ש' לר"א"ו"ת ט"ו"ב לפ"ק.

שיר זהב.

(קול בני עמנו)
לָרִים מִשָּׁפָן עֲלוּיִן לַגְּדִיל הַדֹּדָהוּ
שָׁכֶם אֶחָד קִדְשָׁנוּ נְדִבּוֹתֵינוּ
בְּיַד רָמָה נַעַל עֵתָה אֱלֹהֵינוּ
לֹא נִתְנַבֵּב רָבָא בֵּית אֱלֹהֵינוּ.

מִמְעוֹן צוּר תָּמִים פִּתַּח מַחֲסֵהוּ
הַיּוֹם תִּגְלַגֵּה נַפְשׁוֹת אֲבוֹתֵינוּ
לֹא תִחַלְלֵנָה עַל גְּדִל חֲסֵדָהוּ
כִּי מַעֲבָדוֹת קָשָׁה פָּדָה נַפְשָׁנוּ

(קול משמים)
רְצִיתִי פְּעֻלְכֶם, עֲלוּזֵנָא גִילוּ
אוּרֵי יִשְׁעֵי עַל־מִשְׁכַּן זֶה יִזְרְחוּ
אֶפְנֵה דְרָרְשִׁי לִי כּוֹ יִסְגְּדוּ.

אֵךְ לֹא בַלְבָּד הַדְרַת בֵּיתִי תִגְדִּילוּ
עַל נַפְשֵׁי קָרַת שְׁעַר לֹא תִפְתָּחוּ;
כִּי גַם יוֹם יוֹם עַל דְּלִתוֹתָיו תִּשְׁקֻדּוּ!

פה טריאסטי יע"א.

הצ' יצחק דיים קסטיליוני ס"ט.

IL PENSIERO ISRAELITICO

STUDIO

di

MARCO MORTARA

RABBINO MAGGIORE DEGLI ISRAELITI

DI MANTOVA.

TRADUZIONE EBRAICA

di

MOISE TEDESCHI

PUBBLICATA PER CURA

di

VITTORIO CASTIGLIONI.

CRACOVIA

COI TIPI DI GIUSEPPE FISCHER

1894.

VITTORIO CASTIGLIONI EDITORE.